ACTA PAPENSIA

KIADVÁNYAINK

„A kényes úrfi s a rongyos baka”: Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról (Petőfi Sándor, Jókai Mór). (Szerkesztette Mezei Zsolt). Pápa, 2001. 278 oldal.

Források Pápa város 1848/49. évi történetéből (Válogatta, szerkesztette, a tanulmányokat és a jegyzeteket írta Hudi József). Pápa, 2001. 400 oldal.

Francsics Károly visszaemlékezései (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2001. 293 oldal.

Hunkár Antal visszaemlékezése és iratai. (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2004. 300 oldal.

Nemes Székely János csöglei közbirtokos naplója 1808–1866. (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2004. 302 oldal.

Köblös József: A pápai reformátusok küzdelmei a szabad vallásgyakorlatért. Pápa, 2005. 142 oldal.

A pápai református kollégium diákjai 1585–1861. (Szerkesztette Köblös József) Pápa, 2006. 1072 oldal.

A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai. I. 1585–1760. (Szerkesztette Köblös József) Pápa, 2009. 760 + VII oldal + CD-melléklet.

„Processus visitationis” Torkos Jakab egyházlátogatása 1747-ben. (Szerkesztette Köblös József) Pápa, 2011. 276 oldal.

„A késő idők emlékezetében éljenek” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi anyakönyvei 1823–1952. (Szerkesztette Kránitz Zsolt) Pápa, 2012. 380 oldal.

„A késő idők emlékezetében éljenek” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai (1943) (Szerkesztette Kránitz Zsolt) Pápa, 2013. 1216 oldal.

A kiadványok megrendelhetők vagy megvásárolhatók a következő címen:

PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK
8500 Pápa, Pf. 48. Tel.: 89/324–240
e-mail: ref.lib@papacollege.hu

ACTA PAPENSIA XIV. (2014) 1–2.

ACTA PAPENSIA

A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK KÖZLEMÉNYEI

PUBLICATIONS BY THE CALVINIST COLLECTIONS OF PÁPA

XIV. évfolyam, 2014/1–2. szám

Pápai Református Gyűjtemények
Könyvtár - Levéltár - Múzeum

A TARTALOMBÓL

PÁLYI ZSÓFIA KATA: *Szilassy László, a református prédikátorok patrónusa*
KÖBLÖS JÓZSEF: *Lelkészi kibocsátásokról szóló feljegyzések*
HUDI JÓZSEF: *Merétey Kálmán visszaemlékezései*
KRÁNITZ ZSOLT: *A Pápai Református Kollégium tanárainak önéletrajzai*
ÚJRAOLVASÓ
SZEMLE

Borító_1-4
1. oldal

hétfő, 2014. augusztus 11. 10:08
Fekete

PÁLYI ZSÓFIA KATA

Szilassy László, a református prédikátorok patrónusa

A szilassi és pilisi Szilassy család tagjai hosszú időn át a reformáció helvét irányát követték, gyakran feltűntek, mint a református egyház patrónusai és világi tisztségviselői.[1] Szilassy György és Vince 1453-ban V. László királytól kapta adományul Pest vármegyében Pilist és Pándot. Losonc-Tugárt megszerezve hamarosan a szomszédos Nógrád vármegyében is birtokokhoz jutott a család.

A Szilassyak a XVIII. század folyamán rokonságba kerültek a Fáy, a Szemere, az Egri, és a Puky református köznemesi családokkal.[2] Szilassy József (1755–1836) jelentős hírnévre tett szert, mint Nógrád vármegyei főszolgabíró és főjegyző, a királyi tábla ülnöke, országbírói és nádori ítélőmester, a hétszemélyes tábla bírája, belső titkos tanácsos, a Szent István Rend vitéze, Zemplén és Torna vármegye főispánja. Ő volt az első protestáns koronaőr, 1821-től a pesti református egyháznak, 1810 és 1836 között pedig a Dunántúli Református Egyházkerületnek főgondnoka. Szilassy Aladár (1847–1924) ügyvéd, a Tolnai Református Egyházmegye és a budapesti református egyház gondnoka, a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság választmányi tagja, a magyar református egyház belmissziói mozgalmának kezdeményezője és vezére, és a debreceni egyetem teológiai díszdoktora szintén e családból került ki.[3]

[1] A Szilassy család iratai a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában találhatóak. Erről bővebben: BAKÁCS–DÁVID 1969. 391–419.

[2] Vö. NAGY 1863. 718–721., KEMPELEN 1931. 178–179., BOROVSZKY 1911. 622–623.

[3] NAGY 1863. 719–720., PRUZSINSZKY 1922., SZINNYEI 1909. 927–928., 930–931., ZOVÁNYI 1977. 607.

DOI: 10.55954/AP.2014.1-2.1

A következőkben tárgyalt Szilassy László szintén közismert volt, mint Pest, Pilis és Solt egyesült vármegyék fő táblabírája és földbirtokosa. Szilassy József koronaőrnek volt a nagybátyja, patrónusi tevékenysége rendkívül sokrétű volt, ám szinte teljesen feledésbe merült személye. Szilassy László a XVIII. század első felében született Szilassy Ádám ajtónálló és Siroki Egri Zsuzsanna fiaként. Szilassy Ádám 1741. május 14-én meghalt, hátrahagyva négy fiút és egy leánygyermeket. Ádám és László ekkor már felnőtt korú, Sándor és János fiatalabb, Zsuzsanna az egyetlen leány.

A legidősebb Ádám volt, aki az özvegyen maradt anyával az atyai házban maradt Pándon és a vagyont kezelte majdnem öt éven át. Lászlót Nógrád megyébe küldték a losonc-tugári birtokra gazdasági igazgatás céljából. Abban a kúriában lakott, amely egykor atyai dédapjának volt a rezidenciája. A két kisebb testvért, Sándort és Jánost a losonci iskolába küldték, László felügyelete alatt álltak. 1745-ben Ádám megházasodott és elment Tugárra, László pedig visszament Pándra, ahol édesanyjával lakott, és igazgatta nemcsak az atyai pándi, hanem az anyai nógrádi birtokokat is. Sándor katonának állt, János elvégezve a patvarista tanulmányokat jogásznak készült. János 1756-ban megnősült és feleségével együtt Pándra költözött. Lászlóval csak két évig éltek egy fedél alatt, mert családi viták adódtak a birtok igazgatása terén. Szilassy László 1773-ban költséges építkezésbe kezdett az atyai birtokon, felépítve saját palotáját. Ekkor történt az is, hogy 1774. június 20-án ünnepélyes formában végrendelkezett. Alighogy befejezte a kastély építését, azonnal megkezdte az új nagy templom és parókia építésének előkészületeit.[4]

A pándi református eklézsiát a Szilassyak a kezdetektől fogva támogatták. Pándot a reformáció már a XVI. század közepén elérhette, mert a közeli Cegléden 1546–1549 között Szegedi Kis István szolgált prédikátorként. Pánd 1630-ra pusztafalu lett, 1635. november 9-i végrendeletében Tarhó János négy tallért hagyott az elpusztult templom kijavítására. Az 1673–1674-es pozsonyi vértörvényszékre megidézték Ajkai Gergely pándi prédikátort. A váci püspök 1700. február 7-i jelentése szerint Pándnak van elpusztult régi

[4] MNL OL P 1024. 1. tétel. 4–9., 43–79. Szilassy Lászlóra vonatkozó iratok. 1774. és 1790. évi végrendeletei és hagyatékával kapcsolatos iratok. Reflexiones circa testamentariam fassionem…

temploma, amely kijavítható, ám állapota miatt a lelkész házban prédikál. 1703-ban az öreg templom javításába kezdtek, 1731-ben Szilassy György özvegye pénzadományt juttatott a pándi templom újjáépítésére. 1757-ben az elöljáróság kérvényezte a romladozásban lévő templom fedelének megújítását. A helyszíni szemle szükségesnek találta a templom kijavítását és egy új kerítés építését is. A pándi református egyházközség 1775. szeptember 20-án Szilassy Jánoshoz fordult kérelmével, hogy eszközölje ki számukra az öreg templom helyett egy új templom építését. Az építési engedélyt Mária Terézia megadta, 1779. szeptember 7-én tették le a templom alapját. Az ünnepélyes alkalom idején jelen voltak Szilassy László és Szilassy János testvérek, *„nagyon szeretett édesanyjuk, a legkiválóbb nő”,* Egri Zsuzsanna, bizáki Puky László és felesége Szilassy Zsuzsanna, Gyürky Pál és Szilassy György földesurak, Budai Török János pándi, Szalai György gyömrői, és Szőke Ferenc gombai lelkész, valamint Váradi Pál pándi tanító. Az építkezés legnagyobb részét Szilassy László pénzadománya tette lehetővé, aki kilencezer forintot ajánlott fel az új templom javára. A barokk stílusú templomot 1784 augusztusában szentelték fel. Szilassy Lászlónak gondja volt a lelkészlak újjáépítésére is, amely szintén az ő pénzadományából épült fel.[5]

Siroki Egri Zsuzsanna halála után nyomtatásban megjelent Szőke Ferenc gombai lelkipásztor prédikációja, melyben Egri Zsuzsannát mint édesanyát és nagyanyát dicséri. Siroki Egri Zsuzsanna 1702. február 19-én – Zsuzsanna napján – született Egri István és Bakallár Erzsébet leányaként. 1717-ben házasságot kötött idősebb Szilassi Szilassy Ádámmal, aki 1741-ben váratlanul elhunyt. Egri Zsuzsanna negyvenkét esztendőn át volt özvegy, a hosszú évtizedeket gyermekei és unokái körében töltötte.[6] Férje után két fiát temette el: előbb Szilassy Sándort, nem sokkal később pedig ifjabb Szilassy Ádámot. Istenfélő asszony volt, aki *„magánosságra maradván szorgalmatos vólt az Úrnak dolgaiban, arra forditotta eszét kedvét, nem távozott el az Úrnak Házától, foglalatos volt a’ könyörgésekben és imádkozásokban….Gazdag volt jótselekedettel, böséges az Isten ditsöségére való Sáfárkodásban, mellynek többek között az ö és Úri szerelmeseinek segittsége, és gondossága által épült Pándi jeles Templom a bizonysága, hüséges az Isten Szolgái és a szegények szükségeinek ki*

[5] VÁRADY 1993. 138–141.
[6] SZŐKE 1783.

pótolásában, alázatos, mértékletes, Istenben bizó, és szüntelen véle társalkodó, békességes türö….”[7]

Siroki Egri Zsuzsanna halála előtt két éven át betegeskedett, mialatt többnyire ágyban feküdt és családja gondoskodott róla. Az özvegyet 1783. július 8-án érte a halál Pándon. Nyolcvan esztendőt és néhány hónapot élt. Halálakor Szilassy László és Szilassy János fiai, Szilassy Zsuzsanna leánya, valamint elhalt gyermekei után maradt családtagjai gyászolták.

Szilassy László istenfélelméről, patrónusi tevékenységéről, anyjának és megárvult rokonainak gyámolításáról így írt Szőke Ferenc: *„De Te-is melly tökélletes szívvel igyekeztél az ö meg-vigasztalásában, életének nyugodalmában, sérelmének enyhitésében, melly hüséges gyámola voltál utolsó orájáig, melly fáradhatatlanúl viselted az ö Özvegységének terhét, ’s nevelettlen Atyádfiainak gondját?”* Szilassy László sohasem házasodott meg, magányosan élt, ami közrejátszhatott abban, hogy jelentős patrónusi tevékenységet folytatott: *„A kegyelmes Isten soha ne felejtse el-ezt a Te fiui engedelmes igaz hüségedet, légyen magános de sokakra nézve igen hasznos életednek gyámola…”* – írta Szőke Ferenc 1783-ban.[8]

Siroki Egri Zsuzsannát a temetéskor gyászolta Szilassy János és Szemere Mária, valamint gyermekeik: János, Mária, és Erzsébet; Szilassy Zsuzsanna és Bizáki Puky László gyermekeikkel: Lászlóval, Pállal, Péterrel, Mártonnal, és Simonnal; Puky Zsuzsanna Szalay Péter kedvese; Puky Mária Kenesey Zsigmond hitvese, és Éva, Klára, Borbála, és Eszter gyermekeik. Gyászolta továbbá néhai ifjabb Szilassy Ádám és özvegye Szantói Szabó Mária egyetlen életben lévő gyermeke, Szilassy József, illetve az ő leánya, Johanka; rajtuk kívül néhai Szilassy Sándor kapitány özvegye, Szilassy Klára. Végül ifjabb Szilassy László, a jelenleg tárgyalt Szilassy László testvérének, idősebb Szilassy Jánosnak és Szemere Máriának az unokája, aki ifjabb Szilassy Jánosnak és Fáy Krisztinának a fia volt.[9]

Ifjabb Szilassy László vármegyei táblabíró, református egyházi főgondnok hosszas levelezéseket folytatott a jelenleg tárgyalt idősebb Szilassy

[7] SZŐKE 1783. 27.
[8] SZŐKE 1783. 28–29.
[9] SZŐKE 1783. 29–30., NAGY 1863. 719.

Lászlóval.[10] Az ő tiszteletére írta Fáy András a *Pándi csoda* című versét, melyben a felett örvendezett, hogy ifjabb Szilassy Lászlónak és Bay Juliannának öt leánygyermeke után fia született.[11]

Szilassy László patrónusi tevékenysége a könyvkiadásra is kiterjedt. Kármán József (1738–1795) losonci református lelkipásztor – ifjabb Kármán József (1769–1795) író édesapja – *Katekhismus vagy a Keresztény vallásban való oktatás* című könyvét (Pozsony, 1789) Szilassynak ajánlotta: *Tekintetes Nemzetes és Vitézlő Szilassi és Pilisi Szilassi László Úrnak, Tek[intetes] Nemes Pest, Pilis és Sólt egyesült Vármegyéknek, régtől fogva Fő-Tábla-Bírájának, hajdani tiszta egyenes szívűséggel, és az Isten ditsőségéhez való példás buzgósággal különössen ékeskedő igaz Kereszténynek… kegyes jó Urának…"*

Az ajánlás további részében a szerző kifejti, hogy munkája közhaszonra fordítása és a szegények oktatása egyedül Szilassy Lászlónak köszönhető, aki elősegítette a kézirat megjelenését. Kármán az ezután következő bevezetőt is kegyes patrónusának ajánlotta, aki jóllehet egész életében magányosan élt, ám okos kereszténységként, mint aki a maga valóságának igaz becsét tudja és érzi, a jó cselekedetekben való állhatatosságban a halhatatlanságra törekedett. Megemlékezett arról, hogy Szilassy László a pándi református templomot és a papi házat csaknem egészen a maga költségén építtette, és emellett még sok egyéb eklézsiát és tanuló ifjat is támogatott. Kármán József könyvének előszavával arra törekedett, hogy a felejtéstől megmentse Szilassy emlékezetét, és tisztelegjen az úri Szilassy ház előtt.[12]

Szilassy hasonló céllal támogatta élete utolsó évében Takáts Ádám gyóni református lelkészt, aki prédikációit adta ki. Takáts prédikációit tartalmazó hat kötet 1790–1796 között jelent meg Pesten és Pozsonyban. A temetési beszédeket tartalmazó *Halotti huszon-öt prédikátziók* című munka több kiadást is megért. Első kötete 1790-ben Patzkó Ferenc betűivel, Szilassy László költségén nyomtattatott Pesten. Mivel Szilassy időközben elhunyt, a többi kötetben már nincsen feltüntetve patrónusként.[13]

[10] MNL OL P 1028. 2. d. 4. tétel. Szilassy József (1755–1836) hétszemélynök, Torna megye főispánja iratai. Családtagok levelei. Szilassy Lászlótól (id.) 1787–1790., Szilassy Lászlótól (ifj.) 1808–1818.

[11] MNL OL P 1043. 2. cs. 10. tétel., FÁY 1817.

[12] KÁRMÁN 1789.

[13] TAKÁTS 1790.

Szilassy László patrónusa volt a jászberényi reformátusoknak is, akik nem sokkal a türelmi rendelet kiadása után, 1784-ben fordultak hozzá segítségért. *Tekintetes Úr, Kegyes Patrónus Urunk!* – e szavakkal kezdődött a jászberényiek levele, melyben arra kérték Szilassyt, hogy tanácsával, véleményével és észrevételeivel segítse őket. A gyülekezeti előljárók attól tartottak, hogy a hozzájuk érkező vizsgáló bizottság kérdéseire nem tudnak kellőképpen megfelelni. A levélből kitűnik, hogy a nemzeti iskola ügyéről volt szó. A plébános, a kántor, az iskolamester a katolikus vallás irányába szeretette volna terelni gyermekeiket.[14]

Szilassy Lászlónak két testamentuma ismert. Először 1774. június 20-án tett végrendeletet a Nógrád vármegyei Bercelen,[15] majd 1790. július 16-án Pándon.[16] Első rendelkezéseit az utóbbival teljes egészében felülírta: *„mostani állapotomhoz képpest tészem e' következendő módon írásban meg változhatatlan utólsó végezésemet, nem függesztvén azt semmi részben a fellyebb említett elébbeni rendelésemtől."*— írta 1790-ben.[17] A két testamentum közötti legfeltűnőbb különbség, hogy a másodikban kiemelkedő figyelmet kap a református prédikátor és tanító személye. Szilassy ennek révén tett szert országos hírnévre, lett elismert mecénás a magyarországi református egyházkerületekben.

Szilassy 1000 forintot hagyott a pándi egyházközségre olyformán, hogy annak évi kamataiból a református templomot és a hozzá tartozó parókiális épületeket felújíthassák, a maradék összeget pedig fordítsák vissza tőkének. További 500 forintot hagyott az egyházközségnek azon kikötéssel, hogy kamatának kétharmad részét évente a pándi református prédikátor, egyharmad részét pedig az iskolamester kapja meg. (1.)[18]

Támogatta a losonci református iskolát, különös tekintettel az ott tanuló árvákra, a debreceni és a sárospataki református kollégiumokat. (2–4.) Több évtizeden át foglalkoztak az egyházkerületek a testamentumának azon

[14] MNL OL P 1024. I/9. cs. 2. tétel. 106–108. Szilassy Lászlóra vonatkozó iratok. Hozzá címzett levelek: Jászberény 1784.

[15] MNL OL P 1024. 1. tétel. 10–16., 24–25., 30–31.

[16] MNL OL P 1024. 1. tétel. 17–20., 22–23., 26–29.

[17] MNL OL P 1024. 1. tétel. 17., 26.

[18] A zárójeles számok a végrendelet megfelelő pontjait jelzik. A testamentumot lásd a függelékben!

részével, amelyben a deficiens prédikátorok kérdéskörével foglalkozott: „*Az egész Magyar Országi Superintendentiákban találkozható ollyan Tiszteletes Férfiaknak fel segéllésekre, a' kik nem magok rosz erkőltsők, vagy más hibájok végett, hanem a' belső szent hivatalban lett, el erőtelenedések után kővetkezett a' ßolgálatra való alkalmatlan vóltok miatt el ßegényedtek, hagyok 1000 – ezer rh[énes] forintokat, mellyeknek hasznok esztendőnként a' meg irt végre fordíttassék.*" (5.).

Szilassy Józsefnek (1755–1836) hagyta a pándi kúriát a hozzá tartozó épületekkel, veteményes, gyümölcsös, és szérűs kertekkel, aklokkal és azokhoz tartozó épületekkel, valamint a pándi Szopókás nevű helyen épült Juhász házat és pincét. A pándi malmokat, molnárházat és szérűs kertjeit szintén Szilassy Józsefnek, valamint Szilassy Jánosnak hagyta. Rájuk és leszármazottaikra hagyta továbbá az 1790-ben vásárolt pesti házát. Végrendeletében gondoskodott Szilassy Zsuzsannáról és gyermekeiről is. (7–11., 16–17.)

A pándi külső és belső szőlőhegyeken lévő szőlőit minden oda tartozó boroshordókkal, kádakkal, és edényekkel Szilassy Jánosnak és Józsefnek hagyta. Rendelkezése szerint ezeket egymás között testvériesen, egyenlően kellett elosztaniuk; a termés tizede részben a losonci, részben a pándi prédikátort illette. (12.)

Halálának idején a pándi eklézsiában szolgálatban lévő prédikátor és iskolamester számára 150 forintot hagyott, amelynek kétharmad részét a prédikátor, egyharmadát az iskolamester kapta, feltéve hogy kegyesek és az Isten oltára körül híven forgolódnak. (13.) Gondoskodott továbbá a nála gazdaasszonyi tisztségben lévő néhai Király Mihály özvegyéről, Vég Zsuzsannáról, Zákó András pándi molnár Éva nevű leányáról, és cselédeiről. (14–15., 18.) A végrendelet végrehajtásával Tihanyi Tamást, Vay Józsefet, Bernát Józsefet, és Bay Ferencet bízta meg, akik aláírásukkal és pecsétjükkel hitelesítették is a testamentumot.

Szilassy László 1791. szeptember 5-én halt meg Pándon.[19] 1791. október 13-án elkészült inventáriuma.[20] A losonci iskola még életében megkapta a neki szánt összeget, köszönőlevele is megérkezett 1791. február 2-i keltezéssel.[21] Néhai Király Mihály özvegye Vég Zsuzsanna bizonyságlevele 1791. október

[19] MNL OL A 757. A pándi református egyházközség vegyes anyakönyvének mikrofilmjei.
[20] MNL OL P 1024. 1. tétel. 33–39.
[21] MNL OL P 1024. 1. tétel. 2.

18-án kelt, mely szerint a neki szánt 100 forintot és választás szerint egy vég mosott vásznat kezéhez vett Szilassy Jánostól.[22] Zákó Molnár András bizonyságlevele tanúsítja, hogy 1792. június 20-án Pándon Szilassy József patrónustól kezéhez vett a Szilassy László házában szolgálatot teljesített Éva leánya számára 16 forintot.[23] A pándi egyházközségben szolgálatot teljesítő lelkipásztor és tanító is megkapta a neki szánt összeget. Gaál Dániel pándi prédikátor bizonyságlevelet adott, hogy Szilassy József kezéből átvette a neki szánt 100 forintot 1792. június 20-án Pándon.[24] Boros János pándi oskolamester is bizonyságlevelet írt, hogy 1792. június 20-án Szilassy Józseftől átvette a neki szánt 50 forintot.[25]

A deficiens prédikátorok számára létrehozott alap kezelése azért volt nehézkes, mert a magyarországi egyházkerületek széttagolva működtek, és csak igen ritkán adódott alkalom a közös ügyek megtárgyalására. Rendkívüli alkalom volt a budai zsinat, mely 1791. szeptember 14-én nyílt meg és október 13-án fejezte be tanácskozásait. A napi anyagi gondokkal küszködő egyházkerületek külön-külön számítottak az 1000 forintos tőke kamataiból rájuk eső pénzhányadra. Szilassy végrendelete országos jellege miatt rendkívül újszerű volt, azon kívül olyan valós szükségletet elégített ki, amelynek fontosságát senki sem kérdőjelezte meg. A lelkészi hivatás társadalmi tekintélyét csorbította az egyik legtöbb vitát kiváltó szokás, a papmarasztás megléte, és ezzel összefüggésben a vacantia kérdése, továbbá a idős, szolgálatra képtelen lelkészek ellátásának megoldatlansága.

A budai és pesti zsinatok résztvevői 1791-ben egyöntetűen megállapodtak abban, hogy felállítják a „deficiensek kasszáját". A budai 115. kánon szerint a kellő vagyon nélkül szűkölködő és a közsegélyre jogosult elerőtlenedett lelkészek és tanítók, ezek özvegyei és árváinak segélyezésére szolgáló alap felállítása céljából minden lelkész és tanító 100 rhénes forinton felüli jövedelmétől évente 2 ½ %-ot adózzon, az egyházak ugyanannyit, mint a lelkészek. Az új lelkészek két évig mentességet élveznek. A lelkészektől, a tanítóktól, és az egyházaktól, valamint az önkéntes adományokból befolyt pénzt

[22] MNL OL P 1024. 1. tétel. 32.
[23] MNL OL P 1024. 1. tétel. 40.
[24] MNL OL P 1024. 1. tétel. 41.
[25] MNL OL P 1024. 1. tétel. 42.

évente az egyházlátogatások alkalmával kell beszedni az egyházmegyékben. A pénzt az egyházkerületek kezelik, kamatoztatják, és ők döntenek arról, hogy kinek mennyi segély adassék.[26]

A budai zsinat negyedik ülésén, 1791. szeptember 21-én szólalt fel Bay Ferenc táblabíró és királyi tanácsos, aki előadta, hogy *„néhai t[ekintetes] Szilasy László ur, vallásunkat tartó olyan egyházi szolgáknak gyámolítására, akik nem maguk hibája miatt, hanem a belső hivatalban töltött szolgálatjuk által lett erőtlenségek végett, a szűkölködő sorsra jutottak, hagyott 1000 frtokat oly megjegyzéssel, hogy azon tőke pénznek évenként való hasznának elvételére, akármely részünkről való püspökségben találkozható olyatén elerőtlenedett férfiak kerestessenek fel; kivánt azért abban, mint a testamentom rendeléseinek elkövetője, a t[isztelt] zsinat által utasíttatni, hová és kinek kellessék azon 1000 frtokat letenni, vagy által adni?"*A zsinat a kérdést *„az egyházi jövedelmeknek helyes elrendelésének módja körül munkálkodó deputáció elibe"* utasította véleményadás végett.[27]

Egy évszázaddal később, 1896-ban a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* hasábjain, az országos lelkészi gyámintézet megalakulása körüli pennaharcban Pokoly József és Révész Kálmán jelentős, sőt kezdő lépésnek értékelte Szilassy László alapítványát.[28] Pokoly József szerint nem állapítható meg pontosan, hogy a 115. kánon intézkedései előre meg voltak-e tervezve, vagy ötletszerűen kerültek napirendre, és milyen kapcsolatban álltak Szilassy alapítványával, azonban megállapítja: *„Akár volt tervben már előre a 115. kánon, akár nem: A Szilassy név dicsőségére szolgál ezen nagylelkű, tekintélyes összegű és egyház bajainak alapos ismeretéről tanuskodó hagyomány."*[29] A Szilassy alapítvány annyiban hasonlított a budai 115. kánon *vívmányaihoz*, hogy mindkettő egyaránt *egyetemes jellegű* volt – Pokoly József megállapítása szerint. Más helyen egyértelműen azt írta, hogy *„a deficiensek cassájának felállítására Szilassy László adománya adta meg az eszmét."*[30]

Révész Kálmán nem sokkal Pokoly cikkének megjelenése után közölte le a *Protestáns Szemle* lapjain Őri Fülep Gábor tiszáninneni szuperintendens

[26] ZSARNAY 1860. 85.
[27] RÉVÉSZ 1874. 385–386.
[28] POKOLY 1896a. 752–756., RÉVÉSZ 1896a. 772–773., POKOLY 1896b. 800.
[29] POKOLY 1896a. 754.
[30] POKOLY 1896b. 800.

naplóját.[31] Őri Fülep a budai zsinatnak részletes, a zsinati naplónál jóval alaposabb történetét örökítette meg. Kiderül belőle, hogy a „deficiens kaszszát" érintő intézkedés nem volt hivatalosan tervezve, mert az oeconomica deputáció e tárgyban semmiféle javaslatot nem készített és nem terjesztett a zsinat elé. Az 1791. október 8-án tartott 11. ülésen, miután az oeconomica deputáció munkálatát teljes egészében felolvasták és elfogadták, *„Consil. Vay József úr, elvégeződvén minden deputationalis munkák olvasása, a deficiens prédikátorok s azoknak özvegyeik és árváik számára megkívántató fundust megemlítvén, ilyen projectumot tett…"*[32] Kiderül tehát, hogy Vay Józsefnek (1750–1821), a Tiszáninneni Református Egyházkerület későbbi főgondnokának az érdeme volt, hogy az eszmét felvetette. Révész megállapítása szerint ennek hátterében bizonyára kellő megfontolás és tervezgetés állt, és semmi esetre sem ötletszerűen került elő a zsinaton. Vay indítványát elfogadták, *„csupán a pápai prédikátor és esperest, Torkos Jakab tette azt a difficultást, hogy ez (t.i. a percentuális fizetés) talán valami contributio vagy portio forma lévén, a miniszteréknek derogálni fogna; ahhozképest talán illendőbb lenne ha csak reá bíznák kirekire a miniszterek közül, hogy maga tulajdon tetszése szerint adna minden esztendőben valamit ezen szent és jó célra."*

Torkos indítványát nem fogadták el, ugyanígy Péczeli József komáromi pap indítványát sem, aki szerint *„a magtalan prédikátorok legalább egy tertiáját elmaradandó tehetségeiknek, testamentom formán, halálok után, ugyanezen szent végre hagynák."*[33]

Őri Fülep Gábor naplója ennyit említ a szóban forgó kérdésről, amelyet a zsinat jegyzőkönyve egyáltalán nem rögzített. Vay alkotása, vagy vívmánya mindenképpen megérdemelte volna, hogy a jegyzőkönyvben is nyoma legyen – állapítja meg Révész. A Szilassy alapítvánnyal kapcsolatban kiemeli, hogy szintén 1791. október 8-án döntöttek arról, hogy az alapítványi összeget a Dunamelléki Református Egyházkerület biztos helyre kiadja kölcsönbe, az évi kamatokról pedig a felállítandó konzisztórium fog rendelkezni. A budai zsinat tizenegyedik ülésének jegyzőkönyvében a következő megjegyzés olvasható: *„a házassági törvények olvasása… végzése után következett az*

[31] RÉVÉSZ 1896b. 474–483., 563–576., 625–638.
[32] RÉVÉSZ 1896b. 629.
[33] RÉVÉSZ 1896b. 629.

ekklézsiai jövedelmek rende iránt kidolgozott munkának olvasása. Holott is néhai t. Szilasy László úr által az elerőtlenült és öregedett egyházi személyek számára hagyott 1000 rhftok iránt végeztetett, hogy azon pénzt most a dunán innen levő megyebeli püspökség által valami bátorságos helyre kölcsön fejében adattassék ki, a midőn pedig a legfőbb consistoriális szék felfog állíttatni, annak évenként való hasznáról a szükséges rendelést tegye meg."[34]

Révész ugyanakkor nem említi, hogy Vay József a Szilassy testamentumnak egyik hitelesítője volt, Szilassy baráti köréhez tartozott, a végrendelkező – Bay Ferenccel együtt – rá bízta a végrendelet teljesítését. A Vay-család tagjai a XVIII–XIX. századi Magyarország egyházi, társadalmi, és politikai közéletének kiemelkedő befolyású és hatású szereplői voltak. A magyar kultúra fejlesztése, a református egyház közéleti szerepvállalásának növelése, és a nemzeti függetlenségi törekvések terén is jelentős feladatot vállaltak.

Vay József (1750–1821) Vay Ábrahám királyi tanácsos és gróf Vass Anna fia volt. Tanulmányait Sárospatakon végezte, később a Habsburg-ellenes mozgalom egyik jelentős alakjává vált. 1786 és 1790 között Szabolcs vármegyének alispánja és követe, ahonnan a helytartótanácsoz került, majd a hétszemélyes tábla ülnöke és udvari tanácsos lett. 1796-tól haláláig a Tiszáninneni Református Egyházkerület főgondnoka volt. A pataki kollégium érdekében korszakos jelentőségű tevékenységet fejtett ki. 1801-ben kezdeményezte a kollégium új épülete anyagi alapjainak megteremtését, majd főgondnokként 1806-tól haláláig irányította az építési munkálatokat. 1809-ben feleségével együtt ötezer váltóforint alaptőkével létrehozta a Vay-Mocsáry Alapítványt a kollégium fejlesztésére.[35]

A Tiszáninneni Református Egyházkerület közgyűlésén 1791-ben az egyházkerületi főnótáriust bízták meg azzal, hogy kérje meg Bay Ferencet a testamentum rendelésének teljesítésére.[36] 1797-ben még mindig folyt a levelezés a Szilassy-alap ügyében. Ekkor Végh Veresmarti Sámuel, a Duna-

[34] RÉVÉSZ 1896a. 773., RÉVÉSZ 1874. 505.

[35] BOLVÁRI–TAKÁCS 2008. 89–91., SZAKÁLY 2003., SZINNYEI 1914. 1008–1009.

[36] TiREL B–2. Egyházkerületi gyűlések jegyzőkönyvei 1791–1797. 56. p. Az 1794. április 14-én Bőcsön kezdődő egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyvének 11. pontja; TiREL A/XXIV/8730/107. Szilassy László végrendeletének kivonata, 1790. júl. 16.

melléki Református Egyházkerület szuperintendense arról értesítette a tiszáninenni főnótáriust, hogy a Szilassy-alap bizonyos méltóságos úrhoz lett kiadva, de annak kamatát még nem kapták meg. *„Meg fog írattatni Tiszt[eletes] Gen[eralis] Nótárius Úr által válaszolva Fő Tiszt[letű] Superintendens Úrnak, hogy ezen segedelemre múlhatatlan szükségünk lévén, mind a már bévett Interesből, mind pedig a kint lévő Interesst minél elébb bé vévén, abbólis a minket illető részt haladék nélkül meg küldeni ne terheltessen."*[37]

Mivel elsősorban forrásközlés volt a tanulmány célja, ezért nem követjük tovább a Szilassy-alapítvány működését. Megjegyzendő azonban zárásképpen, hogy a Tiszáninneni Református Egyházkerület mindvégig élen járt az öreg és beteg prédikátorok, valamint özvegyeik és árváik segélyezésében. Nemcsak a Szilassy alapítvány útját követte nyomon, hanem Őri Fülep Gábor (1739–1823) az egyházkerületben felállította és működésbe hozta a „deficiensek kasszáját" is, függetlenül attól, hogy az 1791. évi budai zsinat kánonai hivatalosan sohasem léptek törvényerőre.

FÜGGELÉK

Szilassy László végrendelete[38]

„A Test porrá lészen, a' Lélek pedig meg tér a' hoz a' ki atta vólt azt. Ebben a' hiedelemben én Lelkemet a' kegyelmes Szent Istennek, ki Atya, Fiú, és Szent Lélek el válhatatlan egységességű Szent Háromság, és leg tőkélletessebb valóság; Testemet a' föld gyomrában annak idejében tisztességesen, de minden Ceremonia nélkűl leendő el takarittatása kedvéért kedves atyámfiainak ajánlom. Földi javaimról pedig, mellyeket sok fáradozásim után Jó Istenem Szent áldásából vettem, noha már az 1774$^{\underline{dik}}$ esztendőnek Sz. Iván havának 20 napján Bertzelen, akkori állapotomhoz, bizonyos és

[37] TiREL B–2. Egyházkerületi gyűlések jegyzőkönyvei 1791–1797. 311. p. Az 1797. szeptember 24-én Ragályban kezdődő egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyvének 116. pontja.; TiREL A/XXVI/9675/129. Végh Veresmarti Sámuel levele a generális nótáriushoz. Kecskemét, 1797. szeptember 6.

[38] A Függelékben közölt végrendelet forrása: MNL OL P 1024. 1. tétel. 17–20.

solemnizált rendelést tettem ugyan, de azt most a' kőrnyűl állások változása után egésszen ezen végső meg határozott akaratommal, meg változtatván, mostani állapotomhoz képpest tészem e' kővetkezendő módon irásba, meg változhatatlan utólsó végezésemet, nem fűggesztvén azt semmi részben, a' fellyebb emlitett elébbeni rendelésemtől.

Elsőben is, mivel gyermekségemtől fogva főbb győnyőrűségem vólt az Úr Isten ditsőségének elébb mozditását tehettségem szerént munkálódni, most is első kőtelességemnek tartom arról rendelést tenni, hogy világi meg oszlattatásom után is eszkőzségem által, valamennyiben az Úrnak neve ditsőittessék, a' szűkölködők gyámolittassanak, kedves atyám fiainak sorsok pedig kivált képpen azért javittasson, hogy általok is az Isten Anya Szent Egyháza épületet vehessen, és a' valóságos munkás keresztyénség és szeretet gyakoroltasson; azért is, minek utána a' Pándi Reformáta Szent Ekklésiának meg kivántató épűleteket, az Úr Istennek segedelme által, tőkéletességre vittem vólna, azoknak tovább is, a' magok épségekben lejendő meg tartásokra, hagyok 1000 – ezer rh[énes] forintokat olly formán, hogy azoknak Interesséből esztendőnként a' Pándi Reformatum Templom, és a hoz tartozandó Parochiális épűletek romladozásai javittassanak, az ezen szűkségtől megmaradandó Interes rész pedig, tőke pénzre fordittasson. Ezen kívűl 500 – őt százat hagyok ugyan azon Pándi Reformáta Sz[ent] Ekklésiának ólly véggel, hogy azoknak Interesse esztendőnként két harmad részben Tiszteletes Prédikátor Úrnak, egy harmad részben pedig, oda való Reformata Oskola Mester Úrnak, mostani fizetéseknek potolására fordittasson, úgy mind-az-által, ha az Isten ditsőssége mellett buzgolkodó egyházi szolgák lesznek. Végtére, ugyan azon Pándi Reformáta Ekklésiának hagyok 500 – őt száz rh[énes] Forintokat ólly végből, hogy azoknak Interesséből a' házi szegények, a'kik tudniillik valóban az alamisnát meg érdemlik tápláltassanak, és ruháztassanak, elsőséget adván mindenkor a' helység beliek[ne]k.

2º A Losonczi Reformáta virágzó Oskolának hagyok 1000 – ezer rh[énes] Forintot illy kőrnyűl állással, hogy azoknak tőrvényes interesse, két jó igyekezetű, és az Egyházi Szent szolgálatra készűlő Ifjaknak, és egy árva inasnak élelmekre esztendőnként fordittasson, Kedves Successorimnak hagy-

ván, az ezen alumniumra rendeltetendő ollyan ifjaknak – (vigyázván az árvákra) ki nevezését, a' kiknek kűlőmben segitségek, a' tanítás modjában, ruházattjokban, vagy élelmekben nincsen. Ezen kivűl a' Lossonczi, vagy Lossonz Tugári Házi Szegényeknek tápláltatásokra, s ruházattjokra, a' Pándi rendelésem szerént hagyok 500 rh[énes] F[orin]t[ot].

3º A Debreczeni Refor[mátus] Collégiumnak hagyok 1000 - ezer rh[énes] Forintokat ólly véggel, hogy azoknak Interesse esztendőnként, két jó igyekezetű és szegény tanúló Ifjaknak, és egy Inasnak fel segéllésére fordittasson.

4º Hasonló végre hagyok a' Refor[mátus] Sáros Pataki Collégiumnak is 1000 – ezer rh[énes] Forintot hozzá tévén azt, hogy mind a' három rendbéli oskolában lejendő Álumnisim, a' magok igyekezeteknek, és jó erkőltsőknek meg bizonyitására Pándon, vagy másutt, a' hol tudni illik, s a' mikor Successorim kivánni fogják, meg jelenni kőtelesek lesznek.

5º Az egész Magyar Országi Superintendentiákban találkozható ollyan Tiszteletes Férfiaknak fel segéllésekre, a' kik nem magok rosz erkőltsők, vagy más hibájok végett, hanem a' belső szent hivatalban lett, el erőtelenedések után kővetkezett a' ßolgálatra való alkalmatlan vóltok miatt el ßegényedtek, hagyok 1000 – ezer rh[énes] forintokat, mellyeknek hasznok esztendőnként a' meg irt végre fordíttassék.

6.º Mind ezen fel jegyzett jó végekre hagyott pénzek, ólly bátorságos helyekre adattassanak ki Interesre, a' honnét bizonyossan s hiba nélkűl annak idejében az Interes fel fog fizettetni, nem is lészen szabad senkinek, akármély ßín alatt, azonn Summákat, vagy azoknak hasznait, más végre fordítani, hanem egyedül tsak arra, mellyet ezen utólsó rendelésemmel én meg határoztam, úgy hogy akárminémű kőrnyűl állások kővetkeznének is, azok sem kőzőnséges fundusban bé ne adattassanak, sem más a' Reformáta Superioritáson kívűl lévőknek, ßabad tetczések s rendelések alá semmiképpen ne bizattassanak, hanem akármely változás adná elől magát Kedves Successorim meg egyjezésével azon pénzek, tsak ugyan az Isten ditsőssége, és a' Reformáta Vallásnak, vagy azt kővetőknek hasznokra fordittassanak. Ezeket ekképpen rendelvén, Kedves Successorimra nézve tészem é következendő Rendelést.

A Fekvő jószágaimnak Successorim kőzőtt lejendő felosztását rendelvén hazánk élő Törvényének és Szokásinak értelmek szerént.

7º Néhai kedves Testvér Bátyám T[ekintetes] N[emes] és V[itézlő] Szilassy Ádám Úr életben maradott Fiának, Kedves Etsém Szilassy Jósefnek, hagyom azon Summát, melly akárminémű Investitionális nevezettel, fekßik azon rész jószágokon, mellyek a' leg első osztályunkban, Ti[sz]t[el]t Kedves Bátyám Uramnak, ezen T[ekintetes] N[emes] Pest Vármegyében, Pándon és a' pusztákban jutottak vagy juthattak vólna, és általam az időről fogva Zálog képpen birattak , ólly meg egyjezéssel, hogy azon portiók, minden teher, és fizetés nélkűl meg nevezett Etsém Szilassy Jósefre, a' magok egész valóságokban, visszamennyenek, azért kiváltképpen, hogy én annyi időtől fogva, azon jószágnak a' rajta fekvő pénznek interessén felyűl vévén hasznát, emlitett Estémnek azt ez úttal ki potolhassam. Kinek is ezen kívűl hagyom a' Pándi nékem jutott Curiámon, tulajdon kőltségemen általam épittetett mindenféle épületeimet, azokhoz tartozó veteményes, gyűmőltsős, és ßérűs kertekkel, aklokkal, s azokban tett épűletekkel; ki vévén azon részt az alsó udvaromban, mellyről alább a' mostani gazdaszszonyomra nézve fogok emlékezetet tenni. Ezen épűleteket és Investitioimat mind azon-által Kedves Etsém Szilassy Jóseffnek ólly fel tétellel hagyom, hogy Kedves Testvérem T[ekintetes] Idősbb Szilassy János Úrnak, vagy mind két ágon lévő maradékinak, 1000 – ezer rh[énes] Forintokat fizessen le.

8º A Boda fundusson épűlt házamat, mellyben most árendás asztalos Pap János lakik, hagyom kedves Testvér Etsém Szilassy János Uramnak, s maradékinak, nem kűlőnben a' régi Juhász háznál lévő téglából rakott pinczémet, minden teher nélkűl.

9º Kedves Testvér Húgom T[ekintetes] Szilassy Susánna Aszszonynak, Néhai T[ekintetes] N[emes] és V[itézlő] Bizaky Puky László Úr Őzvegyének, és maradékinak, (innét kirekesztvén egészlen fiát Puky Lászlót) hagyok 1000 – ezer rh[énes] Forintokat, és azon 4 pár ezűstős késeket, és 4 ezűstős kanalakat, mellyeken Néhai édes Anyám Egry Susánna Aszszony bélyege vagyon. Puky Borbálának hagyok egy ágybeli 3 Vánkust, 1 Dunnát, 1 Paplant, 2 Derékallyat, és két lepedőt. Egyik órámat hagyom Puky Pál Őtsémnek, a kisebb ezűstős kardomat pedig Puky Péter Estsémnek.

10º A Pándi a' Szopokás nevezetű helyen épűlt Juhász házat accessoriumíval egyjűtt, nem kűlőmben a' déli oldalon lévő pinczémet, hagyom Kedves Etsém Szilassy Jóseffnek.

11º A Pándi Malmaimat a' hoz tartozandó eszkőzőkkel, Molnár házat, annak Szérűs kertjét, a' Vasadi pusztai épűleteimmel, ott lévő Szérűs és Veteményes Kertekkel egyjűtt hagyom Kedves Etsém Szilassy János és Jóseff mind kettőjőknek birodalmakban, úgy hogy azoknak egyenlő hasznokat atyafiságossan vegyék.

12º A Pándi mind külső, mind pedig belső Szőllő Hegyeken lévő ßőlleimet Szilassy János, és Jóseff Kedves Etséimnak, a' boros hordókkal, kádakkal, és oda tartozó minden féle edényekkel egyjűtt hagyom, úgy hogy egymás kőzőtt atyafiságossan egyenlő két részre azokat feloszszák a' termésnek tized részét pedig állandóan ki adják, még pedig az egyjik T[iszteletes] T[udós] Lossonczi, a' másik pedig Pándi Prédikátor Urak számára.

13º Halálomnak idején a' Pándi Szent Ekklésiában ßolgálatban lejendő Predikátor és Oskola Mester Urak számára, ha kegyes és az Isten óltára kőrűl híven forgolódók lesznek, hagyok 150 rh[énes] Forintokat, mellyek kőzzűl két rész a' Predikátornak, harmadik pedig a' Mesternek fizettessen: ha mind az által azok érdemetleneknek tapasztaltatnának lenni, más érdemessebb ßűkőlkődők ßámára fordittasson azon pénz.

14º Mostan nálam Gazda[a]szßonyi hivatalban lévő – Néhai Király Mihály Őzvegye, Vég Susánnának, azon okból, hogy minden féle nyavajáimban, és nyomorúságaimban körülőttem egyedűl, hűségessen forgott, Keresztényi módon gondomat viselte, ha ezután is halálomig ólly hűséggel mint eddig, Személyemnek, és házamnak gondját viseli, hagyok kész pénzben 100 – száz rh[énes] Forintokat, az úti ágyamat, melly három vánkosból, két derék-aljból, 1 paplanból, 2 lepedőből, és egy Dunnából áll, egy kőzőnséges nyoszolyával, egy vég vásznat, és 6 – hat 'Sákokat, ezenkívűl ha mostani Őzvegyi állapottjában meg marad, az alsó udvaromban lévő kettős házamat, padlásnak, konyhának, és kamarának pedig fele részét haláláig birodalmában hagyom, hólta után pedig Curiális épűletekhez kaptsoltasson. Ezen kívűl Kedves Successorim Szilassy János és Jósef, fizessenek néki esztendőnként 12 rh[énes] Forintokat és 12 kilo buzát, vagy pedig egy

Ourtalis Sessioimnak az egész határban találkozható minden féle appertinentiáit, szántó, kukoritza, és kender földekben, veteményes kertben, és kaszállóban is bírhassa, és egyenlő akarattal, ezen czélom ßerént nékie ki adjanak, és azzal erántam való háládatosságokat is bizonyittsák. Marháimból az ő választása ßerént egy borjas tehenet is hagyok, egy ßopos borjúval egyjűtt.

15º Zákó András Pándi Molnárom Éva leánykáját, őrőkből fel vévén s jó igyekezetét tapasztalván, hagyok néki rúházattyán és ki házasitásán kívűl 2 Vánkust, két lepedőnek való vásznat, és egy negyed fű űszőt.

16º A Fellyebb irtakon kivűl, minden némű ingó joszágomat, akármélly névvel nevezendő marháimat, Vermes életemet, Vetéseimet, boraimat, és minden féle házi és gazdaságbéli, ezűst, réz, czin, vas, tserép, űveg, és fa edényeimet, és egyéb eszkőzeimet, ágyaimat, ruháimat, egy szóval valamit ingó jószágnak lehet nevezni, hagyom két fiúi ágonn lévő Successorimnak Szilassy János és Jóseff Etséimnek, és az ő Kegyelmek két ágonn lévő Seccessorinak, ha mind kettőjőknek Fiai nem maradnának, hogy azokat egymás kőzőtt egyenlőképpen, atyafiságossan fel oszßák – ki vévén a' Pándi házamnak belső készűleteit, ojjakat tudniilik, mellyek mint egy ßorosabban a' házhoz tartoznak, úgy mint almáriomokat, Pohár ßékeket, nyoszojákat, asztalokat, ßékeket, Tűköröket, annyival inkább mellyek a' falakhoz ragasztattak , mejek illő hogy a' ház mellett maradjanak kűlőnőssen.

17º Ezen folyó 1790dik esztendőben vett Pesti házamat egyenlő jussal hagyom Néhai Kedves testvér Bátyám Szilassy Ádám Úr Fiának, Szilassy Jósefnek, és kedves testvér Etsém Idősb Szilassy János Úrnak, s mind két ágon lévő Successorinak, minden mobiliáival egyjűtt.

18º Azonn Cselédim a' kik halálomig ßolgálatomban találtatnak, egész esztendőbéli fizetéseket vegyék, belső Cselédimnek azon kívűl gyász ruha készítessék, azoknak tudniillik a' kik tovább is Kedves atyámfiai szolgálattyokban esztendejeket ki tőlteni akarják. Jobbágyimnak pedig, egy egész esztendőbéli adojok el engettessék.

19º A mutua Successis Kedves Successorim kőzt, a' Haza Tőrvényének értelme szerént fel maradjon, és minden tőrténetre observáltasson.

20º Hogy pedig ezen ép elmével, és el tőkéllett akarattal készűlt végső rendelésem minden Czikkelyeire nézve bé telyesedjen. Méltóságos és

T[ekinte]tes Tihanyi Tamás, Vay Jósef, Bernát Jósef, és Bay Ferentz Urakat mint a' kik eránt első esméretségemtől fogva, egész tisztelettel, és tellyes bizodalommal viseltettem, ara kérem, hogy akár egyjűtt mindnyájan, akár kűlőnőssen ketten, ezen Rendelésemnek executori lenni, és ennek minden Czikkelyeiben meg kívántató el intézést tenni, és azzal erántam holtom után is igaz baráttságokat mutatni méltóztassanak.

Ezen Rendeléseimnek nagyobb erősitésére tulajdon kezem által Nevemet alá írom, és ßokott petsétemet felűtőm, kérvén az alább nevezett Urakat is, hogy ezen útólsó végezésemet, Nevekkel és petsétjekkel hitelessebbé tegyék.

Költ Pándon 1790$^{\underline{dik}}$ esztendő Sz[ent] Jakab Havának 16$^{\underline{dik}}$ napján.

Szilassy László

Előttem és általam irattatott fellyebb irt T[e]k[inte]tes Szilassy László Úr Pándi Gondviselője *If[jabb] Szoboszlai Sámuel* által.

RÖVIDÍTÉSEK

évf.	= évfolyam
köt.	= kötet
MNL OL	= Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
MPEIF	= Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező
PEIL	= Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok
PSz	= Protestáns Szemle
sz.	= szám
TiREL	= Tiszáninneni Református Egyházkerület Levéltára, Sárospatak

IRODALOM

BAKÁCS–DÁVID 1969 = BAKÁCS István – DÁVID Lászlóné: P szekció: Kisebb családi és személyi fondok. 2. kötet, 445–649. alaptörzsszámok. Repertórium. Bp., 1969. (Levéltári leltárak, 47.)

BOLVÁRI-TAKÁCS 2008 = BOLVÁRI-TAKÁCS Gábor: A Vay-család a társadalmi, politikai közéletben. = Zempléni Múzsa 8 (2008) 1. (29). sz. 89–91.

BOROVSZKY 1911 = BOROVSZKY Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Nógrád vármegye. Bp., 1911.

F[ÁY] 1817 = F[ÁY] A[ndrás]. Több egy fiú mint száz leány, vagy a Pándi Csuda, mely történt 1817-ben. Tekintetes pilisi és szilasi Szilassy László Úrnak, Pest vármegye tábla és akasztó bírájának, több leányok születése után lelankasztott reménysége felvidámítására István nevü fia születvén csupán férfi barátjai számokra dalolta jó barátja: F[ÁY] A[ndrás].

KÁRMÁN 1789 = KÁRMÁN Jósef: Katekhismus vagy a Keresztény vallásban való oktatás, mellyet írt hajdan Osterváld Fridrik János, a Frantzia Újvári Ekklésia L. Pásztora, mostan a gyengébb Keresztények hasznára, a belöl meg-írt kegyes Úr költségén, Magyar nyelven ki-adott KÁRMÁN Jósef, L. R. E. T. Pozsony, 1789.

KEMPELEN 1931 = KEMPELEN Béla: Magyar nemes családok. 10. köt. Bp., 1931.

NAGY 1863 = NAGY Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. 10. köt. Pest, 1863.

POKOLY 1896a = POKOLY József: A lelkészi gyámintézetek történetéhez. = PEIL 39 (1896) 48. sz. 752–756.

POKOLY 1896b = POKOLY József: Igazolásul. = PEIL 39 (1896) 50. sz. 800.

PRUZSINSZKY 1922 = PRUZSINSZKY Pál: Szilassy Aladár. Visszatekintés negyvenéves egyháztársadalmi munkásságára. Bp., 1922.

RÉVÉSZ 1874 = RÉVÉSZ Imre: A budai zsinat jegyzőkönyve. = MPEIF Debrecen, 1874.

RÉVÉSZ 1896a = RÉVÉSZ Kálmán: A lelkészi gyámintézetek történetéhez. = PEIL 39 (1896) 49. sz. 772–773.

RÉVÉSZ 1896b = RÉVÉSZ Kálmán: Az 1791. évi budai zsinat naplója. = PSz 1896. 474–483., 563–576., 625–638.

SZAKÁLY 2003 = SZAKÁLY Orsolya: Egy vállalkozó főnemes. Vay Miklós báró (1756–1824). Bp., 2003.

SZINNYEI 1909 = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. 13. köt. Bp., 1909.

SZINNYEI 1914 = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. 16. köt. Bp., 1914.

SZŐKE 1783 = SZŐKE Ferenc: Amaz hoszszú életü… nagy-anyának, néhai… siroki Egry Susánna aszszonynak, néhai… Szilassy Ádám úr istenfélő kegyes özvegyének, utólsó tisztességére készittetett halotti elmélkedés… mellyet… világ eleibe botsátott SZÖKE Ferentz… Pest, [1783].

TAKÁTS 1790 = TAKÁTS Ádám: Halotti huszon-öt prédikátziók, a mellyeket öszve-szedett és a Tekintetes. N. és V. Szilassy László Úrnak kegyes Költségével ki-adott TAKÁTS Ádám. Első darab. Pest, 1790.

VÁRADY 1993 = VÁRADY József: Dunamellék református templomai. 1. rész. Sajószentpéter, 1993.

ZOVÁNYI 1977 = ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. 3. javított és bővített kiadás. Szerk. Ladányi Sándor. Bp., 1977.

ZSARNAY 1860 = Z[SARNA]Y [Lajos]: 1791. évben Budán tartott nemzeti zsinatban hozott egyházi Kánonok. = Sárospataki Füzetek 4 (1860) 1. sz. 53–97.

Summary

ZSÓFIA KATA PÁLYI

László Szilassy the patron of the reformed pastors

This study deals with the church charity activity of the reformed landowner László Szilassy. László Szilassy was the juridical associate judge of the counties Pest, Pilis and Solt, also the main patron of the reformed church of Pánd, where he built a church and a parish. He died in Pánd on 5th September 1791. He executed his first will on 20th June, 1774, the second on 16th July, 1790. In his will, he passed money down to restore the buildings of the reformed parish in Pánd, and also helped the pastor and the schoolmaster financially. He supported the reformed school in Losonc, with special attention to the orphans learning there. In addition, he left a considerable sum to the reformed hostels in Debrecen and Sárospatak. He set up a foundation with a donation of 1,000 Forint to help the old and disabled reformed pastors in Hungary. Due to this foundation, his name became well-known all over the reformed church in the country.

KÖBLÖS JÓZSEF

Lelkészi kibocsátásokról szóló XVIII. századi feljegyzések a dunántúli egyházkerületből*

Lelkészi bizonyságleveleket közöltünk az *Acta Papensia* múlt évi két számában,[1] hogy illusztrálni tudjuk, milyen okmányokkal tudta egy leendő lelkész igazolni sikeres tanulmányait és papi vizsgáit, és melyek voltak szükségesek kibocsátásához, felszenteléséhez, illetve a megválasztott lelkészi állás elfoglalásához. Korábban megjelentettünk több lelkészi adattárat is,[2] közreadtuk *Torkos Jakab* 1747-es részleges egyházlátogatásának jegyzőkönyvét,[3] legutóbb pedig — az egyházkerület 400 éves születésnapjának apropóján — publikáltuk az 1823–1952 között vezetett egyházkerületi anyakönyvet[4] is. Mindezek fő forrásbázisául fognak szolgálni egy hamarosan megjelenő tanulmányunknak, mely azt fogja bemutatni a XVII–XVIII. századi dunántúli egyházkerületben érvényesülő elméleti szabályzás és valóságos gyakorlat alapján, milyen lépésekben lehetett ekkor elnyerni a lelkészi hivatalt.

* A tanulmány a PRTA kutatóprogram keretében készült.

[1] KÖBLÖS József: Bizonyságlevelek Páli Mihály lelkészi pályafutásának kezdetéről. = AP 2013/2. sz. 175–211. Uő: Lelkészi bizonyságlevelek a Dunántúli Református Egyházkerület Levéltárában. = AP 2013/3. sz. 369–397.

[2] A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai. I. 1526–1760. Szerk. Köblös József, Kránitz Zsolt. Pápa, 2009. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Forrásközlések 10.) GERECSEI Zsolt – KÖBLÖS József – KRÁNITZ Zsolt: A Tatai Református Egyházmegye lelkészi adattára (1554–2012). = AP 2012/1–4. sz. 135–546.

[3] „Processus visitationis." Torkos Jakab egyházlátogatása 1747-ben. Szerk Köblös József. Pápa, 2011. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Forrásközlések, 11.)

[4] „A késő idők emlékezetében éljenek…" A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi anyakönyvei 1823–1952. Szerk. Kránitz Zsolt. Pápa, 2012. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Forrásközlések 12. Jubileumi kötetek, 1.)

DOI: 10.55954/AP.2014.1-2.21

Az egyházkerületi anyakönyvek szövegét is közlő kötet az elején egy előzményként szolgáló igen értékes forrást is bemutat és publikál: azokat az 1711–1823 között keletkezett lelkészi kötelezvényeket, melyeket a prédikátorok kibocsátásukkor saját kezükkel írtak, s amelyeket a pápai egyházmegye I. sz. vegyes jegyzőkönyve őrzött meg számunkra. Miután hasonló források maradtak ránk a tatai, veszprémi és belső-somogyi egyházmegyéből is, úgy gondoltuk, helyes lenne ezeket is hozzáférhetővé tenni az olvasóközönség számára még azelőtt, hogy tanulmányunkat közzé tennénk. Alább az említett források azon részét publikáljuk, melyek jövőbeli tanulmányunk vizsgálódásának zárópontjáig, a türelmi rendeletig terjednek.

RÖVIDÍTÉSEK

DREKK	=	Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárának Kézirattára, Pápa
DREL	=	Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára, Pápa
TREL	=	Tatai Református Egyházmegye Levéltára, Ács

FORRÁSOK

1.

1716–1754.

A veszprémi egyházmegye lelkészeiről szóló kibocsátási feljegyzések

Exmissi per Stephanum Deáki seniorem Veszpremiensem

1716. Martinus Hosszu Falusi in ecclesiam reformatorum Veszpremiensem.
Johannes Dioszegi in ecclesiam Kadártaiensem.
[…][5]

[5] Itt az eredeti tárgytól eltérően egy négy soros bejegyzés olvasható az exmisszió és az ordináció összehasonlításáról. Szövegét a bevezetőben említett tanulmány függelékében fogom közölni.

1717. 8. Martii. Franciscus Hollosi exmissus sum Köveskalyinum propria manu. Cum Johanne Nagy, Petro Szücs, Gregorio Kolosvari.

1718. 28. Martii ego, Paulus Pápai sum exmissus Nagy Vasonyinum coram domino Johanne Lanione et domino Johanne Kalmár.

1719. 5. Martii Johannes Kormendi sum exmissus Aracsinum coram Georgio Moradi ministro Papkesziensi testimonium perhibentibus Stephano Darabos, Gregorio Seres, Johanne Szabo.

1720. 11. Martii Franciscus Kenesey sum exmissus Köveskályinum coram Mathia Eöry ministro Rendekiensi testimonium perhibentibus pro ecclesia Petro Szűcs, Michaële Genis, Johanne Takács.

1723. 10. Maii Johannes Baranyi exmissus sum Vilonyam coram reverendo domino Michaële Gyöngyösi testimonium perhibentibus ex parte ecclesiae Paulo Szabo, Michaële Puskas, Benedicto Szabo, Francisco Baráth, Stephano Kovács notario.

4. Junii Johannes Veres Egyhazÿ exmissus sum in ecclesiam Palaznakiensem coram reverendo domino Johanne Veszpremi et reverendo domino Adamo Pápay, a parte ecclesiae testimonium perhibuerunt Stephanus Mólnár, Stephanus Nagj, Johannes Nagj, Michael et Stephanus Kiis, Stephanus Csete, Gregorius Erdelyi, Adamus Bajomi, Johannes Kiis, Johannes Balog.

Anno 1724. 27. Martii ego, Johannes Czigany Szent Péteri exmissus sum in ecclesiam Simon Tornyaiensem coram reverendo domino Paulo Teremi, pro parte ecclesiae in praesentia Johannis Fűves et Michaëlis Vincze.

Anno 1724. 30. Martii ego, Johannes Törzsök Veszprémi exmissus sum in ecclesiam Olasz Faluiensem coram reverendo Martino domino Enyingi, pro parte ecclesiae in praesentia Georgio Farkas et Samuelis Csizmadia.

1724. 8. Maii exmissus est Johannes Veszpremi in ecclesiam Szent Király Szabadiensem coram reverendo domino Johanne Veszpremi ministro Veres Berinyiensi testimonium exhibentibus a parte ecclesiae Daniele Decsi, Benedicto Kovács, Michaele Rosos, etc.

Anno 1724. die 18. Maii ego, Gregorius Polgardi in ecclesiam Moroszloiensem et Henyeiensem coram reverendo domino Adamo Papai sum exmissus testimonium perhibentibus Laurentio Csekő et Gregorio Szabo.

1725. 22. Martii ego, Petrus F. Őri in ecclesiam Palfaiensem praesentibus et testimonium perhibentibus Stephano Kováts loci primo judice coram reverendo domino Adamo Papai.

1726. die 9. Augusti ego, Valentinus Pátkai in ecclesiam Köveskaliensem sum exmissus coram reverendo domino Johanne Veresegyhazi testimonium perhibentibus Georgio Borbély et Johanne Takács.

1727. 22. Martii exmissus est Nicolaus Bánhorvati in praesentia reverendi domini Stephani Banhorvati et Johannis Sóvári in ecclesiam Simon Tornyaiensem.

1728. 15. Decembris ego, Stephanus Komáromi exmissus sum in praesentia admodum reverendi Stephani Bánhorváthi, item reverendi Stephani Papay, item reverendi Georgyi B. Gyöngyösi et testimonium perhibentibus a parte ecclesiae Aratsiensis Stephano Darabos, Joanne Máthe, Michaele Kis, etc., etc.

1730. 8. Maii ego, Emericus Nagy Sz. Gáli exmissus sum in ecclesiam Hagymáskeriensem in praesentia Stephani Ban-Horvati reverendi domini ministri Nemes Szent Király Szabadiensis ecclesiae, reverendi domini Johannis Weszpremi, testimonium perhibentibus a parte ecclesiae Hagymáskériensis Johanne Suri, Stephano Horvat, Vitaris Gregorio, Johanne Csillag.

Die 10. Julii ego, Johannes Őrsi exmissus sum in ecclesiam Monoszloiensem et Henyeiensem coram reverendis dominis domino Adamo Pápai, Francisco Kenései, Valentino Pátkai testimonium perhibentibus a parte ecclesiarum Stephano Kenései, Georgio Kalmár, Francisco Dárdai, Laurentio Csekő, Petro Csekő, Andrea Nagy, etc.

Anno 1731. die 19. Martii ego, Josephus Therestyen exmissus sum in ecclesiam reformatorum Csopakianam ad verbum Dei ministerium in praesentia virorum reverendorum domini Adami Papai et Stephani[6] Comaromi testimonium perhi-

[6] A szövegben hibásan *Stephano*.

bentibus a parte ecclesiae Csopakianae Johanne Csok, Stephano Balog, Thoma Király, a parte Kövesianae Stephano Bodajki, Petro Soos, etc.

1732. die 10. Maii ego, Franciscus Berenyi exmissus sum in ecclesiam Szőlősiensem ad ministerium sacrum coram Stephano Palotai, testimonium perhibentibus a parte ecclesiae Michaële Hardi et Georgio Balint.

Eodem die Adamus Ersek Karacson de Kenese coram Stephano Banhorvati, Stephano Palotai. E Soly adfuere.

Eodem anno et die ego, Georgius Bicskei exmissus sum in ecclesiam Barnagiensem coram Stephano Palotai testimonium perhibentibus a parte ecclesiae Stephano Komar et Luca[7] Szarvas.

1733. die 23. Aprilis inter spem et metum exmissus est clarissimus dominus Andreas Almasi in ecclesiam Szent Galiensem coram clarissimis dominis Johanne Kadartaj et Stephano Palotaj attestantibus a parte ecclesiae nobilibus dominis Georgio Szalaÿ notario, Stephano Szalai et Stephano Toth non ultimi nominis incolis Szent Galiensibus.

Eodem anno ego, Martinus Enyenghi ecclesiae Literiensis pastoratum die 12. Julii ex concessu sanctae societatis subivi et subscripsi sanctis canonibus in praesentia virorum reverendi senioris domini Stephani M. Deáki, reverendi domini Adami Pápai a parte ecclesiae personae praesentes Franciscus Csizmadia, Stephanus Takács, Franciscus Bóllók, Stephanus Hatházi, a quibus recommendatur.

Ego, Petrus Marcus Deo benigne vocante et ecclesia reformatorum Arátsiensi non absimiliter vocante suscepi, juramentoque me stiti ecclesiae Dei in verbi Divini ministrum anno 1734. 16. Augusti publicum testimonium perhibente a parte ecclesiae Johanne Szabo, publica denique attestatione in litteris.

Johannes Borsodi exmissus in ecclesiam Udvariensem coram Samuele Oroszi.

1735. Stephanus Bodis Hollosi in ecclesiam Hetesiensem etiam coram Samuele Oroszi.

[7] A szövegben hibásan *Lucas*.

1735. die 7. Aprilis ego, Stephanus Tuba Kereszturi ab ecclesia reformata Szent Kiraly Szabadjaiensi legitime vocatus ad sacrosanctum verbi Divini ministerium Deo jam antea vocante et confirmatus consecratus sum in eodem munere coram reverendo domino Johanne Tsóh et clarissimo domino Michaële Hollosi, praesentes autem ex eadem ecclesia fuerunt Sigismundus Vechelius, Stephanus Bartza, Johannes Tatai, Stephanus Karsa, Johannes Pellaki, etc.

Ego, Michael Hollosi verbi Divini minister Bereniensis coram iisdem juramento adhibito sum confirmatus sancta superioribus praestita obedientia.

1738. 28. Martii Stephanus Szili sum exmissus in ecclesiam Toth Vasoniensem coram domino clarissimo Samuele Oroszi ministro ecclesiae Füredіensi et Francisco Berenyi Lovasiensi, Georgio Bitskei Palaznakensi,[8] testantibus pro ecclesia generoso domino Adamo Oroszi et Francisco Gombos.[9]

1738. die 2. Aprilis Georgius Palotai sum exmissus in ecclesiam Ratotiensem praesente clarissimo domino Stephano Kereszt Uri praesentibus dominis legatis Ratotiensibus Michaele Marckus […].[10]

1739. 7. Julii Stephanus junior Deáki [……]11 in Monoszlo praesente [……].[12]

Stephanus Bekeny ecclesiae reformatorum Also Eorsensis minister sum exmissus in praesentia clarissimi domini Francisci Kenesseÿ et Samuele Oroszi, Johanne Baranyai.[13]

1743. cum initio Martii emisi in ecclesiam Szomajomiensem Füredini reverendum dominum Johannem Somodj alias Hollósi in praesentia clarissimorum dominorum Samuelis Oroszi et Johannis Bilkei et legati Szomajomiensis Gregorii Kovács.

[8] A szövegben hibásan *Palanakiensi*.

[9] Ez a bejegyzés eredetileg a 106v. oldalon található.

[10] Egy név olvashatatlan. Ez a négy sor a 107r. oldalon, az 1718. március 28-i és 1719. március 5-i bejegyzések közé lett beszúrva.

[11] Négy olvashatatlan rövidített szó.

[12] 2–3 olvashatatlan név. Ez a bejegyzés a 109v. oldalon, a lap szélén keresztbe írva található.

[13] Ez a bejegyzés a 109v. oldalon, a lap szélén keresztbe írva található.

In ecclesiam Keresztesiensem reverendum Stephanum Rajko <et> Michaelem Szombati in ecclesiam Csóriensem praesentibus clarissimo Samuele Oroszi, Johanne Bilkei, Stephano Tuba Kereszturi, Michaele Hollosi censoribus.

Anno 1744. die 25. Martii Caspar Göböl exmissus sum in ecclesiam Helveticae confessioni addictam Tsopakiensem praesentibus Johanne Dőmsődi, Samuele Oroszi, Johannes Ty. Bilkei manu propria, Stephano Tuba Kereszturi manu sua, Michaële Hollosi manu propria, attestantibus a parte Csopakiensis ecclesiae Stephano Csehi judice […][14] et Michaele Balog, etc.

Anno 1744. die 25. praescripti Martii Georgius Vida exmissus sum in ecclesiam Helveticae confessioni addictam Iszka Szent Györgyiensem praesentibus superioribus specificatis adtestantibus reverendis et clarissimis dominis, a parte ecclesiae adtestante Stephano Sáági.

Anno 1744. die 25. Martii Emericus L. Nagy exmissus sum in ecclesiam Helveticae confessioni addictam Henyeiensem praesentibus superioribus specificatis attestantibus reverendis ac clarissimis dominis, a parte ecclesiae missis Francisco Darnai, Samuele Kenesei et Samuele Molnar.

[…][15]

Ego, Stephanus Vátzi anno 1745. 1. Junii exmissus sum in ecclesiam Rendekiensem coram reverendis clarissimis dominis Joanne Bilkei, Stephano T. Keresztúri, Michaële Hollósi, Gasparo Göböly, testimonium a parte ecclesiae perhibentibus Stephano Oláh et Petro Varga.

Anno 1745. die 1$^{\underline{ma}}$ Junii Johannes Sebestyén incorporatus est in praesentia dominorum assessorum Johannis Bilkei, Stephani Keresztúri, Michaëlis Hollosi, Casparis Göböl et Mohaiensium duorum. Exmissus est in alio tractu, sed ibi fere serviit.

[14] Egy szó olvashatatlan.

[15] Itt az eredeti tárgytól eltérően egy háromnegyed oldalas bejegyzés olvasható az 1743-ban Peremartonban, Alsóörsön és Szentkirályszabadján tartott lelkészszentelésekről. Szövegét a bevezetőben említett tanulmány függelékében fogom közölni.

Michaël Karsa 1748. die 25. Martii verbi Divini minister est factus praesentibus reverendis ac clarissimis viris adsessoribus clarissimo domino Johanne Bilkei, clarissimo domino Stephano Kereszturi, clarissimo domino Michaele Hollosi, clarissimo domino Casparo Gebel, reverendo domino Johanne Dömsödi, a parte ecclesiae testimonium perhibentibus dominis Francisco Baka et Francisco Sári.

Franciscus Pados anno 1749. 31mo Martii verbi Divini minister factus in ecclesia reformatorum Alsó Őrsiensi praesentibus admodum reverendis ac clarissimis dominis assessoribus reverendo domino Joanne Dömsödi, clarissimo Stephano Tuba Kereszturi, clarissimo Michaele Hollosi, clarissimo Stephano Bekény, a parte ecclesiae testimonium perhibentibus dominis Francisco Toti, Stephano Hetesi, Petro Hetesi, Francisco Morotza, Samuele Bakonyi, Emerico Gal, Josepho Kontz, Stephano Vida, etc.

Ego, Alexander Bertha a reformata ecclesia Szent Istvaniensi legitime vocatus et confirmatus a reverendo ac clarissimo domino seniore Stephano Tuba Kereszturi, praesentibus etiam reverendis dominis Michaële Hollosi, Joanne Baranyai, Michaele Karsa, item ex laicis Stephano Matyas, Stephano Horvath, Joanne Abraham, Stephano Takats, etc.
Anno 1749. 8. Decembris, in Szent István.

Ego, Michael Galgótzy a reformata ecclesia Felső Őrsiensi legitime vocatus et confirmatus a reverendo ac clarissimo domino seniore Stephano Tuba Kereszturi, praesentibus etiam reverendis dominis Stephano Bekény, Francisco Pados, item ex laicis Gregorio Talas, Stephano Kovács, Joanne Gelencser judice, etc.
Anno 1750. 2. Martii, Felsö Örs.

Ego, Johanes[16] Gondán in ecclesiam reformatam Veres Berenyiensem a clarissimo domino superintendente Jacobo Torkos pro tempore missus, tandem vero ab eadem ecclesia legitime vocatus, quamvis Traiecti ad Rhenum[17] per impositionem manuum ad sacro sanctum verbi Divini et sacramentorum Novi Testamenti ministerium candidatus fuerim, nihilominus tum de jure, tum de consuetudine in hoc tractu Veszpremiensi usitata, denuo jure jurando ad obedientiam superintendentiae, tractusque praefati huius, atque observationem canonum ecclesiasticorum, consuetudinemque sanctae societatis me ipsum obligavi, atque adeo sic

[16] A szövegben hibásan *Johanes*.
[17] A szövegben hibásan *Rehnum*.

sum receptus in gremium sanctae societatis et confirmatus in ecclesia prefata ministerio per dominum clarissimum ac reverendum venerabilis tractus seniorem Stephanum Tuba Kereszturi, in praesentia reverendorum clarissimorum virorum:

coram me, Francisco Hollosi verbi Divini ministro Vamosiensi
in praesentia Michaelis B. Hollosi verbi Divini ministri Kadartensi manu propria
coram me, Francisco Pados manu propria Also Örsiensi
Michaele Karsa manu propria Papkesziensi verbi Divini ministris

Ex parte ecclesiae praesentes:
Hertzeg Ferentz Törvény Biró
Olasz István, Hertzeg Mihály, Szabo Gergel, ifj. Hertzeg István, Kun Ferentz, Szabo István es tőbb Esküttek
Veres Berény, anno 1750. die 16ta Martii.

Ego, Andreas Babólcs ab ecclesia reformata Nagy Vasonyiensi legitime vocatus et confirmatus a reverendo ac clarissimo domino seniore Stephano Tuba Kereszturi, praesentibus etiam reverendis dominis Michaele Hollósi, Francisco Pados et Michaele Galgóczy, item ex laicis Gregorio Puska, Johanne Pintér et Paulo Molnár.
Anno 1753. die 21ma Martii in Szent Király Szabadja.
T*estimoniales habuit ex Bereg-Beszermény, ecclesiae et verbi Divini ministri sigillo et subscriptione, etc., ex Csór similiter.*

Ego, Paulus Szalai in ecclesiam reformatam Barnagiensem ad verbi Divini ministerium legitime vocatus accepi exmissionem ad sacrum ministerium a reverendo domino seniore Stephano Tuba coram reverendis et clarissimis viris domino Stephano Szili, domino Michaële Galgoczy et reverendo domino Andrea Babolts praesentibus ecclesiae civibus Georgio Szentes, Paulo Koczor, Michaële Balog, Gregorio Baranyai et reliquis.
Anno 1754. die 2da Aprilis.

Forrás: A veszprémi egyházmegye I. sz. vegyes jegyzőkönyve. DREKK O. 969. 85r–86v, 106v–111r. A dőlt betűs részek később beszúrt megjegyzések.
Kiadás: —

2.

1747–1781.

A belső-somogyi egyházmegye lelkészeiről szóló kibocsátási feljegyzések

Series verbi Divini ministrorum, qui et quo acceperunt exmissionem et in ecclesias nostras sunt illocati sub senioratu admodum reverendi domini Stephani Bódis ecclesiastae[18] in Hetes

Anno 1747. die 13ª Aprilis reverendus dominus Samuel Sebessi in ecclesiam Nemes Dédiensem.

Anno eodem 3ª Maii reverendus David Gréczi in ecclesiam Magyar Egresiensem.

Anno eodem 3ª Junii reverendus Josephus Pápai in ecclesiam Aszaloiensem.

Anno 1748. die 14ª Maii reverendus Petrus Császári in ecclesiam Kis Bajomiensem.

Anno 1751. die 16ª Martii reverendus Kádár Szentesi in ecclesiam Kis Bajomiensem.

Anno eodem die 9ª Decembris reverendus Johannes Foglyos in ecclesiam Csokonyaiensem.

Anno 1753. die 26ª Julii reverendus dominus Stephanus Bihari in ecclesiam Istvándiensem.

Anno 1755. die 25ª Februarii reverendus Michaël Nánási in ecclesiam Gyöngyös Mellékiensem.

Anno 1756. die 26ª Januarii reverendus dominus Stephanus Halászi in ecclesiam Csoknyaiensem.

Anno eodem die 25ª Februarii Andreas Czégény in ecclesiam Gyöngyös Mellékiensem.

[18] A szövegben a hibás *ecclesiastis* ki lett javítva.

Anno et die eodem Samuel Katona in Hobolyiensem, item Franciscus Szundi in Merenyeiensem.

Anno eodem 2da Aprilis Georgius Kajtor in ecclesiam Belekiensem.

Anno 1757. die 28a Martii reverendus dominus Ladislaus Lendvai in ecclesiam Magyar Egresiensem.

Anno eodem 6a Junii reverendus dominus Samuel Elek in ecclesiam Szennaiensem.

Anno eodem 2a Decembris reverendus Johannes Balogh in ecclesiam Gőrgetegiensem. *Obiit.*

Anno 1759. […][19] reverendus dominus Michaël Szelid in ecclesiam Kis Bajomiensem. *Obiit.*

Anno eodem 14a Maii Stephanus Gombos in ecclesiam Szomajomiensem. *Obiit in Nemeske.*

Anno 1758. die 1ma Martii Johannes Ábel in ecclesiam Hedrahelyiensem. *Factus est vagus. Obiit in nosocomio Debretzini.*

Anno 1760. die 21a Martii reverendus Samuel Csengeri in ecclesiam Merenyeiensem.

Anno eodem 31a Martii reverendus Michaël Ujhelyi in ecclesiam Darányiensem.

Anno eodem 21a Maii reverendus Johannes Biro sine censura in ecclesiam Kis Asszondiensem.

Anno 1762. 3a Martii reverendus Franciscus Thóth in ecclesiam Magyar Ujfaluiensem.

Anno eodem 16a Martii reverendus Josephus Mezei in ecclesiam Szomajomiensem. *Obiit 26a Maii 1779.*

[19] A napi dátumnak hely kihagyva.

Anno eodem 1ma Aprilis dominus Johannes Laskai in ecclesiam Aszaloiensem.

Anno eodem 23a Aprilis dominus Stephanus Áts in ecclesiam Nemes Dediensem.

Anno eodem 17a Decembris dominus Johannes Gál in ecclesiam Kadarkutiensem.

Anno 1765. 19a Martii reverendus dominus Martinus Sipos in ecclesiam Kadarkutiensem.

Anno et die eodem dominus Stephanus V. Baranyai in ecclesiam Bürüsiensem.

Anno eodem 6a Maii reverendus Gregorius Tserépi in ecclesiam Nagy Dobszaiensem. *Mortuus est anno 1773 ibidem.*

Anno et die, ut supra reverendus Johannes Kaposi in ecclesiam Pataiensem.

Anno 1765. ultima Martii dominus Michaël Bán in ecclesiam Ujfaluiensem.

Anno 1766. 10a Martii dominus Samuel Aratsi in ecclesiam Béczіensem. *Obiit anno 1784.*

Anno et die eodem dominus Michaël Fodor in ecclesiam Pettendiensem.

Anno 1767. 14a Julii reverendus dominus Stephanus Szent Györgyi[20] in ecclesiam Gigeiensem.

Anno 1768. 7a Martii reverendus Johannes Gáál in ecclesiam Nemes Dédiensem. *Obiit in Alsok 1785.*

Anno eodem 1a Aprilis reverendus dominus Ladislaus Bodis in ecclesiam Hetesiensem.

Anno et die eodem reverendus dominus Josephus Tsászári in ecclesiam Őtvös Konyiensem.

[20] A szövegben hibásan *Szen Györgyi*.

Anno 1756 […][21] reverendus dominus Johannes Natkai in ecclesiam Visontaiensem. *Mortuus est 1777. 29a Septembris.*

Anno 1763. […][22] reverendus Johannes Tsákvári in ecclesiam Magyar-Atádiensem.

Sub senioratu admodum reverendi domini Samuelis Elek ecclesiastae[23] praesente tempore Jáádiensis acceperunt sequentes exmissionem

Anno 1771. 11ma Martii reverendus dominus Paulus Kazi in ecclesiam Hobolyiensem.

Anno et die eodem reverendus dominus Josephus Szigeti in ecclesiam Zselic Kis Faludiensem.

Anno 1771. 26a Julii reverendus dominus Gregorius Nagy successit in ecclesiam Kutasiensem reverendo Michaeli Tasnádi, introductus ex venerabili tractu Veszprémiensi, ecclesia Vámosiensi.[24]

Anno 1773. 30a Martii reverendus dominus Stephanus Patonai in ecclesiam Szennaiensem. *Obiit ibidem 1786.*

Anno et die eodem reverendus dominus Stephanus Balla, antea ludi magister Nemes Dédiensis in ecclesiam Szent Békiensem. *Obiit in Kis Bajom anno 1788 die […].*[25]

Anno 1773. die 16a Novembris reverendus dominus Samuel Mihó falsificatis per idonea testimonia hinc et inde exortis in ipsum sinistris retardationibus praevio, ut solet, examine facto plenariam accepit exmissionem in ecclesiam Zádoriensem.

Anno 1774. die 22da Martii reverendus dominus Johannes Fodor adductus ex ludi rectoratu Szent Gáliensi canonicam accepit exmissionem in ecclesiam Nagy Korpádiensem.

[21] A napi dátumnak hely kihagyva.
[22] A napi dátumnak hely kihagyva.
[23] A szövegben hibásan: *ecclesiastis*.
[24] Ez a bejegyzés utólag lett beszúrva a Csákvári Jánosra vonatkozó 1763-as adat után.
[25] A napi dátumnak hely kihagyva.

Anno et die eodem reverendus dominus Stephanus Veres antea levita in Kis Korpád exmissus in ecclesiam Gyöngyős Mellékiensem.

Anno 1774. 10ª Maii reverendus dominus Johannes Boncz adductus ex ludi rectoratu Balaton Fűrediensi accepit exmissionem in ecclesiam Magyar Atádiensem. *Valedixit 1785.*

Anno 1777. die 25ª Martii reverendus dominus Johannes Nyárádi ex tractu Comaromiensi ludi rectoratu Eteiensi allatus accepit exmissionem in ecclesiam Magyar Egresiensem.

Eodem anno et die reverendus dominus Josephus Eröss ex ludi rectoratu Szent Gáliensi adductus exmissus est in ecclesiam Pataiensem.

Anno 1778. 25ª Martii reverendus dominus Franciscus Kováts ex ludi rectoratu oppidi Bitske inclyto comitatui Albensi ingremiati allatus legitimam accepit exmissionem in ecclesiam Istvándiensem.

Anno et die eodem reverendus Stephanus Simon ex ludi rectoratu Nemes Dédiensi in ecclesiam Hatvaniensem exmissus est ad sancti ministerii functionem. *Mortuus est anno 1779. 13ª Aprilis.*

Continuatio in anno 1778.

Item anno et die, ut ante, reverendus dominus Stephanus Simoni allatus invitis superioribus ex comitatu Tolnensi, signanter ex possessione Tengöd, ubi officio magistri functus est 4 annorum spatio, etsi in censura succubuerit, ad plebis tamen obstinatam voluntatem in ecclesiam Magyar Atádiensem sub spe futurae diligentiae et iterum fiendi examinis exmissus est.

Anno, ut supra, die 7ª Aprilis reverendus dominus Michaël Ardai, qui sub decursu 10 annorum in hocce tractu ludi rectoris officio functus est, accepit exmissionem in ecclesiam Nemeskeiensem.

Anno 1779. 30ª Martii reverendus dominus Michaël Cziriák accepta vocatione legitima et exmissione illocatus est in ecclesiam Hatvaniensem.

Anno eodem die 29[a] Junii reverendus dominus Samuel B. Teremhegyi ex ludi rectoratu Szönyiensi factus est verbi Divini minister Nemes Dédiensis. *Obiit ibidem anno 1781.* † 1782. I. 16.

Anno 1780. die 14[a] Martii praemissa, ut apostolus Paulus et canones ecclesiastici requirant, censura ex theologia naturali et supernaturali, ita etiam historia ecclesiastica, Haebrea et Graeca lingua acceperunt exmissionem reverendi domini Josephus Pápai in ecclesiam Hoboliensem,[26] Johannes Mészáros in Szent Benedekiensem, Georgius Béczi in Bűrűsiensem.

Anno eodem 7[a] Aprilis reverendus dominus Franciscus K. Kovács editis in communi censura suae doctrinae pulcris speciminibus in ecclesiam Nagy et Kis Dobsza pro verbi Divini ministro illocatus est.

Anno 1781. 23[a] Januarii missus est reverendus dominus Johannes Demeter a venerando superintendente Jacobo Torkos, qui praemissa censura successit in ministerio in ecclesia Hetesiensi reverendo domino Ladislao Bodis viribus enervato et eodem anno etiam mortuo.

Forrás: A belső-somogyi egyházmegye I. sz. vegyes jegyzőkönyve. DREL II. 138. a. 1. 126–129. A dőlt betűs részek később, a vastag betűsek a XX. században beszúrt megjegyzések.
Kiadás: –

3.
1759–1780.
A tatai egyházmegye lelkészeinek kibocsátási kötelezvényei

Protocollum tractus venerabilis Tatensis, in quo nomina verbi Divini ministrorum in gremium venerabilis nostri tractus incorporatorum una cum suis reversalibus connotantur ab anno 1759 et deinceps.

Formula reversalium, quas jam ordinatus dare tenetur.

Én, Bíró Mihály, a Kotsi Reformata Ekklésiának Prédikátora a' mellyekre az én Tiszteletes Senior Szokolai Mihály Uramnak magam eskűvéssével kőteleztem ma-

[26] Neve mellé beszúrva: *obiit in Lábod 1786.*

gamat, ugyan azokra kezem irásával is kőtelezem, tudni illik hogy én az Helvetica Confessionak Szent Irással meg-egyező Értelmének Vallásában Isten Kegyelméből meg-maradok, és hogy ezen Szent Társaságnak Canonice eligált Superiorinak engedelmeskedem, mellyröl ezen Kéz irásomat adom. Anno 1759. 25ta Novembris.

Én, Horváth György, a Kömlődi Helvetica Confessión levő Ekklésiának Prédikátora a mellyekre az én Tiszteletes Senior Szokolai Mihály Uramnak magam eskűvésével kőteleztem magamat, ugyan azokra kezem irásával is kőtelezem, tudni illik hogy én a Helvetica Confessionak Szent Irással meg egyező értelmének vallásában Isten Kegyelmébül meg maradok, és hogy ezen Szent Társaságnak Canonice eligalt Superiorinak engedelmeskedem, mellyrül ezen kezem irását adom. Anno 1759. 25. Novembris.

Én, Deák Ferentz, a' Kömlődi Helvetica Confessión lévő Ekklésiának Predikátora a' mellyekre az én Tiszteletes Sénior Hevesÿ Sámuel Uramnak magam eskűvésével kőteleztem, ugyan azokra kezem irásával kőtelezem, tudni illik hogy én a' Helvetica Confessiónak Szent Irással meg-edgyező értelmének vallásábann Isten kegyelmébűl meg-maradok, és hogy ezen Szent Társaságnak Canonice eligált Superiorinak engedelmeskedem, mellyrűl ezenn kezem irását adom. Krisztus Urunk Születése Utáni MDCCLXI. esztendőben, Kis-Asszony Havának 3dik napján.

Én, Őri Fábián Pál, a' Kotsi Reformata Ekklésiának Predikátora a' mellyekre az én Tiszteletes Senior Hevesi Sámuel Uramnak magam eskűvésével kőteleztem, ugyan azokra kezem irásával is kőtelezem, tudni illik hogy én a' Helvetica Confessiónak Szent Irással meg-edgyező értelmének vallásában ISTEN kegyelméből meg maradok, és hogy ezen Szent Társaságnak Canonice eligalt Superiorinak engedelmeskedem, mellyről ezen kezem irását adom. Anno 1762. 20. Aprilis Kotson.

Én, Szabo János, a Szőnyi Reformata Szent Ekklésiának Predikatora a mellyekre az en Tiszteletes Senior Hevesi Sámuel Uramnak magam esküvésével köteleztem, ugyan azokra kezem irásával is kötelezem, tudni illik hogy en az Helvetica Confessionak Szent Irással meg-edgyező ertelmének vallásaban ISTEN kegyelmeból meg maradok, es hogy ezen Szent Társaságnak Canonice eligalt Superiorinak engedelmeskedem, melyröl ezen kezem irasat adom. Anno 1766. 26. Februarii Nagy Igmándon manu propria.

Én, Kalmár Ferentz, a' Gyermeli Reformata Szent Ekklésiának Prédikátora a' mellyekre az én Tiszteletes Senior Hevessÿ Sámuel Uramnak magam eskűvésével

kőteleztem, ugyan azokra kezem irásával is kőtelezem, tudni illik hogy én a' Helvetica Confessiónak Szent Irással meg egyező értelmének Vallásában Isten kegyelméből meg maradok, és hogy ezen Szent Társaságnak Canonice eligalt Superiorinak engedelmeskedem, melyről ezen kezem irását adom. Anno 1769. 15. Augusti Nagy Igmand manu propria.

En, Salamon Pál, a Dadi Reformata Szent Ekklésiának Prédikátora a' mellyekre az én Tiszteletes Senior Hevessy Sámuel Uramnak magam eskűvésével kőteleztem, ugyan azokra kezem irasával is kőtelezem, tudni illik hogy én a' Helvetica Confessionak Szent Irással meg egygyező értelmének Vallásában Isten Kegyelméből meg maradok, és hogy ezen Szent Társaságnak Canonice eligált Superiorinak engedelmeskedem, melyről ezen kezem irását adom. Anno 1769. 15. Augusti Nagy Igmánd manu propria.

En, Ardéi György, a' Dadi Reformata Szent Ekklesianak Predikatora a' mellyekre az én Tiszteletes Senior Hevessy Sámuel Uramnak magam eskűvésével kőteleztem, ugyan azokra kezem irásával is kőtelezem, tudni illik hogy én az Helvetica Confessionak Szent Irással meg edgyező értelmének Vallásában ISTEN kegyelméből meg maradok, és hogy ezen Szent Társaságnak Canonice eligalt Superiorinak engedelmeskedem, mellyröl ezen Kezem irását adom. Anno 1771. die 15[a] Augusti Nagy Igmánd manu propria.

Én, Domján János, a' Naszályi Reformata Szent Ekklésiának Prédikátora a' mellyekre az én Tiszteletes Senior Hevessy Sámuel Uramnak magam eskűvésével kőteleztem, ugyan azokra kezem irásával is kőtelezem, tudni illik hogy én az Helvetica Confessionak Szent Irással meg eggyező értelmének Vallásában Isten kegyelméből meg maradok, és hogy ezen Szent Társaságnak Canonice eligált Superiorinak engedelmeskedem, mellyről ezen kezem irását adom. Anno 1771. die 15[a] Augusti Nagy Igmánd manu propria.

Én, Erőss István, a' Lábatlani Reformata Szent Ekklésiának Predikatora amellyekre az en Tiszteletes Senior Hevessy Samuel Uramnak magam eskűvésével[27] le kőteleztem, ugyan azokra kezem irásával is kőtelezem, tudni illik hogy én az Helvetica Confessionak Szent Irással meg egyező ertelmenek Vallásában Isten kegyelméből meg maradok, és hogy ezen Szent Társaságnak Canonice eligált Superiorinak en-

[27] A szövegben hibásan: *eskűsével*

gedelmeskedem, mellyről ezen kezem irását adom. Anno 1771. die 15ª Augusti Nagy Igmánd manu propria.

Én Hevesy Sámuel, a Nagy Igmándi Reformata Szent Ekklésiának Predikátora amellyekre az én Tiszteletes Senior Toth Pápai Ferentz Uramnak magam eskűvésével le kőteleztem, ugyan azokra kezem irásával is kőtelezem, tudni illik hogy én a Helvetica Confessionak Szent Irással meg egyező értelmének Vallásában Isten kegyelméből meg maradok, és hogy ezen Szent Társaságnak Canonice eligált Superiorinak engedelmeskedem, mellyről ezen kezem irását adom. Anno 1772. die 20. Augusti Nagy Igmánd manu propria.
Nota Bene! Édes Atyámnak succedaltam 1771. die 19. Novembris.

Én, Beretzki Márton, a Neszmelÿi Reformata Szent Ekklesiának Predikátora a mellyekre az én Tiszteletes Senior Papai Toot Ferentz Uramnak magam eskuvésével le kőteleztem, ugyan azokra kezem irásával is kőtelezem, tudni illik hogy én a Helvetica Confessionak Szent Irással meg egyező értelmének Vallásában Isten kegyelméből meg maradok, és hogy ezen Szent Társaságnak Canonice eligált Superiorinak engedelmeskedem, melyről ezen kezem irását adom. Anno 1775. die 15. Augusti Neszmely manu propria.

Én, Győri András, az Naszályi Reformata Szent Ekklesiának Predikátora a' mellyekre az en Tiszteletes Senior Toth Papai Ferentz Úramnak magam eskűvésevel le kőteleztem, ugyan azokra kezem irásával is kőtelezem, tudni illik hogy én az Helvetica Confessionak Szent Irással meg egyező értelmének Vallassában Isten kegyelméből meg maradok, és hogy ezen Szent Társasagnak Canonice eligalt Superiorinak engedelmeskedem, melyről ezen kezem irását adom. Anno 1776. die 29. Aprilis Naszályon manu propria.

En, Pállyi István, a' Gyermeli Helvetica Confession lévő Szent Eklésiának Predikatora a' mellyekre az én Tiszteletes Senior Pápai Tót Ferentz Uramnak magam esküvésével le kőteleztem, tudni illik hogy én a' Helvetica Confessiónak Szent Irással meg egyező értelmének Vallásában Isten kegyelméből meg maradok, és hogy ezen Szent Társaságnak Canonice választott Superiorinak engedelmeskedem, mellyről ezen kezem irását adom. Anno 1780. die 21. Novembris Kots manu propria.

Én, Solymosi György, az Almási Reformáta Szent Ekklésiának Prédikátora a mellyekre az én Tiszteletes Senior Pápai Tóth Ferentz Uramnak magam esküvésével le köteleztem, tudni illik hogy én a' Helvetica Confessiónak Szent Irással

megedjezö értelmének Vallásában Isten kegyelméböl meg maradok, és hogy ezen Szent Társaságnak Seniora, választott Superiorinak engedelmeskedem, melyröl ezen kezem irását adom. Anno 1780. die 21. Novembris Kotson. S. Gy. magam kezével.

Forrás: A tatai egyházmegye kötelezvénykönyve. TREL 2. Formula reversalium. 1–6. A dőlt betűs részek később beszúrt megjegyzések.
Kiadás: —

Merétey Kálmán unokájával, Klárival az 1930-as években

HUDI JÓZSEF

Merétey Kálmán visszaemlékezései

Bevezetés

Ezerkilencszáznegyvennyolc őszén a Veszprém megyei Kéttornyúlakon, önként vállalt száműzetésében, nyugtalan lelkiállapotban kezdett hozzá Merétey[1] Kálmán (1860–1951) volt adászteveli lakos élete eseményeinek számba vételéhez és papírra vetéséhez. Miért fogott tollat 88 évesen? Miért volt fontos számára, hogy számot vessen életével, és rögzítse a vele és a családjával történteket? Hiszen felmenői között, de még szeretett szülőfalujának lakói között sem volt olyan, akiről példát vehetett volna.

A kéziratban fennmaradt 130 oldal terjedelmű önéletírása olvastán is csak találgathatunk a belső indítékokra vonatkozóan. Bizonyára egyszerre több tényező is szerepet játszhatott elhatározásában. Először is: nyomot kívánt hagyni maga után. Annál is inkább, mivel jól tudta, hogy családja, amely Adásztevel legrégebbi famíliái közé tartozott, kényszerű elköltözésével eltűnt a faluból, s ha múltját meg nem örökíti, kivész a közösség emlékezetéből is.

Arra is gondolhatunk, hogy az írást önterápiás céllal is folytatta: ki akarta írni magából azt a nagy fájdalmat, amelyet felesége, Kálmán fia, nővérei, unokája, hozzátartozói és egykori barátai elvesztése miatt érzett. Fájdalmát fokozta, hogy a vele egy házban élő menye méltatlanul bánt vele, megalázta és fizikai létében is veszélyeztette. Legalábbis ő úgy érezte.[2]

[1] A családnevet *Merétei*, *Merétey* alakban is írták, mi egyöntetűen a Merétey formát alkalmazzuk. A többi nemes családnál is az y-os alakot használjuk. A kéziratban pl. következetesen a *Csurgai* családnevet írja, holott hivatalosan a *Csurgay* változatot használták.

[2] Menyével, özv. ifj. Merétey Kálmánné sz. Csurgay Karolinával (1892–1950) sokáig jó viszonyban volt, kapcsolatukat az asszony lánya, Ilonka (1915–1944) korai halála változtatta meg. A történtekért egymást okolták, egymást kiáltották ki bűnbaknak. A régi sérelmeket felnagyítva vetették egymás szemére, s ezzel kibírhatatlanná tették az együttélést.

DOI: 10.55954/AP.2014.1-2.41

De számot vetett egyéni karrierjével is, mely végpontjához közeledett, és azt, hogy összességében sikeresnek tekinthető-e, az egzisztenciális nehézségek növekedése, a fokozódó kuláküldözések miatt, gyötrő betegség közepette nehéz volt eldönteni. Bár könyvében nem beszélt az egyházhoz való viszonyáról, szavaiból arra következtethetünk, hogy a jövőt illetően a döntést Istenre bízta.

A családról

Ki is volt ez a különleges ember, aki élete alkonyán írásnak adta magát? Merétey Kálmán 1860. január 24-én született Merétey János kisbirtokos és Böröczky Ágnes adászteveli református nemes szülők házasságából. Édesapja bizonyára számon tartotta, hogy ükapja, nemes Merétey János egyike volt azoknak, akik III. Károly magyar királytól kuriális birtokaikra 1723. október 17-én új adománylevelet (nova donatio) kaptak.[3] A király ekkor rajta kívül még *Balassa* Mihály, *Bozay* Mihály, *Bőrőtzky* [Böröczky] Ferenc, *Gancs* [Gáncs] Benedek, *Gancs* [Gáncs] János, *Gyimoty* [Gyimóthy] Mihály, *Josa* [Jósa] István, *Kapucsy* Mihály, *Oroszy* István, *Péter* Ferenc és *Toth* (másként *Czere*) István nemesi birtokjogát ismerte el, erősítette meg. Később ezt tévesen úgy értelmezték, hogy a falu a „birtok adományozástól vette *Adás-Tevel* nevezetét".[4] Ez a téves elképzelés a XX. századra hagyománnyá erősödött.[5]

Tény, hogy az írót — másokkal ellentétben — nem érdekelte nemesi származása. Önéletírásában mindössze egyetlen mondatban emlékezik meg a paraszti életszínvonalon élő felmenőkről.

[3] MOL A 57. Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri regii, 34. kötet, 318–319. A királyi könyvek idevonatkozó adatait dr. Köblös József közölte: PÁTKAY 2010. 18.

[4] BALLA 1890. 112. Veszprém vármegye leírásában Bél Mátyás – az adománylevél említése nélkül – felsorolta a birtokos családokat és úgy vélte, hogy az adászteveli nemesek egy nemzetségből származnak, akik *„a nemesi életsorsot paraszti életmódot folytatva tartják, ahogy tudják".* A sík területen fekvő református falu határát termékenynek, de szűknek tartotta. BÉL 1989. 70.

[5] *„A hagyomány szerint az itt élő nemes családoknak a király kitüntetésként adományozta a helységet, mely aztán fiúról fiúra szállt. Ezért lett a neve Adás. A Tevel nevet pedig ily nevű birtokosától kapta."* SZEGHALMY 1937. 560. A falu lakóinak nemessége valójában középkori gyökerű, ez a szóbeli emlékezetben azonban már elmosódott.

Merétey Kálmán az egyetlen fiú volt a családban: nővérei, Ágnes, Eszter és Lina szeretettel fogadták és ő is élete végéig bensőséges szeretettel viszonyult hozzájuk. Születésének éve emlékezetes dátum volt a falu történetében, hiszen a község 1860. szeptember 16-án teljes egészében leégett, s csak lassan éledt újjá.[6] Szülei is súlyos károkat szenvedtek, melyeket nehezen hevertek ki.

A Merétey „szülék" nem gondoltak gyermekeik taníttatására. Amint a lányok az elemi iskolát elhagyták, munkára fogták, majd minél előbb megházasították őket. Ágnes Pápára, Csurgay Gábor gazdához ment férjhez, de mindketten korán meghaltak. Gyermekeik felneveléséről Merétey Kálmán és családja gondoskodott. Középső nővére, Eszter, Szentgálra, a „királyi vadászok" falujába ment férjhez. Később Borsosgyőrre költöztek, ott is hunyt el. Lina helyben maradt, Némethy Gyula felesége lett.

A kis Kálmán már 8 évesen elkísérte sertéskereskedő édesapját üzleti útjaira, majd amikor a helybeli református elemi népiskolát befejezte, természetesnek tűnt, hogy apja segítőtársa lesz. Idővel önállósodott, s egy-egy tőkeerős üzlettárssal szövetkezve, „társaságba" állva, maga is sertéskereskedéssel kereste kenyerét.

Ha tudjuk, hogy Adásztevel a török hódoltságot is túlélő, folyamatosan lakott, nemes (kuriális) község volt, furcsállhatjuk, hogy a birtokosok egy része sertéskereskedéssel foglalkozott. Az állatkereskedéssel való foglalkozás azonban jól megfért a kiváltságos állapottal: az országban szabadon mozgó nemesek a kereskedés után nem fizettek adót, sem vámokat, így nagyobb haszonra tudtak szert tenni, mint a polgári származású kereskedők. Birtokukat távollétük alatt feleségük vagy valamelyik felnőtt gyermekük kezelte. Fizikai munkával nem szívesen foglalkoztak, azt paraszthoz illő foglalatosságnak tartották.[7]

Adásztevelen XVIII. századtól nyomon követhető, hogy számos család állatkereskedéssel foglalkozott. Általában ketten álltak össze „társaságba",

[6] BALLA 1890. 130., PÁTKAI 2010.

[7] A szegényebb nemesek azonban rákényszerültek a kétkezi munkára. Az adászteveli református egyházat, amelynek bázisát a közbirtokosok képezték, így jellemzi 1890-ben Szerekes Mihály, a pápai egyházmegye esperese: *„Ez egyike a szüntelen építő gyülekezeteknek, népessége ezeren felül, de nagy része szegény és élelmét a helységen kívül keresi, de a presbyterium igazi buzgó emberekből áll."* SZEKERES 1890. 1735.

lementek Somogyba, Baranyába, vagy a horvátországi vármegyékbe és ott nagyobb számban összevásárolták a sertéseket, amelyeket a tihanyi révén átszállítva hazahoztak, s némi „feljavítás" után Győrbe vittek és értékesítettek. Győrben a sertéskereskedők tovább hizlalták, majd főként Bécsben adták el a sertéseket. Az évszázadokon át virágzó üzletágat, a hagyományos sertéskereskedelmet a vasúthálózat kiépítése, az olcsóbb vasúti szállítás megjelenése tette tönkre. A hagyományos sertéskereskedést az iparszerű sertéshízlalás háttérbe szorította.

A győri kereskedők az 1880-as évektől tértek át az iparszerű sertéshízlalásra. A Pfeiffer-testvérek 14 holdon 30 hizlaldát építettek, melyeket utakkal, vízvezetékkel, takarmányőrlő gőzmalommal láttak el. A balkáni fajták helyett előtérbe helyezték a zsírmangalica tenyésztését. Évente 18–27 ezer sertést hizlaltak helyben, a többit az Alföldről, a Dunántúlról és a Balkánról szerezték be. 1890-ben mintegy 40 ezer sertést, 1900 táján 57 ezer, 1913-ban kb. 70 ezer sertést szállítottak Alsó-Ausztriába. Míg évszázadokon át Sopron volt a nyugatra irányuló sertéskereskedelem központja, a kiegyezés korában Győr és Bécsújhely vette át szerepét.[8]

A reformkori honismertető irodalom is kiemelte, hogy a „sertéskereskedés nálunk – vagyis Magyarországon – nagyban űzetik": az 1840-es évek második felében évente 4 millió sertést tartottak, ezek közül mintegy 300 ezer hízott sertést „idegeneknek" (főleg bécsieknek) adtak el. A sertéskereskedelem hagyományos központjának számított az Alföldön Debrecen, Szeged, a Duna–Tisza közén Baja, Kalocsa, Erdélyben Arad, a délvidéken Eszék és Temesvár, a Dunántúlon pedig Győr.[9]

Fényes Elek 1851-ben megjelent geográfiai szótárában kiemelte, hogy a túlnyomórészt reformátusok lakta Adásztevel túlnépesedett, amely szűk határa, kevés rétje, „nem igen termékeny" földje miatt nem képes eltartani lakóit, akik sertéskereskedéssel is foglalkoznak.[10]

[8] VÖRÖS 1971. 330–331.

[9] RAMÓCZY 1847. 51. Rómer Flóris (1815–1889) bencés gimnáziumi tanár, aki 1859 nyarán bejárta a vidéket, csak rövid ideig tartózkodott Adásztevelen, így a népéletről nem írt jellemzést. RÓMER 1860. 166.

[10] FÉNYES 1851. IV. 202.

Kis Ernő pápai református főgimnáziumi tanár 1904-ben, Veszprém megye református „köznépének" jellemzésekor kiemelte, hogy az állattenyésztés, mint a földművelés „járuléka" a nép kedvelt foglalkozása. „Valamennyien fáradhatlan[11] vásározók. A férfiak a lovak és szarvasmarhák adásvevésével, asszonyaik a baromfiak eladásával űznek jelentékeny kereskedést. Nagy tapasztalata levén népünknek állatai kiismerésében, eléggé bátran belebocsátkozik a vásárlásba. Egyik szomszédos községünk pedig, az ős magyar eredetű Adás-Tevel, hízott sertéseinek Bécsbe szállításával űz jelentékeny kereskedést. Állataival való kereskedése sokkal inkább kezére áll népünknek, mint az ipar."[12] Ehhez hozzátehetjük, hogy az adászteveli asszonyok a tejet és tejtermékeket a pápai hetipiacon értékesítették. Közülük többen a tej hamisításától (vizezésétől) sem riadtak vissza. A serdülő lányok közül sokan pápai úriházaknál cselédeskedtek.

A háziipar a XX. század elejére legtöbb faluban valóban az önellátás szintjére süllyedt vissza. Ez azt jelentette, hogy téli időben a földmíves és napszámos maga állította elő a szükséges gazdasági szerszámokat, a szalmából, kukoricaháncsból készíthető tárgyakat, seprűt kötött, kosarat font, az asszonyok fontak-szőttek, varrással foglalkoztak. Pápa környékén csak néhány helyen jelentett önálló keresetet. Nyárádon fehér hímzéssel, Tapolcafőn szövéssel és azsúrozással, Adásztevelen szalmafonással (zsompor- és vékakészítéssel) foglalkoztak „keresetszerűleg".[13]

Merétey Kálmán már a hanyatló időszak sikeres befektetője és szemtanúja, aki visszaemlékezésében pontos képet ad a sertéskereskedelem működéséről, melynek lendületes fejlődését az első világháború kitörése törte derékba. A világháború után az állatexport csak lassan épült ki. Győri üzleti partnerei közül az Ajkán letelepülő és gazdálkodó Nirnsee családdal 1942-ig, kereskedői tevékenysége beszüntetéséig fenntartotta az üzleti és személyes, majdhogynem baráti kapcsolatot.

[11] értsd: fáradhatatlan

[12] KIS 1904. 418.

[13] Barabás Árpád tapolcafői református lelkész egyházmegyei közgyűlésen felolvasott értekezésében közölt adatok alapján. Vö. BARABÁS 1942. 11–12. Barabást 1945-ben a falut elfoglaló szovjet katonák lőtték agyon, miközben felesége védelmére kelt.

Az önéletíró emlékezete szerint a kiegyezés korában a faluban 10 sertéskereskedési üzlet működött, egy-egy üzlet hagyományosan 2–2 vállalkozóból állt, így egyszerre 20 családnak biztosított megélhetést. A társaságok mintegy 80 helybeli hajcsárt alkalmaztak. Ha a helyi hízlalásra és pápai piaci értékesítésre szakosodott családokat, a húsfeldolgozásra vállalkozó henteseket, és az általuk foglalkoztatott alkalmazottakat is figyelembe vesszük, azt mondhatjuk, hogy sok család élt sertéskereskedelemből. Balla Gábor református lelkész a nép fő foglalkozásának tekintette a kereskedést, amely szerinte 1890-re, „a változó időviszonyok folytán" megszűnt (valójában lehanyatlott).[14] A sertéskereskedelem kiegészítette a mezőgazdaságból származó jövedelmet és lehetővé tette a földvagyon gyarapítását és legelők bérlését.

A sertéskereskedők a távolsági közvetítő kereskedelem mellett a környék uradalmaival is kapcsolatban álltak. Nagyobb tételben vásároltak sertéseket pl. a zirci apátságtól.[15] A pápai, tapolcai és más országos állatvásárban is gyakran megfordultak eladás vagy vétel céljából. Az adászteveli mészárosok közül hárman a pápai piacon is árusítottak húst. *Czere Mihály, Mészáros Gergely, Somogyi Márton* 1904-ben nem volt hajlandó csatlakozni a pápai hentesekhez, akik elhatározták, hogy felemelik a disznóhús kilogrammonkénti árát (1 korona 20-ról 1 korona 28 fillérre) és a jövőben nem hajlandók a húst és hentesárut negyed kilón alul adni. Az adászteveliek készek voltak kisebb mennyiségben is eladni, s ezzel minden bizonnyal versenyképesebbé váltak.[16] Nehézséget jelentett, hogy 1913-tól, a közvágóhíd felállításától nekik is a vágóhídra kellett vinni a kimérendő húst hatósági vizsgálatra. Hiába próbálkoztak, a városi tanács nem engedélyezte, hogy az állatorvos a húsvizsgálatot ezentúl is piaci sátraikban végezhesse. Engedélyt kaptak viszont arra, hogy kolbászféleségeket is árusíthassanak.[17] A „teveli kalbász" hamarosan fogalommá vált a pápai piacon. Az 1910-es években Vajtai Lajos, az 1920-as években Somogyi Márton és Vajtai Gábor is sertéskereskedéssel foglal-

[14] BALLA 1890. 129.

[15] Veszett sertések. = PL 14 (1889) 6. sz. (február 6.) 23.

[16] Hentesek kartellje. = PL 31 (1904) 25. sz. (június 19.) 5.

[17] A teveli hentesek. = PL 40 (1913) 28. sz. (július 13.) 5., Városi közgyűlés. – 1913. július 15. – = PK 23 (1913) 29. sz. (július 20.) 3–4., Az adászteveli hentesek kérelme. = PK 23 (1913) 31. sz. (augusztus 3.) 5.

kozott.[18] 1940. szeptember elején Mészáros Gergely tett sikerrel mestervizsgát, s gyarapította a teveli hentesek számát.[19]

A sertéskereskedelem bizonyos kockázatokkal járt. Előfordult, hogy veszett eb marta meg a sertéseket; máskor betegségek pusztították az állatokat, de az is megesett, hogy tolvajok dézsmálták meg a falkát.

A kereskedelem visszaszorulásával párhuzamosan újabb megélhetési forrás került veszélybe. Az 1880-as években a szőlőket megtámadta és elpusztította a filoxéra. Pápa környékén 1888 nyarán először a dákai és adászteveli szőlőkben észlelték a betegséget. A sajtó ekkor úgy vélekedett, hogy a megelőzés, a *„birtokosság tapintatos intézkedése többet ér, mint száz phylloxera-biztos."*[20] A filoxéra terjedését azonban nem lehetett megállítani. 1896-ban a pápai nagyhantai szőlőhegyben is észlelték a fertőzést. A léhérti szőlők már ez előző években kipusztultak.[21] A tönkrement szőlőterületek beültetése hosszabb időt igényelt. Az újjátelepítést nehezítette, hogy a birtokosok nem alakítottak hegyközséget, így nem igényelhettek állami támogatást.[22]

A népesség részben elvándorlással, országon belüli telepítésben való részvétellel, részben Amerikába történő kivándorlással próbált jobb megélhetési feltételeket teremteni.[23] 1889-ben már 5 személy próbálkozott kivándorlással, de a hatóságok megakadályozták őket az elutazásban.[24] Rövidesen azonban tömegessé és ezáltal feltartóztathatatlanná vált a folyamat.

De más irányba is történt kivándorlás. 1894-ben a magyar állam „az erdélyi elolához sodott megyékbe" magyarosítás céljából tősgyökeres magyar csa-

[18] Kik fizetnek hadinyereségadót? = PL 45 (1918) 36. sz. (szeptember 8.) 3. Hiob-hír érkezett… = PH 18 (1921) 4. sz. (január 22.) 3.

[19] Új „mesterek". = PH 37 (1940) 36. sz. (szeptember 7.) 4.

[20] Vészharang. Pápa, július 1. = PH 1 (1888) 8. sz. (július 1.) 3.

[21] Vészkiáltás. = PL 23 (1896) 38. sz. (július 12.) 5.

[22] Uo.

[23] Az egykét és a kivándorlást Kis Ernő is a demográfiai önpusztítás egyik formájának tekintette: *„Két rettentő betegség rongálja népünk élete fáját, a gyermektelenség, helyesebben egygyermekűség és a kivándorlás."* Ennek okait az egészségtelen birtokviszonyokban, a kötött birtokok túltengésében, az állami adókban, és a legtöbb helyen nem jövedelem után, hanem fejadóként kivetett egyházi adóban jelölte meg. KIS 1904. 470. Sötét jóslata: *„ez az út a kihaláshoz vezet. Még egy pár ilyen ötven év és csak a temetők fogják mutatni, hogy itt egykor mennyien voltunk reformátusok."* Uo. 436.

[24] Kivándorlás Amerikába. = PH 2 (1889) 8. sz. (február 24.) 6.

ládokat telepített le. A pápai és devecseri járásból 1894 júniusában összesen 190 magyar református családot (Adásztevelről 34 családot) az erdélyi, Kolozs megyei Nagysármásra, román parasztok mellé telepítették le. A telepesek június 17-én sírva búcsúztak szülőföldjüktől.[25]

Ekkortájt a családtervezés is megváltozott. Egyre jobban terjedt az egykézés (egy gyermek vállalása). Ezen összetett demográfiai folyamat eredőjeként fokozatosan csökkent a gyülekezet lélekszáma. 1890-ben már Balla Gábor is felfigyelt a kedvezőtlen változásokra, amikor megállapította, hogy 1845–1880 között 1540-ről 1320-ra csökkent a vallási közösség lélekszáma.[26] Mivel a község népességeltartó képessége 1890 után semmit sem változott, e tendencia a későbbi évtizedekben tovább erősödött. 1920–1930 között például 1178-ról 1080-ra, vagyis 8,3%-kal csökkent a gyülekezet lélekszáma.[27] Mivel a népesség túlnyomó részét a reformátusok tették ki, a község népessége is csökkent. Míg 1869-ben, az első hivatalos népszámláláskor 1671, 1910-ben 1435, 1949-ben már csak 1272 lakosa volt a falunak.[28]

A tőkés gazdálkodáshoz, szabadpiaci versenyhez való alkalmazkodás komoly kihívás elé állította a faluközösséget. Sokan nem tudtak alkalmazkodni az új viszonyokhoz: tartalékaikat, vagyonukat felélték, majd törvénytelenségeket elkövetve, a bűnözés útjára tévedve próbáltak létüket fenntartani. Gyakorivá váltak a lopások. Illés Sándor az 1880-as évek elejétől évtizedeken át a pápai piacra járt be, és zsebtolvajlással kísérletezett, de időnként tetten érték.[29] Felesége is összeütközésbe került a törvénnyel. 1891-ben Pápán bolti lopáson érték és letartóztatták.[30] A rossz példát a fiatalok is követték. Zeles Gergely 14 évesen szeretett volna egy pápai szatócsboltból pénzt elemelni, de tetten érték.[31] Böröczky Sándor pl. 1903-ban egyik tapolcafői barátjával pénzhamisítással is megpróbálkozott, de hamar leleplezték.[32]

[25] Telepítések Veszprémmegyéből. = PL 21 (1894) 25. sz. (június 24.) 105., KIS 1904. 435.

[26] BALLA 1890. 129.

[27] Egyházkerületünk statisztikája. = DPL 44 (1933) 26. sz. (június 25.) 104.

[28] ILA–KOVACSICS 1964. 89.

[29] Megátalkodott zsebmetsző. = PL 3 (1882) 21. sz. (május 14.) 84., Zsebtolvaj. = PL 30 (1903) 42. sz. (október 18.) 5.

[30] Lopás. = PL 18 (1891) 49. sz. (december 6.) 203.

[31] Fiatal tolvaj. = PL 32 (1905) 11. sz. (február 12.) 5.

[32] Pénzhamisító. = PK 13 (1903) 51. sz. (december 20.) 5.

Egyesek a gyilkosságtól sem riadtak vissza, míg mások öngyilkosságba menekültek. 1919. szeptember 14-én, a búcsúi bálon Morvai Sándor Mészáros Márton fiatal, 35 éves családos gazdát ismeretlen okból közvetlen közelről revolverrel szíven lőtte, aki azonnal meghalt.[33] Morvai elmenekült, de lelkiismerete nem hagyta nyugodni, s Bakonyjákón öngyilkos lett: kútba ugrott. Az eset kapcsán négy személyt emberölésre való felbujtás vádjával perbe fogtak, de 40 tanú kihallgatása után, bizonyíték hiányában mindnyájukat felmentették.[34]

A falubeliek családi drámáknak is tanúi lehettek: a 84 éves id. Somogyi Márton és fiatal menye közti mindennapos veszekedések 1934. december 22-én odáig fajultak, hogy az idős gazda elővette revolverét és háromszor rálőtt a menyére, majd két golyót röpített a saját fejébe. A gazda meghalt, a menye súlyosabb sérülés nélkül megúszta az esetet.[35]

A polgári átalakulás nyomán támadt értékválság legszélsőségesebb megnyilvánulása az öngyilkosság volt. 1887–1939 között a pápai sajtó 23 adászteveli öngyilkossági kísérletről, illetve sikeres öngyilkosságról számolt be. Önakasztás, revolver-használat, lúgkőoldat-ivás egyaránt előfordult. Legtöbb esetben sztereotípiákkal helyettesesítették az indítékokat: „betegeskedés és szegénység", „gyógyíthatatlan betegség", „súlyos gyomorbaj", „búskomorság", „életuntság", „szerelmi bánat", „az öngyilkosság oka ismeretlen", „tettének oka ismeretlen", „anyagi vagy családi okok" olvashatók a híradásokban. 1939-ben a 83 éves Finta Sándor már többszöri sikertelen kísérlet után akasztotta fel magát a padláson, ezúttal azonban nem sikerült megmenteni.[36] A legfelkavaróbb talán Tóth Czere Mária lányanya esete, aki 1897. október 30-án gyufaoldatot ivott azzal a szándékkal, hogy „születendő gyermekét megölje". Még aznap este megszülte gyermekét, aki holtan jött a világra. A királyi járásbíróság büntetőeljárást indított ellene.[37] Az elmondottakból kitűnik, hogy fiatalok, középkorúak is idősek között egyaránt előfordult az agresszió ezen befelé irányuló formája.

[33] Dráma a búcsún. = PH 16 (1919) 29. sz. (szeptember 17.) 2.
[34] Felmentve! = PH 18 (1921) 17. sz. (április 23.) 3.
[35] Revolveres családi dráma Adásztevelen. = PV 31 (1934) 52. sz. (december 30.) 1.
[36] Öngyilkosság. = PH 36 (1939) 15. sz. (április 15.) 3.
[37] Az anya bűne. = PL 24 (1897) 45. sz. (november 7.) 5.

Az egyéni életsorsokat gyakran külső tényezők is befolyásolták. A két világháború embervesztesége mellett a gyakori tűzeseteket kell megemlíteni. 1860–1914 között 16 kisebb-nagyobb tűzvészről van tudomásunk. Egy részük véletlen — gondatlanságból, figyelmetlenségből, gyermeki játékból —, más részük szándékos gyújtogatásból keletkezett. Legtöbb esetben egy-két ház hamvadt el, de néhány alkalommal nagyobb kár keletkezett.

A község történetének legemlékezetesebb természeti csapása 1860. szeptember 16-án éjjel fél 12 órakor következett be. A tűz a helység déli sarkán ütött ki, s az erős szélben gyorsan tovaterjedt. Egy ember meghalt, emellett 307 lakóház és számos melléképület esett áldozatul. A református egyháznak a templom, iskola, parókia és tanítólakok leégésével 17.700 forint kára keletkezett.[38] A földönfutóvá vált lakosok megsegítésére széleskörű adománygyűjtést indítottak.

1883. március 15-ről 16-ra virradóra egy ismeretlen tettes a községi bíró pajtáját gyújtotta fel, a lángok azonban a szomszédos lakóházakra is átterjedtek: 12 lakóház és 3 gazdasági épület pusztult el.[39] 1890. szeptember 23-án, amikor a lakosság jelentős része a pápai hetivásáron volt és szárazság is akadályozta az oltást, 70 család vált hajléktalanná. A kár 20–25 ezer forint között mozgott. Az eset kapcsán egyesek a községi tűzoltótestület megszervezését sürgették.[40] 1898. augusztus 25–26-án két nap alatt 27 ház és több melléképület égett le ismeretlen okból.[41] Öt szegény felnőtt lakos (két férfi és három asszony) a következő évben magát tűzkárosultnak kiadva, engedély nélkül gyűjtött könyöradományokat Veszprém megyében és azon kívül. A „jómadarak" közül hármat azzal a gyanúval le is tartóztattak, hogy ők loptak el Jásdról egy 40 forintos takarék-betétkönyvet.[42] Az utolsó jelentősebb tűzeset 1908. augusztus 22-én történt, amikor 11 lakóház melléképülettel együtt leégett. A kárt 6000 koronára becsülték.[43] A „vörös kakas" pusztítása ezt követően a szigorú vármegyei tűzrendészeti szabályok alkalmazása, a tűzbiztos építési módok terjedése miatt a későbbiekben alább hagyott.

[38] BALLA 1890. 130.

[39] Tűzesetek. = PL 10 (1883) 12. sz. (március 18.) 45.

[40] Z. L.: Vidéki levelezés. A. Tevel, 1890. szept. 24. = PL 17 (1890) 39. sz. (szeptember 28.) 157.

[41] Tüzek A. Tevelen. = PK 8 (1898) 35. sz. (augusztus 28.) 6.

[42] Ál-tűzkárosultak. = PL 26 (1899) 11. sz. (március 12.) 6.

[43] Tüzek a vidéken. = PH 5 (1908) 35. sz. (augusztus 29.) 5.

Merétey nagyapjával, apjával ellentétben folyamatosan gyarapodott, s tudatosan gyarapította is vagyonát. A kereskedésből származó tőkét ingatlanok vásárlásába fektette, így a falu legmódosabb gazdái, legnagyobb adófizetői közé tartozott. Anyagi helyzetét jól mutatja, hogy az első világháború utáni pénzügyi infláció alkalmával több, mint 60.000 koronája ment veszendőbe. A második világháború idején már óvatosabb volt: a pengő elértéktelenedésekor csak párezer pengőt veszített.

Anyagi emelkedését szerencsés házassága alapozta meg: Nemes Zsófiát (1868–1929), Nemes László egész telkes nyárádi volt jobbágy lányát vette feleségül, akinek 1000 osztrák értékű forint hozománya megfelelő kezdőtőkét jelentett. Házasságukból 8 gyermek született, de csak 5 érte meg a felnőttkort. Lányaikat tisztességesen kiházasították, négy fiúk közül hármat taníttattak. Merétey ezen a téren is szakított felmenői szokásával, akik nem sokat törődtek gyermekeik képzésével.

Kálmán a gazdaságban maradt, de az első világháborúban súlyosan megsebesült és 1918 elején elhunyt.[44] A gazdaságot a legidősebb fiú, *János* (1886) vitte tovább, aki eredendően hentes- és mészáros mesternek tanult Bécsben. Az első világháborúba őt is behívták katonának. A háborúból 25%-os hadirokkantként tért haza. Helytállásáért megkapta a bronz, a kis- és nagyezüst vitézségi érmet, a Károly-csapatkeresztet és a sebesülési érmet. A háború után átvette a simaházi családi malom és birtok vezetését. A vámőrlő malom napi teljesítménye 15–20 métermázsa volt. 1929-ben avatták vitézzé. Nagy Máriát vette feleségül, akitől Lenke nevű lánya született.[45]

A gyakran utazó idősebb Merétey Kálmán helyett a gazdálkodásban a nagyobb terhet felesége viselte 1929-ben bekövetkezett haláláig. Két fiúkat — Sándort és Kálmánt — a pápai református gimnázium elvégzése után orvosnak taníttatták. Ezzel a döntéssel megjelentek a család történetében az elsőgenerációs értelmiség képviselői.

[44] Ifjú Merétey Kálmán őrvezető 27 évesen, 1918. február 24-én hunyt el a csehországi Éger város katonai kórházában. *„Drága szerettünk halálával a legnagyobb áldozatot tettük szeretett hazánk oltárára."* – iratták szülei a gyászjelentésbe. Holttestét szülei hazaszállíttatták. Március 4-én nagy részvét mellett temették az adászteveli temetőbe. Győry Endréné gyűjteménye, ifj. Merétey Kálmán gyászjelentése. Adásztevel, 1918. március 2.

[45] SZEGHALMY 1937. 764.

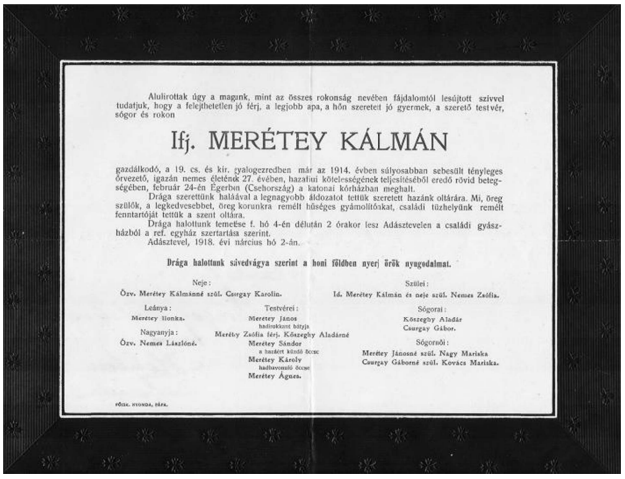

Alulírottak úgy a magunk, mint az összes rokonság nevében fájdalomtól lesújtott szívvel tudatjuk, hogy a felejthetetlen jó férj, a legjobb apa, a hőn szeretett jó gyermek, a szerető testvér, sógor és rokon

Ifj. MERÉTEY KÁLMÁN

gazdálkodó, a 19. cs. és kir. gyalogezredben már az 1914. évben súlyosabban sebesült tényleges őrvezető, igazán nemes életének 27. évében, hazafiui kötelességének teljesítéséből eredő rövid betegségében, február 24-én Égerben (Csehország) a katonai kórházban meghalt.

Drága szerettünk halálával a legnagyobb áldozatot tették szeretett hazánk oltárára. Mi, öreg szülők, a legkedvesebbet, öreg korunkra emelt hűséges gyámolítónkat, családi tűzhelyünk emelt fenntartóját tettük a szent oltárra.

Drága halottunk temetése f. hó 4-én délután 2 órakor lesz Adásztevelen a családi gyászházból a ref. egyház szertartása szerint.

Adásztevel, 1918. évi március hó 2-án.

Drága halottunk sávedrágya szerint a honi földben nyerj örök nyugodalmat.

Neje:
Özv. Merétey Kálmánné szül. Csergay Karolin.

Szülei:
Id. Merétey Kálmán és neje szül. Nemes Zsófia.

Leánya:
Merétey Ilonka.

Testvérei:
Merétey János
hadnagy
Merétey Sándor
a harctéri küzdő őrnagy
Merétey Károly
hadnagy
Merétey Ágnes.

Sógorai:
Kőszeghy Aladár
Csergay Gábor.

Nagyanyja:
Özv. Nemes Lászlóné.

Merétey Zsófia férj. Kőszeghy Aladárné

Sógornői:
Merétey Jánosné szül. Nagy Mariska
Csergay Gáborné szül. Kovács Mariska.

Dr. Merétey Sándor 1893. július 12-én született Adásztevelen. A helybeli református elemi népiskola elvégzése után a pápai református gimnáziumban folytatta tanulmányait, ahol alapos nyelvi és humán képzésben részesült, s hitében is megerősödött. 1912-ben érettségizett. A budapesti orvostudományi egyetem megkezdett tanulmányait az első világháború törte ketté. Behívták katonának, a galíciai és az olaszországi fronton orvosként működött. Hazatérése után Budapesten élt. 1919-ben a református teológiai akadémiához kötődő főiskolai internátus államosított javainak visszaszerzése és az intézet Tanácsköztársaság utáni újjászervezése terén a takarítónővel együtt „alig méltányolható buzgólkodást" fejtett ki.[46]

A háború befejezése után, 1920-ban szerzett orvosi diplomát a neves gyermekgyógyász, Bókay János professzor tanítványaként. Az 1920/21. tanévben a teológiai akadémia iskolai orvosává választotta, ennek fejében az internátusban lakhatott.[47] Rövidesen az egyetem gyermekgyógyászati tanszékének tanársegédjévé nevezték ki. Tanársegédként — édesapja anyagi támogatásával — németországi tanulmányútra ment, hogy szakmai tudását

[46] RL A Dunamelléki Református Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei, 1920. 12. p. (Jelentés a budapesti Theológiai Református Akadémia és Főiskolai Internátus 1918–1919. évi működéséről.)

[47] Uo. 25. (Dr. Pruzsinszky Pál igazgató jelentése a budapesti Református Theológiai Akadémia 1919–1920. tanévéről és előterjesztése a következő tanévre.)

elmélyítse. Korán bekapcsolódott a Stefánia Szövetség anya- és csecsemővédő tevékenységébe. 1922-ben meghatározó szerepe volt a pápai anya- és csecsemővédő intézet létrehozásában. 1923-ban Kecskemétre hívták, ahol megszervezte a városi kórház gyermekosztályát, melynek vezetője lett. Itt is létrehozta az anya- és csecsemővédő intézetet, az első bölcsödét. 1924-ben gyermeknapot szervezett Kecskeméten. Az ő ösztönzésére alakult meg 1925-ben a Tüdővész Elleni Egyesület, kezdeményezésére indult az Anyák Iskolája, a Szülők Iskolája, illetve a Feleség- és Férjképző Akadémia. A második világháborúban sokat tett Kecskemét és a környező tanyavilág népegészségügyéért. A világháború végétől haláláig, 1950. október 26-ig a városi kórház igazgatójaként tevékenykedett.[48]

Szakmai felkészültségét az egyházi életben is hasznosította. A Magyar Keresztyény Ifjúsági Egyesület egyik vezetőjeként, a Keresztyén Ifjúsági Egyesület (KIE)[49] országos elnökeként elévülhetetlen érdemeket szerzett az ifjúság keresztyén szellemű nevelésében. 1931-ben Kecskeméten megszervezte a KIE első nemzeti konferenciáját, 1933-ban Ménteleken az első tanyai ifjúsági konferenciát. A magyar gyermekvédelem úttörői között tartjuk számon. Egyházának is hűséges szolgája volt, különösen az ifjúság vallásos nevelésében — a KIE-mozgalomban — szerzett elévülhetetlen érdemeket. Kecskemét város közéletében is meghatározó szerepet játszott.

A folyóiratokban, hírlapokban megjelent írásaival, önálló munkáival a nép egészségügyi felvilágosítását, az egészséges életmódra nevelés ügyét szolgálta. 1924-ben *Gyermeknap* címmel alkalmi lapot szerkesztett a kecskeméti gyermeknap alkalmából. 1939–1944 között szerkesztette *A dunatiszaközi gyakorló orvosok közlönye* c. orgánumot, a Pest megyei és Kecskeméti Orvosi Kamara hivatalos lapját.

Önálló művei: *Jövő kertje: babák és mamák képeskönyve* [Merétey Sándor gyermekverseit Szőcsné Szilágyi Piroska és Szilágyi Margit illusztrálta.] (Bp., 1922), *Az áldott orvos nyomában* (Bp., 1934) *Egy orvos Krisztus szolgálatában* (Bp., 1934), *Minőségben pusztuló magyarság* (Kecskemét, 1936), *Abortiv megbetegedések gyakorisága és jelentősége dysenteria-járványoknál* (Kecskemét, 1936,

[48] Nekrológja: KOVÁCS 1994.
[49] A KIE történetét feldolgozta: KOVÁCS 1998.

szerzői kiadás), *Csecsemőkori táplálkozási zavarok elleni küzdelem a mindennapi orvosi gyakorlatban* (Kecskemét, 1942).[50]

A legfiatalabb fiú, *dr. Merétey Károly* (1900–1959) szintén szülőfalujában kezdte tanulmányait, majd a pápai református gimnáziumban érettségizett. A budapesti tudományegyetem orvosi fakultásának elvégzése után 1930-ban Kecskeméten kórházi orvosként működött. 1930 május elején Pápán telepedett le. A nyugdíjba vonuló dr. Cseh-Szombathy Lászlótól 1930. május 20-tól vette át a társadalombiztosítási pénztár kezelőorvosi teendőket.[51] 1930 júniusától magánpraxist is folytatott. Orvosi rendelőjét a Széchenyi u. 7. szám alatt nyitotta meg.[52] Az 1935. június 18-án megtartott részleges tisztújító közgyűlésen a képviselőtestület négy jelölt közül Pápa város orvosává választotta.[53] 1936. július 1-től — dr. Weltner Sándor nyugdíjazása után — a város államilag kinevezett tisztiorvosa lett.[54] Városi orvosként felügyelte a Zimmermann utcai a Stefánia Anya- és Csecsemővédő Intézetet, bölcsődét és napközi otthont, amelynek 1937-ben mintegy 1200 védence volt.[55] 1938-ban 9 hónapos szaktanfolyamon vett részt, ahol tisztiorvosi képesítést szerzett.[56] 1945. július 1-től tiszti orvosként az iparegészségügy c. tantárgyat tanította a Pápa és Vidéke Ipartestület által első ízben szervezett mestervizsga előkészítő tanfolyamon.[57]

Dr. Merétey Károly aktívan részt vett a közéletben. A városi 1931-ben a Keresztyén Ifjúsági Egyesület (KIE) pápai szervezete világi elnökévé választotta, 1933-ban újraválasztotta.[58] 1930-tól számos ismeretterjesztő előadást tartott a különféle egyesületekben, szervezetekben. 1945 után csak szakmájának élt. Utolsó éveiben ő gondoskodott édesapja gyógyításáról is. Bátyjával ellentét-

[50] A bibliográfiát az Országos Széchényi Könyvtár katalógusai alapján állítottuk össze.

[51] Társadalombiztosítói tagok figyelmébe! = PH 27 (1930) 21. sz. (május 24.) 6.

[52] Orvosi hír. = PH 27 (1930) 23. sz. (június 7.) 7.

[53] Városi orvosválasztás. = PH 32 (1935) 25. sz. (június 22.) 2–3.

[54] A városi orvosi állások. = PH 33 (1936) 25. sz. (június 30.) 2.

[55] Séta a Stefánia Szövetség pápai intézetében. = PV 34 (1937) 30. sz. (július 25.) 3.

[56] Tisztiorvosi vizsga. = PV 35 (1938) 41. sz. (október 9.) 3.

[57] Mestervizsga előkészítő tanfolyam. = PN 1 (1945) 10. sz. (július 1.) 5.

[58] Alakuló közgyűlés. = PH 28 (1931) 42. sz. (október 17.) 3., Tisztújitás a KIE-ben. = PH 30 (1933) 29. sz. (szeptember 30.) 4. 1935-től már Böröczky Lajos töltötte be a KIE elnöki tisztét, de Merétey továbbra is támogatta a szervezetet, gyűlésein több előadást is tartott a testi-lelki egészségről és más egészségügyi témáról.

ben nem nősült meg, mivel édesapja megtiltotta, hogy katolikus vallású szerelmét feleségül vegye.[59] Súlyos betegség következtében Budapesten hunyt el 1959. november 21-én. Adásztevelen temették el november 21-én.[60]

Merétey Kálmán közéleti szerepvállalása

Az önéletírás nem foglalkozik írója *közéleti* tevékenységével, pedig joggal feltételezhető, hogy nemcsak a gazdálkodás érdekelte, hanem a község és a református egyházközség vezetéséből is kivette részét. Sajnos a nagyközség képviselőtestületi jegyzőkönyvei csak az 1929–1947 közötti évekből maradtak fenn.[61] Az ekkor már idősnek számító Merétey nem szerepel sem a képviselőtestületi tagok, sem az elöljárók között. Ez azonban nem jelenti azt, hogy korábban ne játszott volna szerepet a község irányításában.

A *református egyházhoz* fűződő kapcsolatáról valamivel többet tudunk. A korabeli helyi sajtó is beszámolt arról, hogy Böröczky Dénes gazdálkodó 1925-ben a pápai járásbíróságon rágalmazás miatt feljelentette Bozzay Kálmán, Major Gábor és Merétey Kálmán adászteveli lakosokat, amiért róla azt híresztelték, hogy a tanító kezére játszotta a református egyházközség földjeit, s ezzel az egyházközséget évente 1,2 millió koronával megkárosította. Mivel a a bíróság az 1926. október 30-án tartott tárgyaláson megalapozatlannak ítélte Meréteyék kijelentéseit, igazságot szolgáltatott az akkor már magánzóként Pápán élő Böröczkynek. A vádlottakat fejenként 1 millió korona pénzbüntetéssel sújtotta és a perköltségek kifizetésére kötelezte.[62]

A sajtóhíradás is bizonyítja, hogy Merétey felelősséget érzett a református egyház sorsáért. Míg az adászteveli gyülekezet tagjai 1930-ban 3300 pengőt,

[59] Győry Endréné sz. Abonyi Éva (1932) pápai lakos szóbeli közlése. Pápa, 2012. december 7. Dr. Merétey Károly nem mert szembeszállni szüleivel, de rokonának, a református Győry Endrének és szerelmének, a katolikus Abonyi Évának – akik diák koruktól szerették egymást – azt tanácsolta, hogy ne hallgassanak a szüleikre, házasodjanak össze. Így is történt.

[60] Győry Endréné gyűjteménye, Dr. Merétey Károly pápai járási főorvos gyászjelentése. Pápa, 1959. november 19..

[61] JAKAB 2006. 20.

[62] Ítélet rágalmazási perben. = PH 23 (1926) 45. sz. (november 6.) 4. A látszólag nagynak tűnő összeg az első világháború utáni pénzügyi infláció eredménye.

Merétey Kálmán a következő évben egymaga 1000 pengőt adományozott a lebontott városi színház helyén épülő pápai református újtemplom építésére.[63]

Néhány adattal megvilágítható *politikai irányultsága* is. Mivel a tanácsköztársaság alatt a rekvirálások során egyesek durván bántak vele, a kommün bukása után az elsők között támogatta a kommunisták által kivégzett devecseri „fehér" vértanúk emlékoszlopának felállítását. 1919. szeptember elején 100 koronát adományozott az emlékműre.[64]

Az önéletírás jelentősége

Az önéletírás a felbomlóban lévő hagyományos parasztnemesi, paraszti világ fontos kordokumentuma. Szerzője közel a kilencvenedik évéhez, óriási szellemi energiát fejtett ki, hogy emlékezetét mozgósítsa, gondolatait mederben tartsa. Úgy gondoljuk, hogy az 1948 ősze, 1949 tavasza közötti időszak legfőbb tevékenysége a „könyv" írása volt. E különös kéziratos könyv a paleográfiai gyakorlattal nem rendelkező olvasó számára nem nyílik meg: nincsenek benne mondatokat lezáró, mondatrészeket egymástól elkülönítő írásjelek. A „könyv" egyetlen szövegfolyam, a helyi nyelvjárás hű lenyomata, helyesírása legalább annyira távol van az elemi iskola szabályaitól, mint maga a szerző az elemi iskolától.

[63] A pápai református templom… = DPL 41 (1903) 46. sz. (november 16.) 220., Adakozás a pápai ref. templomra. = PH 28 (1931) 46. sz. (november 14.) 3.

[64] A devecseri vértanúk… = PH 16 (1919) 28. sz. (szeptember 13.) 2. A két világháború között a vörösterror, 1945 után a fehérterror áldozataira emlékeztek „devecseri vértanúk" néven. A Horthy-rendszerben az 1919. május 6-án kitört devecseri ellenforradalmi szervezkedés 4 fehérgárdista áldozatának, 1945 után az Horthy-féle ellenforradalmi terror 23 kommunista áldozatának az emlékét ápolták. A Tanácsköztársaság bukása után a kivégzett pápai kommunista vezetőket – dr. Balla Róbertet és társait – a devecseri Meggyes-erdőben tömegsírba temették; holttestüket 1946-ban exhumálták, 1951-ben a várkastély előtt felállított emlékmű talapzatában helyezték el. Az emlékművet az 1980-as években az Alsóvárosi temetőbe helyezték át, ma is ott látható. A Meggyes-erdőben 1969. március 18-án állították fel az R. Kiss Lenke szobrászművész tervezte emlékművet, amelynek emléktábláján a „Mártírjaink 1919. szeptember 26." felirat és a kivégzettek névsora olvasható. A névsor végén az „1919–1969" évszám emlékeztetett a félévszázados évfordulóra. CSABA 1959. 199–207., BÁNDI 1996. 122., 209–210.

A közzétételről

Annak érdekében, hogy a szöveget a mai olvasó számára érthetővé és élvezhetővé tegyük, arra vállalkoztunk, hogy a kéziratot modernizált formában, mondatokra tagolva, a mai helyesírás szabályai szerint tegyük közzé. A tájnyelvi szavakat az egyéni helyesírás érzékeltetésére meghagytuk, de annak fonetikus írásmódját nem követtük.

A szöveg átírásakor tartalmi hűségre törekedtünk. Helyenként az ismétlések kiiktatására, a pongyola fogalmazás pontosítására, egyszerűsítésére, a mondatokon belüli szórend megváltoztatására is szükség volt. Többször előfordult, hogy a mondatban szóismétlés volt, melyet megszüntettünk. A kéziratban sok rövidítést találtunk, ezeket feloldottuk, a feloldás, az esetleges kiegészítés tényét […]-jel jelöltük. A visszaemlékezésben előforduló személyek legfontosabb életrajzi adatait a szakirodalom, levéltári kutatás és a pápai sajtóközlemények segítségével sikerült feltárni. Az 1874–1949 közötti hírlapok kutatását megkönnyítette, hogy a hírlapok digitalizált formában is hozzáférhetők. A hírlapok, hírlapi cikkek, közlemények bibliográfiai leírásakor, a jegyzetek készítésekor a mai helyesírást követtük. (Az újságok nevében, az újságcikkek címében gyakran előforduló rövid ékezetek helyett hosszú ékezeteket használtunk.)

A tulajdonnevek írásánál is egységesítésre törekedtünk. Az adászteveli nemes családok neveit y-nal írtuk, bár a szerző sok esetben i-t alkalmazott. Saját családja nevét is gyakran *Merétei*nek írta, fiai azonban ettől eltértek, s a jobban csengő *Merétey*t használták. A szöveghez megfelelő lábjegyzeteket készítettünk, amelyek segítik az olvasottak megértését. Az egyes nagyobb egységek élére címet írtunk, melyet zárójelek közt tűntettünk föl.

Végezetül köszönetet kell mondanom mindazoknak, akik a kézirat megjelentetését elősegítették. Legelőször is *Győry Endrénének* (Pápa), aki tárgyi és írásos dokumentumokkal, családi emlékek fölelevenítésével, hasznos észrevételeivel segítette munkámat. Köszönet *Somfai Balázs* főlevéltárosnak, aki a kézirathoz fűzött értékes megjegyzéseket. Végül, de nem utolsósorban köszönet *Petrik Iván*nak, a MNL Veszprém Megyei Levéltár Pápai Levéltára vezetőjének, és munkatársainak, *Benedekné G. Hajnalká*nak és *Világhy György*nek a levéltári kutatómunka során nyújtott előzékeny segítségért.

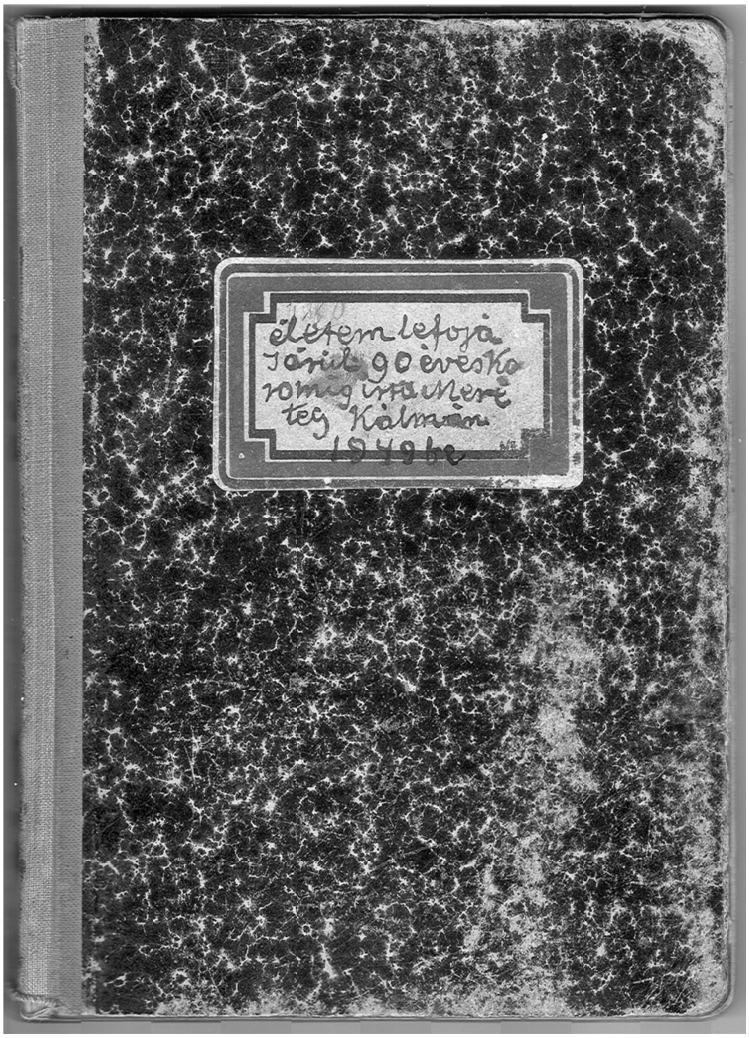

Az önéletírás kéziratos kötetének borítója

Merétey Kálmán önéletírása

[Családjáról, neveltetéséről]

Adásztevelen születtem 1860. január 24-én. Még édesapám, édesanyám dédapjaiknak a dédapjaik, dédanyjaik is ott születtek, nemes családbul származtak, nemes családok voltak.

Édesapám Merétey János volt, édesanyám Böröczky Ágnes volt. Ezek földműveléssel foglalkoztak. Mezei munkával édesapám foglalkozott tavasszal, májusig, mikor szezonja volt, és aratás után, míg szezonja volt, sertéskereskedéssel.

Mikor 8 éves voltam, aratás után, míg ősszel az iskolába nem kellett menni, kétszer oda voltam vele Somogyba: Tabon, Szilba[n] és Kaposváron sertéseket vásárolt és [azokat] hajtottam vele együtt haza. A Balatonon kompon mentünk át, és azon is jöttünk vissza. A sertéseket is kompon hoztuk át Tihanynál. A kompot [a] révészek evezővel evezték, úgy jöttünk át, és azután, míg az iskolábul ki nem maradtam, minden éven megismétlődött.

Azután, hogy [az] iskolábul kimaradtam, rendesen elmentem vele Somogyba, Tolnába aratás után, mikor a tarlót a sertések lejárták. Fehér[65] megyébe is elmentünk, de oda csak aratás után mentünk, legfőképp 3–4-szer, többször nem, azután csak Somogyba jártunk, mindig egész[en] őszig, decemberig, míg a szezonnak vége nem lett.

Már 17. évembe[n] magam is elmentem Tolna megyébe, Somogyba, [a] pusztákon megvettem [a] cselédektül, egyik pusztán is, [a] másikon is 20–25 d[arab] sertést, [melyeket] magam hajtottam haza. Már a cselédek, amelyik pusztákon szoktunk járni vásárolni, ha volt nékik egy-egy pusztán többeknek 20–25 darab eladó, írtak és magam mentem le, megvettem tőlök, magam hajtottam haza. Ez nemcsak egy pusztán volt. Nagy ismeretségem révén több pusztán [ugyanez] megismétlődött.

[65] helyesen: Fejér

20 éves voltam, [mikor] Helber Mihállyal[66] összetársultunk. Avval azután jártam Baranyába [és] Horvátországba – Eszéken, Rumán, Mitravicán, Gyakováron, Verőcén, Pozsegán, Daruváron. Ezeket mind összejártam. Innét Győrbe szállítottuk a sertéseket, [ahol] hízlaldákba adtuk el őket. Télen meg kövér sertésekkel foglalkoztunk. Ölötten vittük [őket] Bécsbe csötörtökre. Oda mindig Helber Mihály ment el, mert az tudott németül. Jó volt, [mert] megmaradt a tüdő, máj, bélzsír és olykor egy pár forint is maradt. Miután a Helber Mihály megöregült, avval való társaság [is] megszűnt.

24 éves voltam, [mikor] megnősültem. Akkor szegény nőmmel kaptam ezer forintot, [ami] abba[n] az időbe[n] nagy pénz volt. Akkor a Böröczky Gáborral jöttem társaságba. Annak is körülbelül volt ezer forintja. Hordtuk a sertéseket Győrbe, [ahol a] hízlalóknak adtuk el őket. Ismeretségünk nagy volt. Hordtuk a disznót Győrbe Baranyából, Horvátországbul [és] eladtuk a hízlaldákba. Utóbb még a kisebb hízlalóktul megbízást is kapunk, előleget is adtak. Vittünk nekik – egyiknek is, másiknak is – 300–400 darab sertést. Utóbb a Nirnsee[67] és Hilbert,[68] [akik] nagy hízlalók voltak [és] akkor már

[66] Helber Mihály adászteveli lakos, sertéskereskedő nem szerepel a pápai sajtóban.

[67] Nirnsee Ferenc (megh. Győr, 1899. július 23.) Győr leggazdagabb polgárainak egyike, városi képviselő, 35 évig a Győri Első Takarékpénztár igazgatósági tagja. A győri köztemető V. parcellájában lévő családi kriptában nyugszik. GYÉL 2003. 239. Fia, Nirnsee Ferenc a századfordulón a leggazdagabb sertéskereskedő volt Győrben. 1900-ban 3061 korona állami egyenes adóval a 6. helyen, 1917-ben az első helyen (40.632 korona 68 fillér) állt a virilisek rangsorában. 1902-ben 860.000 koronáért megvásárolta az ajka-csingervölgyi Puzdor-féle birtokot, melyen mintaszerű állattenyésztést folytatott. IV. Károly 1918-ban közjótékonysági tevékenységéért „Ajkai" előnévvel magyar nemességet adományozott neki. Ekkor még Győrben élt. – Új birtokos vármegyénkben. = PK 12 (1902) 42. sz. (október 19.) 5., Magyar nemesség adományozása. = PK 28 (1918) 18. sz. (május 5.) 3. SZAKÁL 2002. 423., 426., BANA 2011. 169. – Testvére lehetett Nirnsee Károly háztulajdonos és sertéskereskedő, aki 1905-ben 1014 koronával a 51. helyen állt a legtöbb állami egyenesadót fizetők rangsorában. SZAKÁL 2002. 426.

[68] Hilbert Ferenc (Győr, 1849. május 3. – Győr, 1919. március 8.) hentes és mészáros, sertéskereskedő, és öccse, Hilbert Károly (Bakonyszentlászló, 1855. április 19. – Bakonyszentlászló, 1908. augusztus 19.) sertéskereskedő, Győr országgyűlési képviselője 1901–1906 között, akit 1906-ban újraválasztottak. Hilbert Ferenc 1872-ben nyitotta meg üzletét, 1893-tól csak sertéskereskedéssel foglalkozott. Öccse az ügyvédjelöltséget otthagyva 1882-től foglalkozott sertéskereskedéssel. Legtöbb állami egyenesadót fizetőként mindketten tagjai voltak a városi képviselőtestületnek. GYÉL 2003. 134–135., BANA 2011. 144. – Hilbert Ferenc 1900-ban a második leggazdagabb sertéskereskedő volt Győrben, a legtöbb állami egyenesadót fizetők

többet hízlaltak, mint Fájferék[69], azok bíztak meg, [hogy] vásároljunk nékik sertést. Darabszám füzettek, és a költségeket [is állták]. Ez eltartott pár évig, de emellett magunk is foglalkoztunk hízlalással. Farkas Gergő volt [a] megbízott emberünk. Egyszer a sertéseinket úgy értékeltük,[70] mert akkor még csak odahaza hízlaltunk 60–80 darabot, [hogy] a Czere Sándornak volt iparja[71] minden nap Pápára a húspiarcra behordani a sertéshúst és ott kimérni. Volt néki jégverme is. [Mivel] őnéki a családi viszonyok közt nem volt tehetsége, evvel össze csatlakoztunk és amit magunk hízlaltunk sertéseket, ahhoz is társul vettük és lett véve mindig a kövér sertés és a magunk hízlalása, szóval lehet számítani, [hogy] minden nap elfogyott egy nehezebb sertés. Lehet számítani leöletten darabonként 140 kilót. De Czere Sándor meghalt. Ez [az üzlet] csak egy és fél évig tartott, azután megszűnt.

Azután kivettük a *Kariczon majort* a *Bárócz-hegyen*,[72] de jobban azért vettük ki a sertésüzlet végett. Összevettünk elsőrendű 200–250 darab süldőt, kimetszettük, kijárattuk, etettük, [majd] 2 holnap[73] múlva eladtuk Győrbe a hízlaldába, de amellett gazdálkodással is foglalkoztunk. A bérlet lejárt, 4 évre vettük fel, azután nem vettük fel. Megszűnt a Nirnseevel, Hilberttel a darabszám-fizetésrei[74] vásárlásunk. Megegyeztünk vele havi fizetésre. Lett mindenünknek[75] másodosztályú bérletjegyünk éven át a vonatra. Utazhattunk személyvonaton is, gyorsvonaton is második osztályon egyaránt, és szabad költségünk volt.

között 2963 koronával a 8. helyen állt. Ezt követően a leggazdagabb sertéskereskedővé vált: 1905-ben a 2. helyen (4098 korona), 1910-ben a 3. helyen (3391 korona), 1915-ben a 2. helyen (6981 korona) állt. SZAKÁL 2002. 423., 425., 427., 429.

[69] Pfeiffer László, ikvai (Sopron, 1844 – Győr, 1897. január 25.) sertéskereskedő, a győri ipari sertéshízlalás, -feldolgozás és -export megszervezője. A tekintélyes Zechmeister családba nősült. Zechmeister Mátyás lányát, Herminát vette feleségül, akitől három gyermeke született: Ilka, Margit és László. GYÉL 2003. 268.

[70] értsd: értékesítettük

[71] értsd: iparengedélye

[72] A Bárócz-hegy Adászteveltől északra, Pápa város határában, a belvárostól keletre mintegy 4 km-re, a Darza-patak mentén húzódik. A városnak a 20. század elején anyagbányája is volt a területén. Közjövedelmi források. = PK 19 (1909) 10. sz. (március 7.) 1–2.

[73] helyesen: *hónap*

[74] A fizetés helyett itt és a későbbiekben is *füzetést* írt.

[75] értsd: mindegyikünknek

De ekkorra [már] megvettem [a] *Gelegényesi* 9 és fél hold földet. A *Kisfüzesi föld* is vele volt, avval együtt éppen 9 hold 500 öl [volt]. Megvettem már szinte azelőtt a Bolla Gábor[76] volt papunk utódjától a *Koldusteleki* földjüket, 3 hold 247 öl[et]. Azelőtt megvettem Sarok Józseftől [a] *Középső malom*nál 935 öl földet. Megvettem azelőtt két nővéremtül, ami nékik jutott [az] apai örökségbül, 5 hold 200 öl földet.

Átvettem édesapámtul ezer forintér[t] a házat, azt is azelőtt. Megvettem a *Kertvégibe*[n] a Márkus Gábortul 212 öl kertjét 212 forinton és a házra már sok pénzt ráköltöttem, mikor meghallottuk, hogy a győri káptalan közhírré tette, hogy az adászteveli határban levő simaházi malom – a malomterülettel együtt 102 kataszterhold –, eladó; akiknek vevő szándékjok van, azt adják be Győrbe a káptalani irodába. A földekre lehet holdanként, részletekbe[n] is beadni [az ajánlatot]. Ezt említettük Nirnseenek. Szeretnénk az egészet megvenni. Azt mondta, ha szeretnénk megvenni, biztosít, megvehetjük. Bement a káptalani irodába [és] mindent megtudott. Bizony, sok ajánlat lett már akkorra beadva: [a] *Harasztra* [a] tapolcafőiek, *Simaházára*[77] [a] teveliek és több molnár is adott be tisztán csak a malomra és a földeknek egy részére a malommal együtt. Az összes birtokra a malommal együtt nem volt ár beadva. Azt mondta nékik, a káptalannak az irodába[n]:

– Minek cipőnétek[78] darabonként? Hozok én az egészre vevőt, akikről én felelek.

Amint értette tőlük, a beadott árak 30 ezer forinton felül vannak valamivel, azt mondta, talán 1500 forinttal. Annyira kivitte, [hogy] 30 ezer forintért megkapjuk. Jön haza az irodából, [és] azt mondja: ha akarjuk 30 ezer forintért, mienk a birtok, amire reá sem gondoltunk, hogy annyiért megkapjuk. Igaz, abba[n] az időbe[n] 30 ezer forint nagy pénz volt.

[76] Balla Gábor Mezőörsön (Győr vm.) született 1833-ban. Az elemi iskolát Takácsiban, a gimnáziumot és a református teológiát Pápán végezte. Dereskén, majd Adásztevelen volt lelkész. 1893. július 10-én, 61 évesen hunyt el, a köztemetőben nyugszik. Gyászeset. = PL 20 (1893) 29. sz. (július 16.) 135., KRÁNITZ 2012. 182.

[77] Simaháza puszta az 1857. évi kataszteri felméréskor és később is Adásztevel községhez tartozott. 1955-ben 12 kh területtel, 63 lakossal Tapolcafőhöz csatolták. ILA–KOVACSICS 1964. 344., PÁTKAI 2010. 24.

[78] értsd: cipelnétek, itt: vennétek meg

Mentünk vele vissza a káptalani irodába, [ahol] azt mondták: valamit adjunk a 30 ezer forintra, mert egyesek már több ajánlatot adtak be. Azt mondtuk, mi többet nem adunk, csak mondja az igazgató, [aki] egy pap volt; ha többet nem adunk, oda adják, mienk a malom a birtokkal. Kérdezik, mikor fizetünk. Azt mondja a Nirnsee:

– Akár ezennel, ha kell a pénz, füzetve lesz.

Ki is lett azonnal füzetve. Éppen akkor nem volt pénzünk, portékában volt mindegyikünknek 12 ezer forint körül. 15 ezer forintot oda adtunk, 15 ezret a Nirnsee adott hozzá. Így osztán a 15 ezer forintot kivettük a takarékbul, a Nirnsee lett a kezes. Azután mit tettünk? A malmot a földekkel együtt kiadtuk árendába Mészáros Kálmánnak 12 évre 2500 forintért, és az adóját füzeti oly feltétellel, hogy a malom két kerekét egybe veteti és a malmot egészen újra berendezi. Azt [a] legelső évben meg is tette: [a] legjobb anyagokkal berendezte és a kerék is, amit csináltatott, most 1948-ba[n], novemberben törött el – tovább tartott 50 évnél!

A 15 ezer forintot, [a]mit a takarékbul kihoztunk, az árendábul és a keresetünkbül 2 és fél év alatt lefüzettük, azután, még ami maradt pénzünk, 50 darab sertést [sz]állítottunk le Győrbe.

Farkas Gergő volt az emberünk, az etette őket. A haszonbul valami százalékot kapott. A Nirnsee többször megtekintette őket, [s miután] meghíztak, az vitte el őket Bécsbe. Ez azután mindig szaporodott: a beállítás, a haszon is, a fizetésünk is mindjárt hozzájött, szóval, a malom és földbérlet mire lejárt 12 év alatt, annyira megszaporodott a pénzünk, [hogy] már 500 darab sertést is hízlaltunk. Nirnsee mindig figyelt rájuk, Bécsbe[n] mindig az adta el a sertéseket. A bérlet 1913-ba[n] lejárt. Akkor [már] nem adtuk ki árendába.

Sajnos, szegény Kálmánnak is akkor be kellett vonulni. Sajnos, 1914-be[n] háború lett. Jánosnak is, Böröczky Dezsőnek is be kellett vonulni. A Böröczky Gábornak a Nirnsee akkor mondta fel a szolgálatot. A köz[ös] disznókat eladtuk. Nem állítottunk be közösen disznókat, megszűnt a disznókkal való közösködés. Volt akkor már több 60 ezer koronámnál. Szinte a Böröczky Gábornak is volt annyi. Akkor vettek az Aladár[ék][79] a *Kert alatt* földet 1916-ba[n]. Ő kért akkor 10 ezer koronát – akkor már korona volt –

[79] Kőszeghy Aladár és felesége, Merétey Zsófia.

adtam is néki. Ha nem adom néki, éppen úgy elveszett volna, mint a többi. Bár többet kért volna, többet is adtam volna néki.

A Sándor kint volt 1919-be[n] Németországba[n] tanulmányúton, [akkor] azért kellett eladni a Haraszton a János feleségének 5 hold földet. Mert az összes pénzem a 10 ezer korona kivételével, amit Zsófinak földvételre adtam, mind elveszett. Meg van belőle egy 25 ezer koronás takarékkönyv, meg lehet nézegetni.

A Böröczky Gábor pénze – tudom – szintén elveszett. A Böröczky Gábor maga kínlódott a cselédekkel a malomnál, meg én is kínlódtam velük, ha itthon voltam.

A János fiam 1917-be[n] rokkantan hazajött, azután ő volt a malomnál. A Böröczky Gábor 1919-be[n] meghalt, én ott maradtam a Nirnseenél. 1940-be[n] is még utaztam. Hogy a háború megint kitört, az üzlet kicsinyenként megszűnt. Még 1940-be[n] volt [vasúti] bérletjegyem, még akkor utaztam, de már 1941-be[n] nem, hanem, [hogy] Ajkán, a gazdaságba[n] mi történt, levélileg mindenről mindig tudatott, vagy ha jött Ajkára autón, többször előfordult, [hogy] előtte való nap sürgönyzött: várjam a malomnál, beszélni akar velem, mindenről tudatni, hogyan van Ajkán.

Ha beszélni nem tudott velem, azonnal írt. Mindent megírt, mi hogyan van, hogyan megy a gazdálkodás. Itt van sok levele nálam megtakarítva.[80] A fiára sokat panaszkodott minden levelébe[n]. Míg ő beteg volt, [a fia] mindent áttakarított Ajkáról Zsófiára:[81] tehenek[et], csikók[at], birkáinak javát, malacos disznók javát. A legutolsó levelét 1942. szeptember 3-án írta, azután meghalt.[82] Levelei is bebizonyítják, [hogy] 50 évig voltam vele összeköttetésbe[n], [s hogy] ki voltam.[83]

[80] értsd: megőrizve

[81] Ajkai Nirnsee Pál (1893–1945) ajkai földbirtokos 1930-ban vette meg gróf Zichy Páltól a nagyvázsonyi uradalomhoz tartozó 2448 kh területű Zsófia-pusztai birtokát és oda is költözött. TILHOF 2009. 159. Zsófia pusztán korszerű, villanyerőre épített gazdaságot épített ki. Állattenyésztése (tehenészete, juhászata, sertéshizlaldája, lótenyésztése) országos hírű volt. SZEGHALMY 1937. 616.

[82] Nirnsee Ferenc halálozási dátuma az ajkai kronológiából hiányzik. TILHOF 2009. A pápai sajtó nem adott hírt haláláról.

[83] Nirnsee Ferenccel folytatott levelezése nem került be Győry Endréné gyűjteményébe, a levelek hollétéről nincs tudomásunk.

Annak a gonosznak[84] a tettei végett kellett otthagyni 87. évembe[n] falumat, saját házamat, akit én – [bár] 6 gyermekem volt – mégis magamhoz vettem, felneveltem, mint árvát. Ezt a gyermekeimnek soha meg nem bocsátom, mert nem vették[85] a tettéért felelősségre – mert a gonosz tett visz el utóbb is a földbe.

[Gyermekeiről, sorsuk alakulásáról]

8 gyermekünk született: János, Zsófi, Kálmán – sajnos ezt 1917-be[n] Égerből,[86] [a] bajor és cseh határ széliről, a kórházból hazahoztam holtan, [hogy] hazai földben nyugodjék békében –, Sándor és Károly[87] és Ágnes, de Károly és Ágnes nem éltek egyik sem egy évig [sem], mind a kettő meghalt.[88] Azután született még Károly és Ágnes. A 8 közül 5 él: János, Zsófi, Sándor, Károly, Ágnes.

Ölég sajnos már, [hogy] ez az én családom – [mely] régi család volt Tevelen, talán azóta, mióta a község van –, [de] sajnos most már ez a Merétey-ág teljesen kivesz. Jánosnál sincs fiú utód, Zsófi utódjai[nak] egy része Kéttornyúlakon van, ki tudja, még hová ágaznak el. Sándoré Kecskeméten van. Ki tudja, azok is hová ágaznak el. Az Ágnesé Takácsin van. Ki tudja, azok is hová ágaznak el. Sajnos, a Károlynál nincs utód.

János fiam [a]hogy kimaradt [az] iskolából, láttam, [hogy] a földmunkát, [a] földdel való gazdálkodást, dolgozást nemigen kedvelte, [ezért] elvittem Bécsbe hentes mesterséget tanulni. 13 éves volt, pedig akkor lett volna idehaza legnagyobb szükségem [reá]. 21 éves koráig, míg katonának be nem kellett néki vonulni, ebbe[n] a 8 évbe[n] lett volna reá [a] legnagyobb szükségem.

[84] T. i. nevelt gyermeke miatt.

[85] helyesen: vonták

[86] *Éger* (csehül *Cheb*) középkori alapítású város az Éger folyó jobb partján, 1315-től állandóan Csehországhoz tartozott. 1890-ben 18.658 lakosa volt.

[87] Nevét *Kárón*ak írta.

[88] Az adászteveli sírfelirat szerint: Károly 1895-ben született, 1896-ban elhunyt; Ágnes 1899-ben született, még ebben az évben elhunyt; János 1914-ben született, még ebben az évben elhunyt.

Mikor elvittem Bécsbe, szegény Kálmán fiam 8 éves volt, iskolába járt, azért lett volna reá, a János fiamra idehaza szükségem. 3 évig saját költségemen inas volt. Ez ruházatjával együtt pénzembe került. [Miután] felszabadult, két évig ott maradt legényképp dolgozni, onnét Gál Gyulához[89] jött Pápára, ott volt [egészen] addig, míg katonának be nem kellett néki vonulni. Bevonult, [a] katonaságtól 24. évébe[n] hazajött, [de] nem ment az üzlet után, helyet keresni. Én nem mondtam néki, [hogy] ne menjél el a háztól, szükség van reád, maradj itthon, mert éppen úgy meg lettem volna nála nélkül, mint 13 éves korától fogva 24 éves koráig meg voltunk, míg nem volt a háznál. Vagy még jobban meg lettünk volna nála nélkül, mert szegény Kálmán fiam ott volt, az gazdálkodott ezalatt az idő alatt. Miután a katonaságtól megjött, idehaza maradt, meg is nősült.

Szegény Kálmán fiamnak 1913-ba[n] be kellett vonulni, ezután tett, amit tett a háznál egy évig, mert sajnos 1914-be[n] kitört a háború, őnéki is be kellett vonulni. 1917-be[n] rokkantan hazajött. A Böröczky Gáborral a malomnál közösen gazdálkodtunk, [mígnem] az 1919-be[n] meghalt. 1920-ba[n] a felesége a fiaitól a malomrészeiket megvette 200 millióért (az [a] pénzváltozáskor lett 16 ezer pengő).

Én a magam malomrészemet ugyanakkor fiamra ráirattam, annak értéke is 16 ezer pengő. Utóbb az Eklics-kertet [is] megvette, annak a vételárához is adtam néki 500 pengőt. Azután 1920-ba[n] a földeket és a termést is elosztottuk. A termés, ami az én részem lett 160 holdon, ami termés volt, annak fele az enyim lett, abból a búza, rozs kivételével minden ott maradt néki. De a búzából is, [a] rozsból is, amire szüksége volt néki, annyi ott maradt néki. Ott volt egy tehén, egy üsző közösen – amelyik nekem jutott, az is ott maradt néki. Egy lovat is adtam néki – ugyan az hamar elpusztult. Ott maradtak néki az összes gazdasági eszközeim. Ami az én részem volt – a vetőgépem, az a magamé volt –, hazulról elvitte. Kis kocsit, nagy kocsit, csézát, lószerszámokat, marha mérleget – ezek mind azé lettek.

[89] A katolikus Gaál Gyula pápai hentes és mészáros Bécsben tanult, felesége Horváth Erzsébet volt. Üzletét 1889. május 1-jén nyitotta meg a Kereszt utcában, a Fleiner-féle kávéház helyén és 1913. november 1-vel szüntette be. A város tekintélyes polgárának számított, 1899-ben a Pápai Ipartestület elöljárójává választották. Új hentes-üzlet Pápán. = PL 16 (1889) 22. sz. (június 2.) 92., A pápai ipartestület… = PL 26 (1899) 14. sz. (április 22.) 4., Iparbeszüntetések. = PL 39 (1912) 47. sz. (november 24.) 4.

A 80 hold földemből a *Haraszton* a feleségének el kellett adnom 5 holdat. A Sándor fiam [ugyanis] akkor volt kinn Németországba[n] tanulmányúton, és ezalatt az idő alatt, míg kinn volt, az összes pénzem, 60 ezer koronám értéktelenné vált vagy elveszett. Csak egy 25 ezer koronás takarékkönyv van meg még belőle.

Szinte adtam akkor néki 15 hold földet 1920-ba[n], mikor a malmot reá irattam. Sajnos, az akkor nem lett a nevére írva. Sajnos, a felesége nevére [szintén] nem lett írva az az 5 hold, amit eladtam. Ezt a 20 hold földet 1921-től fogva 1946-ig adómentesen használta, én füzettem róla az adót a többi birtokom adójával együtt.

A visszamaradt 80 holdból 60 holdat néki adtam árendába évente holdanként 150 kiló vegyes gabonáért. Az összestől füzetett 90 méter[mázsa] gabonát. Ebből ami adóra, más kiadásra nem kellett, a visszamaradottat párszor maguk között elosztották Zsófival, Ágnessal.

Ugyanabba[n] az időbe[n] ezt a 60 holdat, [a]mit neki adtam 150 kilóért holdját, egyeseknek kiadhattam volna 200–220 kilóért holdját. A 60 holdból, [a]mit árendába bírt, az Ágnes lányomnak adtam belőle 1930 körül 31 holdat. Akkor a 60 hold bérletből maradt nála még 29 hold, ebből a 29 holdból 1944-i termésre megint kiadtam 20 holdat, azután a bérletből maradt még nála 9 hold. Erről a 9 holdról azután 1943 óta árendát nem füzetett, csak 1946-tól fogva füzeti az adóját.

Azt ő tudja, [hogy] az Ágnesnek mikor a 31 holdat néki adtam, a nála maradt 29 holdról 1944-ig füzetett-e valami árendát vagy nem; és a két léhérti szőlőföldet[90] használta több éven át árenda és adófizetés nélkül. Szinte a nagy gyöpöt használta 3 évig adó és árenda fizetés nélkül, és éveken át vettem néki 20–25 darab sertést hízlalni, [amiért] soha egy fillér költséget nem számítottam néki. És éveken át nála volt 2000–2500 pengőm kamat nélkül.

Ezen könyvbe[n] amit leírtam, a János fiam 1921 óta ezt mind örökölte, csak 15 hold földet nem. Ölég sajnos, hogy 1921-be[n] nem lett a nevére írva; 1946-ig árenda és adófizetés nélkül használta, csak 1946 óta fizeti az adóját.

[90] A Léhérti szőlőhegy a falu határában, a belterülettől északnyugatra feküdt. A szőlőültetvényeket a filoxéra pusztította el. A 14–15. században Léhért falu volt, 1542-ben már pusztaként említették. TORMA 1972. 17–18.

Ezen könyvbe[n] amit leírtam, olyan igaz, mint a Szentírás. Most ő 1921-be[n], [a]mint leírtam, örökölte a malmot (16 ezer pengő), [az] Eklits-kert vételéhez adtam néki 500 pengőt, ez összesen 16 ezer 500 pengő, és a 15 hold föld, amit használt.

Most még a közjegyzőnél van írásba 15 hold 950 öl föld, eszerént földje lenne 30 hold 950 öl és a malom, [a] kertvételhez mit adtam, összesen 16 ezer 500 pengő, és ami a könyvbe[n] ezeken kívül le van írva.

Ezt 1921 óta mind örökölte, nem tudom, mit akart, mikor a birtokot elrendeztem, a közjegyző is elment hozzá, mégsem írt annak a kérésére sem az osztálylevélnek [alája]. A legnagyobb okozója, hogy a birtok nincs átírva, mert akkor, mikor a közjegyző elment hozzá, felkérni, mégsem írt alája. Ha akkor alája írt volna, mire a rendelet jött, hogy a birtokot nem lehet átíratni, akkor már másfél évvel előbb át lett volna írva. Régen a neveken volna a birtok, nem kellenék a nagy kulákadót róla fizetni. Nem hiszem, [hogy] az idén is ki tudjuk-e fizetni. Ki tudja, mi lesz a birtokkal, biztos elvesz, mint ő, amikor [a] legnagyobb szükségem lett volna reá. 13 éves korába[n] elment a házamtól, meg volt akkor már nékem 102 hold 578 öl földem, házam, szép marhaállományom, malomrészem, párezer forintom. 24. évébe[n] visszajött a házhoz, akkorra már megvettem a 12 hold *sávolyi* rétet. Nemhogy szerezni segített volna, sőt, míg Bécsbe[n] volt inas, ez is pénzembe került. A többit nem is számítom. Szóval, szegény Kálmán mikor[91] bevonult, míg őneki be nem kellett vonulni, egy évig tett, amit tett a háznál. 1917-be[n] rokkantan hazajött, 1921-be[n] már a maga gazdája lett. Ebbe[n] az időben tett, amit tett a háznál. 1917-től 1921-ig, mire nékem a gyermekeim [az] iskolából kimaradtak, akkorra már meg volt 114 hold és 578 öl földem.

A János [az] iskolából kimaradt, egy évig volt a háznál, azután elment Bécsbe. A Zsófi [az] iskolából kimaradt, 6 évig volt a háznál. Szegény Kálmán [az] iskolából kimaradt, 11 évig volt a háznál. Sándor, Károly már 11 éves korukba[n] gimnáziumba mentek. Ágnes [az] iskolából kimaradt, 11 évig volt a [háznál]. Bizony, mint írtam, én a vagyont gyermekeim kevés segítségével szereztem.

Fölszámítom, [hogy] János inassága 3 évig Bécsbe[n] került 3 hold földbe. Sándor, Károly taníttatásukat számítom 30 hold földbe. Zsófi kapott 40

[91] Ezután áthúzva: *míg őnéki be nem kellett vonulni*

h[old] 860 öl földet, ez összesen 73 h[old] 860 öl és a 114 h[old] 578 öl, [azaz] 188 h[old] 438 öl.

Zsófi lányomat férjhez adtam 1906-ba[n]. Kapott ruha staféringot,[92] bútor részletet vettem néki 300 forintért; elfeledtem, [hogy] tehenet adtam-e néki, vagy két tehénre pénzt adtam. Ha pénzt adtam, akkor 250 forintot adtam. Abban az időbe[n] az volt egy jó tehén ára.

1907 első napján adtam neki ezer forintot, utána való évbe[n] adtam néki egy tinót 150 forintba[n]. Ahol adtam ugyanakkor 850 forintot, ez is lett összesen ezer forint.

1909-be[n] adtam néki kétezer forintot. Összesen 1909-ig lett néki adva négyezer forint. Erről akkor adtak is levelet,[93] de a levelet régen vissza adtam nékik. Abba[n] az időbe[n] a 4 ezer forint igen nagy pénz volt. Akkor vettem a legelső ökrök párját 300–350 forintért. Akkor a 4 ezer forint legelső rendű 12 pár ökör ára volt. Vagy ha 4 ezer forintot [az] akkori legmagasabb jó földárba számítjuk át: akkor adtak 150 forintér[t] egy hold [átlagos] földet. 200 forintért már jó földet adtak egy holdat. Én akkori legmagasabb árba[n], 250 forintba[n] számítom holdját, így a 4 ezer forintér[t] számítok 16 hold földet. Ezt már 40 éve megkapta, azóta használja. Akármibe[n] számítjuk: ha pénzbe[n] marad, ha 16 hold földbe[n] számítjuk, ha mostani 12 pár ökör-árba.

1913-ba[n] adtam neki két tinót – akkor már korona volt – ezer koronába[n], [de] nem voltak párosok, adtam nekik [még] ezer koronát, [hogy] vegyenek társaikat. Vettek is nékik társaikat. Ez lett összesen kétezer korona.

1916-[ban], hogy a Kertalját vették, adtam néki 10 ezer koronát.[94] Evvel a 10 ezer koronával együtt, amit 1913-ba[n] adtam, két tinót ezer koronában és társaik vételére [is] adtam ezer koronát, ez összesen 12 ezer korona. A Kertaljának holdját vették 650 koronáért, a 12 ezer koronán vettek 18 hold 460 öl földet. Fizettek érte 11 ezer 999 koronát. Ezt is már 33 éve használják.

1928-ba[n] adtam néki[k] Nyárádon 2 hold 300 öl földet, azt is már 21 éve használják.

[92] helyesen: stafírungot (kelengyét)

[93] értsd: okiratot, átvételi elismervényt

[94] Kőszeghy Aladár és felesége, Merétey Zsófia korábban is említett adásvételéről van szó.

1942-be[n] adtam néki[k] 1100 pengőt, ugyanakkor két ökörre adtam 3 ezer pengőt, ez összesen 4100[95] pengő. Ezt is átszámítva [az] akkori legmagasabb földárba, 1000 pengőbe[n] számítom holdját, akkor a 4100 pengő 4 hold és 100 öl [földnek felel meg]. Éppen előtte való évben adták el a nyárádi földet – [a]mit adtam nékik –, 900 pengőért holdját, de én a 4100 pengőt 1000 pengővel számolom el földnek, eszerént a pénzt mikor megkapta, [az] akkori legmagasabb földárba[n] számolom el.

	hold	*öl*
4 ezer forint 40 évvel előbb	16	–
12 ezer koronáért 33 évvel előbb	18	460
1921-be[n] föld Nyárádon	2	300
1942-be[n] 4100 pengőért föld	4	100
Összesen föld	40	860

Zsófi lányom idáig ezt mind örökölte, és mióta megkapta, azóta sértetlenül használja, és most az utolsó végrendeletembe[n] ráirattam 7 hold 451 öl földet is és a házam egynegyed részét.

Három éve itt vagyok. Gondozásomért és tartásomért ide lett hozva [az] 1946-i termésből 4 m[étermázsa] búza, 4 m[étermázsa] rozslisztje, korpája és 5 méter[mázsa] kukorica; [az] 1947-i termésből 9 m[étermázsa] búza lisztje, korpája és 3 m[étermázsa] búza vetni [való]; [az] 1948-i termésből 9 m[étermázsa] 2 kiló árpa, 550 kiló rozs, és 51 kiló búza lisztje és korpája. Összesen ide lett hozva 44 m[étermázsa] 21 kiló tartásomért, gondozásomért.

Mikor 1916-ba[n] a földet vették, ha a földet nem veszik, a 10 ezer koronát nem kérik, és előtte a 2 tinó[ra] ezer koronát, és társaik vételére ezer koronát adtam, [ami összesen] 12 ezer korona. 18 hold 460 ölért fizettek 11 ezer 999 koronát. Ha a földet akkor nem veszik, éppen úgy elveszett volna, mint [a] körülbelül 60 ezer koronám. De őnáluk a föld ideáig meg van; ezután Isten tudja, mi lesz.

Ha 1942-be[n] nem adom a 4100 pengőt, éntőlem éppen ez is úgy elveszett volna, mint a nálam maradt párezer pengő. De őnáluk megmaradt,

[95] Eredetileg 4000, utóbb javítva: 4100.

mert 3 ezer pengőn egy pár ökröt vettek, az 1100 pengőt meg ahová tették, máshunnand is azt elő köllött volna állítani.

Sándort, Károlyt ha ki nem taníttatom, az a pénz is elveszett volna, [de] a tudomány még azoknál is meg van. Sándor, Károly fiaimat orvosoknak kitaníttattam; [a]hogy önállók lettek, orvosi műszerekkel, legényszoba-bútorral elláttam őket. A Sándor akkor volt kinn Németországba[n] tanulmányúton. Akkor lettek a rossz viszonyok, 60 ezer koronám semmivé vált. Azért kellett a János feleségének a *Haraszton* eladni 5 hold földet.

Sándor fiamra most, utolsó végrendeletembe[n] irattam 18 hold 630 öl földet, és a János a földcserélésnél 253 ölért fizetne neki 506 forintot. Károly fiamra irattam 14 hold 347 öl földet és a fele házat. A 253 öl földér[t], amit a János fizetne a Sándornak, az nincs benn a közjegyzőnél az írásba[n].

Ezek sajnos, mióta önállók lettek, azután semmit nem kaptak. A Károly még – mondhatom – a keresetéből sokat kiadott orvosságért, amit én elfogyasztottam.

Ágnes lányom [a]hogy férjhez ment, kapott staférungot: háló- és ebédlő-bútort vettem néki 25 millióért; tehénre adtam néki 7 milliót. A pénzváltozáskor lett a bútor- és tehén-ár 2560 pengő.

Pár éven át kapott évente 20 méter[mázsa] vegyes gabonát.1930-ba[n] kapott 31 hold földet. Ölég sajnos, akkor nem lett a nevére iratva. Azt azóta, mióta megkapta, 1946-ig arról adót nem fizetett, adómentesen használta, csak azu[tán] fizette az adóját.

Most még a 31 hold földhöz adtam néki 7 hold 200 öl földet. Most a közjegyzőnél van a nevére írva – összesen 38 hold 200 öl föld és a háznak egynegyed része. Sajnos, Isten tudja, mi lesz vele: örökölheti-e vagy nem? Ha a helyzet így marad, ha a nevén volna is, elveszne, az egészen biztos.

[Testvéreiről, szűkebb családjáról]

Négyen voltunk testvérek: három nővérem volt, magam voltam fiú. A legidősebb nővérem Ágnes, utánavalók Eszter, Lina volt. Időkülönbség volt köztük: Ágnes és Eszter között 7 év, Ágnes és Lina között 9 év.

Az Ágnes növérem férjhez ment Pápá[n] Csurgay Gáborhoz, [aki] nagyon derék, szorgalmas, gazdálkodó ember volt és mikor az ökröknek is ára

volt, azokkal is foglalkozott: adta-vedte őket. Született nékik először egy fiúk, Gábor, azután pár évre született nékik egy lányuk, Lina. Ezután a második szülés után a nővérem elbetegeskedett hosszas ideig. A fiatalabbik nővérem járt be hozzájuk sokat mosni, varrni, tisztogatni, fésülni a lányt, mert még kicsiny volt.

Az Eszter nővérem is már férjhez ment, Szentgálra vitték. Azért ment mindig a Lina nővérem be hozzájuk, mert Eszter nővérem már nem volt idehaza. Szegény Csurgay sógornak volt egy testvérbátyja, avval[96] lakott egy udvarba[n], de mindegyik[nek] külön lakásuk volt, külön szoba-konyha, kamora, istálló, pajta, disznóólak, tikház – szóval minden lakásuk külön volt, csak egy udvarba[n] voltak. Az a bátyja feleségestül együtt a leggonoszabb vérűek voltak. Ezek az én [Ágnes] nővéremet mindig üldözték, gyilkolták, egy kalán[97] vízbe[n] elpusztították volna. Ők az én jólelkű nővéremet mindig *teveli virtának* hívták.[98]

Szegény nővérem meghalt. Még a Lina nővérem azután is bement hozzájuk sokszor, megnézni, hogyan vannak, legfőképpen a gyerekekkel mi van. Bizony azután, hogy szegény nővérem meghalt, az ura igen el volt keseredve. Nem is lehetett neki előhozni még [azt sem], hogy nősüljön meg. Mikor az ökörnek egy kis forgalma volt, mindig adtam néki egy pár ökör árát. Abba[n] az időben 350 forint volt egy pár elsőrendű ökör ára. Annyit mindig adtam néki, [hogy] tudjon 4 ökröt venni. Egyik őszön szépen keresett, akkor vett szegény nővéremnek sírkövet. De addig nem vette meg, míg nem voltam idehaza. Megvárt, míg hazajöttem. Mikor hazajöttem, a Krauznál[99] együtt vettük meg 90 forinton abba[n] az időben szegény nővérem sírkövét, azután nagy nehezen ráadta magát a nősülésre. Megnősül[t],

[96] értsd: vele

[97] értsd: kanál

[98] virta = kurva (?) – A pápavidéki nyelvjárás szókincsében nem szerepel. BEKE 1905. A teveliek csúfolása („Te is csak egy teveli vagy", stb.) az 1945 utáni évtizedekben is szokásban volt.

[99] Krausz Albert 1868-ban kezdte sírköves működését, halála után fia, Krausz József H. „Krausz Albert Fia" néven vitte tovább a céget 1892-től 1939-ben bekövetkezett haláláig. Krausz József kezdetben a Korvin utcában, majd az Erzsébetvárosban lakott és működött, 70 éves korában hunyt el; 1939. július 6-án az új zsidó temetőbe temették. Özvegye, Krausz Józsefné sz. Löffler Janka és két fia, Albert és Sándor gyászolta. Elhunyt nagyiparos. = PL 36 (1939) 27. sz. (július 8.) 3.

de a nősülése nem sikerült néki: nem találta benne fel, amit eltemetett, ami abba[n] volt. Ebből a házasságából is született egy kisfiúk.

Utóbb elbetegeskedett. Hosszas betegeskedésekor, ha elutaztam, [és] hazajöttem, bementem hozzá, meglátogattam. Szegény mindig arról beszélt, mi lesz az ő gyermekeivel, ha ő meghal – mert ennek az asszonnyal vagy mostohájukkal nem maradhatnak, nem tudja őket [fel]nevelni. Én nem akartam néki mondani:

– Ne aggódj a gyermekeiden! Ha meghalsz, majd én felnevelem őket. – Pedig bennem volt mindig. Azt mondtam néki:

– Majd az Isten csak megsegít, meggyógyít.

Szegény, miután nem akarta, hogy a mostohájuk keze alatt maradjanak, elrendelte egyiket az egyik, másikat a másik helyre. Azután, hogy meghalt, megtudtam, hogy a gyermekek el vannak rendezve. Akkor azt mondtam én, engedné meg azt, hogy az én nővérem gyermekei Pápán maradjanak, azoknak a gyermekeikkel érintkezzenek, akiknek az apjuk-anyjuk ezeknek az apjukat-anyjukat, ha tudták volna, elpusztították volna. Az én jólelkű nővéremet mindig csak *teveli virtának* hívták.

A gyermekeket – [bár] 6 gyermekem volt – magamhoz vettem. Ezen mind a két nővérem örült, hogy magamhoz vettem [és] nem maradtak Pápán.

Sorba[n] mindent leírok, [hogy] mi történt velem végettük: miért kellett 87 éves koromba[n] végettük otthagyni [a] falumat, saját házamat. Erről egy regényt kelleni írni, hátha tanulnának róla.[100]

A gyerek 15 éves, a lány 13 éves volt, hogy odajöttek hozzám. A nővérem, a Némethy Gyuláné[101] tudja, mivel jöttek oda, mit hoztak magukkal, mint afféle árvák. A gyerek 18 éves hogy volt, beállt katonának, három évig katona volt. A katonaságnál három évig úgy el lett látva, mint saját fiam.

A János mikor is katona volt, [s] a katonaságtól megjött, törtük a fejünket a házasságán [a] szegény nőmmel együtt. A Szömörei Károlynak volt a Tini lányuk. A Szömörei Károly a Németi [Némethy] Gergőné komaasszonnyal

[100] értsd: belőle

[101] A Némethy családnevet következetesen Németinek írta. Némethy Gyula (1874–1923) felesége, Merétey Karolin (1878–1958), másként Lina. Házasságukból született Gyula (1901–1928). Mindnyájan az adászteveli temetőben nyugszanak.

volt testvér, a felesége meg a komával volt testvér. Tudtuk: a komáék vagyonának része a Szömörei Károly lányáé lesz. De a lánynak már a Szalai Sándor fia udvarolt, [aki] ugyanakkor volt katona. De láttuk, a gyereklányt nemigen kedveli, evégett nem is farcéloztuk[102] a dolgot.

Volt egy ismerősömnek Baranyába[n], Sellyén egy lányuk. Nagyon tisztességes család volt. Gondoltam, megkérdezem tőlük, ha arra járok:

– Van nékem egy öcsém, ha a lányukat néki adnák, ide hozzájuk lenősíteném.

Azt mondta a lány is:

– Kálmán bácsi, jöjjön le az öccsével, vajha maga nem jöhet, küldje le az öccsét! Ha énnekem megtetszik, én is annak megtetszem, magát ismerjük, a maga érdekéért hozzámegyek.

Lement, megtetszettek egymásnak, össze is kerültek. Miután megesküdtek, az árvapénztárba[n] ami pénze volt, azonnal kivette. Azt egy fillér hiányával mind levitte. Utóbb a földjét, ami volt néki, eladta. Annak az árát is egy fillér hiányával mind levitte. Képzelni lehet, mennyi pénzembe került nékem annak oda lenősülése.

Ez meglett. Utána jött a másik. Mikor a Lina már férjhez menő lett, nézték vidékre, de nem kérték meg. Mikor a faluból jelentkezett, akire számítottunk, azután szóba maradt. Mondom a nővéremnek, Némethy Gyulánénak:

– Mit akar ez a lány? Ehhez sem akar hozzámenni, pedig erre számítottunk!

Akkor [azt] mondta a szegény Kálmán fiam néki: ne menjen senkihez sem, ő is elveszi, és őnéki is mondta szegény fiam, mondja meg nékem is, és szegény nőmnek is, ne ellenkezzünk benn[e], ő el akarja venni.

Beszélgettem szegény nőmmel: mit csináljunk hát, ha ő el akarja venni? Azután szegény az is szólt felőle, belegyeztünk, de [ekkor még] csak az első sorozáson ment át. Jött a második sorozás, sajnos, akkor bevált.

– Most mit csináljunk? – tanakodtunk a nővéreimmel. Elhatároztuk: már ha így történt, esküdjenek meg. Abba[n] az időben [a] pénz nem számított. Akármibe kerül is, hazahozom, megesküdtek, bevonult.

[102] értsd: forszíroztuk, erőltettük

Kitört a háború, hazahozatalról [már] szó sem lehetett. Sajnos, 1917-be[n] Égerbe[n] a bajor és cseh határszélen van, meghalt. Onnét hozattam haza holtan, [hogy] hazai földben nyugodjék békében.

Azután a felesége itthon gazdálkodott a *sávolyi*[103] 12 hold réten és az itthon való 23 hold földön szegény nőmmel együtt. A *sávolyi rétet* mikor vettem, szegény Kálmán fiam 18 éves volt, arra irattam azért, hogy[104] emez három fiaim mind a hárman tanultak. Miután én mindig utaztam, az, mint írtam, a feleségemmel együtt gazdálkodott.

Az szegény ellene nem tett volna, akár mit tett, mert tudta: rosszul nem tesz, mindig úgy tett, amint őnéki tetszett. Miután én mindig utaztam, soha – ha megjöttem –, nem kérdtem tőle, mit hová tett, hol van ez, hol van az? Nem kellett néki sem lopni, sem dugni semmit, minden annak a kezén fordult meg, mert tudtuk, ha takarét,[105] szegény Ilonkának takarét, semmit el nem pazal.[106] Szóval, mindennel úgy tett, amint őnéki tetszett. Soha senki nem kérdte tőle, mit hová tett?

Szegény nőm hogy 1928-ba[n][107] meghalt, akkor a birtok ki lett adva árendába, csak pár hold lett házilag kezelve. Az is kiadott a sávolyi 12 hold rétből 9 holdat a papírosmalmi molnárnak[108] 10 évig, évente holdanként 250 kiló búzáért, így a 9 hold rétért 10 évig kapott 225 métermázsa tiszta búzát és a 3 holdat maga kezelte. Szóval, egész[en] 1942-ig még szabadon rendezkedett[109] mindennel.

Azután is, hogy a nőm meghalt, soha egy gyermekem sem nézett utána, mit hová tesz. Az utazásom hogy megszűnt, az időt többnyire Lakon töltöttem. A cselédek körül jobban feltaláltam magamat: [a] mezőre kijártam,

[103] A szövegben következetesen: *sávoli*.

[104] értsd: mivel

[105] értsd: takarékoskodik

[106] értsd: pazarol

[107] helyesen: 1929-ben

[108] A Pápa határában lévő Igal pusztai malmot nevezték papíros malomnak, mivel azt korábban papírmalomként üzemeltették. Igalon a pápai Esterházy uradalom 1829-től kb. 1860–62-ig működtetett papírmalmot, melyet a gyári konkurrencia tett tönkre. A „Papíros malom" elnevezés a 20. században is tovább élt. KONCZ 1986. 9., KONCZ 1987. 5–6., 21. Malmok bérbeadása. = PL 11 (1884) 2. sz. (január 13.) 4., Az OTI kerületi pénztára orvosainak új beosztása. = PH 36 (1939) 40–41. sz. (október 14.) 3.

[109] értsd: rendelkezett

ismerősökkel elszórakoztam. Akkor a birtokot a közjegyzővel elrendeztem. Szegény Ilonkára hagytam még az itthoni földből a sávolyi 12 hold réthöz – mi szegény fiam nevén volt – 18 hold földet, ez összesen rét és föld 30 hold, és az egész házat reá hagytam.

Sajnos akkor az Ágnes ura[110] azt mondta: a százalékfizetés végett ne adjuk be a telekkönyvhöz,[111] a százalékfizetés hamar kijön, őnéki most a fizetés terhére lenne. Nem is lett beadva, sajnos ott maradt a közjegyzőnél. Én ott maradtam télre is Lakon.

Ő is elment szegény Ilonkához télre Környére. A tehenét áthajtotta ide Lakra. Velem együtt itt volt egész tavaszig Lakon. Odahaza a ház lakó nélkül volt egész télen. Tavasszal hazajött, a tehenét hazavezettette. Áprilisba[n] Czere Géza[112] meghalt, hazamentem a temetésére. Akkor mondta:

– Holnap jönnek haza az Ilonka és a Géza.[113] Röstellem a Danijuknak mondani, [hogy] menjen be értük Pápára. – Mondtam neki:

– Ne is mond néki, majd hazahozom én őket!

Másnap be is mentem értük. Akkorra már ott voltak Károlynál. Sajnos, én mikor megláttam [Ilonkát], nagyon megijedtem tőle, de nem szóltam semmit a Károly és a Géza előtt. Azonnal felültek a kocsira [és] mentünk haza. A lovat kifogtam, bementem hozzájuk a szobába. Beszélgettünk, de a baja felől egyet sem szóltam. A Gézának mondtam:

– Menjünk ki a *Gyöpföldre*, a nagyobbik föld bükkönnyel van elvetve, megnézem, milyen.

[110] Győry Károly takácsi birtokos.

[111] értsd: a tulajdonjog-változást ne telekkönyveztessék

[112] Czere Géza adászteveli lakos 1931-ben a középső kocsma birtokosságának felügyelője, 1934-ben a község bírája volt. A szerző szerint 1943. áprilisában halt meg. Árverési hirdetmény. = PL 18 (1931) 29. sz. (július 18.) 6., Nánik Pál: Az adászteveli emlékünnep. = PH 31 (1934) 18. sz. május 5.) 1–2.

[113] Unokája, Kálmán fiának lánya, Merétey Ilona (1915–1944), és férje, Gyimóthy Géza református lelkész. Gyimóthy Géza 1913-ban született Adásztevelen. 1932-ben érettségizett a pápai református gimnáziumban. 1936–1937-ben Etén, 1937–1940 között Pápakovácsiban lelkész-tanító, 1940 őszétől környe-bánhidai református lelkészként szolgált. Ilona 1944. július 2-án, 29 évesen hunyt el tüdőbajban. Győry Endréné gyűjteménye, Gyimóthy Gézáné gyászjelentése. A körmendi s.-lelkészi… = DPL 48 (1937) 51. sz. (december 19.) 248., Lelkészválasztás. = DPL 51 (1940) 47. sz. (november 24.) 235., KRÁNITZ 2012. 272–273.

Azért mondtam néki, [hogy talán] majd megtudok tőle mindent, mi a baja. Azt mondta a Géza:

– Az orvosok veszélyes bajt nem mondtak!

Én azután visszajöttem [Lakra]. A Géza pár nap múlva visszament Környére. Szegény Ilonka itthon maradt, de bizony nap nap után rosszabbul lett. A Károly mondta, be kell hozni a kórházba, [itt legalább] mindig orvosi kezelés alatt lesz [és] ő is mindig megnézheti.

Be is lett hozva a kórházba. Innét is bementünk minden nap megnézni. Sajnos, azt láttuk: nemhogy javulna, hanem minden nap rosszabbul lett. A Károly és a többi orvosok is látták, [hogy] segíteni nem tudnak rajt[a]. Azt mondták, jobb lesz hazavinni. Haza is vitték. Pár nap alatt meg is halt szegény.

Azután én odahaza maradtam. Életembe[n] nem dolgoztam annyit, mint azalatt az idő alatt, míg otthon voltam. Sehová sem mentem. Sem [a] lakiakkal, sem [a] takácsiakkal, sem a malomiakkal nem érintkeztem. Pápára soha nem mentem. Károllyal is csak akkor beszéltem, ha Tevelre jött. A malomiakkal is csak akkor beszéltem, mikor valamelyik átjött. Szóval, a háztól nem is mentem el sehová. A kertbe[n] dolgoztam, fát vágtam, disznait, teheneit, baromfiait megetettem.

Sokszor baja volt, későn kelt fel. Mire felkelt, mindent rendbe tettem. Arról sem tudtam semmit, mi történt Takácsin és Lakon, mikor az oroszok bejöttek. [Hogy] mit vittek Lakon végbe,[114] [azt] csak a Pátkai Gyulától hallottam, mert miután szegény Ilonka meghalt, én itthon maradtam, azután soha eggyel sem érintkeztem.

Egyszer azt mondta: szeretne elmenni a Gézához Környére, megnézni, mi van a bútorral és mi lesz vele. Már másfél éve lesz, hogy szegény Ilonka meghalt, nősüljön meg. De hát itthon mi lesz, mert ő ott több időt akar tölteni, mindent össze akar nézni és mindent, ami ott van, rendbe akar tenni. Mondtam neki:

– Beszélni kell [a] lakiakkal, talán míg oda leszel, valamelyik eljön.

[114] A szovjet katonák 1945. március végén, Takácsi és Kéttornyúlak községek elfoglalása után történt erőszakoskodásaira utal.

Úgy is [lett]: az Ilonka[115] eljött, ő elment, 8 napig odavolt, ő tudja, mit csinált ott annyi ideig. Az Ilonka hogy eljött, akkor beszélte el, mi történt velük, mikor az oroszok bejöttek még a házat is ott kellett nékik hagyni és soká mehettek vissza. Ő mikor Környéről hazajött, azt mondta őnéki a Géza: őnéki még esze ágában sincs a nősülése. A bútor felől egyet sem szólt. [Hogy] mi lesz vele, ezt meg nem is kérdtem tőle. Míg odavolt, addig magam szedtem a kertből 24 csoján zsák[116] krumplit. A szomszédok csudálkoztak rajt[a], mennyit dolgozok. Nem lett volna muszáj, de élvezetből tettem. Ugyanakkor novemberbe[n] bajom lett, rosszul éreztem magamat.

Miután szegény Ilonka meghalt, a birtokot úgyis újra el kellett rendezni.[117] Tudtam én azt igen jól, hogy őnéki a házon nincs semmi élvezetje.[118] A közjegyzőt kihozattam, a Szabó Lajos és Mészáros Dezső jelenlétekben megcsináltam[119] a végrendeletet. A házat Sándor és Károly fiaimra hagytam oly feltétellel, hogy őnéki, míg él, egy részében lakhatást kell adni fele kerttel együtt.

Tudtam én azt is, [hogy] őneki van mindene: pénze, körülbelül van 15 hold földje, aminek nagyobb részét az én birtokomból szerezte – a sávolyi 12 hold réten kívül, amit mikor vettem, 18 éves volt szegény [Kálmán] fiam, annak a nevére irattam. Tudtam, míg él, annak az élvezete azé. Még ezen kívül reá hagytam a birtokom legjavát: [a] kisgyöpi, nagygyöpi, füzesi és kishegyi földek élvezetét, összesen ezek 3 hold 7 öl.

Én azután mindig gyengébben lettem. Már újév után 1946-ba[n] olyan gyöngén voltam, [hogy] ágyban kellett maradni. Nem tudtam felkelni. Egyszer egyik éjfél tájban nagy betegségembe[n] mindenső váltás nélkül, mint az őrült, avval riaszt fel: amikor e házhoz került 13 évesen, azóta őtet mindig üldözték, gyilkolták, őnéki itt soha senki pártfogója nem volt, mindig a dologgal akarták megszakajtani. Nagy betegségemben azt mondtam néki:

[115] Kőszeghy Ilonka, Kőszeghy Aladár és Merétey Zsófia lánya, kéttornyúlaki lakos.
[116] csalános zsák
[117] Ifjú Merétey Kálmán és Csurgay Karolin Ilona lánya 1944. július 2-án hunyt el tüdőbajban.
[118] t. i. haszonélvezete
[119] helyesen: megcsináltattam

– Ha mindig üldöztek, gyilkoltak, itt soha senki pártfogód nem volt, mindig dologgal akartak megszakajtani, mégse mentél el a háztól! Más is elvett volna még azután is, mikor özvegy[ség]re maradtál, mégse mentél el a háztul.

A következő éjjel megint, mint az őrült, minden ok nélkül avval támadott: mikor szegény anyjuk meghalt, semmi sem volt [a] házamnál; ami volt is, minden rongy volt.

Mikor voltam én olyan helyzetbe[n], hogy az én házamnál semmi sem lett volna, és ami volt is, rongy lett volna? – Evvel csak az én drága jó feleségemet kisebbítette, aki őtet nevelte, tanította, oktatta, mint árvát! Erre úgy elfogott a keserűség, [hogy] egyet sem tudtam néki szólni.

Harmadik éjjel megint mint az őrült, avval támadott: tudom-e, [hogy] őneki, míg él, e háznál kára van és 3 ezer korona móringja.[120] Őneki élvezet[121] nem kell, követeli a móringot. Erre azt mondtam néki:

– Ne búsulj, megkapod, nem kell perelned érte! – Erre leszáll az ágyáról, odajön az ágyam elejbe. Ha a kezét meg nem fogom, lehúz az ágyamról. Ezt a fiaimnak, míg élek, soha meg nem bocsátom. Mért nem vonták akkor mindjárt felelősségre, mert ez úgy a fejébe[n] van, már utóbb is ez visz el a földbe.

Tavasz felé egy kicsit feléledtem. A Csurgay Lajos egy igen szép áprilisi napon kijött Pápáról. Kiültünk a gádorba, beszélgetek vele. Jött a nővérem, a Lina. Azért jött, [hogy] a Sándor délre elvégzi a nagyobbik gyöpi föld szántását, azt ülteti el felébe. Ha ki tudok menni, menjek ki, mutassam meg néki, mekkorát ültessen el répamaggal és mekkorát krumplival, mekkora maradjon meg kukoricával. Az is beszélget velünk.

Egyszer elmegy, ez kikíséri az utcára. Nagy neszt hallunk, összenézünk Csurgay Lajossal: mi ez? Egyszer [csak] halljuk, [azt] mondja Lina néninek:

– Egye meg a rosseb[122] magát is vele együtt!

[120] Móring (németből) = jegyajándék, hozomány, melyet móringlevélben (házassági szerződésben) rögzítettek. Adásztevelen a református lelkész a házassági anyakönyvbe bejegyezte a móringlevél kivonatát, eredeti szerződés kevés maradt fenn. Nemes Péter Gábor és Merétey Juliánna 1859. január 15-én kelt móringlevelét közli a falutörténet: Pátkai 2010. 30. (Az árván maradt Merétey Juliánna neveltetéséről és férjhez adásáról kirendelt gyámja, Fodor Ferenc gondoskodott.)

[121] értsd: haszonélvezet

Jön befelé a Lina nénje is, jön utána az is. Mondja néki:

– Egyen meg téged a rosseb! – Az aztán elment. Amint belép a gádorba, felemeli reám a kezét, reám mutatott, azt mondta Csurgay Lajosnak:

– Ha megjön a bátyám, mondd meg néki: evégett a vénember végett kellett a halálba mennem!

Az ország akármelyik részén jártam, ahol ismertek, mindenütt a legnagyobb tiszteletbe[n] tartottak. Tiszteltek-becsültek mindenütt, ahol jártam, ez meg a saját házamba[n] 87-dik évembe[n] más előtt vénemberezett meg. Akit – 6 gyermekem volt – mégis magamhoz vettem, felneveltem, mint árvát. Ölég sajnos, hogy a házamnál maradt!

Másnap kérdem a Linától, a nővéremtől:

– Az a gonosz tegnap kivel etetett téged, a rossebbel? – Akkor mondta:

– A Böröczky jegyző[123] zsibákat[124] vett egy tapolcafői asszonytól. Ez meg a Mészáros Dezsőné elvették előle valahogyan az utcán. Mikor kikísérte[m], szóba jött, a jegyzőnek adtam igazat, azért etetett a rossebbel.

Az a jegyző egy évnél tovább hordta Pápára. Ha Pápára akart menni vagy kedden pénteken, előtte való napokon elment hozzá:

– Jegyző úr! Elmegy-e holnap Pápára? Elmennék vele! – Ha nem is volt dolga Pápán, azért is elment. Hogy ez elvitte, és mi lett a vége fuvar helyett? A Lina nénjével együtt a rossebbel etette.

Volt 5 darab csizmaszáram a padláson. Miután abba[n] az időbe[n] már nem lehetett bőrhöz jutni, [vagy] ha hozzá jutott is valaki, rengeteg pénz kellett érte, elhíttam én a Gáncs susztert.[125] Éppen a nővérem udvarába[n] lakik. Megvizsgálta:

[122] A káromkodásban a rosseb a vérbaj régi népi elnevezése volt, jelentése azonban az idők folyamán elhalványult.

[123] Böröczky Dezső takácsi segédjegyzőt 1930. január 4-én választották meg adószteveli jegyzőnek. A második világháború végéig itt szolgált. 1945. augusztus 25-én és 27-én politikailag nem igazolták, állás- és nyugdíjvesztésre ítélték. Az ítélet ellen a Győri Népbírósághoz fellebbezett, amely 1946. január 21-én tartott tárgyalásán igazolási ügyét tárgyalta és a vádak alól felmentette. 1948-ban Dákán volt körjegyző. Adásztevel új jegyzője. = PH 27 (1930) 3. sz. (január 18.) 3., Ezt is lehet? = PN 1 (1945) 20. sz. (szeptember 9.) 3., Felmentések a Népbíróságon. = PFK 2 (1946) 4. sz. (január 26.) 3.

[124] zsibákat = libákat

[125] Gáncs Kálmán adószteveli cipészt nem említ a helyi pápai sajtó. Az 1990-es években hunyt el.

– Hogyne lehetne belőle egy pár csizmát csinálni – azt mondta – most ilyen bőrt nem is lehetne kapni!

Megalkudtam vele egy méter[mázsa] búzáért. Azt mondta:

– Kulmon zsidó[126] tud alája talpat szerezni.

Elmentem vele. Éppen az is ott lakik a nővérem szomszédjába[n]. Azt mondta: 40 kiló lisztért szerez talpat, de nem voltam tisztában, van-e még a padláson annyi búza, mert éppen a házat akkor reperáltattam. Mésszel együtt 6 méter[mázsa] búzába került a reperáció. Elhíttam magammal a Sándort: hozzuk le a padlásról azt a kis búzát, ennyi kikerül-e belőle.

A csizma csináltatás éppen 179 kiló lett. Kimértem a 100 kilót a csináltatásért, 79 kiló maradt talpra. Éppen másnap jött a malomból a Lenke. Mondtam néki:

– Ha jön a malomból a szekér, ezt [a] 79 kiló búzát vigyétek át, öröljétek le, a Kulmonnak adjatok 40 kiló lisztet, azért ád a csizmám alá talpat. – Azt mondja az unokám:

– Nagypapa! Már 100 kiló gabona után való liszttel több el lett hozva, mind oda lett hozva. – Mondtam néki:

– Tudom! 8 méter[mázsa] lett vidve, 9 méter[ázsa] után lett liszt elhozva.

Mert abban az időbe[n] csak lisztért lehetett venni egyet-mást. Annak egy szemig megvolt minden gabonája. Soha egy szemet nem adott örleni. Nem is mondtam néki, hogy adjon. Nekem akkor egy szem sem maradt, ez a 179 kiló kellett a csizma-csináltatásért.

Akkor mondtam neki, mikor [a] Lenke mondta:

– Egy méterrel tartozunk a malomba!

– Tudom lányom, hogy tartozunk, de nékem már nincs egy szem gabonám se. Majd megadja a keresztanyád.

Azt mondta nagy fönnhangon: ő bizony nem adja meg. Akkor történt szóváltás köztünk, máskor soha, mert már akkor igen el voltam keseredve. Éppen harmadnappal előtt[e] vénemberezett meg más előtt. Saját házamba[n], 87 éves koromban, akkor a szobába[n] amint vitatkoztam vele, én a szoba közepén jöttem-mentem, az meg egyik felől az asztalnál a padon[127] üldögél[t], másik felől az unokám üldögélt. Egyszer [csak] felkelt az asztal-

[126] Kulmon, helyesen: Kolin Béla izraelita kereskedő Adásztevelen.

[127] értsd: sarokpadon

tól, jött felém. Nem tudni, mit akart. Ha akkor az unokám közibénk nem ugrik, baj lett volna!

Az unokám elment haza. Azután semmi beszéd, gyűlölködés nem lett köztünk. Éppen másnap jött a kocsi Lakról. Eljöttem, de semmi ruhát sem hoztam velem, csak abba[n] jöttem, ami rajtam volt. Mert úgy volt, hogy 4–5 nap múlva visszamegyek, de nap nap után úgy a fejembe jött a tette, [hogy] sajnos vissza nem tudtak vinni semmiért se, hiába beszéltek a Zsófi is, és a többi gyermekeim is, hogy menjek vissza. Azután ide lett hozva minden ruhám. Mai napig is hétköznap azokat a csizmákat viselem, amiket a Gáncs az 5 csizmaszárból csinált. A Sándor fiam egyszer nagy betegségemben idehaza volt, felkért, [hogy] ide elhívja, gonosz tettei végett bocsánatot kéret tőlem. Nem engedtem elhívatni. Nem hiszem, [hogy] volna még egy öregember, [aki] jobb bánásba[n] volna, mint én. Engem itt a legnagyobb tiszteletbe[n] tartanak valamennyien. Soha egy ellenem nem tenne, minden kedvemet megadják; azt teszek, amit akarok. A tetteim végett soha egyik sem ellenkezik velem, akármit teszek. Mégis, ha eszembe jut, sokszor elfog a keserűség. Rá tudtam volna én arra valamikor gondolni, hogy nékem 87 éves koromba[n] kelljen otthagyni falumat, saját házamat? Akit – [bár] 6 gyermekem volt – mégis magamhoz vettem, felneveltem, mint árvát. Ölég sajnos, hogy ott maradt a házamnál és nekem most annak a gonosztettei végett kellett otthagyni 87 éves koromba[n] a házamat – és még egy igen borzasztót is elkövetett! Azt is hallottam, [hogy] mondta: én [a] szegény unokámat nem segítettem taníttatni! Hát miből tanult, miből adta szegényt férjhez, miből vette a földeket? Mikor szegény fiammal megesküdött, a pénze ki lett véve az árvapénztárból, be lett téve a takarékba, haza sem lett hozva. Az kamatostul elveszett, a kamatja [ugyanis] mindig hozzá lett írva. Nálam a takarékkönyve, sajnos a magaméval együtt bizonyítja: nem maradt néki mása, mint a földje. Nem tudom, volt-e 4 hold. Az öccsük hogy meghalt, ami földje volt, fele ezé lett, fele a bátyjáé. Nem tudom, az, ami ennek jutott, volt-e 2 hold? De biztos, ha annyi volt is, több nem volt.

Akkor már szegény Ilonka tanult és a taníttatás mellett az[t], ami az öcscséről jutott néki föld, a báttyától megvette. Én akkor gondoltam, hogy azt ingyen néki adta, mikor a bátyja fellépett képviselőnek. Biztos sokba került

néki az utazás. Azt írta néki: tönkre mentem, hazamegyek, a pápai temetőbe édesapám, édesanyám sírjaiknál öngyilkos leszek.

Tudtam, van néki pénze. Ott volt a nővérem, a Némethy Gyuláné,[128] [ő a] tanú reá, [hogy] mondtam néki:

– Van pénzed, miért nem segítesz rajta? Ami az öcsétekről reá maradt föld, azt is ingyen neked adta. – Azt felelte rá nagy fennhangon:

– Megfizettem én annak azért igen duplán.

Azt nem mondta, mennyit fizetett, csak azt mondta, *igen duplán* megfizetett érte.

Éppen ott volt a nővérem, tanú rá, hogy ezt mondta. Akkor tudtam meg én is, hogy a földet nem adta néki, hanem úgy vette meg tőle. Akkor nemhogy tudta volna a bátyja segíteni, [hiszen] annak is igen kellett volna a segítség. A Nagy Ferenccel[129] igen nagy ismeretségbe[n] volt, együtt léptek fel képviselőnek. Az amely kerületbe[n] fellépett, meg is lett választva és azután is meg lett választva minden választáson.

1938-ba[n] hogy a háború kitört, annak a révén a Futurához[130] került. Elhiszem, 1940 után ha szükség lett volna a segítségére, [biztosan segített volna], de nem volt szüksége reá, mert akkor már a földek is meg lettek véve.

Szegény Ilonka is kitanult. A világon mindene volt: pénze, más mindene. Ölég segítsége volt néki az én birtokom 1917-től 1940-ig, amivel 1917-től 1928-ig úgy rendezkedett (35 hold birtokkal), amint őnéki tetszett. Én csak az adóját fizettem a keresetemből. 1928 után[131], hogy szegény nőm meghalt, 9 hold rétet kiadott árendába 10 évig. Csak arról kapott 10 évig 225

[128] Némethy Gyuláné sz. Merétey Karolin.

[129] Nagy Ferenc (Bisse, 1903. október 8. – Herndon, Virginia, 1979. június 12.) hat elemit végzett, magát folytonosan képző református kisgazda, országgyűlési képviselő, miniszterelnök, a Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt elnöke. 1930–1945 között a Független Kisgazdapárt főtitkára, 1939-től nemzetgyűlési képviselő, 1946–1947-ben miniszterelnök, lemondatták. 1948-tól az USA-ban élt.

[130] A *Futura Rt.* (teljes nevén: Futura Magyar Szövetkezeti Központok Áruforgalmi Rt.) terménykereskedelmi vállalatot a földmívelésügyi minisztérium, a Hangya, az Országos Központi Hitelszövetkezet és a Magyar Mezőgazdák Szövetkezete részvételével 1910-ben alapították a gabonakereskedelem monopolizálására. A két világháború között a gabonakivitelt teljesen e cég intézte.

[131] helyesen: 1929 után

m[étermázsa] búzát. 3 holdat maga használt. Elhiszem, [hogy] mikor szegény Ilonka férjhez ment, valami ajándékot vett néki – azt ő tudja, mit.

Ezért a kimondásáért[132] nemcsak a fiaimat okozom: miért nem vették[133] felelősségre – hanem a lányaimat is, mert azt meg lehetett volna könnyen tudni, mennyi föld maradt reá a szüleiről, és mennyi maradt reá az öccséről. Ki lehetett-e ebből a 6 hold földnek az árendájából szegény Ilonkát taníttatni és a bátyjától, ami az öccsiről maradt reá 2 hold föld, megvenni? Mostohájától is vett földet, Kis Esztertől is vett (ez csak 212 öl) és [az] Igaron is vett 5 holdat, és még szegény Ilonkát is férjhez [kellett] adni, bútorral, mindennel ellátni. Nemhogy még 6 hold föld elfogyott volna, hanem még a 6 hold mellé 9 holdat vett. Miután azt mondta, [hogy] szegény Ilonkát nem segít[ett]em tanítani, ezt mind le kellett volna vele igazoltatni.

Ha nem segítem, miből tanult, miből vette a földeket és miből van, amije van? És miből adta férjhez? Ennek a gyermekeim az oka, hogy nem igazoltatták. És még [a] mai napig is a 12 hold réten kívül – amiről az élvezet[134] jár néki, míg él – engednek néki használni elsőrendű 4 darab földet, az egész házat bútorokkal és kerttel együtt.

Azoknak az utódjaik hömbölögjenek az én drága házamba[n], bútoraimba[n], akiknek az apjaik-anyjaik ezeknek az apjukat-anyjukat ha tudták volna, meggyilkolták volna. Az én testvéremet, az anyjukat mindig *teveli virtának* hívták és idáig adót még sem a házról, sem a földről nem fizetett.

Mindig mondtam a Károlynak, írtam a Jánosnak: intézzék el a házat és a bútor[oka]t is, de nem tették. Hadd gyűjtsön még az én vagyonomból többet a Gyimóthy Gézának![135] És még egy tette is van néki: azt mondta, hogyan venné el a Gyimóthy Géza akármelyik unokámat is, mikor én a két sógorát és a famíliáját a tetteikért meggyűlöltem?

[132] értsd: kijelentéséért

[133] értsd: vonták

[134] értsd: haszonélvezet

[135] Gyimóthy Géza Adásztevelen született 1913. április 20-án Gyimóthy Károly és Cseke Etel házasságából. A református elemi népiskolát helyben és Tapolcafőn végezte, a pápai református gimnáziumban 1932-ben érettségizett, a teológiát 1936-ban fejezte be. 1936–1937-ben Etén, 1937–1940 között Pápakovácsiban lelkész-tanító, 1940 tavaszától Környe-Bánhidán, majd Szomódon káplán, 1940. október 28-tól környe-bánhidai lelkész. KRÁNITZ 2012. 272–273.

Akkor már a Géza másfél éves volt. Mondta-e azt nékem valamelyik unokám: jó lenne a Gézának, ha hozzá menne? – Soha még elő sem hozta, sem a Zsófinak egy szóval sem mondta. Igaz, hogy nem is ragaszkodott hozzá egyik unokám sem, sem az anyjuk. Talán úgyis az volt a baja. A Mariska már háromnegyed évvel előbb el lett jegyezve, mint a Gézát nősíteni akarta. A Merétey Lenke unokám volt, azt mégis elvetette volna vele. Hiába erőltette a dolgot, hiába járt a Gézával együtt hozzájuk; azt úgyis tudhatta: nem megy hozzá, nem megy el Környére azért, hogy papné legyen. Nem hagyja ott apját, anyját a malomba[n].

Mikor aztán megtudta a nórápi Szabóné, hogy nősülni akar – a Szabóné valami módon a Géza anyjának rokona –, a Vilmát valahogyan szóba hozta. Hogy a Vilma ezt megtudta, bizony a nénjét, a Szabónét igen összehordta végette. Őnéki a Géza soha eszébe[n] sem volt. Miután szegény Ilonka meghalt, nem is volt Tevelen azóta. A Lina nénjével nem is beszélt. Nem mondhatja, hogy a Géza végett ragaszkodott volna hozzá. Isten tudja, [hogy] a mai helyzetbe[n] mi lesz a papokkal és mivelünk is?

Mészáros Lajost azért gyűlölte meg még az oroszok bejövetele előtt két héttel, [mert] a németek teherautóval a Jánost megszállták és a németektől semmit el nem tudtak tenni. Az autójukról mindent leraktak a pajtába; az oroszok hogy jöttek, hirtelen menni kellett. A zsiványok az autójukra felrakták a kövér disznaját 8 darabot, amit másnap akartak tőle a Böröczkyék átvenni. És még anyadisznait is, nagyobb süldeit[136] és két legjobb tehenét elvitték. A pajtáját meggyújtották azért, [hogy] amit oda az autójukról lerak[tak], az oroszok kezébe ne kerüljön. Elégett 3 istállója, tikháza – a tojáson ült 6 lúd, mind megfulladt.

Bejöttek hozzá az oroszok, ott voltak nála 3 nap. Etetni-itatni kellett őket. Elvittek ezek is tőle mindent: kis kocsit, nagy kocsit, csézát, lószerszámait, malomszíjait. Kecskeméti menekült lovak voltak nála – azokat is elvitték. A lovait egy hónappal előbb kellett néki leadni. Az árát kifizették. Azután nem vett lovakat és mikor az első marhaleadás lett, azt kiabálta a Mészáros Lajos:

– A Merétey Jánosnak még 14 darab jár a legelőn! – Ezt ne lehetne gyűlölni?

[136] értsd: süldőit

A Mészáros Dezső, mikor a rekvirálás volt,[137] másnap avval támadta meg a rekvirálókat:

– Akik nálunk voltak, az első számtól a 98. házig felmentek a padlásra, csak a 99.-nél nem, a Merétey Kálmánnál, ahol tele van a padlás gabonával.

Pedig az is bírt földet árendába[n], az is csak fél árendát fizetett; az is köztük volt a rekvirálóknak. Ki a Futurát kezelte, a Farkas László, az megmondta néki:

– Az összes famíliáddal együtt se adtál le annyi gabonát, mint a Merétey Kálmán!

Mert 46 m[étermázsa] gabonát leadtam. A felesége meg azt kiabálta az utcán:

– Ezt a jegyzőt nem lehetne innét elverni? Mikor a Merétey Kálmán azt a jó Kovács jegyzőt is el tudta verni! – amibe hajam szála sem emelkedett.

A múlt háborúba[n] a Kovács jegyző[138] sok gazságot vitt végbe a felmentésekkel.[139] A tanító, a Páhán[y],[140] sógora volt, annak a minisztériumba[n] valami ismerőse volt. A jegyző megírta a felmentést, a Páhán[y] tanító meg vitte [a minisztériumba].

Egyszer a jegyzőt elhelyezték Mihályházára, a Páhán[y] tanítót [pedig] megválasztották Dákára. Nem kellett őket elverni: maguktól mentek el!

[137] 1919-ben, a kommün alatt.

[138] 1914 februárjában az elhunyt Bocsor Elemér helyére Kovács Miklós csóti segédjegyzőt választották Adásztevel nagyközség jegyzőjévé. A teveli jegyző választás. = PL 41 (1914) 7. sz. (február 15.) 4.

[139] értsd: a katonaság alóli felmentésekkel

[140] Páhány János (Bp., 1889. január 12. – Pápa, 1967. augusztus 4.) kántortanító. 1907-ben a budai tanítóképzőben szerzett oklevelet. 1907–1919 között Adásztevelen, 1919–1948 között Dákán a református népiskolában tanított, 1926-tól igazgató-tanító címet viselt. 1948. szeptember 1-vel nyugdíjazták. Nyugdíjas éveit Pápán töltötte, itt hunyt el. Kiváló pedagógus, a két község kulturális életének irányítója volt. Adásztevelen 1917-ig, Kovács János nyugdíjazásáig másodtanító, azután első tanító. 1910-ben Adásztevelen újjászervezte a dalárdát. 1910-től a Pápai Református Egyházmegye Tanítóegyesületének jegyzője, 1923-tól a pápai 1. sz. iskolakör felügyelője, 1923-tól a Veszprémmegyei Általános Tanítóegyesület pápai járási alelnöke volt. 1925-tól a tanítóság képviselője a Pápai Református Egyházmegye közgyűlésén, 1943-ban újraválasztották. VARGA 1998. 383., TÓTH 1999. 4., TÓTH 2001. 37–45. Mulatság Adás[z]tevelen. = PH 7 (1910) 3. sz. (január 15.) 5., Tanítógyülés. = PH 20 (1923) 46. sz. (november 17.) 1., Egyházmegyei gondnok választás. = PH 22 (1925) 33. sz. (augusztus 15.) 2., Egyházmegyei tisztújítás. = DPL 54 (1943) 21. sz. (május 23.) 106.

Ezeket ne gyűlölhetném feleségeikkel együtt? A Mészárosékat, a sógorait és nővéreit? Mikor a Géza végett nemhogy ellenem tettek, mikor Jánost tönkre tették, hanem akármi esetbe[n] is segítséget várt volna tőlük az ember – ezeket ne gyűlölném? A Károly idehaza sem volt, azt mért gyűlölném? Azt tisztelem, becsülöm is mindig. A Dánielt miért gyűlölném? Az is köztük volt a rekvirálóknak.[141] Az mondta:

– Minek mennénk fel itt a padlásra? Nincs itt gazdálkodás. Leszámoltak[142] itt tisztességesen!

Ezt tiszteltem, becsültem mindig és tisztelem is. János[t], Dezsőt nem ismerem, őket miért gyűlölném őket? A Gézát, miután hozzám került, mindig tiszteltem, tisztelem, becsülöm, míg élek. Nagyon derék ember.

Még [egyszer] megismétlem: az összes gyermekeimnek soha, míg élek, meg nem bocsátom [mulasztásukat]. Mikor eljöttem Lakra, tudták akkor már mind, hogy én azért jöttem el, hogy[143] nagy betegségembe[n] 3 egymás után való éjjel megtámadott és még se vették[144] felelősségre.

Három éve elmúlt májusba[n], hogy ide jöttem. A János anyósa akkor ősszel novemberbe[n] halt meg. Feleségével együtt oda voltak a temetésére. Mondta a Csurgay Gábor néki: nem tudja, miért jöttem el Lakra.

A János, hogy megjöttek, [el]mondta, [hogy] kérdezte tőlük, miért jöttem én el Lakra. Azonnal megírtam néki aszerint, [amint azt a] könyvbe leírtam, annak a kivételével, hogy szegény Ilonkát nem segítettem taníttatni, mert még akkor nem hallottam, hogy mondta, csak azután hallottam.

Azt is megírtam néki: ha az Isten éltet, a jövő nyáron eljövök hozzátok. Akkor már a vonatoknak lesznek rendes közlekedései. Ott maradok nálatok egy pár hétig. Ipaddal, napaddal és még ha vannak a régi ismerősökből, elbeszélgetek velük és akkor majd elpanaszkodom, mit tett velem a Lina. Azért jöttem el. Várom a választ, hogy írnak: *Nagyon örülnénk, ha eljönne, de jöjjön is, legalább még láthassuk egymást* – de bizony nem jött válasz.

Németi [Némethy] Sándor, Szabó Lajos azon a télen elmentek hozzá, ott voltak náluk egy hétig. Utána májusba[n] hogy az Aladár és Mariska esküvő-

[141] A Tanácsköztársaság alatti rekvirálásra utal.
[142] t. i. teljesítették a rekvirálók követeléseit
[143] értsd: mert
[144] értsd: vonták

jük volt, eljöttek. Akkor mondták, mit mondott a Csurgay Gábor. Én igen goromba levelet írtam neki. Én azután megírtam néki: igen alaposan tudasson engem arról, amit én neked abba[n] a levélbe[n] megírtam, melyik részét találtad igen gorombának. Annak már elmúlt két éve, hogy írtam, de azt is beleírtam: tudod-e, mit tettem veled? Ha elfelejtetted, jusson eszedbe! – De bizony erre sem jött válasz.

Most pünkösd szombaton reggel korán jött a Miklós tejért. Mondta: a Károly azt üzente, a Csurgay Gábor ott van nála, a kocsi menjen be érte, kijön bennünket meglátogatni]. Be is ment a kocsi érte, ki is jött, engem evvel nagy meglepetés ért. Amint ott a szobába[n] hárman beszélgetünk egyről-másról az Aladárral együtt, szóba jött, [hogy] a János is mennyit dolgozik, az is mennyit vesződik annyi marhával. Ugyan azt én hoztam elő. Akkor még nagyobb meglepetés ért, mikor azt kérdezte:

– Megvannak-e még a tavalyi csikai? – miket tavaly látott, hogy ott volt nála. És ide meg nem jött engem meglátogatni!

Azután másnap megmondták: mindnyájan tudták, hogy Lak kivételével mindenütt volt, csak velem nem tudatták, [hogy] ne bosszankodjak érte, hogy nem jött.

Az ebéd kész lett, megebédeltünk. Úgy számított, innen a malomhoz megy, onnét estére Tevelre és [az] ünnep másnapján visszajön a Károlyhoz, mert őnéki kedden otthon kell lenni.

Vártam, hogy előhozza a Lina tetteit, de bizony nem hozta elő. Négy óra elmúlt, készülődött menni. Én azután előhoztam – azt mondta, ő is tudja, nem jól tett, de őnéki lelki bánatai voltak, nem is tudta, mit csinált, mit beszélt. Én is mondtam:

– Énnékem is ölég lelki bánataim vannak a fiam, unokám halálok végett még mai napig is. – Még azt akartam néki mondani, még utóbb mit mondott: hogy én szegény unokámat nem segítem taníttatni?

A lovak be voltak fogva, nem volt reá idő, elment.

Megírom néki: akinek nagy lelki fájdalmai vannak, annak nem jön eszébe, hogy minden ok nélkül valakit megtámadjon, mint ő engem nagy betegségemben 3 éjjel egymás után, minden szóváltás nélkül. Olyan undok, gonosz beszédekkel megtámadott és tavasszal, 87 éves koromba[n] megvénemberezett és őnéki a háznál, míg él, van lakása, őnéki élvezet nem kell,

követeli a 3 ezer korona móringot – pedig a móringja nem 3, hanem 4 ezer korona volt –, de móring nem járt néki, mert szegény fiam nem magtalanul halt meg.

Ilyeneket, akinek lelki bánata van, nem tesz. Ilyeneket csak a rossz, gonosz érzelműek tesznek. Azt is megírom néki: nem tudom, kivel tervezte meg, ha a háznál, míg él, van lakása, mondjon le a 12 hold rét élvezetéről, követelje a móringot – mert ezt biztos, hogy vagy a bátyjával, vagy a vejével határozták el.

Azt is megírom néki: ha én szegény Ilonkát nem segítem taníttatni, hát miből tanult, miből ment férjhez, miből vette a földeket? És még ami mindene van, miből van? Már tetőled megvette a földet, ami az öcsédről maradt rád. Mostohájától is vett földet, Kis Esztertől is vett egy kis földet (az csak 212 öl), Igaron is vett 5 holdat – biztosan nem a te segítésedből vette, mert egy időbe[n] nem hogy segíteni tudtad volna, [hanem] néked is igen jólesett volna a segítség. Mire te abba a helyzetbe kerültél, nem volt néki szüksége senki segítségére, mert már akkorra szegény Ilonka ki is tanult, férjhez is ment, [a] földek is meg lettek véve és még mi mindene van néki, azt te tudod. A pénze kamatostul együtt elveszett, a kamat mindig hozzá lett írva. Soha egy fillér kamat ki nem lett hozva. Itt a könyve bizonyítja. Azt te tudod, a földje mennyi volt. Nem tudom, volt-e 4 hold, és ami az öcsétekről arra is maradt még, mint írtam. Ki tudja, mi mindene van neki, pénze és mása – ez mind az én vagy nőm [vagyonából] került ki.

Mint már leírtam, akármi történik a birtokommal, mindennek ez lesz a legnagyobb oka; ha ez azt nem teszi velem, amit tett, lett volna-e nékem az eszem ágában is, hogy én 87 éves[en] ott hagyjam falumat, saját házamat, [és] új végrendeletet tegyek.

A Károly azt igen jól tudta, hogy én a tette véget csinálok új végrendeletet: a 12 hold réten kívül, ami jár néki, míg él, a többit mind visszaveszem tőle, csak a 12 hold rét élvezete marad nála, ami jár is néki. A Károllyal én ezt megbeszéltem, helyben hagyta, egy szóval sem mondta, ne tegyem. Ezt mikor szegény Ilonkának a haláleseti tárgyalása volt, a Sándor itthon volt, biztos a Károly a Sándornak meg mondta.

Én a házat Sándorra és Károlyra hagytam. Ő akkor megtudta, hogy mindent visszavettem tőle, csak a 12 hold rét élvezete maradt meg néki, míg él,

ami jár néki. Megtudta, hogy a móringja sem jár néki, mert szegény fiam nem magtalanul halt meg, mégis ő követelt 3 ezer pengő orvoslási és temetési költségeket. Anélkül, hogy ők engem erről tudattak volna, megegyeztek vele: neki hagyták, míg él, az egész háznak kerttel együtt az élvezetét, még nem is csak a felét, mint én hagytam néki.

Nemhogy tudattak volna róla, mit tegyünk. Ha járt néki az a pénz, mit követelt, ki kellett volna fizetni, ment volna el a háztól vagy pedig csak fele házat adták volna néki. Hogy lehetett azt megtenni, egy olyan házat, míg él, lekötni. Elélhet 20–25–30 évig is. Lehet, egyik sem érte volna végit, előbb meghalnak minden.

A Károly, Sándor elutaztak, a közjegyző mondta meg nékem ezt: kijött ide Lakra, az sem helyeselte, én nem írtam az osztálylevélnek alája. Akkor abban maradt, azóta is az lakja az egész házat, a Károly és Sándor nagy okai ennek, hogy a birtok át nem lett írva.

Miután szegény fiammal megesküdött 1913-ba[n], szegény nőmmel volt mindig együtt, mert én többnyire úton voltam. A szegény nőm 1928-ba[n][145] meghalt. Én azután is mindig utaztam. 1946-ba[n] a tettei végett jöttem el a háztól.

Szegény [nőm] életében is úgy tett mindennel, amint őnéki tetszett. Hallotta-e azt valaki valamikor a faluba[n], hogy miköztünk valamikor szegény nőmmel vagy velem is valami ellentét lett volna? Szegény Ilonka halála után a Szabó Lajos[ék] egy évnél tovább ott laktak. Hallottak-e azok valamit, hogy köztünk valami ellentét lett volna? A szomszédok hallottak-e arról, [hogy] valamikor lett volna még szegény nőm életében is, és azután is, valamikor valami ellentét? – Pedig ha lett volna, ezek csak megtudták volna! És az egész faluba[n] valaki csak megtudta volna, ha lett volna!

Szegény nővérem, az Eszter meghalt. Avval is a legnagyobb szeretetbe[n] voltam. Ha találkoztam vele, elbeszélgettünk mindenről, egyikünk-másikunk helyzetéről. A lánya, Vilma, a húgom és a férje hallottak-e valamikor valamit? Hogy miköztünk van valami gyűlölködés, beszélünk a menyünkre?

Nem jól tesz Lina nővérem. Ő a legjobban tud mindent: [hogy] miután oda kerültek hozzám, milyen elbánásba[n] részesültek mindig. Ő mindent

[145] helyesen: 1929-ben

tud: hogyan lett vele elbánva és milyen szabadon rendezkedett[146] mindig mindennel. Ő tudja, mennyi disznót vettem neki hízlalni és hányszor vettem neki a Jánoséval együtt és elosztottam nékik. Soha egyiknek egy fillér költséget nem számítottam. Akkor már volt néki annyi pénze, [hogy] utóbb már 10 darab disznót is hizlal[t], amit mind nálam szerzett. A nővéremet jobban bántja a tette, mint saját gyermekeimet. Tudja, [hogy] 13 éves korától fogva milyen bánásmódban részesült, míg szegény szegény fiammal meg nem esküdött. Létezett-e még egy lány a világon, akit [ha a] a saját szülei (apja-anyja) neveltek [volna], nagyobb kedvezésbe[n] lett volna, mint ő, ruházatban és más mindenbe[n]? Miután megesküdött is, nővérem jobban tudja, mint a gyermekeim, hogy] szegény nőm életébe[n] teljesen ő rendezkedett mindennel.

Mint már több helyen leírtam, soha egyőtöknek meg nem tudom bocsátani, míg élek, [hogy] ő engem 1946-ba[n], januárba[n] nagy betegségemben háromszor éjjel egymás után avval [az] igazságtalan, aljas, undok szavaival megtámadott és saját házamba[n] 87. évenbe[n] megvénemberezett! Ezt soha egyőtöknek meg nem bocsátom, [hogy] miért nem vontátok mindjárt felelősségre. Utóbb is annak a gonosznak a tette visz el a földbe, nem a mai helyzet.

[Ismét szűkebb családjáról]

Négyen voltunk testvérek. Édesapánk, édesanyánk a nevelésünkre nagyon figyelt. Volt Nagyapánk, nagyanyánk, azokat is is tiszteltük, becsültük. Belénk nevelték – mint [ahogy a] rendes szülők bele nevelik a gyermekeikbe – a legnagyobb testvéri szeretetet. Az nálunk meg is volt mindig.

Szegény Ágnes nővérem Pápára került férjhez. A férje velünk szemben igen derék, rendes ember volt. A nővéremmel – míg élt –, soha semmi bajuk nem volt, sőt, igenis megértették egymást. Négyen voltak testvérek: két férfi, két nő. Ezek a másikkal vagy egymás között mindig a legnagyobb gyűlölettel voltak. Megölte volna egyik a másikat, ha tudta volna. Pedig még az apjuk, az anyjuk is élt.

[146] értsd: rendelkezett

Szegény nővérem meghalt. Maradt egy fia, egy lánya, azután az is meghalt. Ott volt néki három testvére: egy férfi feleségével együtt, két nővére uraikkal együtt és a gyermekeit nem akarta a mostohájuk keze alatt hagyni. Tudta, [hogy] a testvérei mindig gyűlölködnek, és ő is gyűlölködésbe[n] volt hol az egyikkel, hol a másikkal. Tudta, hogy egyik sem nézne rá a gyerekeire. Elrendelte [a] gyermekeit jóbarátjaihoz.

Mikor én ezt megtudtam, azt mondtam én, [hogy] engedné meg azt, hogy az én testvérem gyermekei – amint e könyvbe[n] már előbbre is írtam – [ne] Pápán maradjanak. Azoknak a gyermekei között járjanak, akiknek az apjuk ezeknek az apjukat elpusztították volna.

Hat gyermekem volt, mégis magamhoz vettem őket. Ugyan megjártam velük, kimutatták ezek is már a tetteikkel, [hogy] nincs bennük egy csöp[p] Merétey-vér sem, hanem vagyonba[n] telhetetlen, gonosz, gyűlölködő Csurgay-vér van bennük.

Az Eszter nővérem énáltalam került Szentgálra férjhez egy rendes gazdálkodó özvegyemberhez. Volt neki két gyermeke, azok nem érezték, hogy mostohájuk. Többször az urával azért jött össze, [mert] az ura a gyerekeket szekálta, ő meg nem engedte néki szekálni őket. Szerették is a gyerekek a nővéremet. Az apja szekálta is, különösen a gyermeket,[147] ez mindig pártolta, mert rossz gyerek volt. Utóbb sem lett belőle rendes ember.

Olyan [nagy] szeretettel voltam a nővéremmel is, egyikünk a másikunk iránt, ha eljöttek hozzám, ha én elmentem hozzájuk, mindig az urával együtt elbeszélgettünk [az] egyikünk, a másikunk helyzetéről. Mikor az arácsi hegyen[148] a szőlőt meg akarták venni, felkértek, menjek el velük, nézzem meg, mit szólok hozzá, megvegyék-e?

[147] értsd: a fiút

[148] A balatonarácsi szőlőhegyen. Arács 1946-ig Zala, azután Veszprém megyéhez tartozott. A Szalay-hagyatékban fennmaradt, 1912. szeptember 28-án Székesfehérváron kelt eredeti adásvételi szerződés szerint Szalay Gábor 7200 koronáért vette meg Ries (Riesz) Ignác és felesége, Ries (Riesz) Ignácné sz. Rothhauser Cecília balatonarácsi szőlejét a hozzá tartozó felszereléssel. A Ries-család valószínűleg azért adta el az ingatlant, hogy az előző évben a Veszprémmegyei Takarékpénztártól felvett 4500 korona kölcsönt vissza tudja fizetni. A kölcsön felvételét az Arácson 1911. március 12-én kelt adóslevél bizonyítja, amely szintén a Szalay-hagyatékban maradt fenn.

Az arácsi ház

El is mentem velük, megnéztük [az] épületet, hordókat, én is igen jónak láttam. Mondtam nekik: vegyék meg! Meg is vették. Azután évek után eladták Szentgálon a birtokot, megvették Borsosgyőrön [az] Ajkai-fé[le] birtokot, azután eljöttek ide lakni. Itt közelebb lettünk [egymáshoz]. A szegény meghalt, azután csak szegény Szalay sógor a Vilma lányával és a kis unokájával maradt, akit ők neveltek fel. Az idősebb lányuk még hogy Szentgálon laktak, meghalt és az unokájukat felnevelték és taníttatták annyira, hogy Csurgón a gimnáziumba[n] tanár lett.[149] Sajnos, a mostani világháborúba bevonult és meghalt. Szegény sógor is pár éve meghalt. Csak a lánya, Vilma van meg a férjével és gyermekeivel együtt.

Evvel, míg élt, a legnagyobb testvéri szeretettel voltunk. Hogy meghalt, azután is tiszteltük, becsültük egymást az urával is, és a lányával is, és a vőjükkel is. Soha köztünk semmi ellentét nem volt [az] életünkbe[n]. Ilyen a testvéri szeretet.

[149] A csurgói gimnázium történetéből nem ismerjük, hogy a katonának bevonultak között ki volt az szentgáli születésű tanár, aki meghalt a II. világháborúban. A családi emlékezet szerint *Móri Kálmán*ról van szó, aki 1945-ben, már a háború után hunyt el.

A Lina nővérem a faluba[n] maradt, itt ment férjhez egy igen értelmes fiatalemberhez, vagy legényhez, Némethy Gyulához. Az egy igen áldott jólelkű ember volt, éppen közibénk való volt. Avval mindig értekezésbe[n] voltam. Miután a faluba[n] egy gyermekem sem volt, ha én utaztam is, nyugodtan voltam, [mert] ha valami baj lenne is nálam, ő otthon van. Szóval, a világon minden dologba[n] a legnagyobb egyetértésbe[n] voltam vele. Ha elutaztam, valami fontos dolgom volt, reá bíztam nyugodtan [a dolgot], mert tudtam, éppen úgy megteszi, mint magam.

Móri Kálmán csurgói tanár

Sajnos, egyszer baja lett, meg kellett operálni. Az operáció nem sikerült. Belehalt. Szegény nővéremet nagy bánat érte, és engem is vele együtt. Nem lett a falumba[n] olyan bizalmas emberem, akire rábízhattam volna mindenemet, mint erre reá bíztam. Mi olyan egyetértésbe[n] voltunk, egyik a másikunkért mindent megtettünk. Szóval, ez egy igazságos, jólelkű ember volt, mint írtam, halála végett engem igen nagy bánat ért és engem is lesújtott. Maradt három gyermeke: két fiú, egy lány. Az idősebbik fia, a Gyula összebarátkozott egy rosszul gondolkodó gyerekkel. Az elment Pestre, hazajött, ezt is elcsábította, menjen vele Pestre, milyen jó világ van ott. Pedig idehaza nagy szükség volt reá, mert a Sándor volt a legfiatalabb. Hiába beszélt néki a nővérem, mégis elment Pestre. Nagyon szép, elég értelmes gyerek volt. Pesten megbetegedett, kórházba került. Sokáig volt ott. Magam is, ha utaztam le az Alföldre üzletileg, [s ha] jöttem vissza, ha csak tudtam egy kis időt ejteni, mindig megnéztem. A Károly fiam ott volt a kórházban, az mindennap megnézte. Utóbb azt látta a Károly, nem gyógyul meg, az orvosok mondták néki, meg ő is mondta: jobb lesz hazavinni!

Haza is lett hozva, meg is halt. Ez megin[t] nagy csapás és bánat volt a nővéremnek és nekem is, mert a nővéremet is igen sajnáltam.

A Lina lánya azután férjhez ment Szabó Lajoshoz. Nagyon derék, szorgalmas, takarékos, tisztességes ember. Az ipa meghalt, a napával együtt vannak, nincs semmi bajuk. Van két lányuk és egy fiúk, szép gyermekek. A Sándor is megnősült, elvette a Zeles Géza lányát. Nagyon derék, szorgalmas, takarékos asszony. Van nékik két szép lányuk. A nővérem ezeknél van. Tudtommal nincs semmi baja sem [a] fiával, sem [a] menyivel, sem [a] lányával. Tisztelik, becsülik valamennyien. Mint a jó szülőt, megbecsülik. Jó gyerekek.

Ölég sajnos nékem, hogy így [alakult a] sorsom. 87 éves koromba[n], ha már ennyi időt értem, kelletett otthagyni [a] falumat és még aki él, egyetlen testvéremet, akivel mindig együtt éreztem az egymás iránt való testvéri szeretet. Most, 90 éves koromba[n] egymással nem beszélgethetünk, akivel mindig a legnagyobb szeretettel voltunk egymással. Énbelőlem nem is múlik el az őiránta való szeretet, hiszem, [hogy] őbelőle se. Ilyen a testvéri szeretet. Egy gonosznak a tette végett kellett elválni tőle, falumat, házamat ott hagyni.

Most leírom, amit édesapám nekem már gyermekkoromba[n] elbeszélt, hogya[n] nevelődött fel. 12 éves kora után meghalt apjuk-anyjuk. Ő 12 éves volt, négyen voltak testvérek. Három nőtestvére volt.

A Giczei Böröczky Sándorné édesapja testvérje volt, őtet ott nevelték fel nagyon szigorúan, de nem bánta meg. Egyik testvérét Gyimóthy Mártonnál nevelték fel. Szinte a Gyimóthy Mártonné is édesapja testvére volt. Ezt elvette a Péter Gábor.

Egyik testvérje az öreganyjánál nevelődött föl, mert az édesanyjuk a Major István leánya volt. Hárman voltak testvérek: Fodor Ferencné és az ő édesanyjuk, szinte a fiú is, Major István volt, de az nem nősült meg, az az anyjával volt.

Egyik lány ott nevelődött, azt a Lőrincze Gábor vette el. A harmadik leányt Fodor Ferencék nevelték fel, mert az volt az anyjuk testvére. Azt Tapolcafőre vitték férjhez Bodai József[hez]. Sokszor elbeszélte édesapám, [hogy] az öreganyjuknál sok föld volt, bizony az mind a Fodor Ferencé lett miután az ő apjuk-anyjuk meghalt, az anyjuk fitestvére nem nősült meg, idős legény volt, az is előbb meghalt, mint az anyja, csak maga maradt a háznál.

Az öreganyjuk sokszor elmondta nékem:

– Édes fiam! A háztul is mindent eltakarított. A ház is, az élet is az most az utódjai[é], [ők] használják.

Szóval, a Fodor Ferencnek ami vagyona volt, mint onnét való volt. Édesapám mondta: önéki annak magáról nem volt 4 hold földnél [több], és volt néki [összesen] 40 hold földje. Utóbb Böröczky Sándor, Gyimóthy Márton léptek közbe, úgy lett önékiük négyüknek onnét az anyjuk után 8 hold földjük. Ha ezek közbe nem lépnek, az anyjuk után semmijük sincs. Így legalább lett nékik az anyjuk után is mindegyiknek 2–2 hold földjük. Ami kis birtokuk volt, többnyire az apjukról volt, az anyjukról csak 2 hold volt.

Mondom, sokszor elmondta, szidta a Fodor Ferencet, [hogy] mindent elrabolt az árváktól. Azt mondta édesapám: volt ott 45 hold föld, abban az időbe[n] az ő öregapja volt a legnagyobb földbirtokos Tevelen, a Major István, de ő előbb meghalt. Ő 14 éves volt, mikor meghalt. Érdekes, [hogy] igen szép szőleje volt az öregapjának; szép épület van rajt[a] mai napig is, meg-

van a legértékesebb szőlő a teveli hegybe[n], ugyan most nohával[150] lett évekkel előbb elültetve. Terem ölöget, az is a Fodor Ferencé lett és most a nővérem vejéé, a Szabó Lajosé lett az a szőlő, mert az is a Fodor Ferenc utódja.

Édesapám is – mint én – 24 éves korába[n] nősült meg. Édesanyám maga volt, nem volt testvére. Nagyapám neve volt Böröczky Zsigmond. Édesanyám, Böröczky Ágnes nagyon szép, derék és jólelkű asszony volt. 18 éves volt, mik[or] férjhez ment. 1857-be[n] februárba[n] esküdtek meg. Én születtem 1860-ba[n] január 24-én. Akkor ősszel, októberbe[n] nagy tűz volt nálunk.[151]

Nagy szél fújt nálunk, a nyugati soron az alsó faluvégén [a] Kertalja felől, amint Tapolcafőről bejön az út, a legszélső ház kigyulladt – most az a ház a Böröczky Károlyé. Leégett egészen a falu mind a két sora: a keleti sornak a templomon aluli 10 udvar maradt meg és Ivánccháza, a Sutony is mind leégett. Leégett a torony is, három harang leesett; az csoda, hogy a templom teteje és belseje el nem égett.

A mi házunk a keleti soron volt, a törvényházon alul [a] harmadik udvarnak a közepén. Az két funtus[152] volt, utca felül is két egymás mellett való udvaron lehet bemenni, [a] gyöp felül is. Hogy árván maradtak, az apjuk testvérei elrendezték a birtokot. Az övé lett a ház; míg ő meg nem nősült, ki lett adva árendába, mint a földjeik.

1857-be[n] hogy megnősült, akkor bele mentek lakni. [Az] előtti való udvarház sorába[n] éppen olyan hosszú funtus[153] ház volt már előtte régen összedűlve. Egy asszonyé volt. Egy lánya volt néki, azt elvitték vidékre férjhez. A ház már régebben összedűlt. Aki[k] utca fel[ül] is, [és] aki[k] gyöp felül is voltak lakók, egyik sem tudta megvenni, nem volt nékik tehetségük. Olyan vevő sem került reá, aki azért megvegye, hogy felépítse.

[150] *Noha, noah, nova* a leggyengébb minőséget adó, direkt termő, fagytűrő, gombabetegségeknek ellenálló szőlőfajta. Amerikából terjedt el Európa-szerte a XX. században. Magyarországon telepítése, pótlásra való felhasználása évtizedek óta tilos, a jelenlegi Bortörvény rendelkezése alapján tőkéit 2000 végéig ki kellett vágni.

[151] A falu az 1860. szeptember 16-án tűzvészben égett le.

[152] helyesen: fundus (latin) = telek

[153] helyesen: fundus

[Édesapám] olyan olcsón megvette, [hogy] ami az összedűlt falak közt volt tégla és a fundemontba[n][154] ami kő volt, az[ért] megérte, amennyiért megvette.

Azt igen sokszor elbeszélte, [hogy] 1860-ba[n], mikor elégett, az ő háza falai igen jók voltak, többnyire mindenütt kőből volt, lehetett reá cserepet rak[ni]. Mikor elkezdte csináltatni, arra nem emlékszem, mert még egyéves sem voltam. Mikor elvégezte, már 7 éves voltam. Hol egyik részét csináltatta, hol a másikat. Mikor egészen elkészült, volt egy tető alatt 5 derék:[155] egy rendes szoba, egy rendes konyha, egy kisebb szoba, egy kis konyha, egy kis kamara, 5 darab marhára való istálló. Kamarát azért nem csináltatott nagyot, mert a padlásra most már fel lehet a gabnát[156] öntözni. Ez volt az 5 derék.

Cserepes [a ház] utána lett. A szürü után jött a pajta zsúptetőre, [az] istálló és pajta között lett a szürü, azon felül az istálló és [a] pajta között a szürühosszat nem fallal, hanem léccel lett elkerítve. Abba[n] az időbe[n] nem nagy szürü kellett, mert azt a kis gabnát úgy nyomtatták el. Azután a pajta és szürü hosszát el lett hagyva három és fél öl útnak, ugyanennyi hosszúságba[n] el lett kerítve kertnek léccel. A kert is majdnem olyan széles lett, mint amilyen hosszú volt. A kert végitől számítva amilyen hosszú volt [az] 5 derék cserepes épület, olyan hosszú lett az udvar. Nagyon széles udvar volt, ép[p]en olyan széles volt, mint a kert. Az első szoba ablakja – egyik volt a ház előtt egy kiskert is [a] gyöp felől – arra nézett, [a] másik [ablak] szokás szerint a gádoron át, [az] udvarra. Nagyon szépen el lett készítve.

Mindig azt mondta édesapám: az a ház [abból] a funtusból,[157] amit megvett, ami az összedőlt falakból kijött tégla, és a fundemontból[158] kő, az igen sokat segített rajta. 12 éves korába[n] árva [lett], rámaradt földje, háza, árendái, árendáinak kamatja és miután megnősült, az ipával, öregapámmal, míg elégett és azután is, míg épült is, keresett egy kis pénzt, mert

[154] helyesen: fundamentumban (alapban)
[155] derék: helyiség
[156] értsd: gabonát
[157] helyesen: fundusból
[158] helyesen: fundamentumból

öregapám is foglalkozott kereskedéssel. Szóval, úgy felépítette a házát, [hogy] nem keverte magát adósságba.

Az édesapám is öregapám mellett gyakorolta be magát a sertéskereskedésbe. Mint írtam, már 8 éves koromba[n] én is kétszer oda voltam vele Somogyba[n]. Azután nyugodtan volt édesapám, édesanyám is, hogy tetszésük szerint szépen fel tudták a házat építeni.

1872-ben, január első hetébe[n] jött a Péter Gábor hozzánk, [aki] apám testvérének az ura volt. Azt mondta:

– Sógor, adjál nékem 300 forintot pár hétig! – Volt éppen [apámnak] valami 430 forintja, [s mivel] akkor még sem tinókat vagy ökröket nem akart venni, meg március utólja előtt még malacokért sem ment el sohasem Somogyba, néki adta a 300 forintot. [Ekkor] nem volt más marha [nálunk], mint egy tehén és egy kisborjú. Abba[n] az időben adtak 150 forintért egy pár közönséges dolgozni való ökröt.

Elmúlik a két hét, elmúlik a január. Február utólján elmegy hozzá édesapám:

– Adja meg a pénzt! Ökröket akarok venni. – Azt mondta néki:

– Ne haragudj, nem t'om megadni, míg magamat nem rendezem. Inkább megadom rá a kamatot.

[El]mondta, [hogy] egy zsidónak tartozott, [aki] be akarta perelni, [ezért] annak adta a 300 forintot. Egy másiknak is tartozik, most meg az akarja perelni.

Volt néki 7 hold földje, arra meg a házával együtt rá a rá van táblázva 800 forint.

– Most már elhatároztam, eladom a házamat. A kollégiumból[159] reá van táblázva 800 forint.

Derék termetű ember volt. Nagyzási mániába[n] szenvedett. 1869-be[n], [amikor] bíró volt, [s] a főbíró hol egyikkel, hol másikkal kijárt vadászni, [ő] együtt vadászott velük. Többször nála dombéroztak, ettek-ittak. [Az] urakkal ismeretsége volt néki. Azt mondta: már készen a vasúton a helye,[160] amint itthon mindent elad, azonnal elmegy. De azt nem mondta:

[159] Értsd: a 800 forintot a pápai református kollégium pénztárából vette kölcsön.
[160] Értsd: a MÁV-nál lesz munkája.

– Vedd meg a házamat! – mert azt gondolta, úgyis hiába mondja. Most csináltatta a szép házat, úgysem veszi meg [tőle]. Hazajött tőle édesapám. Mondta édesanyámnak:

– A házát akarja eladni!

Édesanyám igen kapott rajta. Annyira vitatkoztak rajt[a]. Édesanyám azt mondta:

– Magános lakás, [a] faluba[n] [a] legszebb helyen van, dombos helyen, [a] templomhoz közel. – Édesapám azt mondta:

– Hogy vennék?

Hogyan adná ő el ezt [a] házat, amit 7 évig csináltatott? Mennyi pénzbe[n] van, mindeninek[161] van helye. Azt mondta édesanyám:

– Nem is muszáj eladni, ami reá van táblázva, rajt[a] maradhat, azt nem követelik, hogy le kell fizetni. Annyi árendát adnak a háztól, mint a 800 forintról amennyi kamatot kell fizetni: 64 forintot.

Szóval, annyira rábeszélte édesanyám [az] édesapámat, [hogy] meg lett a ház véve 1000 forintért. El lett vállalva 800 forint, és a 300 forint[ból], ami nála van, kettő ott marad, csak egyet ád vissza.

Sajnos, az is ott maradt nála. Ölég drága lett a ház; igaz, a falai jók, amíg el nem lett bontva az eleje, de a teteje végig isten tudja, mikor volt náda z[va]. Hol egyik födélfa törött el, hol a másik; hol egyik helyen szakadt be a tető, hol a másik helyen. Volt egy nagy szekérszín is az istálló végébe[n], és egy nagy keresztpajta a szürün hátul. Azok még rosszabbak voltak. Szóval, nem győztük csináltatni.

Hogy a ház át lett iratva, a 800 forint az összes birtokunkra reá lett táblázva a házzal együtt. Más kiadások: mikor a 300 forintot néki adta édesapám Péter Gábornak, abból a 150 forintból, ami nála maradt, alig maradt valami.

Már augusztusba[n] el is mentek Pestre a vasútra. Azután oda mentünk a házba, a házat kiadtuk árendába. Az első nagy szobát, konyhát, hátulsó kis szobát, a ház előtti kis kerttel együtt évente 30 forintért három évre egy Engel nevű zsidónak [adtuk ki]. [Ő] a kis szobát átalakította boltnak. Ab-

[161] értsd: mindennek

ba[n] az időbe[n] nem határzott[162] nálunk, [hogy az] utcán van-e a bolt [vagy a] házak között [az] udvarba[n]. Még bort is mértek [a] házak között.

A kamarát, istállót néki adtuk egy bugyros szinte zsidó asszony[nak]. Az mindig a német falukba bugyrozott, hordott ilyen bolti cikkeket. Az 6 évre vette ki. Ő az istállót átalakította szobának. Igen jó padlása volt.[163] Vágatott rá ablakot, ajtót másikat tetetett rá, sporhertet[164] rakatott bele. Szinte[165] a kamarát is átalakíttatta konyhának. Évente 16 forintért [árendálta].

A pajtát, szürüt nagy kerttel együtt 15 forintért Vajta Istvánnak [adtuk ki], [aki] a felső szomszédunkba[n] lakott. Az istálló és [a] pajta között, ami volt léckerítés kettőnk között, levettük róla a lécet, hevedert, azon lett az átjárása.

Elfogyott édesapám pénze. Nem volt más, mint egy tehén. Jött a haddelhadd. A Vejsz[166] Lipóttól vett fel 200 forintot havonta minden száz után 3 forint 20 krajcár[ért]. És [minden] holnap elsején fizetni [kellett] a kamatját. A 200 forintnak lefogta [a] havi kamatját, csak 193 forint 40 krajcárt adott. Kétszáz forintnál többet nem is adott senkinek se. 200 forintot felvett [az] iharkutitól. Ennek a neve Stern volt. Azért hívták iharkutinak, [mert] Iharkutról jött be Pápára. Ott született, az apja ott volt kocsmáros.

Abba[n] az időbe[n] ezek a zsidók, akik a pénzzel üzérkedtek, sohasem beszéltek éves kamatról, csak hónaposról, mer[t] sok lett volna [a] számo[t] kimondani. Éves kamatok [voltak]: 36-os vagy 35-tös, vagy 40-es, még olyan zsivány is volt, aki 4 forintot vett hónaponként 100 forintról – az már évente 48-as kamat lett volna.[167] Azért nem beszéltek évesről, csak hónaposról.

Mikor a zsidóktól a pénz el lett hozva, volt édesapámnak egy idősebb rokona. Egy lánya volt, [őt] férjhez adta. Volt egy kis földje, háza, pár darab marhája. Pár év múlva átadott mindent a lánya vőjének oly feltétellel, [hogy] míg ő él, övelük együtt dolgozik, őtet tartsák el és ruházzák. 200 forintot magánál fogott, hogy [a] kamatjából – ha megkívánja – olykor-olykor egy kis italt ihasson. A takarékba nem akarta betenni, ismeretlennek sem akarta

[162] értsd: számított
[163] nyilván a kamrának
[164] sporherd, sparhert, sparhelt; helyesen: Sparherd (német) = takaréktűzhely
[165] értsd: úgyszintén; hasonlóképpen
[166] helyesen: Weis
[167] A kamatok %-ban értendők.

adni. Édesapámnak [azt] mondta, oda adja neki annyiért, amennyi kamatot a takarékba[n] adnának. Akkor [azt] mondta édesapám: miért nem mondta előbb, akkor egyik zsidótól nem[168] vette volna fel a pénzt. De hogy van, nem baj, legalább két ökröt is lehet rendesen tartani. Abba[n] az időbe[n] egy pár magyar ökröt [lehetett] venni 150 forintért, még alább is, amin[169] mindent meg lehetett dolgozni. A legjobb ökör párja volt 180–200 forint. Tarka ökröket akkor még nem is igen lehetett látni.

Felvette a 200 forintot a Merétey Sándortól. Úgy számított, ökör lehet állandóan [a gazdaságában és] sertéskereskedésre is ölég lesz annyi pénz. Meg lett csinálva a számadás. Évente a kollégiumi kamat 800 forintról 64 forint, a ház árendája 61 forint, ehhez csak 3 forint kell; meg lesz a kollégiumi kamat, a zsidóknak, Merétey Sándornak [a] kamat, évente összesen 169 forint 60 krajcár.

De bizony azt már utóbb tudták meg, [hogy] nem jól számítottak, mer[t] az Engelnek boltja volt, attól évente könyvre bolti cikkek lettek hozva egymás: ecet, só, cukor, és más cikkek is, és még olykor egy-egy funt[170] liszt is lett tőle hozva. Abba[n] az időbe[n] még funt volt, nem kiló.[171] Abba[n] az időbe[n] ritka ház volt, ahol búzát őrlettek. Pápáról szoktak hozni [a] gőzmalmi liszteket. Nálunk is, ha elfogyott a pápai liszt, míg Pápáról nem hoztunk, az Engelékhez mentünk. Sokszor alig maradt nála 6–7 forint házárenda, ami számításba jött a kollégiumi kamat[ra]. Ami maradt, a házuk reperálására, [az] adónak [a] felére sem lett ölég. Így az összes tartozás, 1400 forint kamatját, 253 forint 60 krajcárt úgy kellett megkeresni, és ezeken kívül még [a] ruházatunkat is.

Hatan voltunk: édesapám, édesanyám, én és három nővérem. Kettő még kicsiny volt, azoknak még a nevelés kellett. Meg is kerestük a kamatot is, más kiadásokat is olyformán, [hogy] elmentem édesapámmal Somogyba vagy Tolnába, vagy aratás után párszor Fehér megyébe.[172] Megvásároltuk a

[168] helyesen: sem

[169] értsd: amivel

[170] Funt, font: súlymérték; 55 dkg a pozsonyi, 56 dkg a bécsi font.

[171] I. Ferenc József magyar király 1874. április 17-én szentesítette az 1874:VIII. törvénycikket, amely 1876. január 1-vel vezette be az egységes, tízes felosztású méterrendszert (méter, kg, liter). BENDA 1983. III. 758.

[172] helyesen: Fejér megyébe

sertéseket, [azután] hazahajtottuk haza. Naponta elköltöttünk abba[n] az időbe[n] 1 forint 40 vagy 50 krajcárt. Szegény édesanyám idehaza [volt], az Ágnes nővérem már kimaradt az iskolából.

Ha nem voltunk abba[n] az időbe[n] tavasszal és ősszel [dehaza], mikor a földmunka volt – ültetés, vetésidő –, szegény édesanyám [és a] nővérem hordták a ganét, szántottak, fogasoltak. A Kóczán Böröczky Ferenc szokta – ha nem voltunk idehaza – ősszel, tavasszal is a gabonát elvetni. Édesanyám meg szántotta a földjét és le is fogasolták. Ez így ment egész 20 éves koromig. Mikor már 17–18 éves lettem, mind a két éven párszor magam is elmentem és mikor megvettem akármelyik pusztán a 20–25 darab süldőt, hazahajtottam. Volt olyan nap, [hogy] magamra csak 50 krajcárt költöttem, annyira takarékoskodtam, mert tudtam, hogyan[173] a helyzetünk.

Ez így ment éveken keresztül. Valamennyien annyira takarékoskodtunk, [hogy] a kiadásokat, a nagy kamatot meg tudtuk venni,[174] de szerezni nem lehetett. 20 éves korom után, mikor Helber Mihállyal összetársultunk, avval jártam először Baranyába, Horvátországba pár évig. Akkor már ismertek Győrbe[n] Hirbert és Nirnsee.[175] Szóval, akkor ismerkedtem meg velük. Akkor is annyit kerestünk, [hogy] a kamatok, más kiadások meglettek, de szerzemény nem lett. Azután jött a borzasztó csapás. Éppen idahaza voltam, [amikor] leégett [a] házunk teteje. Felülről a 4. ház gyulladt ki, főszél fújt.[176] A pajta, keresztpajta a szürün hátul volt, nem égett el. Nappal volt, 4 ház égett el, nem csapott át [a tűz az] utcán a nyugati sorra, nem csapott át [az] utcán Iváncházára. Alig kaptunk valami biztosítást azért. A gazemberek kikutatták, mennyi[re] idős épületek. Éppen mind a négy ház olyan volt, senki nem emlékezett reá, mikor csinálták őket, ezért fizettek mindnek igen keveset.

Igaz, a tető igen rossz volt. Valahogyan, ahogyan úgy felépítettük cserépre. Úgy volt akkor, [hogy] eladjuk a házat, mert elfogyott a zsidók pénze, de

[173] értsd: milyen

[174] értsd: adni

[175] Hilbert Károly (1855–1908) 1882-től, Hilbert Ferenc (1849–1919) 1893-tól foglalkozott sertéskereskedéssel. Nirnsee Ferenc 1899-ben hunyt el, de sertéskereskedését fiai folytatták. GYÉL 2003. 134–135., 239.

[176] Talán 1882 augusztusáról lehet szó, amikor egy-egy alkalommal 2–2 ház égett le. Tűzesetek. = PL 9 (1882) 36. sz. (augusztus 27.) 145.

én megnősültem. Szegény nőmmel akkor kaptam 1000 forintot. Ami pénz megmaradt, abból építkezés után 200 forintot kaptam. Én is abból adtam hozzá 200 forintot. A zsidóknak a 400 forint vissza lett fizetve, csak 200 forint maradt itt, a Merétey Sándoré.

Azután a Böröczky Gáborral lettem társaságba[n]. Bizony hamarosan sok pénzt kerestünk Győrbe[n]. Ágnes nővérem férjhez ment Pápára Csurgay Gáborhoz, [aki] földmíves volt. Akkor el lett adva a ház Lampért Lajosnak 550 forintért. Vissza adva [lett] nekem is a 200 forint, Merétey Sándornak is meg lett adva a 200 forint. A ház árából visszamaradt 150 forint elfogyott [a] nővérem férjhez menésére, mert szegény édesanyám ellátta mindenféle női staféringgal[177] rendesen.

Szegény édesanyám megmenekült mindenféle gondoktól, mert én amit kerestem, abból a házra sokat adtam, és másra is. Szegény nőm is olyan jólelkű volt, nemhogy abba[n] ellenkezett volna, mennyit adok a házhoz, hanem inkább az is azt mondta, adjak, amennyi csak kell. Szegény édes anyám, mire jobb helyzetbe került, meghalt.[178] A két nővérem voltak a háznál és a nőm. Ezek [között] a nővéreim között éppen 8–10 év különbözet [volt]. Ezek osztán a nőmmel, édesapámmal együtt voltak a háznál – mert én mindig utaztam –, de soha semmi szóváltás nem volt köztünk.

Hamarosan férjhez mentek egymás után. Eszter Szentgálra, Lina, a legfiatalabbik, a faluba[n] maradt. Férjhez menésük nem ütközött semmi nehézségbe. El lettek látva mindenféle staférunggal, éppen aszerint, mint a nénjük el lett látva.

Azután a házat én átvettem. 1000 forint[ot] lefizettem: a kollégium pénzét, 800 forintot, 200 forintot [pedig] édesapámnak adtam. Azt is és [a] fél hold földet elosztottuk. Két nővérem részét, kik vidékre kerültek, megvettem. A Lina nővérem a részét a földekből mindenütt abból a feléből vette ki, amelyik fele őnéki tetszett. Mi, miután együtt voltunk a háznál, apai-anyai nevelésbe[n] soha semmi ellenkedés nem volt köztünk, és azután is, hogy széjjel kerültünk a háztul, míg éltek, azokkal is a legnagyobb szeretettel voltam.

[177] helyesen: stafírunggal
[178] Az édesanyja 1928-ban hunyt el.

Egyiknek egy lánya volt, avval is, és az egész családjával is a legnagyobb cselekedettel és szeretettel vagyok. Egy nővéremmel, aki még él, avval is a legnagyobb szeretettel és tisztelettel vagyok az egész családjával együtt.

Az idősebbik nővérem két gyermekével amint megjártam, arról egy regényt lehetne írni. Ilyen az ember élete. Aki elhibáz valamit, az egész életét gondokká és nyugtalanná teszi. Mint [az] én szüleimnek is, egy elhibázott dolgok [miatt] fiatal koroktól fogva az egész életüket gondok [között] és avégett nyugtalanul kellett átélniük. Elsősorban azért, miért vették meg ezt a házat, mikor őnékik volt egy igen jó újonnan épült, s ép, nagy, cserepes házuk, amit teljesen maguk építettek pár évvel előbb. Ez meg, amit vettek, egy igen régi, rokkant tetejű ház volt. Másodsorban azért, ha már megvették is, adták volna el a volt házukat, ne kerültek volna zsidó kézbe.

Evvel tették fiatal korokba[n] egész életük lefolytán rabbá [magukat] és ha ők is nem törik agyon magukat, mit tegyünk, hogyan lesz jobb, [tönkrementek volna].

Én is, ha könnyelmű lettem volna, nem törődtem volna semmivel sem, nem maradt volna egy talpalatnyi földem sem. De így mégis megmaradt 10 és fél hold, és hogy a nővéreim férjhez mentek, mindegyik el lett látva tisztességes staférunggal.

[Házasságáról, felesége családjáról]

1884-be[n] nősültem meg Nyárádról.[179] Abba[n] az időbe[n] úgy hívták. Jobbágyközség, nem nemes község volt. Apósom neve Nemes László, anyósom neve Süle Veronika volt. 4 gyermekük volt. A legidősebb Zsófi, utána Károly, Lajos, Sándor.

A Károly benn maradt a gazdaságba[n], a Lajos hentesmesterséget tanult. Sándor hibás lábú volt, sántított, az szabómesterséget tanult.

Hogy nősültem, a birtok egy egész hely volt, ezen kívül volt a házvégibe[n] 4 hold 600 öl; igen nagy ház nagy udvarral, de az épületek mind zsúp-

[179] A közel 3700 kh határú Nyárád község 1848-ig a pápai Esterházy uradalom úrbéres jobbágyközsége volt. A jobbágyfelszabadítás után a paraszti gazdaságok többsége szegény és kisparaszti gazdaság volt. A község 1857-ben 961, 1910-ben 1442 lakost számlált. A gazdák jelentős része református volt. ILA–KOVACSICS 1964. 301–302.

tetejűek voltak. A birtok, az egész hely 52 kis hold volt. Volt nagy marhaállomány: ökrök, tehenek, rideg marhák, anyalovak, csikók. Nemhogy akkor adósság lett volna, készpénz volt ezer forint, amit én kaptam. Akkor kaptam, mikor megnősültem.

Hírbül hallottam: az apósom szülei nagyon szorgalmas szerzők voltak. Az apósom nagyon könnyelmű ember volt. Körülbelül [a] nősülésem után 15 évre innend is, onnand is támadják:

– Fizess, kezes!

Akárki hívta, mindenkinek elment kezesnek. A kölcsönt adók mind zsidó[k] voltak. Hogy a birtokokat el ne árverezzék, közibük kellett lépni, ellent állni. Így valami, ami megmaradt nékem, amit én kifizettem, abba [beletartozott a] fele ház és a kertaljai fele föld 2300 öl, és a gyermekeknek ami visza lett tartva birtok a fele házzal.

A Lajos hitvány ember lett, nem nősült meg, meghalt. Ami kis vagyon maradt reá, elpazalta.

A Sándor se nősült meg. A bátyja, a Károly is meghalt. Annak a lánya, veje tartották el a jussáért. Pár éve halt meg. Tisztességesen eltartották és el is temették.

Szóval, amit ezer forintot kaptam szegény nőmmel, [annál] többet nem számíthatok, mert a fele ház és a 2300 öl föld, nem tudom ért-e annyit, mint amit kifizettem.

[A sertéskereskedés régen]

8 éves koromtól fogva édesapámmal voltam Zalába[n], Somogyba[n], Tolnába[n], Fehér megyébe[n], Vasba[n], Győr megyébe[n] 12 éves koromig.

1860-ba[n] születtem január 24-én. Mint leírtam, 8 éves koromtól fogva 12 éves koromig ezek[et] az 5 megyéket nagyobb részt összejártam. Azután 70 évig összejártam az egész ország minden részét 1942-ig. Azután tudom idáig, 1949-ig milyen a helyzet nálunk. Idáig ezt mind jól tudtam, [hogy] 90. évem[ig] mi történt. Ezután mi történik, nem tudom.

12 éves koromtól fogva 1914-ig, míg a háború ki nem tört, tudom, milyen volt helyzet Magyarországon. Amelyik országok az osztrák uralom alá voltak rendelve, azok rendezkedtek felette szóval a Ferenc József uralkodása

alatt. Csehország osztrák, Horvátország magyar korona alatt volt és Magyarország Erdélyországgal együtt; egyenlő értékű, egyforma pénz volt [forgalomban].

Ha Magyarországból akart menni valaki valamelyik országba, nem kellett határátlépési engedély, és ha valamelyik országból ide akartak jönni, azoknak se kellett átlépési engedély. Akármit akartak egyik országból a másikba szállítani, kereskedelmi céllal is, és más után is, nem kellett sem szállítási engedély, sem határvámot fizetni.

Magyarország mindenféle terményeit, legfőbb[en] kövér sertéseit Bécsbe szállították. Legnagyobb hízlalás volt Kőbányán, ahol évente több százezer disznó hízott meg.[180] Annak nagyobb része Bécsbe ment. Utána Győrbe se sokkal kevesebb hízott évente. Azután az ország majdnem minden városaiba[n] is voltak hizlaldák, községekbe[n] [a] házaknál az egész országba[n], ezekből is sok [sertés] került Bécsbe, amit [az] ottani vidéki hentesek el nem tudtak fogyasztani. Szóval, [amit] a vidékek nem tudtak elfogyasztani, azt a kereskedők megvették, azokat is mind Bécsbe szállították.

A hízlalásnak Győrbe[n] volt a legjobb előnye a nagyobb hizlalók között, mint Kőbánya is, és még jobban az alföldi városokkal összehasonlítva. Abból a szempontból Győrbe[n] mindig arra számítottak, [hogy mennyit rendel Bécs.]

Kedden volt a vásár. Hétfőn 10 óráig soha nem is raktak[181] ott a sertéskocsik. A győri állomásokon a kocsik mindig ötvenesével, százával álltak. Nem kellett gondolkodni, [hogy] nem lesz kocsi. Hétfőn már tudták, mert már Kőbányán is tudták, mennyit raktak be vasárnap. Mert azok[nak] akkor be kellett rakni a többi alföldi városokból, uradalmakból, ahol hizlaltak, és a kereskedők[nek], amit falukon összeszedtek, azoknak azt már szombaton mind be kellett rakni.

Szóval, hétfőn 10 órára azt már tudta [mindenki], mennyi van tudatva. Akkor Bécs Győrt tudatta, ha kevesebb volt, mint amit Bécs hetenként fogyaszt, akkor annyit raktak Győrbe, amennyit körülbelül Bécs egy hétig fogyaszt.

[180] A fővárost az első világháborúig a kőbányai sertéshízlaldák látták el sertéshússal. A nagytétényi sertéstelep 1914–1923 között Fónagy Béla kivitelezésében épült Just Lajos és Vajda Béla tervei szerint. Az 1950-es években bővítették, 1995-ig működött.

[181] értsd: rakodtak

10 óráig is rakodtak. 4–5 óra alatt Bécsbe[n] volt a vonat. Akkor ott mindegyiknek a kocsijait különb[182] lerakodóhoz tolatták, hogy mindegyikét egyszerre szedjék le. Ha annyi volt jegyezve, ami már arra a hétre ölég Bécsnek, akkor Győr semmit sem rakott arra a hétre.

Szóval, minden hétre Magyarországból elment Bécsbe 20.000 darab hízott disznó. Körülbelül annyi Csehországból is, Prágából is. Odajöttek több városokból venni. Ott volt[ak] nekik külön vágóhídjaik. Levágták és a jeges kocsikba[n] elszállították és télen az egész ország minden részéről mennyit szállítottak leölve.

A sovány sertés piarca Bécsújhelyen volt.[183] Századokéval előbb Sopron[ban] volt, oda jöttek az osztrákok venni.

1877-be[n] megállapodtak az osztrákok: ne menjün[k] oda, hozzák a magyarok Bécsújhelybe, nem kell nékik a határon vámot fizetni.[184] Oda kellett vinni azután, ott lett a sovány sertéspiac. Éppen úgy lett ott is, mint Sopronba[n] volt.[185] Mindennap vásár volt.

Még édesapámmal abba[n] az időbe[n] én is kétszer hajtottam süldőket Sopronba. Azután a hízott marha, másféle levágni való marha mind oda ment Bécsbe és a marhákból – ami az osztrákokhoz tartozott – más városokba is vittek Magyarországból is, és Erdélyből is. Erdélyből a hízott sertést Pestre szállították, mert a bécsi út sertésszállításra igen hosszú volt. Hány[186] millió forint jött be ezért Magyarországba évente, ez[t] mind a földművelők termelték. És valami is, más termény is, ami gabona és másféle, azt mind a földművelők termelték. És ezen csak örülni lehetett, hogy kivitték vagy kivihették és az ország ezen kívül még bővelkedett mindenben: elsősorban kenyérbe[n], zsírba[n], húsba[n], tejbe[n], vajba[n], borba[n], pálinkába[n].

[182] helyesen: külön

[183] Bécsújhely, Wiener Neustadt: jelentős, 1890-ben 24.000 lakosú város Bécs előterében. 1854-től, a semmeringi vasút átadásától vasúti csomópont, a Déli Vasút megépítése után a Sopron–Bécsújhely közti vasútvonalon jelentős forgalmat bonyolítottak le Magyarország és Ausztria között. 1752-től Katonai Akadémiája, 1909-től katonai reptere volt.

[184] Az osztrák-magyar kettős monarchián belül 1867 óta létezett vámközösség. BÁN 1989. II. 235.

[185] Sopron volt évszázadokon át a Bécsbe irányuló állatkereskedelem központja.

[186] értsd: ahány

Szóval, a világon mindenfelé élelmiszerbe[n] bővelkedtek a nem földművesek is: iparosok, másféle osztályokhoz tartozók is. Ami cikk itt nálunk nem volt, azokból az országokból kellett behozni, ami ott volt éppen.)

Aránylag mi [is] hozzájutottunk azokhoz a rendes árért. Mindazok hozzájutottak, a rendes árért, amit odavittek nekik.

Abba[n] az időszakba[n] – mint irtam – mind a földműves, mind [az] iparos, [és] másféle osztályhoz tartozók is a legrendesebben megélhettek és rendesen, tisztességesen felnevelték gyermekeiket. Még akinek nem volt tisztességesen [vagyona, az is meg] tudott [élni] vagy egy kis földet szerezni.

Abba[n] az időbe[n] is voltak olyan hitvány, aljas emberek, akiknek szerencsétlenség végett kellett eladnia szüleikről reá[juk] maradt birtokukat. Ezek nem számítanak azok közé a rongy emberek közé, akik a szüleikről rá[juk] maradt birtokot elpazalták; és vannak olyanok is, akiknek a szüleik legtiszteségesebbek voltak, [de akiket] nem birtak reá venni semmiféle dologra, tisztességre. Már fiatal[on] korán elzüllöt[tek], evégett a legnagyobb fájdalomba, bánatba hozták szüleiket.

Sajnos, 90. évembe[n] látom fokozatonként, mi különbség van [az] ötven éven[187] előtti vagy akkori, vagy a mai fiatalságba[n]. Szóval, a gonosz, dologtalan, rosszlelkű, csavargó, irigy emberek [nemhogy] elfogynának, hanem inkább szaporodnak. Mielőtt Erdélyt el nem vették, Magyarországtól, micsoda kereskedelmi forgalom volt onnan Magyarországba sertés[ből] és marhából! Magam is évente több, mint ezer darab sertést elszállítottam Győrbe a hizlaldába. Szinte míg Horvátországot el nem vették Magyarországtól – mert az magyar korona alatt volt, avval a különbséggel Erdéllyel szembe[n], hogy [az] ottani helyzetbe, belügyébe Magyarországnak semmi köze se volt –, annak alsó feléről micsoda sertés és marhát szállítottak vagy hajtottak át a Dráván. Áthozták ezek az újvidéki, zombori, szabadkai, bezdáni – szóval az avidéki – kereskedők, [akik] mind lábon hajtották. Én magam is több éven keresztül évente több ezer sertést elszállítottam Győrbe a hizlaldába Rumáról, Mitravicáról, Eszék alsó-, felsővárosból – mert három városrész volt, Eszék a harmadik városrész volt, fesztungos[188] városrész –, Gakováról, Pozsegáról, Pákrácról, Potgorácról, Verőcéről, Daruvárról.

[187] értsd: évvel

[188] Festung (német) = ünnep; a belvárosban tartották az ünnepi rendezvényeket.

Sajnos, hogy a háború [után a kapcsolat] megszűnt, az országunkat eldarabolták. Megszűnt Magyarországnak mindenbe[n] a boldogsága. Elvették Magyarországnak, a régi királyoknak a koronázó városát, Pozsonyt és attól kezdve egész Felső-Magyarországot egész Máramarosszigetig, egész a román határig mind a cseheknek adták. Több vármegye egészen azoké lett, több megyéken áthúzták a határt. Volt olyan megye, amiből alig maradt vissza valami, mint [ahogy] Komárom várost is elvették, ami az írás szerént évszázadok óta a dunántúli reformátusok püspöki szék helye volt és a sok református egyházak is elestek.[189] Ott, azokba[n] a megyékbe[n] nem jártam. Beszterce, Liptó, Máramaros megyékbe[n] kétszer voltam nyáron Koritnicán. Első éven Budapest–Zólyomon át mentem Besztercebányáig vonaton, onnét fiákeren mentem Koritnicára. Mondták, [hogy] légvonalba[n] 7 kilométer, országúton éppen 24 kilométer. Besztercebánya nem nagy város, [de] mintaszépségű város. Amint a fiákeren ültem, ott a nagy hegyek között elsőrendű volt, bámultam bele, micsoda fenyőfák voltak ott egész Koritnicáig. És maga a fürdő is, Koritnica, bámulatos szép hely volt. Míg fiákeren mentem, míg oda nem értünk, elfáradt a nyakam a tekergésbe[n]: hol egyik felől néztem, hol a másik felől azokat a bámulatos vastag hosszú fenyőfákat.

Másik éven Pozsonyon át mentem a Bécs–pozsony–odonbergi vonaton. Azon éppen az a látványság[190] volt majdnem Pozsonytól fogva egészen Rózsahegyig. Azon a vonalon az az állomás Rózsahegy, onnét 8 kilométer Koritnicáig. Éppen olyan úton mentem egész odáig, fenyvesek között mint előtte való éven Besztercebányáról. Ezeket a nagyértékű helyeket, bányákat mind elvették Magyarországtól [és] a cseheknek adták. Az még borzasztóbb, amit a románoknak adtak: gyönyörű Erdélyországot. Megvannak néki legjobb termőföldjei, bányái, olajforrásai, erdei mindenféle fajta fából; a híres szép Kolozsvár mindenféle református iskolákkal. [A] híres Marosvásárhely, az is mindenféle református iskolákkal és a Székelyföld, az igazi székely magyarokkal; Székelyudvarhely, több városok és sok nevezetességei.

[189] A Dunántúli Református Egyházkerület a Felvidék nyugati felére is kiterjedt. 1920-ban az egyházkerület elvesztette a barsi, a komáromi és részben a drégelypalánki egyházmegyét. Az anyaegyházak száma 301-ről 247-re csökkent. ZOVÁNYI 1977. 162.

[190] helyesen: látvány

A kolozsvári református templom nagyharangjáról a debreceni református nagytemplom harangján az a felirat van, amit párszor magam is olvastam. E harangnak nincs mása. Kolozsváron bőg a bátyja. Még ezen kívül is, amit leírtam, más sok mindenféle nevezetességeiről – ez mind a románoké lett.

Még Magyarországnak egyik nevezetes részét, Szatmár megyét [is] azoknak adták. A nevezetes Érmelléket, ami híres volt bor- vagy szőlő- és gyümölcstermeléséről; egy híres nagyközség, Tasnád a nevezetes református templomáról. Az ország egyik legnagyobb megyéjéből alig maradt vissza valami.

Nagyvárad[ot], ami az országunk egyik legnépesebb és legnagyobb kereskedelmi városa volt és a nevezetes Arad megyét, Aradot – az ország egyik legnevezetesebb városa volt a 13 vértanú halálra ítélése és az ítélet végrehajtása[191] végett –; Temes megyét, Temesvárt, Versecet, Torontál megyét és Becskereket, Szentmiklóst , Nagykikindát és még több városokat is, amit le nem írtam, mind a románoknak adták.

A szerbeknek adták az élőkamarát, Bánátot, Bácskát, Újvidéket, Zombort, Szabadkát, Óbecsét, Csakovát[192] le egészen Lugosig és Lugost is. A szerbeké lett Horvátország is, ami a magyar korona alatt volt. Ezt mind a szerbeknek adták. Már mint előbbre le van írva, Pozsony, a régi magyar királyok megkoronázó városa, a cseheké lett.

Magyarországon boldogság volt, amit én tudok, 1872-től 1914-ig, míg Ferenc József uralkodott.[193] Ennek az uralkodása alatt virágzott az ország boldogsága, boldog volt a nép, a földmíves, iparos és másféle osztályhoz tartoztak, akik a keresetüket megtakarították, legtisztességese[bbe]n megélhettek

[191] A kéziratban: *és a németek végre is hajtották.*

[192] Csákova többségében németek, kisebbrészt szerbek, románok és magyarok lakta város Temesvártól 33 km-re DK-re, a Holt-Temes partja mellett épült, ma Romániához, Temes megyéhez tartozik. 1900-ban 4601 lakosából 2596 volt német (56,42%), 918 román (19,95%), 548 szerb (11,91%) és 502 magyar (10,91%) anyanyelvű, 2889 római katolikus, 1481 ortodox és 123 zsidó vallású. A lakosság 66%-a tudott írni-olvasni, a nem magyar anyanyelvűek 17%-a beszélt magyarul.

[193] I. Ferenc József 1848–1916 között uralkodott; 1848. december 2-án lépett trónra, 1868. június 8-án koronázták királlyá, 1916. november 21-én Schönbrunnban hunyt el. BENDA 1983. III. 690., 740., 832.

és gyermekeiket tisztességesen felnevelhették. Szóval, 1872-től 1914-ig milyen volt a helyzet Magyarországon, azt is tudom.

Míg az országot el nem darabolták, [a] háború alatt milyen volt a helyzet, azt is tudom. Hogy az országot eldarabolták, 1938-ig, míg a háború megint ki nem tört, milyen volt a helyzet, azt is tudom. Míg az oroszok meg nem szálltak, milyen volt a helyzet, azt is tudom. Miután megszálltak bennünket, idáig milyen lett a helyzet, [azt is tudom]. Csak azt nem tudom, ezután milyen lesz, csak gondolom, hogy éppen az a helyzet lesz, mint Oroszországban van.

Csehországban is voltam háromszor Karlsbadba[n] fürdőn.[194] Igazi szépség volt akkor, világfürdő volt. Az oroszoknak van ott egy borzasztó nagy kéttornyú templomuk, annak gömbös tornyai köröskörül aranyozással van[nak] befuttatva. Sajnos, 1917-be[n] is el kellett mennem, negyedszer is. Szegény Kálmán fiam Égerbe[n] – ez egészen a bajor határ közelében van – halt meg a kórházba[n]. Onnét hozattam haza. Nyugodjék békében [a] hazai földbe[n]!

[Adásztevel község átalakulásáról, fejlődéséről]

A dédnagyapám Böröczky Pál volt, 82 éves volt, hogy meghalt. Én akkor 12 éves voltam. Többször elbeszélte a község helyzetét, de az[t] is még dédapjának a nagyapjai után visszamaradt beszéd után beszélte el, mint én is.

Árpád fiának – egyiknek – Tevel volt a neve. Azt a történelemből tudjuk, hogy az volt a neve, és mikor a községet felépítették, mikor a telepesek megjöttek, átadták nékik. Így kap[ta] akkor a község a nevét. Adás Tevel – mondta – Szentgállal volt határos, de Mária Terézia a katolikus hitbizományt felállította. Akkor a Bakonyhoz ami erdőség tartozott, azt elvette tőlük, Eszterházy-birtok lett. Szinte a másik részét is elvette, az meg a zirci apátságé lett, az meg német telepeseket hozott, felépíttette a községet – annak neve Nagy Tevel lett. Azért hívták Némettevelnek, hogy Némettevel lett.

[194] Karlsbadi útjairól hazatérve értékes ajándékokat hozott a hozzátartozóinak, gyermekeinek és unokáinak. Egy teás- és egy kávéskészlet ebből fennmaradt Győry Endre családjánál. Győry Endréné szíves közlése 2013. február 7-én.

Azt nem is lehet elgondolni, ami a németeknek át lett adva birtok, és amit az apátság magának fenntartott, ami máig is megvolt – most lett szétosztva.

Azon alulról voltak a szőlőhegyek.[195] Ezek hogyan maradtak meg, [nem tudom]. A neveik voltak a szőlőhegyeknek: Öreghegy,[196] Seghegy,[197] Csúsz,[198] Kató,[199] Remete,[200] Dömökirét,[201] Homok[202] – ezeknek mind külömb[203] hegymestere volt, elöljárói és még a pásztorok is mind teveliek voltak.

[195] A magyarországi szőlőhegyek önkormányzatát feldolgozta, a hegytörvények egy részét kiadta Égető Melinda. ÉGETŐ 1985., 2002., 2004., 2006.

[196] A pápai pálosok tulajdonában lévő *Léhért pusztai Öreg-* és *Kishegy* 1759-ből fennmaradt árendás szerződését közli ÉGETŐ 2006. 87–88. Eszerint az adászteveli nemes és nemtelen lakosok az Öreghegytől 70, a Kishegytől 15 rajnai forint bérleti díjat fizettek egy évre két egyenlő részletben, ezenfelül szőlővel és gyűmölccsel is kedveskedtek az uraságnak. A szőlőhegy betelepítése a következő években is folytatódott. A pápai pálos konvent perjele az Öreghegy melletti parlagföld betelepítési szerződését 1761. január 1-én adta ki Horváth József urasági ispánnak és nemzetes Meréthey Péternek. A léhérti szőlőhegy megújított artikulusait 1762. június 4-én adta ki páter Kolarics Joakim perjel. (Uo. 100–101., 112–117.) Később 1803. január 10-én Medgyesi Somogyi József Kovácsiban (Pápakovácsiban) tartott úriszékén alkottak új hegytörvényeket Jákó (Bakonyjákó) község, Arda és Döbrönte puszták szőlőhegyei számára, melyet a vármegyei később kiegészítve jóváhagyott. (Uo. 174–189.) 2013 októberében sikerült a Léhért pusztai *Kishegy* protokollumát (1749–1902) és számadáskönyvét (1764–1859) fellelni és lefotózni. A két jegyzőkönyv fotómásolatát a Dunántúli Református Egyházkerület Levéltárában helyeztük el.

[197] Az *Arda pusztai Seghegy*et a tulajdonosok: Vajda Ferenc és felesége, Niczky Terézia alsópatyi lakosok 1756. december 3-án kelt szerződésben 80 forint évi árenda fejében adták ki a nemesteveli lakosoknak szőlőtelepítésre. Ez a dátum tekinthető a szőlőhegy alapítási idejének. A szerződés szövegét közli ÉGETŐ 2006. 71–72. (A regesztában Csapó Mihály tévesen szerepel a tulajdonosok között, hiszen ő adászteveli nemes, a bérlők egyikeként írja alá a szerződést.) Vajda és felesége 1757. május 14-én adta ki a Seghegy 31 pontból álló szabályzatát. (Uo. 73–77.) Az 1803-ban elfogadott új hegytörvényekben *Öregseghegy* néven szerepel. (Uo. 174.)

[198] Az 1803. évi hegytörvényekben nem szerepel, de *Cserhegy* és *Mélljárok* (Mélyárok) hegy igen, ezek egyike lehet. ÉGETŐ 2006. 174.

[199] Az 1803. évi hegytörvényekben nem szerepel, de *Cserhegy* és *Mélljárok* (Mélyárok) hegy igen, ezek egyike lehet. ÉGETŐ 2006. 174.

[200] Az 1803-ban kiadott új hegytörvényekben *Remetehegy* néven szerepel. ÉGETŐ 2006. 174.

[201] Az 1803-ban elfogadott új hegytörvényekben *Dömölki rét hegy* néven szerepel. ÉGETŐ 2006. 174.

[202] Az 1803-ban kiadott új hegytörvényekben *Ardai puszta sive Homokhegy*, azaz *Ardai puszta*, vagy *Homokhegy* néven szerepel. ÉGETŐ 2006. 174.

Szóval, mint írtam, ezelőtt még 50 évvel ezeknek a hegymesterei, elöljárói, pásztorai mind teveliek voltak.[204] Szóval, [az] iratok mind a hegymesternél voltak. Azt mondták, Remetén jó bor termett, míg a tőkék el nem pusztultak. Már ötven évvel előbb tőke nem is igen volt. Régi nagy alma- és körtefák voltak mindegyikbe[n].

A hegykimenések mindig Szentgyörgy[205] hetébe[n] szoktak lenni.[206] Egyik nap egyiké, másik nap másiké. Mindegyik hegynek szokott lenni pénze büntetésekből, pásztorpénzekből. Ami megmaradt, azt mikor hegykimenések voltak [elköltötték], mindegyik [alkalommal] az Ardában volt nagy dáridó.[207] A teveliek, akiknek még volt birtoka, mind elment[ek], de a németek nem mentek el. Aki elment is, nem mert odamenni egy se közibük az Ardába, mert voltak olyanok köztük, akik leitták magukat, megverték volna a németeket. Pedig akkor már ezeknek a szőlőhegyeknek nagy része a jákói és némettevelí németeké volt.

Volt még Némettevel és [a] bödögei határ között egy legelője a községnek, Uzal[208] volt a neve. Olyan 100 k[atasztrális] hold körül volt. Mondták, kitűnő legelő volt, nem lapos, inkább dombos volt, de nem volt hegyes. Mondják, a rideg nevendék marhák oda jártak ki legelőre minden nap. A rideges oda hajtott ki Némettevelen át az Ardáig, onnét nem messze volt, de az[t] már eladták régen. Én ennek a hírét csak öregapámtól hallottam.

Volt még egy 200 k[atasztrális] hold legelő, amit az isten is legelőnek teremtett. Volt két helyen hosszat húzódott völgy, a források körül voltak

[203] értsd: külön

[204] Az adászteveli hegyelöljárók tárgyi hagyatéka nem került Győry Endréné gyűjteményébe, de a szomszédos Tapolcafőről egy hegybírói kulacs M. P. monogrammal igen. A kulacs Molnár Péter hegybíró tulajdonában volt, az 1960-as években ajándékozták Győry Endrénének. 1995-től a Pápa város által megvásárolt Győry-gyűjteményben található.

[205] Szent György napja: április 24.

[206] A szőlőhegy megvizsgálását a törvények is előírták. Az 1757. évi *seghegyi* törvények 14. artikulusa előírta, hogy a hegymester az esküdjeivel és a birtokosokkal együtt minden évben Szent György napkor menjen ki a hegyre és szemlélje meg a gyepűk, árkok állapotát és a hanyag gazdákat 1 forintra büntesse meg. Vö. ÉGETŐ 2006. 74.

[207] A hegytörvények a borozásnál is megszabták az illendőség határait; tiltották a részegeskedést, garázdaságot.

[208] Helyesen: *Uzsal puszta*, melyet Nagytevelhez csatoltak. ILA–KOVACSICS 1964. 89.

hosszat nagy egerfák, egyik felől Ugoddal[209] volt határos, másik felől Bödögével. Bödögét és Pusztabödögét, ami a Bakonyból kifolyik víz, az választja el egymástól. Annak a partjai is mindvégig volt[ak] mind a kétfelől egerfával [övezve].

Ezen a vizen malmok is vannak. Ott volt közel egy malom, Csenyemalomnak hívták, ebbe a folyóba folyt bele mind a két völgyből a forrásvíz. Itt meg volt, ha meleg volt, a völgyekbe[n] vagy a Séd-hosszat levő fák alatt a hüsellő helyük, ihatták akármelyik árokba[n] a forrásvizet és a Sédből is ihatták mindenütt, mert nem volt partos. Mint írtam, az isten is legelőnek teremtette.

Míg nálunk a tagosztály[210] meg nem volt, a falu körül voltak a legelők a legjobb földek. Most nálunk aránylag a szántóföldekkel összehasonlítva, mennyi a szántóföld a gazdálkodáshoz, mennyi legelő köll, annál több volt a legelő, voltak pásztorok: tehenes, rideges, csikós és kanász, mindegyiknek megvolt a külön lakása a falu végén. A rideges a rideg marhákat Szent György hetibe[n] hajtotta le. Oda jártunk le, akiknek marháink voltak, minden vasárnap sózni a marháinkat. Ha elfogyott a tavaszi munka, akinek ökrei voltak, az ökröket is ráhajtottuk. Ugyan kevés ökör volt akkor a faluba[n]. Ló sok volt, azokat is levezették és azok mellett mindig két ember volt, fölváltva egyik a másikat, mert az ökröket a rideges őrizte.

– Úgy volt az mindig – mondta a nagyapám – száz éveken keresztül.

Akkor még, az én időmbe[n] is csak fehér marha volt, tarka marhát nálunk nem is lehetett látni. A legelő közepén volt egy nagy gunyhó[211] téglából, kőből csinál[va] és külömb[212] volt mellette a rideges[213] gunyhója. Annak abba[n] volt katlanja, tűz is volt benne, azon sütött-főzött.

Tavasszal elment a marha, ősszel mint a göböl, hízottan jöttek haza. Sajnos, ez az én életembe[n] nem soká tartott. Éppen 20 éves voltam, mikor elpusztult. Azt az isten tudja, hogyan és miképp volt a telekkönyvbe[n], több

[209] Ugod 1895-ben 11.084 kh határú, 1910-ben 2105 lakosú község, határának 60%-át erdő borította. 1945-ig a gróf Esterházy család bakonyi erdőgazdaságának központja volt. ILA–KOVACSICS 1964. 380–381.

[210] Adásztevelen 1877-ben volt tagosztály, tagosítás.

[211] értsd: kunyhó

[212] értsd: külön

[213] eredetileg: *tehenes*, áthúzva, alá írva: *rideges*

száz évekkel előtti családoké volt, de minden családnak volt benne – de azt senki sem tudta a faluba[n], mennyi – jussa. Attól függött, melyik családnak mennyi az utódja. Amelyik családnak több volt az utódjuk, kevesebb jussuk volt benn, amelyik családjuknak kevesebb volt az utódja, azoknak több volt benn. És voltak benn többen, akik[nek] nem volt marhájuk, [az ő jussukon] ugodiak, bödögeiek szoktak reá marhákat bérelni. Ezek két darab marháról mindig megkapták, amit fizettek, bérletet.

Mondták már sokan, emlegették évekkel előbb: kikerestetik a családfát, hadd tudja meg mindenki, mennyi van benn.[214] Lehet, [hogy] olyanok hajtanak rá 5–6 darab marhát, aki[k]nek nemigen van benn. Lehet olyan is, aki egyet sem hajt rá, annak meg sok van benn. Utóbb kerültek olyan emberek, dologtalanok, akik tönkre mentek, mert nem dolgoztak, csak vadásztak. Ha lőttek is nyulat, azt a kezükbe vitték, de a tarisznyájukat mindig tele vitték vagy krumplival, vagy fejes kukoricával. Elkezdték, mikor tejes volt és vitték mindaddig, míg találtak a mezőn.

Mondták, lehetett hallani, néha még babot is vittek. Nem rendes vadásztarisznyájuk volt, hanem nagy tarisznyájuk. Azután ezek sokan lettek. Egy zsidó ügyvéddel megegyeztek: aláírtak 60-an, ha kikeresi a családfát, menynyit fizetnek néki; ha nem tudja kikeresni, semmit sem adnak néki. Ahogyan úgy[215] ki is kereste. Igen sokan, mikor megtudták, mennyi van írva néki, még a mérnök kimérte, igen sokan eladták a jussukat 10 krajcárért kvadrát ölét[216] oly föltétellel, hogy a mérnököt ők fizetik. Negyed részét a pénznek a vevők visszafogták. Ugodiak, bödögeiek vették meg. Amit a bödögeiek vettek meg, azt az ő határuk felől mérték ki; amit az ugodiak vettek meg, azt azok felől mérték ki. Amit el nem adtak, az egyben maradt. Nekünk 600 öl jutott. Volt olyan, akikek 2–3 hold is jutott. Mi fölszántottuk, volt aki nem szántotta föl. Azok már akkor 13 krajcárért adták el kvadrátját.[217]

[Mi] elvetettük első éven zabbal, másodikon búzával, harmadikon rozszsal. Akkor adtuk el 15 kr[ajcárért] ölét, így akkor már nem is maradt senki-

[214] T. i. mennyi legelőjog illeti meg őket.
[215] értsd: úgy-ahogy
[216] A kéziratban: *vadrát ölét,* értsd: négyszögölét.
[217] A kéziratban: *vadrátját.*

nek sem, mindenki eladta. Így pusztult el a drága legelő azok végett, akik már a maguk vagyonát elpazalták, elpusztították, erre [is] rátették a kezüket, ezt is elpusztították.

Mikor a nemességet megkapták, az a nemesség is kétféle lehetett, mert mindig azt mondták *amás* nemes[218] községieknek, a mi községünk *donácziós* nemes[219] község[nek]. Mi, adás-teveliek mindnyájan donácziós nemesek vagyunk.

Akkor már nagyközség volt.[220] Dolgozni nem szerettek. Kevesen voltak, akik szerettek dolgozni. Egy kisebb része vadászott, valami 20-an kereskedéssel foglalkoztak. Ketten voltak egy-egy társaságba[n], eszerént 10 társaság volt. Lejártak Zomborba, Rumára, Mitravicára vásárolni. Zombor a Dráván innen van, a határszéltől nem messze. Ruma, Mitravica meg a Dráván túl van, a határ szélétől nem messze. Egyik egyik, másik másik irányba[n].

Oda a faluból abba[n] az időbe[n] valami 80-an lejártak hajcsárkodni. Volt ott egy Keglovics nevű cég, azok voltak 30-nál többen társak, ezek nagyobb része szerb volt, de horvát is volt köztük. Úgy voltak beosztva, [hogy] ezek közül felváltva kettő volt Sopronba[n] az eladásnál és egy mindig ment minden falkával. Volt olyan hét, [amikor] 4–5 falka is elment, 300–400 darab egy falkába[n]. Ehhez köllött minden falkához 4–5 ember, a többi társuk mind lent vásároltak [a] piarcokon, pusztákon, a cselédektől a falukba[n]. Majdnem minden nap összejött 200–300 darab disznó. Ezekkel a teveli hajtók mindegyik olyan ismeretségbe[n] lettek, amelyikek oda értek Sopronba, egyik falkával 4–5-ten, azok mindjárt jöhettek haza. Valami kis pénzt adtak a családjuknak, pár napig itthon voltak, dolgozni nem szerettek, mentek vissza. Még útiköltséget is adtak nékik előlegbe[n]. Másik hajtásnál leszámították[221] ugyan a teveli kereskedőknek is. Ezek közül a teveli hajtók közül volt mindig hajtójuk. Ezeknek nem kellett több 10 hajtónál, mert ha 10 társaság volt, maguk ketten voltak, mindegyik társaságnak csak egy hajtó

[218] értsd: *armás* nemes, pontosabban: *armális* (= címerleveles) nemes

[219] értsd: donatiós (= adománybirtokos) nemes

[220] A nagyközségi jogállást az 1886:22. tc. végrehajtásakor kapta a község, amely 1950-ig nagyközségnek számított. Nagyközségnek a rendezett tanács nélküli, de önálló igazgatással bíró községet nevezték. A kisközségek ezzel szemben valamelyik körjegyzőséghez tartoztak. FEJES 1982. 86., BÁN 1989. I. 282.

[221] értsd: levonták

kellett. Ezek nem hajtottak többet 140–150 darabnál, azt hárman is elhajtották. Ebbe belekerül[t] csaknem egy hónap, míg felértek Sopronba. Pláne nyáron, mikor melegek lettek, a stációkon, a vendéglők[nél] mindenütt voltak nagy ak[l]ok, 2–3 akol is, amelyikbe egybe[n]-egybe[n] belefért 150–200 darab. És a hajtók olcsóbban kaptak enni, mint más utas. A bort, pálinkát éppen annyiért kapták, mint más. Ezek is, akik a teveliekkel szoktak hajtani Sopronba, eladtak, együtt hazajöttek, pár napig itthon voltak, együtt megint lementek, s ez így ment mindig, firul fira[222] maradt mind a kereskedőknek az oda való lejárásuk, mind a hajcsároké mindaddig, míg a múlt század első feléig a vasutak el nem készültek.

Mikor a vasutak elkészültek, azután ez megszűnt, mert vasúton szállították a sertéseket és a hajtókra azután nem volt szükség. Azután idehaza maradtak, kevés kivételével megszokták a dolgot. Voltak olyanok is, [akik] nem szokták meg. Volt egy kis földjük vagy házuk, azt is eladták, tönkre ment a családjuk. Ezekből lettek osztán a dologtalan csavargók.

Megint pár család lement Rumára, a Piáczovitz[223] grófhoz Horvátországba a téglagyárba, [és] ott dolgozott. A kereskedők sem mentek azután, mert megmaradt hírbe[n] az utókornak, [hogy] ennek a nagyapjának is, annak a nagyapjának is nagy vagyona, sok földje volt, mind elkereskedte[224] és ez úgy is volt.

A legutolsó korba[n] az én nagyapám is foglalkozott legutoljáig a kereskedéssel. Édesanyja, apja, szegény édesanyám sokkal előbb meghalt, mind azok, nemhogy valami vagyon maradt volna, hanem én tartottam őket és én temettem el mindeniket.

Éppen csak egy család volt nálunk, akinek az elődje az akkori kereskedésből földeket szerzett volna, körülbelül 40 vagy 50 hold[at]. Annak gyermekei azt el is oszthatták, mai napig is sok utódjuk van és a föld meg is van náluk.

1877-be[n] lett meg nálunk a tagosztály, akkor a határunkba[n] a legjobb földek a némettevelí határ hosszat voltak, akkorra nem volt ölég. 150 évvel előbb Uzalt, ami közös legelő volt, el adták és már akkorra a németeteveli

[222] értsd: fiúról fiúra
[223] helyesen: Pejacsevich
[224] értsd: eladta, elherdálta

falun ami túl van, az a négy szőlőhegy, annak is már mindnek a nagy része a jákói és némettevelí németeké volt. És még azt a drága pusztabödögei legelőt is elpusztították.

Az már az én életembe[n] volt szóba[n], amire a rideg marhákat a tehenes Szent György hetébe[n] lehajtotta és ősszel úgy jöttek haza mind a göbölök, meghízva. Minden vasárnap elmentünk sózni őket, ott gyönyörködtünk bennük és a teveli itthoni határba[n] is már 1877-re annyi földet eladtak nékik egyik dűlőben is, a másik dűlőben is, [hogy] mikor a mérnök kihasította nékik végig a határuk hosszát a mi határunkból, bámultunk bele, [hogy] már a határunk része, egy nagy része a legjavából, a németeké. Tudtuk, hogy a határban már dűlönként sok földjük van, de ennyit még se gondoltunk. Egy szekérút, két öles, lett végig hasítva. Ugyanazok földjeik végeiből lett elvéve, ez hasítja el, de ugyan teveli határ Tevelre adózik.

Ilyenek voltak az elődök – tisztelet a kivételnek! Nem dolgoztak, csak pazaltak, amelyiknek még volt [mit] pazalni. Bámulat az, ami e községben történt, az egész; vagy minden családba[n] – egy pár család kivételével.

Ez az új nemzedék már dolgozott, kereskedett, ki is Somogyból, Tolnából, Baranyából, aratás után Fehér megyéből is. Már édesapám is foglalkozott vele, én is foglalkoztam vele 82 éves koromig. Szóval, a községünk annyi[t] fejlődött, mindenféle tekintetben, gazdálkodásban, kereskedésben és mindenféle dolgokban legtisztességese[bbe]n foglalkozott mindennel. Ezen a szomszéd községek csudálkoztak: mi volt Tevel és mi lett belőle!

Mer[t] azokba[n] a régi időkbe[n] igen lenézték a tevelieket mindenféle tekintetbe[n]. Valami olyasféle dolgok történtek akármelyikkel, mindjárt azt mondták:

– Ne csodálkozz rajta, teveli!

Ma meg azt mondja az egész vidék:

– A teveliektől csak tanulni lehet, mert azok értelmesek.

Mindenféle dologba[n] ilyen változás történt száz év óta Tevelen. Az első világháborút átéltük, már amennyire, annyira. Míg a másik háború ki nem tört, egészen jól voltunk. Most isten tudja, mi lesz velünk.

Ezen könybe[n] amit leírtam előbb, 80 év kivételével – hogy mi volt a faluba[n] és mi történt, mióta a község lett – ezt mind dédnagyapámtól hallottam, az meg ezeket mind a nagyapjától hallotta, az megint a nagyapjától

hallotta, így maradt vissza az egész mindenről való tudósítás mai napig is. Az én utódaim már tudnak erről beszélni.

Már az én időmbe[n], 1877-be[n], [mikor] 17 éves voltam, meg lett [a] tagosítás. A falu körül, ami volt legelő [a] Homokgödörnél, Hátivölgynél, Gelegenyésnél, ezeket a háztelkekhez mind felosztották. Fel is szántotta mindenki a magáét. Azután csikós nem kellett, rideges sem kellett. Éppen abba[n] az időbe[n] lett eladva Pusztabödöge, így arra sem volt szükség. Aki a rideg marhákat őrizte, kanász lett.

Ami a faluból kimegy közlekedési út a Séden át a határba Gyimót felé, a réttől fogva [a] középső malom körül a zsidó temetőig, mindenütt a Séd-hosszat – ott volt egy földvételi nagy gödör, ahonnan mindenki vitt földet töltésnek, ki hová akart – ez a terület a Séd-hosszat mindenütt tele volt nagy fűzfákkal és [ma] már mindenütt tele van nagy agáczafákkal.[225]

Körülbelül 30–32 hold – ez lett a disznójárás. Tehénjárás lett a léhérti pusztából a melegkertet, dohányföldet nem számítva. Akiknek volt benne egy vagy két léhérti földje vagy egy barátréti földje vagy rétje, [eladhatta]. Ebből aki akart – kötelező nem volt – odaadott egyet. 500 kvadrát[226] volt egy föld vagy rét. Kevesen voltak, akik nem adtak. Ebből lett a tehénlegelő: amint a faluból ment az út Simaházának, az úttól fogva a Sebőséd-hosszat a léhérti szőlőhegy alatt.

Most a léhérti pusztát hogy felosztották, mert az állami hitbizományi birtok volt – [nagy változást jelentett, hiszen] a község ezt több száz éven át birta árendába[n]. Hallom, hagytak belőle külön tehénlegelőt és külön disznójárást. Mert én, mióta felosztották, azóta nem voltam odahaza.

[*A kézirat itt megszakad.*]

*****

[225] értsd: akácfákkal
[226] A kéziratban: *vadrát*.

RÖVIDÍTÉSEK

Levéltári források

DREL = Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára (Pápa)
MOL = Magyar Országos Levéltár (2012-től Magyar Nemzeti Levéltár)
PL = MNL Veszprém Megyei Levéltára, Pápai Levéltára (Pápa)
RL = Ráday Levéltár (Budapest)
VeML = MNL Veszprém Megyei Levéltára

Hírlapok

DPL = Dunántúli Protestáns Lap
PEIL = Protestáns Egyházi és Iskolai Lap
PFK = Pápai Független Kisgazda
PH = Pápai Hírlap
PL = Pápai Lapok
PN = Pápai Néplap
PV = Pápa és Vidéke

IRODALOM

BALLA 1890 = BALLA Gábor: Az adásteveli ev. ref. egyház története. = DPL 1 (1890) 7. sz. (február 16.) 111–114., 8. sz. (február 23.) 128–131., 9. sz. (már5cius 2.) 143–145.

BÁN 1989 = BÁN Péter (szerk.): Magyar történelmi fogalomtár I–II. Gondolat, Bp., 1989.

BANA 2011 = Győr a modellváltó város 1867–1918. Források a dualizmus kori Győr életéből. A kötetet összeáll.: Bana József et aliter. Győri tanulmányok 33. Győr, 2011.

BÁNDI 1996 = BÁNDI László (főszerk.): Emlékhelyek Veszprém megyében. Veszprém Megyei Közművelődési Intézet, Veszprém, 1996.

BEKE 1905 = BEKE Ödön: A pápavidéki nyelvjárás. Athenaeum Irod. és Nyomdai Részvénytársulat kiadása, Bp., 1905.

BÉL 1989 = BÉL Mátyás: Veszprém vármegye leírása. Veszprém, 1989. Fordította Takáts Endre. A fordítást az eredetivel egybevetette Wellmann Imre. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai, 6.)

BENDA 1983 = BENDA Kálmán (főszerk.): Magyarország történeti kronológiája. I–IV. Akadémiai Kiadó, Bp., 1983.

CSABA 1959 = CSABA Imre: A Tanácsköztársaság Veszprém megyében. Kiadja a Magyar Szocialista Munkáspárt Veszprém Megyei Bizottsága. [Veszprém, 1959.]

ÉGETŐ 1985 = ÉGETŐ Melinda: Szőlőhegyi szabályzatok és hegyközségi törvények a 17–19. századból. (Szöveggyűjtemény). A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadása. Bp., 1985.

ÉGETŐ 2001 = ÉGETŐ Melinda: Szőlőhegyi szabályzatok és hegyközségi törvények a 17–19. századból. L'Harmattan Könyvkiadó, Bp., 2001. (Szőlőhegyek történetének forrásai, I.)

ÉGETŐ 2002 = ÉGETŐ Melinda: Hegytörvények forrásközléseinek gyűjteménye (1470–1846). L'Harmattan Könyvkiadó, Bp., 2002. (Szőlőhegyek történetének forrásai, II.)

ÉGETŐ 2004 = ÉGETŐ Melinda: Hegytörvények és szőlőtelepítő levelek Győr és Sopron vármegyékből (1551–1843). L'Harmattan Könyvkiadó, Bp., 2004. (Szőlőhegyek történetének forrásai, III.)

ÉGETŐ 2006 = ÉGETŐ Melinda: Hegytörvények és szőlőtelepítő levelek Veszprém vármegyéből (1626–1828). [Munkatársak: Dominkovits Péter és ifj. Hermann István.] L'Harmattan Könyvkiadó, Bp., 2006. (Szőlőhegyek történetének forrásai, IV.)

FEJES 1982 = FEJES Imre: Veszprém megye közigazgatási beosztásai és tanácsi vezetői (1945–) 1950–1981. Szerk.: Somfai Balázs. Veszprém, 1982. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai, 2.)

FÉNYES 1851 = FÉNYES Elek: Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leiratik. I–IV. Pest, 1851.

GYÉL 2003 = Győri életrajzi lexikon. 2., átdolgozott kiadás. Szerk.: Grábics Frigyes, dr. Horváth Sándor Domonkos, Kucska Ferenc. Galgóczi Erzsébet Városi Könyvtár, Győr, 2003.

ILA–KOVACSICS 1964 = ILA Bálint–KOVACSICS József: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Bp., 1964. (Magyarország helytörténeti lexikona)

JAKAB 2006 = JAKAB Réka (szerk.): A Veszprém Megyei Levéltár ideiglenes fondjegyzéke. II. kiadás, Veszprém, 2006. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai, 18.)

KIS 1904 = KIS Ernő: Veszprém vármegye református köznépe. = DPL 15 (1904) 24. sz. (június 12.) 415–420., 25. sz. (június 19.) 433–438., 26. sz. (június 26.) 449–452., 27. sz. (július 3.) 467–470.

KONCZ 1986 = KONCZ Pál: Pápa XVIII. századi papírmalma. MTESZ Papír- és Nyomdaipari Műszaki Egyesület, Bp., 1986.

KONCZ 1987 = KONCZ Pál: Igal (Pápa) XIX. századi papírmalma. MTESZ Papír- és Nyomdaipari Műszaki Egyesület, Bp., 1987.

KOVÁCS 1994 = KOVÁCS Bálint: A nagytiszteletű főorvos. Dr. Merétey Sándor 1893–1993. = Confessio 18 (1994) 2. sz. 49–52.

KOVÁCS 1998 = KOVÁCS Bálint: A Keresztyén Ifjúsági Egyesület története 1883–1950. Szerk.: M. Bánkuti Piroska. Bp., 1998.

KRÁNITZ 2012 = KRÁNITZ Zsolt: „Késő idők emlékezetében éljenek…" A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi anyakönyvei 1823–1952. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2012. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Jubileumi kötetek 1.)

PÁTKAY 2010 = Mayerné PÁTKAI Tünde (szerk.): Adásztevel. [Falumonográfia.] Adásztevel, 2010.

RAMÓCZY 1847 = RAMÓCZY Valerián: Álladalomtan. II. Pozsony, 1847.

RÓMER 1860 = RÓMER Flóris: A Bakony, terményrajzi és régészeti vázlat. Győr, 1860.

SZAKÁL 2002 = SZAKÁL Gyula: Vállalkozó győri polgárok 1870–1940 között. Sikeres történeti modellváltás. L'Harmattan, Bp., 2002. (A múlt ösvényén)

SZEGHALMY 1937 = SZEGHALMY Gyula: Dunántúli vármegyék. Bp., 1937.

SZEKERES 1890 = SZEKERES Mihály: Templomépítés a pápai egyházmegyéből. Rajz a kálvinista nép egyházi buzgóságától. = PEIL 33 (1890) 51. sz. (december 21.) 1734–1736.

TILHOF 2008 = TILHOF Endre: Ajkai életrajzi lexikon 2. Ajka, Ajkarendek, Bakonygyepes, Bódé, Csékút, Padrag, Tósok, Tósokberénd község és Ajka város neves személyiségei. Kiadja a Nagy László Városi Könyvtár és Szabadidőközpont. Ajka, 2008.

TILHOF 2009 = TILHOF Endre: Ajkai krónika. Történeti kronológia és adattár, a kezdetektől napjainkig. Kiadja Ajka város Önkormányzata, Ajka, 2009.

TORMA 1972 = Veszprém megye régészeti topográfiája. A pápai és a zirci járás. Írta Dax Margit, Éri István, Mithay Sándor, Palágyi Szilvia, Torma István. Szerk.: Torma István. (Magyarország régészeti topográfiája, 4.)

TÓTH 1999 = TÓTH Dezső: In memoriam. Emlékül a dákai tanítóknak. Szerzői kiadás, Veszprém, 2009.

TÓTH 2001 = TÓTH Dezső: Dáka iskolatörténete. Kiadja a dákai Szülőföld Baráti Kör, Veszprém, 2001.

VARGA 1998 = VARGA Béla (főszerk.): Veszprém megyei életrajzi lexikon. Veszprém Megyei Önkormányzat Közgyűlése, Veszprém, 1998.

VÖRÖS 1971 = VÖRÖS Károly: Gazdaság és társadalom a dualizmus korában. = Győr. Várostörténeti tanulmányok. Szerk.: Dávid Lajos, Lengyel Alfréd, Z. Szabó László. Kiadja Győr Megyei Város Tanácsa, Győr, 1971. 323–404.

ZOVÁNYI 1977 = ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. 3. javított és bővített kiadás. Szerk.: Ladányi Sándor. Bp., 1977.

KRÁNITZ ZSOLT

A Pápai Református Kollégium tanárainak önéletrajzai

A Dunántúli Egyházkerület tanárainak és rektorainak életrajzi adatait, szolgálati helyeit és tanulmányaikat bemutató, az egyházkerületi anyakönyvbe saját kezűleg beírt életrajzokat tartalmazó és az 1943-ban írott önéletírásokat tartalmazó kötetek megjelenése, majd az *Acta Papensia* legutóbbi, 2013/4. számában közölt Pongrácz József-életrajz után újabb, ezúttal szintén tanári önéletírásokat teszünk közzé.[1]

A Pápai Református Kollégium Tanárainak Anyakönyve[2] 9 tanár autográf önéletírását[3] és Pongrácz József tanár, könyvtáros naplóbejegyzéseit

[1] A Dunántúli Református egyházkerület prédikátorai és rektorai. I. 1526–1760. Szerk. KÖBLÖS József, KRÁNITZ Zsolt. Pápa, 2009. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Forrásközlések, 10.) KRÁNITZ Zsolt: „A késő idők emlékezetében éljenek…" A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi anyakönyvei 1823–1952. Pápa, 2012. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Jubileumi kötetek, 1.) KRÁNITZ Zsolt: „A késő idők emlékezetében éljenek…" A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai (1943). Pápa, 2013. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Jubileumi kötetek, 2.) KRÁNITZ Zsolt: „Megtanított bennünket imádkozni." Emlékezés Pongrácz Józsefre halálának 50. évfordulóján. = AP 2013/4. 511–662.

[2] Ki, mikor és milyen célzattal kezdeményezte a Kollégiumi Anyakönyv elkészítését, kutatásaink jelenlegi állása alapján nem tudjuk. Létére, vezetésére sem az egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyvek, sem a gimnáziumi, illetve a főiskolai közös tanári gyűlések, vagy a teológiai tanári gyűlések jegyzőkönyvei, sem a teológia igazgatói iratai, sem a korabeli sajtótermékek nem utalnak. Az önéletírások egységes szerkezete — családi adatok, iskolák–tanulmányok, szolgálati helyek, közéleti tevékenység, irodalmi munkásság és a saját családi élet történései — azt valószínűsíti, hogy az írók egységes kérdőpontokra adtak válaszokat. A Pápai Református Kollégium Tanárainak Anyakönyve a Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárának Kézirattárában van elhelyezve DREKK O. 895. szám alatt.

[3] A kollégium anyakönyvébe Faragó János, lic. Rácz Kálmán, Tóth Lajos, Kőrös Endre, Barcsi József, Sándor Pál, Földy József, Nagy Jenő és Török István írta be életrajzát. Terje-

DOI: 10.55954/AP.2014.1-2.125

tartalmazza.[4] A tanárok élettörténetüket 1940. március 3. és 1941. november 5. között írták be az Anyakönyvbe.[5] Nem ismeretlen forrás kerül közlésre, létezéséről a kortársak is tudtak.[6] A Pápai Pedagógus Lexikon, a Veszprém megyei életrajzi lexikon szerkesztői is felhasználták ezt a fontos forrást munkájuk során.[7] Kövy Zsolt gyűjteményi igazgató Földy József leszármazottaival folytatott levelezése során kimásolta a Földy-önéletrajzot, és elküldte az érdeklődő családtagoknak.[8] Kőrös Endre önéletrajzának részlete nyomtatásban is megjelent 2008-ban.[9]

delmi és tartalmi okok miatt Sándor Pál önéletírását külön közöljük. Ez év végén 4 különböző időpontban írt önéletrajza, önéletrajz-töredéke kerül kiadásra. Sándor Pál 3 időpontban írt az Anyakönyvbe: 1941. március 10-én a 34–40., 1964. június 8-án az 59–60. és 1971. szeptember 14-én a 61–66. oldalakon. 1968-ban írott önéletrajzát szintén a Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárának Kézirattára őrzi, jelenlegi jelzete: DREKK O. 1075.

[4] A kötet végén 105 oldalon (közben 2 üres oldallal) Pongrácz József 1956. március 14. és 1961. július 26. között (nem 1957. szeptember 15-ig!) írt naplójegyzetei olvashatóak, ezek főként szakmai jellegűek, a könyvtár munkájáról számolnak be. Az 1956-os forradalom idején írt bejegyzéseket Mezei Zsolt könyvtárvezető közölte a Pápai Hírlap hasábjain a forradalom 40 éves jubileuma alkalmából. MEZEI 1996. 7.

[5] Faragó János 1940. március 3-án, lic. Rácz Kálmán 1940. március 7-én, Tóth Lajos dátum nélkül, Kőrös Endre 1940. április 15-én, Barcsi József 1940. október 8-án, Földy József 1941. április 30-án, Nagy Jenő 1941. július 11-én, Török István pedig 1941. november 5-én írta be életrajzát.

[6] Pongrácz József írja 1942-ben a Dunántúli Protestáns Lap hasábjain megjelent *Barcsi József sírjánál* című cikkében: *Végső titka életének, hogy hívő ember volt. Az iskola tanárainak anyakönyvébe beírt önéletrajzi feljegyzéseit ezzel a mondattal végzi: „mindazt, amit tettem, nem én tettem, hanem tette az Úr, aki megtartott, és soha el nem hagyott." Boldogító és örvendező vallomás egy hosszú élet végén.* DPL 1942. 263.

[7] A Pápai Pedagógus Lexikon szerkesztői Faragó János, Tóth Lajos, Barcsi József, Földy József és Nagy Jenő életrajzánál jelezték, hogy használták a kollégiumi anyakönyvbe írt életrajzokat. A Veszprém megyei életrajzi lexikonban Faragó János, Sándor Pál és Földy József esetében van feltüntetve az anyakönyv. TUNGLI 1997. 18, 37, 39, 69, 85–86, 96–97, 102, 120, 123. VARGA 1998. 58, 156, 169, 296, 415–416, 443–444, 519.

[8] Paulik Győző nyugalmazott zenekutató, Földy József nevelt fia nagy igyekezettel gyűjtötte apja hagyatékát, ápolta emlékét. Az általa összegyűjtött írások, újságcikkek, fénymásolatok, megemlékezések, riportok a könyvtár kézirattárában vannak elhelyezve. Jelzete: DREKK O. 1560. Az életrajzot *kiírta a „Pápai református Kollégium Tanárainak anyakönyvéből" (O. 895. sz.) mint dr. Földy József autográf önéletírását: Pápán, 1985. szeptember 24-én Kövy Zsolt gyűjteményi igazgató.* DREL I. 1. v. 1985/208. Szabó Kálmán egyetemi docens előadása, amely a Pápai Öregdiákok Baráti Körének 1985. január 11-én hangzott el *Földy József görög–latin filoló-*

A tanári életrajzokat érintő kutatómunkánk során még két értékes, fontos életrajzi adatokat tartalmazó forrás került elő, amelyeket kiegészítésként szintén közzé teszünk: Nagy Jenő tanárról fia, dr. Nagy Jenő a Pápai Öregdiákok Társaságának vezetője, Pap Kálmán kérésére 1993. május 14-én előadást tartott a budapesti Evangélikus Gimnáziumban. Az előadás szövegét 1994 novemberében dr. Nagy Jenő elküldte Kövy Zsoltnak, a Református Gyűjtemények igazgatójának.[10] Földy Józsefről szintén fia, Paulik Győző állított össze életrajzot, ami érdekes részletekkel egészíti ki az önéletírást.[11]

Az Anyakönyv 9 olyan tanárnak az önéletrajzát tartalmazza, akik a 20. század első felében meghatározó alakjai voltak a Kollégium életének: Faragó János, lic. Rácz Kálmán, Tóth Lajos, Kőrös Endre, Barcsi József, Sándor Pál, Földy József, Nagy Jenő és Török István.[12] Személyükről eddig csak rö-

giai munkássága címen, a Pápai Öregdiákok Baráti Körének 1985. évi Évkönyvében is megjelent. Szintén Szabó Kálmán emlékezett meg a tanár úrról *Egy tudós tanár portréjához. A filológus Földy József* című, az Antik Tanulmányok 1898/90. évi 1. számának 91–99. oldalain. Az írás különlenyomatként is megjelent.

[9] 2008-ban Pápán jelent meg Huszár János nyugalmazott tanár szerkesztésében a *Dr. Kőrös Endre: Válogatott versek és műfordítások* című kötet. A kötetben olvasható versek megjelentek a szerző *Öreg legények* című kötetében. A műfordítások Kőrös Endre német és latin nyelvi jártasságát, költői képességét dicsérik. A füzet végén azok a művei szerepelnek, amelyek nyomtatásban megjelentek, főként a pápai nyomda termékeiként.

[10] Nagy Jenő levele és előadásának szövege a Református Könyvtár Kézirattárában nyert elhelyezést. Jelzete: DREKK O. 1507. a, b.

[11] Paulik Győző Földy József születésének 100 éves évfordulóján, 1981-ben kezdte meg apja hagyatékának összegyűjtését. Élénk levelezést folytatott az elvégzett munkáról Kövy Zsolt gyűjteményi igazgatóval, akitől értékes segítséget is kapott apja munkásságának feltárásához. Kettejük levelezése a Dunántúli Református Egyházkerület Levéltárában található, DREL I. 1. u. 1985/208. szám alatt. Az összegyűjtött újságcikkek, megemlékezések, cikkeinek, műveinek jegyzéke, a Paulik Győző által összeállított életrajz, illetve a Kövy Zsolt által a Tanári Anyakönyvből kimásolt életrajz is a Tudományos Gyűjtemények Könyvtárának Kézirattárában került elhelyezésre. Jelenlegi jelzete: DREKK O. 1560a–y.

[12] *Faragó János* 1865. július 6-án született Mályiban (Borsod vm.). Középiskolai tanulmányait Miskolcon, az egyetemet Budapesten végezte. 1890–1895 között Karcagon tanított, a középiskola igazgatója lett. 1895–1901 között Pápán oktatott, 1901–1925 között a gimnázium igazgatójaként, 1921–1925 között a kollégium főigazgatójaként működött. Felesége Antal Irén volt. 1944. március 27-én hunyt el Pápán agyvérzés következtében, Ólé Sándor lelkész temette. PREI XIV. sz. akv. 101. TUNGLI 1997. 37. DPL 1944. 66–67, 69–70.

Rácz Kálmán 1867. május 1-én született Mádon (Zemplén vm.). A gimnáziumot és a teológiát is Sárospatakon végezte, ahol két évig teológiai segédtanár és kollégiumi könyvtárnok volt. 1892-ben külföldön folytatta tanulmányait, egy félévet Bécsben, egy félévet Zürichben töltött. Bécsben licenciátusi képesítést szerzett. Hazatérte után nevelő, majd nyíregyházi káplán, 1896-tól Balsán (Szabolcs vm.) rendes lelkész volt. 1900-ban lett gimnáziumi vallástanár Pápán. 1917-ben teológiai magántanári vizsgát tett Sárospatakon. 1931-ig tanított Pápán, akkor nyugalomba vonult. 1941. október 3-án hunyt el 74 éves korában „szívizomelfajulás" következtében, Fazekas Mihály püspöki titkár temette. PREI XIV. sz. akv. 90. ZOVÁNYI 1977. 495. TUNGLI 1997. 96–97. SZÖGI 2000. 103 (871. sz.).

Tóth Lajos 1872. november 26-án született Túrkevén. A gimnázium alsó osztályait Kisújszálláson, a tanítóképzőt Debrecenben végezte. Hajdúszoboszlón segédkántor, majd kántor lett, 1905-ben a kolozsvári zenekonzervatóriumban szerzett középiskolai énektanári oklevelet. 1911–1936 között a pápai református főiskola ének- és zenetanára volt. Heti 38–42 órát tartott a gimnáziumban és a teológián. 1945-ben halt meg Soponyán az orosz megszállás kezdetén. Veje, Lányi Jenő, lánya, Tóth Irma és fiuk, Lajos is tragikus körülmények között vesztette életét. DPL 1945. 40. TUNGLI 1997. 120. PÓTOR 2000. 12–17.

Kőrös Endre 1872. június 10-én született Nagyváradon. Tanári oklevelet a budapesti egyetemen szerzett. 1896-tól magyar és német nyelvet és irodalmat tanított Pápán, a református gimnáziumban. 1901-től a Nőnevelő Intézet tanára, 1909–1934 között igazgatója volt. 1897-ben a Jókai Kör főtitkárának választották meg. 1903–1939 között a Pápai Hírlapot szerkesztette. 1934-ben vonult nyugdíjba. 1944. május 31-én zsidó származása miatt az egyházi vezetők tiltakozása ellenére be kellett vonulnia a városi gettóba, ezt megelőzve feleségével együtt öngyilkos lett. SZINNYEI 1891–1914. VII. 98–99. TUNGLI 1997. 69. VARGA 1998. 296. UJVÁRI 2000. 505.

Barcsi József természetrajz–vegytan–földrajz szakos tanár Szászvárosban (Hunyad vm.) született 1858. október 9-én. Tanulmányait Szászrégenben és Kolozsvárott folytatta, ahol 1888-ban szerzett tanári oklevelet. Tanítani Szászrégenben kezdett, majd tanári pályáját Mezőtúron folytatta. 1901-től 1924-ig volt a pápai református gimnázium tanára. A természettani szertár anyagát nagymértékben gyarapította. Egyiptomban és Olaszországban is járt tanulmányúton. Felesége Sebestyén Julianna volt. 1924-től Pápán nyugállományban élt. 1942. december 3-án 84 éves korában hunyt el „szívizomelfajulás" következtében, Ólé Sándor lelkész temette. PREI XIV. sz. akv. 96. TUNGLI 1997. 18. VARGA 1998. 58 (1942. december 4-én hunyt el!).

Sándor Pál 1881-ben született Alcsúton (Fejér m.). 1906-tól a pápai gimnáziumban tanított, magyar–latin–filozófia szakos tanár volt. 1941. szeptember 1-én nyugalomba vonult, a nagy tanárhiány miatt azonban még kisebb óraszámban tovább is tanított. 1978-ban hunyt el Pápán. TUNGLI 1997. 102. DPL 1941. 183.

Földy József 1881-ben született Kecskeméten. Középiskolai tanulmányait szülővárosa piarista gimnáziumában végezte, majd a budapesti tudományegyetemen szerzett magyar-latin-görög szakos középiskolai tanári diplomát. Pappá szentelték, majd a piarista rend gimnáziumaiban tanított Nagykanizsán, Temesváron, Budapesten és Debrecenben. 1912-ben áttért a

vid, életrajzi lexikonok hasábjain megjelent szócikkek álltak rendelkezésünkre, önéletírásukon keresztül közelebb kerülhetünk egyéniségükhöz. Életrajzaik kis, de annál fontosabb epizódokkal járulnak hozzá a Pápai Református Kollégium életének jobb megismeréséhez.

*****

[A PÁPAI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM TANÁRI ANYAKÖNYVE]

FARAGÓ JÁNOS

Születtem 1865. július 6-án a Borsod megyei Mályi községben. Szülőim: Faragó Gergely és Soós Juliánna református vallású, birtokos nemesek voltak. Régi magyar nemességünket a magyar királyi Belügyminisztérium 1914. augusztus hó 3. napján 86660. szám alatti királyi bizonyítványával igazolta, s elismerte a Nyéki előnév jogos használatát.

Az elemi iskola I–VI. osztályát a kistokaji református népiskolában végeztem az 1871–1877. években. Középiskolai tanulmányaimat a miskolci református gimnáziumban végeztem 1877-től 1885-ig. Ugyanott tettem érettségi vizsgát is 1885. június havában. VIII. osztályos koromban, az 1884–85. iskolai évben szénior voltam.

református vallásra. Rákospalotán, majd a Mikó Kollégiumban, 1923-tól a pápai kollégiumban tanított. 1947–1965 között Budapesten élt, filológiai munkásságát folytatta. Az Ókortudományi Társaságnak megalapítása óta tagja volt. TUNGLI 1997. 39.

Nagy Jenő az Esztergom vármegyei Kétyen született. Középiskolai tanulmányait Nyitrán és Selmecbányán végezte, majd 1906-ban a kolozsvári egyetemen szerzett magyar-latin szakos középiskolai tanári diplomát. Brassóban, majd Kolozsváron, 1929-től pedig Pápán tanított. 1941-ben visszatért Kolozsvárra tanítani. TUNGLI 1997. 85–86.

Török István teológiai tanár Pongrácz József legidősebb lányának, Etelkának volt a férje. 1904. december 1-én Tiszaeszláron született, apja Török Vince lelkész volt. A gimnáziumot Karcagon, a teológiát Debrecenben végezte, tanult Berlinben, Münsterben, Marburgban is. 1929-től a pápai református gimnázium vallástanára, 1931–1941 között a pápai Teológiai Akadémia tanára volt. 1941–1968-ig Debrecenben, a Tisza István Tudományegyetem Hittudományi Karának etikai tanszékén tanított. 1968. január 1-től nyugdíjazták. *Dogmatika* (1985) és *Ethika* (1988) című munkái Hollandiában jelentek meg. 1996. április 11-én hunyt el Debrecenben, a pápai alsóvárosi temetőben nyugszik.

Felsőbb iskolai tanulmányaimat a budapesti királyi magyar Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti karán végeztem 1885-től 1889-ig. Az 1889–90. iskolai évben gyakorló tanárjelölt voltam a budapesti magyar királyi tanárképző intézet gyakorló gimnáziumában. 1890-ben a budapesti magyar királyi Országos Tanárvizsgáló Bizottságtól classica–philológiából középiskolai tanári oklevelet kaptam. Közben 1887. október 1-től 1888. október 1-ig önkéntes voltam Grazban, a császári és királyi 37-ik gyalogezrednél.

1890. szeptember 1-től 1895. szeptember 1-ig a karcagi református gimnázium igazgatója voltam.

1895. szeptember 1-től 1901-ig a pápai református gimnáziumban működtem, mint a magyar királyi Vallás– és Közoktatásügyi Minisztertől kinevezett rendes tanár.

1901. augusztus 1-től 1928. szeptember 1-ig a pápai református gimnázium igazgatója voltam, és pedig 1911-ig hat évenként választott igazgató, attól fogva állandó igazgató voltam.

Szolgálati időm kiteltével a magyar királyi Vallás– és Közoktatásügyi Miniszter 1928. szeptember 1-el nyugdíjazott, közben kétszer a szolgálat érdekében visszatartott.

Az 1928–29. iskolai évben az egyházkerület fölkérésére s a magyar királyi Vallás– és Közoktatásügyi Minisztérium hozzájárulásával én vezettem az intézetet.

1928-ban az egyházkerületi közgyűlés megválasztott középiskolai felügyelőnek, s ezt a tisztséget ezeknek a soroknak az írásakor is viselem.

1921-ben Magyarország főméltóságú kormányzójától a tankerületi királyi főigazgatói címet kaptam, és előléptem az V. fizetési osztályba, a magyar királyi Vallás– és Közoktatásügyi miniszter pedig kinevezett az Országos Közoktatási Tanács[13] rendes tagjává.

[13] Az Országos Közoktatási Tanács a vallás- és közoktatási minisztérium tanácsadó, véleményező testülete volt. Pauler Tivadar miniszter szervezte meg, az iskolák fokozata szerint 4 szakosztályt hozott létre 3–3 évre kinevezett bel- és kültagokkal. 1875-ben Trefort Ágoston miniszter átszervezte, tudományszakok szerinti alosztályokat létrehozva. A Tanács feladata volt az összes középiskolai tankönyv revíziója.

Mikor nyugalomba vonultam, miniszteri elismerésben, a pápai református főiskola négyszáz éves jubileuma alkalmából 1931-ben pedig kormányzói elismerésben – signum laudis[14] – részesültem.

Mint az Országos Közoktatási Tanács tagja a magyar királyi Vallás– és Közoktatásügyi miniszter megbízásából több állami és felekezeti középiskolát, tanító- és tanítónőképző intézetet, polgári fiú- és leányiskolát meglátogattam. Felekezeti középiskolák érettségi vizsgálatain többször képviseltem a közoktatásügyi kormányt.

Hosszú időn át tagja voltam a pápai református egyháztanácsnak, Pápa város képviselőtestületének, a dunántúli református egyházkerületi közgyűlésnek s a főiskolai igazgatótanácsnak.

1904-től 1928-ig tagja voltam a magyarországi református országos zsinatnak; 1914-től 1928-ig tagja és jegyzője voltam a református egyetemes tanügyi bizottságnak.

Huszonöt esztendőn át elnöke voltam a Pápai Iparos Ifjúság Önképző Egyletének[15] s titkára a Pápai Református Nőegyletnek.[16] 1928-tól ügyvezető alelnöke vagyok a Pápai Református Collegiumi Diákszövetségnek.[17]

[14] A Magyar Koronás Érmet (felirata: *Signum Laudis*) a kormányzó 1923. június 19-én alapította Gödöllőn, polgári személyeknek adományozták a kormányzói elismerés jeleként. 1931-ben Faragó Jánoson kívül Vargha Kálmán, Pongrácz József és Fejes Zsigmond is megkapta. Ugyanekkor a kormányzói teljes elismerés jeleként a Magyar Koronás Nagy Aranyérmet kapta meg Balogh Jenő főgondnok és Antal Gábor püspök. DPL 1931. 182. KENYERES 2004. 114–115.

[15] A Pápai Iparos Ifjúság Önképző Egylete 1883-ban alakult, alapszabályait 1888-ban fogadták el. Alakuló közgyűlését 1888. január 29-én tartotta. Elnöke ekkor Koczka László (1898-ban Gyurátz Ferenc), alelnöke Németh János, jegyzője Szokoly Ignác, pénztárnoka Heim Ignác, könyvtárnoka Trauner Lipót volt. *Az egylet czélja a hasznos társalkodás előmozditása, az erkölcsnemesités, a szakértelem fejlesztése, a munkásságra és szorgalomra való ösztönzés, szóval az iparos ifjuság művelődésének előmozditása.* Magánszemélyek adományából, illetve az általuk szervezett rendezvények bevételéből könyvtárat állítottak fel. PÖLÖSKEI 1994. 413. PL 1883. 167. 1888. 25. 1893. 71. A Pápai Iparos Ifjuság Önképző Egyletének alapszabályai. Pápa, 1898.

[16] A Pápai Református Nőegylet 1897-ben alakult, rászoruló gyermekek és családok támogatását jelölte meg legfontosabb céljának. Az Egylet elnöke volt: Baranyay Zsigmondné, Vikár Kálmánné, Kis Józsefné, majd Cseh-Szombathy Lászlóné. A Pápai Református Egyházközség Értesítőjében kezdetben a segélyezett gyermekek, családok neveit, majd 1901-től Faragó János titkár éves működési jelentéseit lehetett olvasni. Lásd például: A Pápai Református Egyházközség Értesítőjének 1899–1914, 1927. évi számait. A Református Nőegylet

1912-ben gondnoka, utóbb gondnokkari elnöke lettem a Szondy–Kenessey kegyes alapítványnak.[18]

1903-tól fogva tagja vagyok a Pápai Takarékpénztár igazgatóságának.

1890-től 1895-ig tanügyi és társadalmi cikkeket írtam a Karcagon megjelenő Nagykunság[19] című hetilapban.

1895-től 1900-ig a Pápán megjelenő Pápai Lapokba,[20] attól fogva a Pápai Hírlapba[21] írtam cikkeket.

mellett 1874-től működött a városban a Pápavárosi Jótékony Nőegylet is. Működését (árvák ellátása, szegények segélyezése, elhagyatott betegekről gondoskodás) pontosan dokumentálták az évenként megjelent Évkönyvben. Az alakulásról például: A Pápavárosi Jótékony Nőegylet Évkönyve az 1874. évre. Győr, 1875.

[17] A Pápai Református Collégiumi Diákszövetség 1928-ban alakult. A gondolat már több mint 20 évvel előbb felmerült, Faragó János az 1906/07. évi kollégiumi értesítőben közölte *A pápai ref. főgimnázium volt iskolatársai szövetkezetének* alapszabályait. 1928-ban nagy lelkesedés kísérte a Szövetség megalakulását, az összeírt tagok száma meghaladta az ezret, az alakuló ülésen mintegy 300 volt diák vett részt. A Diákszövetség kettős célt fogalmazott meg: egyrészt ébren kívánta tartani a volt iskolatársakban az összetartozás érzését, másrészt segélyezni kívánta a főiskola szegény tanulóit. *Ennek a célnak elérésére a Szövetség gyüléseket, felolvasásokat, előadásokat tart, kirándulásokat tervez, továbbá alapitványokat, ösztöndijakat és diákintézményeket (ifjúsági otthon, menza, stb.) létesít.* Elnöke Antal Géza, ügyvezető alelnöke Faragó János, jegyzője Adorján Gyula volt. Pápai Református Kollégium értesítője. 1906/07. 123–127. DPL 1937. 39–40. A Pápai Ref. Collegium Diákszövetségének Alapszabályai. Pápa, 1929.

[18] A Szondy–Kenessey alapítvány Szondy Zsuzsanna 1752. március 28-án tett végrendelete eredményeképpen jött létre. Már életükben megegyeztek férjével, Kenessey Istvánnal, aki a dunántúli egyházkerület főgondnoka volt, hogy amelyikük túléli a másikat, alapítványt tesz a református egyház céljaira. A végrendelet többek között a pápai egyháznak tízezer, a felsőőrinek kétezer, a sárospataki kollégiumnak kétezer, a debreceninek több címen tizenhétezer, összesen kb. hatvanezer forintot rendelt. Az I. világháborúban megindult pénzromlás szinte az egész tőkét megsemmisítette. ZOVÁNYI 1977. 613.

[19] A Nagy-Kunság című folyóirat 1878–1938 között jelent meg Karcagon, majd 1925-től Kisújszálláson (1877-ben még Karczag és Vidéke néven). Változó alcímei: Társadalmi, közgazdasági és szépirodalmi közlöny; Független és szabadelvű hetilap; Politikai hetilap; Társadalmi és politikai hetilap. ARATÓ–SZÁSZ 1976. 62–65, 100.

[20] A Pápai Lapok című vegyes tartalmú hetilap 1874. május 3.–1919. július 20. között jelent meg. Felelős szerkesztője P. Szabó Károly, Füredi Albin, Szikszay István, Horváth Lajos, Körmendy Béla, Kőrös Endre, majd Goldberg Gyula volt. NAGY 1957. 68–70.

[21] A Pápai Hírlap 1903–1944 között jelent meg. Főszerkesztője Kőrös Endre és Szücs Dezső volt. Részt vett még a lap szerkesztésében Borsos István, Hoffner Sándor, Kapi Béla,

1895-től tanügyi és egyházi közlemények jelentek meg tőlem a Dunántúli Protestáns Lapban.[22]

Önálló füzetben jelentek meg alább fölsorolt dolgozataim:

1. Nehány szó Karcag város polgáraihoz. Karcag, 1891.
2. Fejlesszük gimnáziumunkat! Karcag, 1893.
3. Gimnáziumunk fejlesztése. Karcag, 1894.
4. Spinoza élete és Ethikája. Karcag, 1895.
5. Az objectivitas Homerosnál és Vergiliusnál. Pápa, 1896.
6. Ciceronak Catilina ellen tartott négy beszéde. Pápa, 1897.
7. A görög és keresztyén dráma. Pápa, 1900.
8. Középiskoláink és a magyar Alföld. Debrecen, 1900.
9. Rendtartás a magyarországi református középiskolák számára. Budapest, 1927.

A karcagi református gimnázium Értesítőjét szerkesztettem az 1890–91–1894–1895. tanévekben.

A pápai református főiskola Értesítőjének gimnáziumi részét szerkesztettem az 1901–1928-ig tanévekről. Itt jelent meg három dolgozatom:

1. Ciceronak Pompejus fővezérsége ügyében tartott beszéde. 1901–1902. tanév.[23]
2. Dr. Bodola Gyula emlékezete. 1914–15. tanév.[24]
3. I. Ferenc József. 1916–17. tanév.[25]

Köveskuti Jenő, Réthei Prikkel Marian és Weltner Sándor is. Megalakulásakor hetenként, majd hetente kétszer, végül újból hetenként jelent meg. NAGY 1957. 66–67.

[22] A Dunántúli Protestáns Lap a Dunántúli Református Egyházkerület hivatalos közlönye volt. 1890. január 5. és 1945. március 18. között hetente jelent meg. Szerkesztője volt Révész Kálmán, Németh István, Antal Géza, Czeglédy Sándor, Pongrácz József, Medgyasszay Vince, majd Győry Elemér. NAGY 1957. 30.

[23] *M[arcus] Tullius Ciceronak Gn[aeus] Pompeius fővezérsége ügyében tartott beszéde.* Pápai Református Kollégium értesítői. 1901/02. 3–34.

[24] *Dr. Bodola Gyula emlékezete. Írta s a pápai ref. templomban 1914. december 6-án tartott emlékünnepélyen elmondotta Faragó János főgimnáziumi igazgató.* Pápai Református Kollégium értesítői. 1914/15. 3–8.

[25] *Őfelsége I. Ferencz József emlékezete. Emlékbeszéd, melyet a pápai református templomban 1916. november 30-án tartott főiskolai gyászünnepélyen elmondott Faragó János főgimn. igazgató.* Pápai Református Kollégium értesítői. 1916/17. 3–8.

1899-től 1918-ig főmunkatársa voltam a Dunántúli Protestáns Lapnak, vezettem a lap kiadóhivatalát.

Megemlítem végül, hogy 1898-ban nősültem. Feleségül vettem Antal Irént, dr. Antal Gábornak, a dunántúli református egyházkerület akkori püspökének[26] a leányát. Három gyermekünk volt: Irén, Rózsi, Gábor.[27]

Rózsi leányunk meghalt csecsemő korában. 1921-ben meghalt a feleségem. Másodszor nem nősültem meg.

Pápa, 1940. március 3.

Faragó János

Lic. Teol. RÁCZ KÁLMÁN[28]

Születtem Mádon, Zemplén megyében 1867. május 5-én. Református vallású vagyok. Szüleim neve: Rácz Ábrahám és Palumby Zsuzsánna, akik földműveléssel foglalkoztak.

[26] Antal Gábor 1843. május 10-én született Szentkirályszabadján. Középiskolai tanulmányait és a teológiát is Pápán végezte 1855–1866 között. 1866–1867 között Monoszlón segédlelkészi szolgálatot látott el. Külföldi egyetemeken is tanult: Berlinben 1867. október 8-tól 1868. augusztus 12-ig a bölcsészeti, Zürichben 1868. október 14-től 1869. február 19-ig a teológiai karon. 1869-ben a Székesfehérváron tartott egyházkerületi közgyűlés alkalmával szentelték lelkésszé. Hazatérte után a pápai főiskolán a bölcsészeti és politikai tudományokat oktatta. 1887-ben az ácsi gyülekezet választotta lelkészévé, állását 1888-ban foglalta el, és 1896-ig töltötte be. 1896–1914 között Révkomáromban végzett lelkészi szolgálatot. A dunántúli egyházkerület 1890-ben tanácsbíróvá, 1892-ben aljegyzővé, 1896-ban püspökké választotta. A Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak tagja, 1903-tól alelnöke, 1907-től elnöke volt. A Konvent elnöki tisztét is betöltötte, a Ferenc József–rend nagykeresztese és a magyar főrendiház tagja is volt. 1914-ben hunyt el. Felesége Kluge Matild volt. DREKK O. 394t. 156. TtREL I. 8. d. 6. Ács. I. 1. II. 13. IV. 2. d. 9. Monoszló. 2. d. 10. Révkomárom. 9, 16. ZOVÁNYI 1977. 28. SZÖGI 2000. 97 (785. sz.). SZÖGI 2001. 89 (484. sz.)

[27] Irén 1903. november 17-én, Rózsa Julianna 1911. június 14-én, Gábor 1914. április 23-án született. Faragó János Családi lapja (Rózsa Julianna adatai hiányoznak!). PH 1911. 24. sz. (jún. 17.) 6.

[28] Rácz Kálmán 1941. október 3-án hunyt el. Az 1941/42. évi értesítőben emlékeztek meg róla. Abban közölték önéletrajzát, Fazekas Mihály püspöki titkár Gyászbeszédét és Rab István Búcsú Rácz Kálmántól című írását, melyet a alsóvárosi temetőben mondott el. Pápai Református Kollégium értesítője. 1941/42. 3–6. (önéletrajz), 6–8. (Gyászbeszéd), 9–10. (Búcsú Rácz Kálmántól.).

Az elemi iskola első öt osztályát szülőhelyemen elvégezvén, tanítóim felismerték a tanulói pályára alkalmas voltomat, rábírták népes családú, de szegény sorsú szüleimet, hogy adjanak be a középiskolába. Így kerültem be a sárospataki kollégiumba 1878 szeptemberében, ahol aztán elvégeztem a gimnáziumot. 1886 júniusában tettem az érettségi vizsgát, és hajlamaimat követve a lelkészi pályát választottam. A theológiát is Sárospatakon végeztem el. 1890 júniusában megszereztem a segédlelkészi, majd reá két évvel a lelkészi oklevelet. Akadémiai tanulmányaim mellett buzgón dolgoztam a főiskolai pályakérdéseken, munkáimmal minden éven díjakat is nyertem, négy év alatt nyolc díjat vittem el, s ezt is méltányolták tanáraim azzal, hogy tanulmányaim végeztével rám ruházták a teológiai segédtanári tisztet, amellyel akkor össze volt kötve a főiskolai könyvtárban segédkezés feladata is. Ezt a tisztet 2 éven át töltöttem be, s 1892. júniusban búcsút vettem a 14 évig keblén melengető Alma Mátertől. A következő iskolai évet tanulmányaimnak külföldön gyarapítására fordítottam, egy félévet a bécsi egyetem protestáns teológiai fakultásán, a másikat a zürichi egyetemen töltve,[29] s külföldről kitüntetésül a „licentiatus teologiae" tudományos fokozatot nyertem részben eddig magyar nyelven nyomtatásban megjelent műveim jutalma gyanánt, részben pedig német nyelvű írásbeli dolgozatom alapján. Erről szóló oklevelem Bécsben kelt a nevezett fakultáson 1893. június 29. napján.

Ilyen felszereléssel indultam neki az életnek. Hazatérve egy iskolai évig nevelő voltam Gencsy Béla földbirtokos[30] gyermekei mellett Balkányban, Szabolcs megyében, azután az egyház szolgálatába léptem. Mint segédlelkész működtem Nyíregyházán Lukács Ödön esperes[31] mellett 20 hónapig,

[29] 1893. április 19. és július 25. között volt a zürichi egyetem hallgatója. SZÖGI 2000. 103 (871. sz.).

[30] Gencsy Béla (1849–1900) és neje Patay Margit (1858–1943) gyermekei: Ella (1881–1969), Ferenc (1882–1933) és Béla (1885–1961).

http://www.shp.hu/hpc/userfiles/sajolaszlofalva/vics.pdf.

[31] Lukács Ödön lelkész 1843. augusztus 15-én született Szamossályiban. Középiskolai és teológiai tanulmányait Sárospatakon végezte, ahol köztanító és szénior is volt. 1869-től Zsurkon segéd-, majd 1870-től Nyíregyházán rendes lelkészként működött. 1880-ban a felsőszabolcsi egyházmegye esperesévé választotta. A Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak is

ahonnan rendes lelkésznek Balsára választottak meg.[32] Kisszámú gyülekezetem lelki gondozása nem kötötte le minden erőmet, maradt még időm a tudományos búvárkodásra is. Leginkább egyháztörténelemmel foglalkoztam, e téren alkotott műveimet folyóiratokban közreadtam, így nevem ismertté levén szélesebb körökben, négy év múlva a dunántúli református egyházkerület bizalma vallástanárul hívott el a pápai gimnáziumba, amely állásomat 1900. szeptember 1-én foglaltam el. Vallástanári tisztemet úgy fogtam fel, hogy növendékeimet tanítanom is kell, meg vallásos lelkületüket is fejleszteni, evégből tankönyveket is írtam, és evangyéliomi vallásos gondozást is adtam. Ez utóbbi eszközökül megalapítottam 1905-ben a Konfirmált Ifjak Egyesületét,[33] s irányítottam annak önképzési munkáját egész működésem alatt, vezettem további bibliaköröket, tartottam Vasárnapi Iskolát[34] alsóbb osztályos tanítványaimnak. Segédkeztem a gyülekezet körében is bibliakörök szervezésével és vezetésével egész tanári működésem alatt. Igénybe vette munkámat főiskolánk másik tagozata, a Teológiai Akadémia is. Amikor ugyanis a rendszeres teológia rendes tanára egyéb megbí-

tagja volt. 1896. március 1-én hunyt el. TtREL I. 8. d. 23. Nyíregyháza. 2, 3, 6. SZINNYEI 1891–1914. VIII. 111–112. ZOVÁNYI 1977. 380.

[32] Balsán született Erzsébet lánya 1899. május 19-én. TtREL I. 8. d. 21. Balsa. 3.

[33] A Konfirmált Ifjak Egyesülete az 1904/05. tanévben alakult meg. *„Az egyesület czélja: A vallásos buzgóság mélyítése, a keresztyén hitélet szilárdítása és a református felekezeti öntudat erősítése."* Alapszabályait az 1904. szeptemberben tartott egyházkerületi közgyűlés hagyta jóvá. Tagjai az 5–8. osztályos tanulók voltak, üléseit hetente tartotta. Kapcsolatot létesített a teológusok körében alakult Pápai Keresztyén Diákszövetséggel, annak ülésein testületileg megjelent. Az első évben 116 tagja lett az Egyesületnek (csak 22 diák nem lett tag). DREL I. 1. a. 1904. szept. közgy. 91–92. Pápai Református Kollégium értesítője. 1904/05. 97, 101, 153–154. DPL 1904. 704.

[34] A vasárnapi iskola nyugat-európai, belmissziói indíttatású mozgalom. A családi vallásos nevelés erőtlenedését kívánta pótolni, 6–12 éves korú gyermekek számára tartott tanórán kívüli foglalkozásokat. Magyarországon az első vasárnapi iskolák 1882-ben alakultak Tápiószentmártonban, Pancsován, majd 1884-ben Budapesten is elindult Biberauer Irma vezetésével. 1903-ban már 138 vasárnapi iskola működött, 436 tanító 4818 tanulót oktatott. Az iskolák száma 1913-ra 448-ra, a tanítóké 1034-re, a tanulóké pedig 12953-ra emelkedett. A tanítók és a mozgalom barátai 1904. december 3-án megalakították a Vasárnapi Iskolai Szövetséget, elnökévé idősebb Victor Jánost választották. A Szövetség Fecske és Örömhír címen lapokat is megjelentetett. FORGÁCS 1925. 211–214. BUCSAY 1983. 233. DOBOS 1987. 273. KÓSA 2006. 1085–1087.

zatása miatt szabadságolva volt, engem bízott meg a fenntartó egyházkerület az ő sorra kerülő tárgyai előadásával. Így adtam elő: dogmatikát, etikát, vallásfilozófiát, valláslélektant, vallástörténetet, symbolikát és apologetikát.[35] Leginkább ez utóbbi studium[36] nőtt annyira a lelkemhez, hogy két nagyobb terjedelmű tanulmányt is dolgoztam ki ebből a tárgykörből, amelyiknek egyike alapján letettem Sárospatakon 1917-ben a teológiai magántanári vizsgát, ugyanakkor egy másik szakcsoportból, az egyháztörténetiből is megszereztem a magántanári oklevelet. Így két szakcsoportnak: a rendszeresnek és egyháztörténetinek magántanára lettem. Úgy a teológián, mint a gimnáziumban sok éven át tanítottam a francia nyelvet is, mint rendkívüli tárgyat. Az ifjúság vallásos nevelésének országos viszonylatban is szolgáltam. Ilyen célból alapítottam meg és szerkesztettem egy képes ifjúsági lapot a középiskolások számára 1905. szeptembertől 1914-ig,[37] amikor a világháború kitörése és iskolai életünkben ezzel bekövetkezett bizonytalanság s zavarok miatt beszüntettem; utolsó évében már kétezer példányban jelent meg. Egyetemes országos érdeket szolgáltam továbbá a Középiskolai Országos Református Missziói Bizottság[38] elnöki tisztében, amely Bizottságnak az Egyetemes Tanügyi Bizottságtól nyert feladata volt az ország összes középiskoláiban szervezni és irányítani a vallásos élet mozdulásait, amely feladat teljesítésének egyik eszköze gyanánt tartottuk a nyári konferenciákat; egy–egy csoportot állandóan én vezettem nyugalomba lépésemig minden esztendőben. Országos érdekű munkát végeztem mint a középiskolai vallásta-

[35] Az 1918/19. tanévben 1918. november 19-től 1919. január 22-ig helyettesítette Czeglédy Sándorral és Trócsányi Dezsővel együtt a protestáns küldöttség tagjaként Svájcba és Hollandiába utazott Antal Géza, Pongrácz József és Vass Vince tanárokat. Az 1929/30. tanévben a gyakorlati teológiai tanszéken Herczeg Józsefet helyettesítette, majd az 1930/31. tanévben Török Istvánnal együtt az üresedésben lévő rendszeres teológia óráit látta el. Pápai Református Kollégium értesítői. 1918/19. 4. 1929/30. 10. 1930/31. 7.

[36] studium – tanulmány, tanulás, kutatás

[37] A Szövétnek című ifjúsági lap 1906. szeptember 1-től 1914. június 15-ig jelent meg július és augusztus hónapok kivételével havonta kétszer. NAGY 1957. 78–79.

[38] A Középfokú Iskolák Országos Református Missziói Bizottsága eredetileg Református Középiskolai Missziói Tanács néven alakult meg 1927 januárjában Budapesten, későbbi nevét az Egyetemes Konvent 1928 januárjában hozott határozata értelmében kapta. Vallástanárok és vallástanító lelkészek alakították abból a célból, hogy a református középiskolai diákság iskolán kívüli vallásos nevelését irányítsa, összehangolja. PAP 1928. 93–98.

nítás előadója az Egyetemes Tanügyi Bizottságban tíz éven keresztül, s azzal is a közérdeket szolgáltam, hogy a vallástanárokkal konventi megbízásból több éven át szakértekezletet tartottam mint elnök, fő súlyt fektetve arra, hogy a vallásos nevelés eszközeit egymástól tanulva tökéletesítsük. Tíz éven át mint püspökünktől megbízott hitoktató működtem a Pápai Állami Tanítóképző Intézetben is.[39]

Amennyiben egyéb megbízatásaim is szóba jöhetnek, felsorolom a következőket. Még balsai lelkipásztorságom alatt, 1898-ban megválasztott a felső-szabolcsi egyházmegye jegyzőjének. Mint tanár több ízben tagja voltam a Főiskolai Igazgató Tanácsnak, elnöke az Országos Református Tanáregyesületben[40] szervezett vallástanári szakosztálynak, több ízben kiküldött a közoktatásügyi miniszter érettségi vizsgákra kormányképviselőül. Mint a város polgára tagja voltam a város képviselőtestületének, s immár öt éve mint a Gyümölcstermelők Országos Egyesülete Pápai Körzetének elnöke szolgálom e sorok írásakor is a közérdeket.

Első írásom nyomtatásban 1888-ban jelent meg a Sárospataki Ifjúsági Közlönyben,[41] amely aztán később is közölt a teológiai tudomány körébe eső dolgozatokat tőlem. Érettebb tudományos munkáim megjelenésének színhelyei: a Sárospataki Lapok,[42] Protestáns Szemle,[43] Teológiai Szaklap,

[39] 1920–1927 között oktatott a pápai állami tanítóképző intézetben. A Pápai M. Kir. Áll. Tanítóképző-Intézet Értesítője. 1925/26. 5. (1920-tól oktat az intézetben!), 19. (7 éve tanít a tanítóképzőben!). 1926/27. 11.

[40] Az Országos Református Tanáregyesület (ORTE) 1902-ben alakult Debrecenben a református tanárok érdekvédelmi, szakmai szervezeteként. Folyamatosan megjelentette a Protestáns Tanügyi Szemlét, konferenciákat rendezett. Minden évben értesítőt, tankönyveket, szakkönyveket és iskolatörténeti kézikönyveket adott ki. Balatonbogláron és Borszéken üdülőket is fenntartott. 1951-ben feloszlatta magát, 1991-ben Debrecenben újjáalakult. KÓSA 2006. 1088–1089.

[41] A Sárospataki Ifjúsági Közlöny 1884 és 1948 között havonta jelent meg. A sárospataki kollégium szobáiból indult, diákok szerkesztették. A hírek, közlemények anyagát leginkább a kollégiumi életből vették. Irodalmi próbálkozásokat is közölt. 1948-ban további megjelenését nem engedélyezték. Pótlására adta ki a Sárospataki Református Lapok a Református Ifjú című melléklapot. FÜLÖP 1964. 115–119.

[42] A Sárospataki Lapok 1881. december 10-től 1905. június 10-ig jelent meg. Alcíme szerint a Sárospataki Irodalmi Kör közlönye volt. Felelős szerkesztőként Mitrovics Gyula, Radácsi György, Tüdős István, majd Rohoska József jegyezte. Utóbb Sárospataki Református Lapok néven jelent meg. FÜLÖP 1964. 119.

Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, Protestáns Tanügyi Szemle, Lelkészegyesület,[44] Dunántúli Protestáns Lap, a Pápai Főiskola Értesítője, a Pápai Jókai-kör Emlékkönyve;[45] prédikációim jelentek meg a Debreceni Lelkészi Tárban[46] (1904, 1906, 1908, 1909, 1911 és 1913. évfolyam) és egy lelkészbeiktatási beszédem a hivatalos Agenda mintabeszédei között. Mint munkatárs a Zoványi Jenő által kiadott Theológiai Ismeretek Tára (I–III. kötet. Mezőtúr, 1894–1901.)[47] anyagának meglehetős mennyiségét én dolgoztam fel. Nagyobb tanulmányaim: a Protestáns Szemlében: Fáy András mint protestáns (1893. évfolyam); Schmidt P. Der Palaterbrief című könyvének ismertetése (1893. évfolyam);[48] Unió-törekvések a negyvenes években

[43] A Protestáns Szemle a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadásában jelent meg a kezdeti években évente négyszer, 1894-től tízszer, majd havonta. Szerkesztője Kenessey Béla, Szőts Farkas, Ravasz László, Lencz Géza, Madai Gyula, Veress Jenő, Zsinka Ferenc, Áprily Lajos, végül Kerecsényi Dezső volt. CZEGLE 1983. 244. VOIT 2000. 515–516. CSEH–MÉSZÁROS 2006. 1279–1280.

[44] A Lelkészegyesület című folyóirat az Országos Református Lelkészegyesület hivatalos közlönye volt. 1908-tól 1944-ig jelent meg Debrecenben hetenként. 1993-ban újraindult. Főszerkesztője Baltazár Dezső, szerkesztője Barkóczy Endre, Lencz Géza, Módis László, Erdős Károly, Makláry Károly, Vasady Béla volt. SZALACSI RÁCZ 1973. 186. BÉNYEI 2007. 130.

[45] Az 1909/1910. évi Évkönyvben jelent meg írása *Haladunk-e s haladhatunk-e az erkölcsben?* címmel. KÖVY 1993. 75. A Pápai Jókai–kör Évkönyve az 1909/1910. évről. Pápa, 1910. 25–29. *A Pápai Jókai Kör Emlékkönyve 1893–1993.* című tanulmánykötet 1993-ban jelent meg Pápán Huszár János szerkesztésében.

[46] A Debreceni Lelkészi Tár 1902–1923 között S. Szabó József szerkesztésében jelent meg évente külön kötetekben. Prédikációkat, a lelkészi gyakorlat körébe tartozó beszédeket tartalmazott. 1917-től időszaki közlönyként szerkesztett hét kötetet Lencz Géza és Varga Zsigmond. SZALACSI RÁCZ 1973. 65. ZOVÁNYI 1977. 141.

[47] *Theológiai Ismeretek Tára. Hazai és külföldi források, főleg a Holtzmann–Zöppfel-féle „Lexikon für Theologie und Kirchenwesen" II-ik kiadása alapján Antal Géza pápa főgymnasiumi tanár, Révész Kálmán kassai lelkész, volt theológiai tanár és dr. Tüdős József theológiai magán tanár közreműködésével szerkesztette Zoványi Jenő theológiai magántanár, kolozsvári lelkész* – olvashatjuk a nagyszabású vállalkozás ismertetésekor a Dunántúli Protestáns Lapban 1891-ben. Az 1895-ben megjelent VI. füzet szerkesztői gárdája Antal Géza, Rácz Kálmán és Tüdős István volt. A Pápai Református Kollégium könyvtára minden évben, azonnal a megjelenés után beszerezte az egyes füzeteket. Pápai Református Kollégium értesítője. 1894/95. 136. 1895/96. 138. 1896/97. 207. 1897/98. 58. 1898/99. 116. DPL 1891. 729–732. 1893. 606, 856. 1895. 767.

[48] A Fáy Andrásról szóló írása az 1893. évi szám 16–51. és 162–197. oldalain, a könyvismertetés a 285–298. oldalakon jelent meg. PSz 93. 16–51, 162–197, 285–298.

(1897. évfolyam);[49] A svájczi reformátusok új énekeskönyve (1899);[50] a Lelkészegyesületben: Jézus a János evangyélioma fényében (1913.);[51] a Sárospataki Lapokban: Károlyi Gáspár és Káldi György bibliafordításai és a Károlyi biblia védelme (1891.); A Pápai Főiskola Értesítőjében: A Hegyi-prédikáczió szövege (1900/01.), Emléksorok Borsos Istvánról (1917/18.).[52] Társadalmi irányú apróságaimat a Zemplén,[53] Nyírvidék[54] és a Pápai Hírlap közölte.

Saját nevem alatt könyv alakban megjelentek a következő művek:

1. Károlyi Gáspár és Káldi György bibliafordításai és a Károlyi biblia védelme. Sárospatak, 1891.

2. Fáy András mint protestáns. Budapest, 1893.

3. Emlékbeszéd Lukács Ödön felett. Nyíregyháza, 1896.

4. Egyházi Beszédek közönséges és ünnepi alkalmakra I. k. Nyíregyháza, 1898.

5. A Halasi-féle népiskolai Egyháztörténet átdolgozása. Pápa, 1902.

6. Keresztyén hit- és erkölcstan a gimn. VII. o. számára. Pápa, 1904.

7. Kocsi Csergő Bálint. Népies életrajz. Pápa, 1906.

8. Kálvin János élete. Béza latin művének fordítása. Pápa. 1908.

9. Egyházi Beszédek. II. k. Pápa, 1910.

10. Kocsi Csergő Bálint élete. A serdülő ifjúság számára. Debrecen, 1912.

11. Jézus a János evangyélioma fényében. Debrecen, 1914.

[49] PSz 1897. 361–378.

[50] PSz 1899. 229–237, 321–334, 396–409.

[51] Az írás a Lelkészegyesület 1914. évfolyamában jelent meg. Lelkészegyesület 1914. 358–360, 373–377, 395–397, 413–416, 438–441, 458–460, 479–481, 498–499, 514–516.

[52] Székfoglaló értekezése: A hegyi predikáczió szövege az 1900/01. évi értesítő 21–74., a Borsos Istvánról írtak az 1917/18. évi értesítő 52–60. oldalain olvasható. Pápai Református Kollégium értesítői. 1900/01. 21–74. 1917/18. 52–60.

[53] A Zemplén (Hegyalja, Zempléni Lapok) című lap 1870–1944 között jelent meg Sátoraljaújhelyen hetente, később hetente kétszer. Alcíme gyakran változott. A legjellemzőbbek: Zemplén megyei ismeretterjesztő hetilap, tekintettel Tokaj-Hegyalja érdekeire; Társadalmi és szépirodalmi hetilap; Zemplén vármegyének hivatalos lapja; Politikai hírlap; Hetenként kétszer megjelenő politikai lap. FÜLÖP 1964. 59–61.

[54] A Nyírvidék című heti-, majd napilap 1880–1944 között jelent meg Nyíregyházán (1935-től Nyírvidéki Szabolcsi Hírlap címen). A lap szerkesztője Ábrányi Lajos, Jóba Elek, Inczédy Miklós, Porubszky Pál, Kertész László, Seres József és Gergely Andor volt. FARKAS 1969. 29.

12. Patak–Miskolc. Pápa, 1916.

13. Miért is vagyok én keresztyén? Pápa, 1917.

14. Hit- és erkölcstan a középiskolák IV. o. számára. Debrecen, 1926. II. kiadás. 1927.

15. Vallástörténet a középiskolák V. o. számára. Pápa, 1927.

16. A Református Keresztyénség Apologiája. Pápa, 1934.

Mint szerkesztő működtem a Sárospataki Ifjúsági Közlöny szerkesztőbizottságában az 1888/89. és az 1889/90. iskolai években, és megalapítottam, szerkesztettem és kiadtam a Szövétnek című képes ifjúsági lapot, amely Pápán jelent meg az 1906–14. években.

Írói álneveim: Attius Lenci, betűjegyeim: R. K. r. k. és z–n. A „lic." jelzést olykor elhagyom a nevem előtt.[55]

E könyv megelőző feljegyzéseinek íróját követve én is megemlítem családi állapotomat. 1896-ban nősültem, feleségül véve egyik szabolcsi kartársam leányát, Hódy Máriát, akinek apja, Hódy János vasmegyeri lelkipásztor volt.[56] Házasságunkból négy gyermek született: Erzsébet (most Nagy Gábor helybeli vallástanár felesége),[57] Margit (most özvegy, férje Várady Lajos

[55] Gulyás a következő álneveit ismeri: Atkins Lenci, Lenci és R.K. Az Atkins Lenci az Altius Lenci hibás olvasata lehet. GULYÁS 1956. 55, 277, 373, 616.

[56] Hódy Mária 1878. október 27-én született, anyja Papp Zsuzsanna volt. TtREL I. 8. d. 23. Lövőpetri. 32. Apja, Hódy János 1875-ben lett Lövőpetriben lelkész, előtte Tiszamogyoróson szolgált helyettes lelkészként 1874–1975 között. 1875-ben kötött házasságot Papp Zsuzsannával. 1882-ben választották meg vasmegyeri lelkésszé. TtREL I. 8. d. 23. Lövőpetri. 2, 8, 30–34, 48–50. d. 24. Tiszamogyorós. 8. PEIL 1875. 434. 1882. 343. Egyetemes Névtár. 1886. 288.

[57] Nagy Gábor vallástanár 1896-ben született Szomódon, apja Nagy Sándor református lelkész, anyja Antal Berta volt. Középiskolai tanulmányait a pápai gimnáziumban végezte. 1914-ben tett érettségi vizsgát. Budapesten kezdett orvosi tanulmányokat, fél évet végzett el, majd katonának sorozták. Az orosz frontra került, ahol megsebesült. Ezután a pápai teológián folytatta tanulmányait. Ászáron, Szomódon, Papkeszin, Kocson, majd Neszmélyen volt segédlelkész, rövid ideig püspöki titkár is Németh István püspök mellett. Ezután 1921-ben hitoktatóként működött Szombathelyen, majd Tatán tanított 1921–1931 között. 1929-ben szerzett vallástanári képesítést. 1931–1941 között a pápai főiskolán tanított. 1941. november 10-én 46 éves korában hunyt el. TREL törzslap. TREL Kgy. jkv. VIII. 180. A Pápai Református Kollégium Értesítője az 1941/42. iskolai évről. 11–13. DPL 1941. 241, 245–246. TUNGLI 1997. 84.

szőnyi lelkész volt),[58] Ilona (most Kovács János állami főmérnök felesége)[59] és Irén (most Kúr Géza csicsói református lelkipásztor[60] felesége).

Pápa, 1940. március 7.

Lic. Rácz Kálmán

TÓTH LAJOS

Születtem Túrkevén 1872. november 26-án. Szüleim Tóth Sándor és Nemes Eszter, szegény sorsú református vallású földmivelők voltak. Anyai nagybátyám, Nemes Balázs furtai (Bihar m.) tanító[61] engemet 2 éves koromban magához vett, s ettől kezdve Ő nevelt és taníttatott. Az elemi iskola V-ik osztályának elvégzése után Kisújszállásra vittek a gimnáziumba, hon-

[58] Várady Lajos lelkész 1882-ben Rempehollóson született. Gimnáziumi és teológiai tanulmányait Pápán végezte, a széniori tisztséget is betöltötte. Az 1906/07. tanévben a tübingeni egyetemen tanult. 1907-től Tatabányán helyettes, majd ugyanott 1911-től missziói rendes lelkész volt. 1922-től 1938-ig szolgált Szőnyön, közben 1923-ban beszolgáló lelkészként működött Komáromban. 1938. december 17-én hunyt el 56 éves korában. Felesége Rácz Margit, Rácz Kálmán tanár leánya volt. TtREL I. 8. d. 8. Komárom. 1. d. 11. Szőny. I. 2. II. 10. DPL 1939. 24–25. KÁLLAY 1997. 132. SZÖGI 2001. 491 (10011. sz.) VÁRADY 2001. 393, 416, 426.

[59] Kovács János apja Kovács Károly nyugalmazott miniszteri tanácsos, anyja Győry Mária volt. Ő maga a Veszprém és Somogy vármegyék területén működő Magyar Királyi 19. Földmérési Felügyelőség (Pápa, Jókai Mór u. 46–48.) mérnökeként, főmérnökeként, végül műszaki tanácsosaként dolgozott. 1925. január 27-én eljegyezte, majd 1925. május 23-án feleségül vette Rácz Ilonát. Tiszti Címtár. 1927. 110. 1928. 116. 1929. 134. 1931. 124. 1935. 145. 1936. 144. 1937. 198. 1938. 162. 1941. 203. 1943. 241. 1944. 250. Pápa és Vidéke. 1925/5. 1. 1925/22. 4.

[60] Kúr Géza csicsói lelkész 1893. július 30-án született Kulcsodon (Győr vm.), apja Kúr Géza kulcsodi lelkész, anyja Nagy Vilma volt. A kulcsodi elemi iskola elvégzése után 1 évig a pozsonyi evangélikus líceumban, majd Pápán folytatta tanulmányait. Pápán tett érettségit 1911-ben, ahol a teológiát is hallgatta 1911–1915 között. Segédlelkész volt 1915–1918 között Deákiban, majd tábori lelkészi szolgálatot végzett. Hazatérése után Komáromszentpéteren lett segédlelkész, majd 1920-tól 1944-ig csicsói lelkipásztor. A háború végén Nyugat-Európába, később az USA-ba emigrált. Az ohiói Niles városban lelkészkedett öt éven át, majd könyvkiadót alapított, Fáklya címen folyóiratot adott ki. 1991. december 23-án hunyt el. FÓNOD 1997. 182. KRÁNITZ 2013. 241–244.

[61] Nemes Balázs tanító Túrkevén született. 1872 előtt Zsákán tanított, majd Furtán 1872-ben a lányok praeceptoraként, 1873–1894 között pedig rektorként (fiúk tanítója) működött. 1906-ban Túrkevén élt nyugalomban. Egyetemes Névtár. 1886. 250–251. CSERNÁK 1906. 19, 21. Erdei tévesen Nagy Balázsként szerepelteti. ERDEI 2001. 182.

nan a IV-ik osztály elvégzése után a debreceni tanítóképezdébe iratkoztam be. Már kisebb koromba[n] is nagy előszeretettel tanultam a zenét, és pedig a harmóniumozást, minek bizonysága az, hogy 11 éves koromban már orgonán is játszottam egyházi éneket. Debrecenben rendszeresebben láttam a zenetanuláshoz, úgy hegedűn, mint orgonán, s főként elméletileg, ennek következtében III-ad éves képzős koromban kollégiumi oratóriumi orgonista lettem. Ugyanezen évben zenetanárom felvétetett a városi zenedébe a zongora tanszakra ingyenes növendéknek. Szintén ez évben megalakítottuk néhány társammal a tanítóképző első zenekarát, melynek aztán két éven át vezetője voltam. IV-ed éves koromban az énekkar vezetése is kezembe került. Ebben az évben történt meg először, hogy a tanítóképezdei ének- és zenekar meghívást nyert a vidéki hangversenyre, Hajdúszoboszlóra. Itteni szereplésünk következménye lett, hogy még ez évben (1891) — a tanítói oklevél megszerzése után — segédkántor lettem a hajdúszoboszlói református egyházban. Két év múlva — elődöm nyugalomba vonulása után — rendes orgonista-kántornak választottak meg. Összesen 20 évet töltöttem Hajdúszoboszlón. Ez idő alatt mindvégig vezetője voltam a Városi Dalárdának, melyet odamenetelemkor alapítottunk meg.[62] Ezzel számtalan sok helyi szereplésen kívül sokszor voltunk vidéki hangversenyeken, kerületi és országos dalünnepeken, s 1903-ban a temesvári dalversenyen díjat is nyertünk. Foglalkoztam ezenkívül zongora- és hegedűtanítással, s tanítványaimmal évente nyilvános zenevizsgákat tartottam. Az állami polgári iskolában pedig 8 éven át tanítottam az éneket.[63]

1905-ben a kolozsvári zene conservatoriumban megszereztem a Vallás– és Közoktatási Miniszter úr által előírott s a középiskolai énektanításra jogosító középiskolai énektanítói oklevelet. Ennek alapján 1911 május havá-

[62] A dalárda hivatalos neve: Hajdúszoboszlói Dalegylet. 1891–1948 között működött. A Független Hajduság című lap így búcsúztatta karnagyát 1911-ben: *„Hogy távozásával mit veszítettünk, e helyen felesleges arra különösebben rámutatnunk. Megmondja azt az a 20 éves működése, amely az egyháznak és a köznek hűséges, odaadó szolgálatában, szakadatlan munkásságban, igazi szakértelemben és fedhetetlen, tiszta életben telt."* ERDEI 1986. 5–33.

[63] Tóth Lajos hajdúszoboszlói működéséről, a dalárda megalapításáról, a vidéki szereplésekről részletesen beszámol Erdei Gyula a Dalárdától a kórusig című munkájában, illetve Szülőföldünk–lakóhelyünk Hajdúszoboszló című művében rövid életrajzát is közli. ERDEI 1986. 5–23. ERDEI 2001. 182–183.

ban a Dunántúli Egyházkerület közgyűlése egyhangúlag megválasztott a pápai főiskola ének- és zenetanárának. Ez év őszén foglaltam el tanszékemet, s itt működtem teljes 25 éven át. 1936. július 1-én szabadságra mentem, s egyúttal kértem nyugdíjaztatásomat, ami ez év december 31-én be is következett.

Negyedszázados itt működésem alatt sok ízben volt szerencsém nem csak egyházi főhatóságom, hanem a tankerületi királyi főigazgató úr elismerését is elnyerni.

Az énekkari szereplések száma állandóan nagy volt, nem csak iskolai ünnepélyek alkalmával, hanem a különböző társadalmi egyesületek estélyein is. Néhányszor vidéki szereplésen is voltunk, így 1911-ben Budapesten a régi országházban tartott Gelléry–Szabó ünnepélyen,[64] következő évben a pozsonyi református templom felszentelésén, temetéseken, stb. Általában évente 15–30 ízben szerepelt az Énekkar. Igen nagymértékben megszaporodott a zenetanulók száma is, mivel a zenetanulás ez időben teljesen ingyenes volt, évente 120–130 volt a beiratkozottak száma. Ennek következtében a zenekar is megerősödött (22–30 tagú), és szintén sokat szerepelt évente. Azonban ilyenformán heti óraszámom állandóan 38–41 volt, s ez annyira felőrölte idegrendszeremet, hogy 1930-ban hosszabb szabadságra és klinikai kezelésre kellett mennem. Többé nem is tarthattam meg összes óráimat, a zeneórákat és a zenekarvezetést kénytelen voltam átengedni Kiss Árpád igazgató-tanító úrnak, ki 7 éven keresztül látta el teendőit nagy buzgalommal és sikerrel.[65]

[64] Gelléri Szabó János magyar királyi udvari tanácsos, a dunántúli egyházkerület világi tanácsbírája 1908. november 16-án 90 éves korában hunyt el. Vagyonát 2/3-ad részben közintézmények örökölték, köztük nagy részben a budapesti, debreceni és pápai teológia. DPL 1908. 839, 855–856, 882–884. Elhunytának 3. évfordulóján a 3 teológiai akadémia emlékünnepélyt rendezett. Ezen a pápai főiskola énekkara mellett fellépett a budapesti teológiáé Krausz Gusztáv, és a debreceni főiskoláé is Mácsay Sándor vezetésével. A Tóth Lajos vezette pápaiak Eötvös József Végrendelet című művét énekelték *„oly szépen s annyi szabatossággal, hogy a közönség a legnagyobb elismeréssel adózott érte"*. Az énekkarok szereplése mellett Antal Gábor és Antal Géza is beszédet mondott. Az emlékünnepélyen elhangzott előadásokat a három kollégium 1912-ben megjelentette. DPL 1911. 402–403, 422–423. 1912. 40.

[65] Kiss Árpád 1890-ben született Balatonhenyén. Zenekonzervatóriumi végzettséggel rendelkezett. 1909. július 10-én Balatonudvariban meghívás útján rendes tanítóvá választották. 1912-től Szentantalfán tanított. 1928-ban választották Pápán a Református Elemi Népis-

Nyugalomba vonulásom alkalmából a magyar királyi Vallás- és Közoktatási Miniszter úr elismerésben részesített.[66]

45 évig tartott hivataloskodásom legnagyobb részében annyira elfoglaltak teendőim, hogy minemű mellékes foglalkozásra alig-alig jutott időm. Már hajdúszoboszlói működésem alatt is az isteni tiszteletek végzésén kívül évente átlag 400 halott eltemetésénél kellett közreműködnöm. Zeneóráim száma hetenként 12–18 volt, a polgári iskolai énektanítás 3 órát vett igénybe, s ezek mellett a református egyház gondnoki hivatalában a számvevői tisztet töltöttem be, ami, tekintetbe véve, hogy 14000 református lélek adózásáról, stb. volt szó, nem csekély elfoglaltatást jelentett. Az 1908. évben megalakult Magyar Református Énekvezérek Egyesülete főjegyzőjének választott, s e tisztséget 1911-ig, Pápára költözésemig betöltöttem.[67] Eredeti férfi- és vegyeskari szerzeményeim közül több jelent meg a Zeneközlöny című folyóiratban.[68] Ugyanezen lapba cikkeket is írtam. Az Országos Irodalmi és Zenei Társaság 1937. évi pályázatán dicséretet és bronzérmet nyert Rajta legények… kezdetű (Igazságot Magyarországnak) vegyeskari szerzeményem.[69]

kola másodtanítójává. Kántortanítóként, majd az iskola igazgatójaként működött. Négyszólamú férfikórust vezetett, rendszeres hegedűoktatást is végzett. A Református Kollégium zenekarát is több évig irányította. 1948-ig tanított Pápán, akkor nyugalomba vonult, és Zánkára költözött. 1979-ben hunyt el Kaposváron. DREL II. 217. a. 1909. 26. 1913. 27. Egyházkerületi Névtár. 1910. 164–165. 1926. 62. 1928. 69. Egyetemes Névtár. 1912. 126. 1913–15. 87. MOLNÁR 1936. 419. TUNGLI 1997. 61–62.

[66] Tóth Lajos 1937. július 25-én vette át a miniszteri elismerő okiratot Fedora Sándor tanügyi titkártól a tanári karok jelenlétében. Medgyasszay Vince és Trócsányi Dezső köszöntötték az ünnepeltet. A tudósítás szerint *„Tóth Lajos, a szorgalom és kötelességteljesítésnek ez a mintaképe, a kiváló pedagógus, ki legjobb tudását és egész lelkét vitte bele mindig tanításába, bőségesen rászolgált erre a kitüntetésre."* DPL 118–119.

[67] A Magyar Református Énekvezérek Egyesülete 1908. június 11-én alakult meg Debrecenben. Az egyesület elnöke Nagy András debreceni kántor lett. SZABÓ 1934. 30–31.

[68] A Zeneközlöny, a Magyar Református Énekvezérek Egyesületének hivatalos lapja 1927-től jelent meg Sárospatakon, Debrecenben, Tiszaföldváron. Alcíme szerint havi folyóiratként a magyar református egyházi ének és zene művelésére. Szerkesztője Hodossy Béla és Szabó Gyula volt. SZALACSI RÁCZ 1973. 310.

[69] Az Országos Irodalmi és Zenei Tehetségkutató Bizottság pályázatán elért bronzéremről a Dunántúli Protestáns Lap is beszámolt. DPL 1937. 99.

Az 1894-ik évben vettem feleségül Bíró Antal derecskei lelkész[70] leányát, Bíró Erzsébetet, kivel majdnem 42 évet töltöttem házasságban. Gyermekeink közül ez idő szerint életben van és pedig: Tóth Sándor zádori (Somogy m.) tanító;[71] dr. Tóth Endre pápai theológiai akadémiai tanár;[72] dr. Tóth Lajos egyetemi magántanár, a debreceni gyakorló gimnázium tanára;[73] Tóth Ilonka, Máté Jánosné református tanítónő;[74] Tóth Irma,[75] Lányi Jenő sopo-

[70] Bíró Antal teológiai tanulmányait a debreceni kollégiumban végezte. Szikszón, majd 1874–1905 között Derecskén szolgált. Felesége Kőrösy Erzsébet, Kőrösy István harkányi lelkész, az alsó-zempléni egyházmegye esperese lánya volt. 1906. november 18-án hunyt el. Egyetemes Névtár. 1886. 262. PEIL 1864. 1224. 1874. 642–643. 1879. 1456–1460. 1906. 781. PÓTOR 2000. 12.

[71] Tóth Sándor zádori tanító 1898. március 17-én született Hajdúszoboszlón, ahol a polgári iskolát végezte. Pápán, a tanítóképzőben szerzett tanítói oklevelet. 1926-tól Szennán tanított. 1929-ben lemondott állásáról. 1931-ben választották meg zádori tanítónak. DREL II. 138. a. 1926. 61. 1929. 28. 1931. 36. Egyházkerületi Névtár. 1926. 24. Egyetemes Névtár. 1930–32. 66. 1935. 80. 1941. 97. SZABÓ 1929. 358–359. PÓTOR 2000. 16–17.

[72] Tóth Endre 1899-ben született Hajdúszoboszlón. Születése helyén, majd Pápán tanult, a teológiát is ott végezte 1921-ben. Ezután külföldre utazott, az utrechti egyetemen tanult. Hazajövetele után Kaposvárott lett hitoktató lelkész. 1924-ben Pápára került teológiai tanárnak, ahol 1950-ig működött, majd Debrecenben oktatott. 1970-ben hunyt el Debrecenben. ZOVÁNYI 1977. 652–653. TUNGLI 1997. 119. Részletes életrajzát lásd: PÓTOR Imre: Dr. Tóth Endre, az egyházépítő professzor. Különös tekintettel dunántúli szolgálataira. Pápa, 2000. (Pápai Eperfa Könyvek, 1.)

[73] Tóth Lajos tanár 1902-ben született Hajdúszoboszlón. Egyetemi tanulmányait Eötvös kollégistaként a Pázmány Péter Tudományegyetemen végezte. Matematika–fizika szakos tanári diplomát, majd bölcsészdoktori fokozatot is szerzett. A Debreceni Tisza István Tudományegyetem Orvos Fizikai Intézetében tanársegéd, majd adjunktus lett, 1932-től magántanári címet szerzett kvantum– és elektroelmélet tárgykörben. 1935-től az Állami Fazekas Mihály Gimnáziumban, 1938-tól a Debreceni Tanárképző Intézet Gyakorló Gimnáziumában, 1945/46-ban az Egyesített Fiúgimnáziumban, 1946-tól ismét a Gyakorló Gimnáziumban tanított az intézmény megszűntéig, 1949-ig, ahol igazgatóhelyettes is volt. 1950-től az újonnan alakult Orvosi Fizikai Intézet megbízott igazgatója lett, 1953–1968 között pedig ugyanott intézményigazgató egyetemi tanárként működött. 1990-ben hunyt el. DAMJANOVICH 1991. 20.

[74] Máté János 1923-tól Szentán, 1929–1930 között Dencsházán (Baranya vm.), majd 1930. október 1-től Tápon tanított. DREL II. 35. a. 1931. 50. Egyetemes Névtár 1930–32. 86. 1935. 99. 1941. 124. SZABÓ 1929. 54. Tápról feleségével, Máténé Tóth Ilonával együtt Rákospalotára ment, ahol nyugdíjaztatásukig dolgoztak, helyükre pedig a tápi gyülekezet Übellauer Károly és Übellauerné Fehér Júlia tanítókat választotta Negyedről. DREL II. 35. a. 1943. Esperesi jelentés. X. KRÁNITZ 2013. 649–650. Tóth Ilona 1904. március 18-án született Hajdúszoboszlón. A polgári iskolát és a tanítóképzőt is Pápán végezte 1914–1922 között. Pápai Református

nyai (Fejér m.) református lelkész neje;[76] Tóth Kálmán végzett theológus, jelenleg az utrechti egyetem ösztöndíjas hallgatója.[77]

Tóth Lajos

DR. KŐRÖS ENDRE

Nagyváradon születtem 1872. június 10-én. Református vallású vagyok. Tanító családból származom. Korán elhunyt apám érettségivel is rendelkező okleveles polgári iskolai tanító volt. Nagyapám 54 évig működött a tanítói pályán, és a magyarosítás terén szerzett érdemeiért királyi kitüntetésben részesült. Az elemi és a középiskolát Kaposvárott jártam, 12 éves koromig apám keze alatt, aki lelkembe oltotta a magyar történelem nagyjainak tiszteletét és a költészet szeretetét. Halála után, IV. gimnazista koromtól kezdve iskolai elfoglaltságom mellett leckeadással kerestem némi pénzt, hogy segítségére legyek anyámnak, ki nyugdíjban nem, csak neveltetési segélyben részesült. Az érettségi vizsgát 1889-ben tettem le a kaposvári állami főgimnáziumban.

Nőnevelő Intézet értesítői. 1914/15. 59. 1915/16. 66, 71. 1916/17. 63. 1917/18. 72. 1918/19 és 1919/20. 8, 18. 1920/21. 12. 1921/22. 9, 13. PÓTOR 2000. 17.

[75] Tóth Irma 1907-ben született Hajdúszoboszlón. Elemi, polgári és tanítóképzői tanulmányait is Pápán végezte. 1930. júniusban szerzett tanítói oklevelet jeles eredménnyel. 1945 elején Soponyán hunyt el az orosz megszállás alatt tragikus körülmények között férjével és 3 éves kisfiával együtt. A Pápai Református Nőnevelő Intézet értesítői. 1916/17. 55. 1917/18. 55. 1918/19. és 1919/20. 11, 21. 1920/21. 15, 16. 1921/22. 17. 1925/26. 24. 1926/27. 16, 20. 1927/28. 22, 26, 30. 1928/29. 36, 42, 50. 1929/30. 15, 16, 28, 30. DPL 1945. 39. PÓTOR 2000. 16–17.

[76] Lányi Jenő 1906. március 3-án született Boriban (Hont vm.), apja Lányi Árpád lelkész, anyja Baranyai Jolán volt. Középiskolai tanulmányait Pápán és Mezőtúron, a teológiát 1925–1929 között Pápán végezte. Segéd- és helyettes lelkészi szolgálati helyei 1929-től: Szokolya, Balassagyarmat, Berhida, Soponya és Csajág. 1933-ban választották meg rendes lelkésznek Soponyára. 1934-ban szentelték lelkésszé. 1933-ban kötött házasságot Tóth Irmával. Lányi Jenő, felesége, Tóth Irma és fiuk, Lajos is tragikus körülmények között vesztette életét. DPL 1945. 40. KRÁNITZ 2013. 448–450.

[77] Tóth Kálmán 1917. július 16-án született Pápán. Középiskolai és teológiai tanulmányait Pápán végezte, majd Utrechtben tanult. 1940-től püspöki segédlelkész lett, 1941-től Zánkán, majd Nyárádon lelkészkedett. Óraadóként a pápai teológián, majd Budapesten tanított. TÓTH–SZŰCS 1987. 7. PÓTOR 2000. 17. KRÁNITZ 2013. 1063–1065.

Az 1889–90-ik tanévtől kezdve a budapesti tudományegyetem bölcsészeti karának hallgatója lettem. Előbb magyar és latin, majd német filológiai tanulmányokat folytattam. A magyar irodalom akkori szellemi vezéreinek, Gyulai Pálnak[78] és Beöthy Zsoltnak[79] előadásai és szemináriumi gyakorlatai mély hatással voltak rám. Az agg Gyulai Pál abban a kitüntetésben részesített, hogy házához és leányfalusi villájába is többször meghívott. 1892-től kezdve a Bésán-ösztöndíj[80] élvezete könnyítette meg megélhetésemet, tette lehetővé, hogy a bécsi könyvtárban irodalomtörténeti kutatásokat végezhessek. Részt vettem a hazafias ifjúsági mozgalmakban (Oláh-memorandum pör).[81] 1892-ben az Egyetemi Kör[82] főtitkárává választott, ugyanazon

[78] Gyulai Pál (Kolozsvár, 1826. január 25.–Budapest, 1909. november 9.) irodalomtörténész, költő, író, egyetemi tanár, műkritikus. Tanulmányait a kolozsvári református kollégiumban folytatta. A budapesti egyetem tanára, a Kisfaludy Társaság elnöke, főrendiházi tag, a Budapesti Szemle és az Olcsó Könyvtár sorozat szerkesztője volt.

[79] Beöthy Zsolt (Buda, 1848. szeptember 4.–Budapest, 1922. április 18.) irodalomtörténész, esztéta, egyetemi tanár. A pesti egyetemen jogot hallgatott, majd Bécsben és Münchenben tanult. Pénzügyminiszteri tisztviselőként dogozott, majd az Athaeneum szerkesztője volt. Ezután a budapesti egyetemen esztétikát adott elő, 1890–1920 között a budapesti országos tanárvizsgáló bizottság elnöke, a főrendiház tagja volt.

[80] Bésán József (1916–1873) 1872. október 20-án kelt végrendeletében egész vagyonát, kb. 360.000 forintot közművelődési célokra adományozott. Jelentős összeggel támogatta a pesti protestáns árvaházat, a vakok országos intézetét. Külön alapítványt hozott létre az örökhagyó *„a budapesti tudományegyetemen tanuló árva ifjak, valamint az országban bárhol tanuló középtanodai, s különösen a néptanítói pályára készülő mindkét nembeli képezdei növendékek"* számára. A segély, illetve ösztöndíjak elnyerésére a vallás- és közoktatási minisztérium évente pályázatot írt ki, a sikeres pályázatot benyújtók 100, 150, 200, 250 és 300 forintos évi ösztöndíjat nyerhettek el. DREL I. 1. a. 1881. ápr. közgy. 28–32 (az Alapítványlevél szövege). DPL 1899. 78. PEIL 1873. 351. 1874. 834. 1876. 1584.

[81] 1892-ben az erdélyi románság vezetői memorandumban (emlékiratban) fordultak Ferenc József uralkodóhoz, melyben a magyarokéval megegyező nemzetiségi jogokat követeltek. A memorandumot Bécsben és Budapesten is olvasatlanul visszaküldték készítőihez. Azonban időközben a sajtóban megjelentették, ezért annak készítőit 1895-ben izgatás vádjával bíróság elé állították, egy részüket el is ítélték, ők 1896-ban amnesztiát kaptak. A bukaresti egyetemisták is megjelentették saját emlékiratukat, amelyben az iskolai magyarosítás ellen tiltakoztak, amelyre a magyar egyetemisták válaszoltak.

[82] Az Egyetemi Kör elnevezésű szervezet a hallgatói öntevékenység megjelenési formája volt. Előadásokat, szemináriumokat tartottak. Az 1930-as években Szekfű Gyula is részt vett a Kör munkájában, Keresztury Dezső a magyar irodalmi, Kerényi György a népzenei szemi-

időben az Egyetemi Lapok[83] társszerkesztője is voltam. Itt jelentek meg első verseim, így a Csiky Gergely[84] emlékezete című is, amelyet az egyetemi ifjúság temetői ünnepén szavaltam el. 1894-ben tettem doktori szigorlatot magyar irodalomtörténetből, mint fő-, magyar nyelvészetből és esztétikából mint melléktantárgyakból summa cum laude fokozattal.

1894–95-ben egyéves önkéntesi kötelezettségemnek tettem eleget. Bécsben szolgáltam a császári és királyi 66-ik (ungvári) gyalogezrednél. Letettem a tiszti vizsgát, és 1898-ban tartalékos hadnagynak neveztek ki, mint ilyen a közösöknél három, majd a 17-es honvédeknél egy fegyvergyakorlaton vettem részt.

Az 1895–96. évet Budapesten töltöttem, mint a mintagimnázium gyakorló tanárjelöltje. Gyakorlatra a nyelvész Volf György[85] mellé voltam beosztva.

náriumot vezette. Az egyetem rektora 1938 őszén felfüggesztette a Kör működését. SZÖGI 2003. 246, 297.

[83] Az Egyetemi Lapok a Magyar Országos Diákszövetség hivatalos lapja volt, 1904–1919 között havonta kétszer jelent meg. Alcíme először Hivatalos Közlöny volt, majd később többször változott: A magyar egyetemek és főiskolák ifjúságának hivatalos lapja, A magyar egyetemi és főiskolai ifjúság és a Sorompó Országos Iparvédő Liga hivatalos lapja, A Magyar Országos diákszövetség hivatalos lapja, stb. Felelős szerkesztőként Förster Lajos, Halasi Andor, Váczy József, Balassa Gyula, Simon Mihály később Hindy Zoltán jegyezte. Előzményei: az Egyetemi Lapok (a felsőbb magyar tanintézetek ifjúságának közlönye 1888–1894 között), Diákszövetségi Lapok (az Országos Magyar Diákszövetség hivatalos lapja 1894-ben), az Egyetemi Lapok (társadalmi és szépirodalmi hetilap, a Magyar Diákszövetség hivatalos lapja 1894–1902 között). VOIT 2000. 119. DOBÁS 2010. 19–20.

(http://kosztolanyioldal.hu/sites/default/files/VONAT%20%C3%A9vsz%C3%A1m%20szerinti%20bont%C3%A1sban.pdf) DOBÁS Kata (szerk.): Kosztolányi munkásságára vonatkozó irodalom. Összesített, folyamatosan bővülő bibliográfia. (Utolsó frissítés: 2010. december 8.)

[84] Csiky Gergely (Pankota, 1842. december 8.–Budapest, 1891. november 19.) drámaíró, műfordító, a Kisfaludy Társaság másodtitkára, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. A Nemzeti Színház dramaturgja, a színiakadémia tanára volt. Kimagasló műveltségre tett szert, 8 nyelvet tanult meg. Már diákkorában is írt verseket, drámákat, elbeszéléseket. Színdarabjait rendszeresen játszotta a Nemzeti Színház. PÉTER 2000. 404–405.

[85] Volf György (Törökbálint, 1843. október 3.–Budapest, 1897. szeptember 13.) gimnáziumi igazgató, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. A budapesti egyetemen klasszika-filológiai, magyar és német nyelvi és irodalmi előadásokat hallgatott. Főreáliskolákban, később a tanárképző-intézet gyakorló főgimnáziumában tanított, melynek 1890-től igazgatója volt. A budapesti tanárvizsgáló bizottság alelnöki, az Akadémia nyelvtudományi bizottságának elnöki tisztségét is betöltötte. SZINNYEI 1891–1914. XIV. 1314–1318.

1896-ban szereztem meg a középiskolai tanári oklevelet a magyar és német szakra. (Alapvizsgát latinból is tettem.)

1896-ban a pápai református főiskola igazgatótanácsának javaslatára és a püspöki hivatal felterjesztésére a vallás és közoktatásügyi minisztérium állami kinevezés alá eső egyik tanszékre a pápai református főgimnázium rendes tanárává nevezett ki. Az 1896–97. tanévtől kezdve tizenhárom éven át az ősi kollégium tanáraként működtem, tanítván szaktárgyaimat, a magyart és németet, de latint és történetet is. Székfoglaló gyanánt a Walthariusról szóló tanulmányt és a hősköltemény egy kalandjának fordítását olvastam fel.[86]

1909-ben a főiskolai igazgatótanács Antal Gábor püspök úr javaslatára megbízott a kerületi nőnevelő intézet (tanítóképző, polgári leányiskola és a velük kapcsolatos internátus) vezetésével, és a következő évi egyházkerületi közgyűlés ez állásba életfogytiglan megválasztott. Nőnevelő-intézeti igazgatói működésem ideje alatt lett teljes négy (utóbb öt) évfolyamúvá az eddig csak (felváltva) páratlan vagy páros osztályokkal működő tanítónőképző intézet, kiegészült gyakorló elemi iskolával, és szertárai gazdag modern felszerelést nyertek. 1912-ben az egész régi épület két emeletre emeltetett, új szárnnyal bővült, különálló kórházi helyiséget nyert, és az internátusi rész az iskolaitól elkülöníttetvén, korszerű felszerelést nyert. Az internátusi létszám ez években 130-ra felemelkedett. Mint tanár a tanítóképzőben is magyart és németet tanítottam, és részt vettem a tanítási gyakorlatok irányításában.

A világháború kitörésekor katonai szolgálatra hívtak be. Mint a magyar királyi III/20. népfölkelő gyalogzászlóalj hadnagya, 1914 novemberétől főhadnagya és 1917 májusától századosa. Ez önálló zászlóalj kötelékében vettem részt a Drina melletti harcokban, Potiorek offenzivájában,[87] a monte-

[86] A főiskolai igazgatótanács 1897. szeptember 26-án tartott ülésén elhangzott székfoglalójában a *Waltharius manu fortis* című latin nyelven írt német hősköltemény ismertette. Pápai Református Kollégium értesítői. 1897/1898. IX–XVIII. (előadás), XIX–XLVIII. (Walterdal fordítása).

[87] Potiorek, Oskar (1853–1933) osztrák katonatiszt, császári és királyi táborszernagy, 1911–1914 között Bosznia–Hercegovina katonai kormányzója, 1914 decemberéig a szerbiai front parancsnoka. 1914. augusztus 12-én Potiorek parancsára a Monarchia csapatai átkeltek a

negrói Vucsija ostromában[88] és az olasz harctér véres küzdelmeiben a Zugna Tortán, a Calamentoban, a Valpiánán és az Etsch völgyének több más helyén.[89] Harctéren nyert kitüntetéseim: a hadiékítményes III. osztályú katonai érdemkereszt,[90] a hadiékítményes ezüst és bronz katonai érdemérem,[91] mindhárom a kardokkal, és a Károly csapatkereszt.[92] Mindvégig önálló csapattestként működő zászlóaljam harctéri történetét 1918 nyarán a magyar királyi 20-ik honvéd pótzászlóalj parancsnokság megbízásából megírtam, és azt a parancsnokság kiadásra elfogadta, ezt azonban a bekövetkezett események meghiúsították.[93]

Több mint 3 évi tűzvonalbeli szolgálat után hazaérkezvén, újból átvettem a nőnevelő intézet vezetését, és azt a megpróbáltatások nehéz évein keresztül 1934-ig vittem, amikor 38 évi tanári szolgálat után nyugalomba vonultam. Ezt megelőzőleg 1926-ban a Kormányzó úr a tanítóképző intézeti királyi főigazgatói címet kegyeskedett nekem adományozni.

Egyházi megbízatásaim voltak: éveken át tagja voltam az egyetemes tanügyi bizottságnak. Ennek megbízásából vezettem az elemi iskolai tankönyvkiadó bizottság bírálati munkálatait, az összes egységes református elemi iskolai tankönyvek megjelenésének időpontjáig. A dunántúli református egyházkerület egyházközségeinek bizalmából, mint rendes tag vet-

Drinán, bevonultak Szerbiába (első drinai csata). Az offenzíva sikertelen maradt. GALÁNTAI 2001. 77, 129.

[88] A Vucija hegylánc Montenegro és Bosznia-Hercegovina határvidékén.

[89] A Zugna Torta a Dél-Tiroli Alpok hegycsúcsa (1257 m), a Calamentó völgy az Alpokban, a Valpiana szintén hegycsúcs az Alpokban (2364 m). Etsch az Adige, Olaszország második leghosszabb folyója német neve.

[90] A katonai érdemkereszt-család 1849 októbere és 1918 februárja között alakult ki több módosítással. Különböző fokozatait alapkitüntetésként, illetve kardokkal vagy hadiékítményekkel díszítve tisztek nyerhették el. KENYERES 2004. 68–72.

[91] A vitézségi érem kitüntetés-sorozat 1915-ben kiegészült a bronz fokozattal. KENYERES 2004. 47.

[92] A Károly Csapatkereszt a legismertebb katonai emlékérem volt, melyet IV. Károly király alapított azon honvédek részére, akik legalább 12 heti frontszolgálatot teljesítettek. KENYERES 2004. 99–100.

[93] Jelenleg a kéziratot — ahogy már a bevezetőben említettük — a Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára őrzi. Címe: *Magyar népfölkelők az első világháborúban. A magyar királyi III/20. népfelkelő gyalogzászlóalj története.* A kézirat 75 oldal terjedelmű gépelvény (az első oldala kézzel írott).

tem részt az 1928-ra összehívott egyetemes zsinat tanácskozásain. Több mint egy negyedszázad óta tagja vagyok a pápai református egyház presbitériumának.

Egy emberöltőnél hosszabb idő óta választott tagja vagyok Pápa város képviselőtestületének és Veszprém vármegye törvényhatósági bizottságának is.

1898-tól 1901-ig felelős szerkesztője voltam a Pápai Lapoknak, 1904-ben megalapítottam a Pápai Hírlapot, amelynek 35 éven át főszerkesztője maradtam.

A pápai Jókai Kör[94] 1897-ben titkárává, 1905-ben főtitkárává választott meg. Ebben a tisztemben kezdeményeztem Petőfi és Jókai együttes diákszobrának felállítását. A háború előtt összegyűlt tizenötezer Korona semmivé lett ugyan, de a Petőfi–centenárium alkalmából újra megindított gyűjtési akcióm eredményeként ma a diák Petőfi és a diák Jókai mellszobrai, Kisfaludy–Strobl[95] művészi alkotásai díszítik a kollégium előtti teret.[96] Választmányi tagja vagyok a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak[97] és tagja a győri Kisfaludy Irodalmi Körnek.[98]

[94] A pápai Jókai Kör 1893-ban alakult. A létrehozás gondolata Horváth Lajos pápai főszolgabírótól eredt. Az alakuló díszközgyűlést 1893. május 28-án tartották a városi színházban, amikor 269 fő kérte felvételét. A Kör célját az alapszabály egyetlen mondatban foglalta össze: *a nemzeti művelődés kifejtése, ápolása, terjesztése s ezzel összeköttetésben a társas élet emelése*. A cél érdekében három szakosztályt alakítottak: irodalmit, zene- és képzőművészetit, valamint színházit. A Kör elnöke Fenyvessy Ferenc, alelnöke Gyurátz Ferenc és Szilágyi József lett. Az első évek fontos vállalkozása volt Pápa város monográfiájának megírása. A millennium évében szerették volna megjelentetni, de pénzügyi nehézségek miatt csak 1905-ben jelenhetett meg. 1914-ben az I. világháború megakasztotta a kör működését. 1924-ben alakult újjá Antal Géza elnöke mellett. Az irodalmi szakosztály elnöke Fejes Zsigmond, a zenészeti szak vezetője Gáthy Zoltán, a színészeti szakosztály elnöke Hanauer Zoltánné, előadója Sándor Pál lett. A Kör kezdeményezte a Jókai és Petőfi szobrok elkészítését is. Kisfaludy Strobl Zsigmond alkotásainak ünnepélyes leleplezésére 1931. szeptember 7-én került sor. A Kör 1944. márciusig, az ország német megszállásáig zavartalanul folytathatta működését. A tagok egységesen utoljára Kőrös Endre volt főtitkár sírjánál jelentek meg. A Kör újjáalakulása 1984-ben történt Huszár János vezetésével. HUSZÁR 1993. 85. HUSZÁR–NÉMETH 1993. 7–31.

[95] Kisfaludi Strobl Zsigmond (Alsórajk, 1884.–Budapest, 1975.) nemzetközileg is elismert magyar szobrászművész, kétszeres Kossuth-díjas. MARKÓ 2001–2007. III. 929–931.

[96] A szobrokat a kollégium 400 éves jubileumi ünnepségei keretében, 1931. szeptember 7-én leplezték le Horthy Miklós kormányzó jelenlétében. HUSZÁR–NÉMETH 1993. 21–22. DPL 1931. 176–177.

[97] A Magyar Irodalomtörténeti Társaságot Baros Gyula, Horváth János és Pintér Jenő 1911-ben alapította. Fontos tudományszervezői szerepet töltött be: felolvasásokat, szakmai

Irodalmi működésem: költeményeim, műfordításim, novelláim, irodalomtörténeti, esztétikai, társadalmi, politikai és várospolitikai cikkeim jelentek meg az Egyetemi Lapok, Ország–Világ,[99] Magyar Szó,[100] Dunántúli Protestáns Lap, A Hét,[101] Magyar Közélet,[102] Művészvilág,[103] Kultúra,[104] Keresztyén Család Naptára,[105] a Pápai Lapok és Pápai Hírlap hasábjain. Ez utóbbi két lapban teljes névaláírásomon kívül a kezdőbetűket, André, Öreg

közgyűléseket rendezett. Elnöke Beöthy Zsolt, Négyesy László, Pintér Jenő, Alszeghy Zsolt, Brisits Frigyes, majd Barta János volt. PÉTER 2000. 1378–1379.

[98] A Kisfaludy Irodalmi Kör 1888–1903 és 1905–1933 között működött Győrben. Felolvasó üléseket, irodalmi esteket, koncerteket tartott. 1927-ben jelent meg első évkönyve. Első vezetőségét Balics Lajos korelnök, Kramolin Viktor elnök, Ruschek Antal társelnök, Kuncz Jenő főtitkár és Újlaki Géza titkár alkotta. PÉTER 2000. 1128–1129.

[99] Az Ország Világ 1897–1938 között megjelenő szépirodalmi, ismeretterjesztő folyóirat volt. Felelős szerkesztőként Somogyi Ede, Beöthy Zsolt, Szinnyei József, Váradi Antal, majd Falk Zsigmond jegyezte. PÉTER 2000. 1648. VOIT 2000. 471–472.

[100] A Magyar Szó című politikai napilap 1900–1907 között jelent meg. Tulajdonosa és felelős szerkesztője Pályi Ede volt. VOIT 2000. 393.

[101] A Hét című társadalmi, irodalmi és művészeti közlöny (1894-től politikai és irodalmi szemle) 1889–1924 között jelent meg. Alapító szerkesztője Kiss József, később Rózsa Miklós, majd Kázmér Ernő, Boros János, végül Fehér Árpád volt. PÉTER 2000. 874. VOIT 2000. 214.

[102] Magyar Közélet címen két folyóirat is megjelent a XX. század első felében: 1902–1905 között és 1906-ban Halmay Elemér és Zigány Árpád szerkesztésében egy politikai, közgazdasági, társadalmi, jogi, szépirodalmi és művészeti lap havonta kétszer, 1929–1938 között pedig Lukáts Elemér kiadásában és szerkesztésében egy közgazdasági, társadalmi, várospolitikai, művészeti folyóirat szintén havonta kétszer. VOIT 2000. 367.

[103] Művészvilág néven 1899–1900 és 1921–1922 között is megjelent egy-egy folyóirat. Az első felelős szerkesztője Rudnai Győző, a másiké Breitner Károly volt. VOIT 2000. 438.

[104] A Kultúra című tanügyi hetilap 1910–1930 között jelent meg Budapesten. Tulajdonosa és kiadója Jellinek József és Drozdy Győző, felelős szerkesztője Drozdy Győző volt. VOIT 2000. 318.

[105] A Keresztyén Család Képes Naptára a Keresztyén Család című hetilap kiadványa volt. Első száma 1924-ben jelent meg Tildy Zoltán szerkesztésében. DPL 1925. 142. A Keresztyén Család református szellemű hetilap 1921–1940 között jelent meg Budapesten, Győrött, Szentesen, Tahitótfalun. Kiadója Gáncs Jenő, majd 1929-től Tildy Zoltán, főszerkesztője Czeglédy Sándor, felelős szerkesztője Tildy Zoltán, Czeglédy Sándor, Biberauer Richárd, Esze Tamás és Péter János volt. 1940-ben a Keresztyén Család és a Téli Újság egyesült, és ezután hetilapként Református Jövő címen jelent meg. BÉKÉS 1977. 106. CSEH–MÉSZÁROS 2006. 1261, 1288.

Mihály, Micawber[106] és más álneveket, az –őr jelzést, számtalan esetben pedig semminemű jelzést vagy aláírást nem használtam.[107]

Nagyobb dolgozatok, emlékbeszédek: Hugó Károly ifjúsága (Irodalom Történeti Közlemények 1894.),[108] Hugó Károly magyar drámája (Irodalom Történeti Közlemények 1897.),[109] Hit és haza (Nőnevelői Értesítő 1912.),[110] A magyar nemzet tanító mestere [Emlékbeszéd Eötvös Józsefről] (Nőnevelői Értesítő 1913.),[111] A költészet szabadsága (Jókai Évkönyv 1913.),[112] Dr. Antal Gábor (Emlékbeszéd 1914. Nőnevelői Értesítő),[113] Tompa, a nemzeti költő (Nőnevelői Értesítő 1918.),[114] Beöthy Zsolt arcképe előtt (Nőnevelői Értesítő 1924.),[115] Gyulai Pál emlékezete (Nőnevelői Értesítő 1926.),[116] Szász Károly emlékezete (Nőnevelői Értesítő 1929.).[117]

Szerkesztésemben jelentek meg a dunántúli református egyházkerület pápai nőnevelő intézetének Értesítői az 1909–1914 és az 1917–1934-ik évekről, és a Pápai Jókai Kör Évkönyveinek 1910–1933. évi kötetei.[118]

Önálló alakban jelentek meg: Hugo Károly Báró és bankárja. (Doktori értekezés, Budapest, 1894.) Walterdal. (Hősköltemény, műfordítás, Budapest, 1898.) A nóta története. (Verses elbeszélés, Pápa, 1908.) Kudrun. (Hősköltemény, műfordítás. A Kisfaludy–Társaság kiadása. Budapest, 1910.) Kocsi Csergő Bálint. (Verses elbeszélés. Pápa, 1910.) Wildenbruck: A

[106] Micawber aláírással 1910–1914 között a Pápai Hírlapban 6 írása jelent meg. Wilkins Micawber Charles Dickens Copperfield Dávid című regényének alakja.

[107] Gulyás által ismert írói álnevei: Andrére, -e, K.E. GULYÁS 1956. 47, 134, 247, 585.

[108] Irodalomtörténeti Közlemények 1894. 320–335.

[109] Irodalomtörténeti Közlemények 1897. 158–175.

[110] Pápai Református Nőnevelő Intézet értesítői. 1911/12. 3–8.

[111] Emlékbeszéd Eötvös József báró születése századik évfordulója alkalmából. Pápai Református Nőnevelő Intézet értesítői. 1912/13. 44–52.

[112] A Pápai Jókai Kör Évkönyve az 1912/13. évről. Pápa, 1913. 54–61.

[113] *Dr. Antal Gábor püspök emlékezete. Az 1914. január 14-iki iskolai gyászünnepen mondott imádság és emlékbeszéd.* Pápai Református Nőnevelő Intézet értesítői. 1913/14. 4–11

[114] Pápai Református Nőnevelő Intézet értesítői. 1917/18. 3–17.

[115] Pápai Református Nőnevelő Intézet értesítői. 1923/24. 3–11

[116] Pápai Református Nőnevelő Intézet értesítői. 1925/26. 3–10.

[117] Pápai Református Nőnevelő Intézet értesítői. 1928/29. 3–13.

[118] A Jókai Kör Évkönyvei 1906-tól jelentek meg Kőrös Endre szerkesztésében. Az első szám az 1905/1906. évi Évkönyv volt. Korábban Kapossy Lucián volt a szerkesztő.

boszorkány dala és egyéb balladák. (Műfordítás, Budapest, 1914.) Petőfi és a magyar nemzet. (Emlékbeszéd Pápa város képviselőtestületének centenáris díszgyűlésén. Pápa, 1923.) A Túlsó parton. (Drámai kép. Pápa, 1923.) Jókai nemzeti jelentősége. (Pápa, 1925.) Schiller balladái. Műfordítás. Pápa, 1932.) Öreg legények. (Költemények. Pápa, 1934.)

1897-ben nősültem, feleségül vevén Zalai Paulát, Zalai Márk debreceni kereskedelmi akadémiai tanár[119] leányát. Gyermekeink: dr. Kőrös Emil, királyi törvényszéki bíró (Győr).[120] Dr. Kőrös Béla, kohómérnök, acélgyári üzemfőnök (Salgótarján).[121] Klára, dr. Gyurka Mártonné (Budapest).[122]

[119] Zalai (Herczl) Márk 1841. december 6-án született Gigén (Somogy vm.). Az algimnáziumot Nagykanizsán, a tanítóképzőt Pécsett végezte. Ezután Alsólendván, Keszthelyen és Veszprémben tanított. 1865-től a pesti Műegyetemen folytatta tanulmányait. Nagyváradon kereskedelmi iskolát nyitott, majd 1871-től a nagyváradi reálkereskedelmi, 1874-től a debreceni kereskedelmi akadémián tanította a gyakorlati szám- és könyvviteltant. A kereskedelmi tankönyvirodalom kiemelkedő alakja volt. 1918. október 8-án hunyt el. SZINNYEI 1891–1914. XIV. 1720–1721. A debreceni kereskedelmi akadémia tanára 1871–1903 között volt. PH 1918. 41. 2. (október 12.)

[120] Kőrös Emil 1898. május 19-én született, két keresztszülője Kis József hittanár és neje, Körmendy Ilona volt, Kis Gábor lelkész keresztelte. Középiskolai tanulmányait a pápai református gimnáziumban végezte, 1916-ban érettségizett. Az I. világháborúban önkéntesként vett részt. Jogi tanulmányok után Győrben dolgozott bírósági jegyzőként, titkárként, majd az 1930-as évek közepétől bíróként. Törvényszéki bíró lett, feleségül vette Major Lídiát. Egy fiuk született, aki Budapesten él. PREI X. sz. akv. 84. Pápai Református Kollégium értesítői. 1908/09. 160, 185, 229. 1909/10. 144, 166, 203. 1910/11. 140, 157, 160, 208. 1911/12. 108, 126, 154, 155. 1912/13. 153, 161, 166. 1913/14. 116, 139, 145, 150. 1914/15. 102, 110. 1915/16. 161, 167, 173, 174, 194, 210. 1917/18. 138. 1925/26. 43. 1928/29. 41. 1935/36. 90. Tiszti Címtár. 1928. 315. 1929. 385. 1931. 375. 1932. 388. 1935. 390. 1936. 395. 1937. 468. 1938. 405. 1940. 455. 1941. 513. 1943. 618. 1944. 634.

https://www.facebook.com/elfeledett.szomszedaink.

[121] Kőrös Béla 1901. február 21-én született Pápán. Két keresztszülője Zalai Béla bölcsészhallgató (Kolozsvár–Debrecen) és Zalai Ilona (Debrecen) volt, Németh István teológiai tanár, helyettes lelkész keresztelte. Középiskolai tanulmányait a pápai református gimnáziumban végezte, 1918-ban érettségizett. 1924-ben kohómérnöki oklevelet, 1938-ban jogi doktorátust szerzett. A Győri Magyar Vagon- és Gépgyárnál kezdett dolgozni, 1935-től a Salgótarjáni Acélgyár, 1947-től a Csepel Művek öntödéjét vezette. 1954-től a Vasipari Kutatóintézet munkatársa lett. Felesége Höllriegel Erna volt. 1963. augusztus 29-én hunyt el Budapesten. Fia, Kőrös Endre Lóránt Aurél Széchenyi-díjas kémikus. PREI X. sz. akv. 106. Pápai Református Kollégium értesítői. 1910/11. 134, 155, 159, 208. 1911/12. 102, 123, 126, 161. 1912/13. 134, 148, 162, 166. 1913/14. 117, 135, 146, 150. 1914/15. 98, 109, 152. 1915/16. 156, 163, 167, 172, 209. 1916/17. 42, 86, 92, 96, 117, 129. 1917/18. 81, 128, 132, 135, 139, 153, 154, 162, 164. 1930/31. 11, 16, 23. 1937/38. 86. VARGA 1998. 295–296. GRÁBICS–HORVÁTH–KUCSKA 2003. 186.

https://www.facebook.com/elfeledett.szomszedaink.

Ilona, református polgári leányiskolai tanárnő (Pápa).[123] Pápa, 1940. április 15-én.

Dr. Kőrös Endre

BARCSI JÓZSEF

Szászvároson születettem, Hunyad megyében 1858. október 8-án. Református vallású <vagyok>. Szülőim voltak: Barcsi–Bartsi János és Csuka Amália. Mindketten reformátusok és nemesi családból valók voltak. Atyám családja nemességét Rákóczy Györgytől nyerte 1631. VI. 23-án. A nagy címer

[122] Kőrös Klára Irén 1902. augusztus 30-án született. Két keresztszülője Faragó János gimnáziumi igazgató és neje, Antal Irén volt, Kis József lelkész keresztelte. Tanulmányait a pápai Nőnevelő Intézet gyakorló elemi iskolájában kezdte, ott végezte a polgári iskolát is, majd tanulmányait a gimnázium 6–8. osztályaiban magántanulóként folytatta a Pápai Református Kollégium gimnáziumában. Férjhez ment Gurka Mártonhoz, aki a Távirati Iroda munkatársa, az Országos Magyar Sajtókamara választmányi tagja és a Magyar Újságírók Egyesületének főtitkára volt. Az Egyesült Államokba költöztek, gyermekük nem született. PREI X. sz. akv. 112. Pápai Református Nőnevelő Intézet értesítői. 1909/10. 72. 1910/11. 80. 1914/15. 63. 1915/16. 73. Pápai Református Kollégium értesítői. 1917/18. 86, 124. 1918/19. 17. 1919/20. 18. Tiszti Címtár. 1940. 30. 1941. 31, 597. 1942. 32, 667. 1943. 33, 713. 1944. 34, 728.
https://www.facebook.com/elfeledett.szomszedaink.

[123] Kőrös Ilona Paula 1904. július 6-án született Pápán. Két keresztszülője Zalai Márk és neje, Bassó Laura volt, Kis József lelkész keresztelte. A Református Nőnevelő Intézet gyakorló elemi és polgári iskolájának, majd tanítónőképző intézetének tanulója volt. 1923-ban szerzett tanítónői oklevelet. Az 1928/29. tanévtől a Nőnevelő Intézet polgári iskolájának magyar-német szakos helyettes tanítónőjeként működött. Tagja volt az Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületnek, a Református Tanáregyesületnek, a Jókai Körnek és a Református Leányegyesületnek. Férje Matusek György műkertész és földbirtokos (Békéscsaba) lett. 1932. május 4-én kötött házasságukról a Pápai Hírlap is beszámolt. PH 1932. május 7. 2. Később elváltak, Ilona Pápán, majd Budapesten tanított. 1985-ben hunyt el Budapesten. Pápán temették szülei mellé. Matusek György a Gyümölcstermelési Körlevél – A Gyümölcstermelők Országos Egyesülete Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei Tagegyesülete havonta megjelenő körlevele – című periodika felelős kiadója, 1944-ben az Országos Szőlő- és Borgazdasági Tanács tagja volt. Tiszti Címtár. 1944. 318. Pápai Református Nőnevelő Intézet értesítői. 1910/11. 80. 1915/16. 69. 1916/17. 63, 68. 1917/18. 70. 1918/19. és 1919/20. 12, 17. 1920/21. 12. 1921/22. 13. 1922/23. 6, 8. 1928/29. 55, 60. 1929/30. 35, 38, 40. 1930/31. 39, 42. 1931/32. 44, 46, 50. 1932/33. 34, 40. 1933/34. 35, 41. 1934/35. 22, 60, 62. 1935/36. 62, 64. 1936/37. 8, 23, 25, 31, 56, 58. 1938/39. 9, 23, 57, 62, 65. Tiszti Címtár. 1929. 326. 1931. 320. 1932. 331. 1936. 333. 1937. 411. 1938. 361. TUNGLI 1997. 160. PREI X. sz. akv. 119. MADOS 1961. 63.
https://www.facebook.com/elfeledett.szomszedaink.

közepén vitézi kar kivont karddal van, a kis címerben darumadár. A nemeslevél Gyulafehérvárról van keltezve (de Alba Julia). Az utolsó nemesi összeírás 1760–70 körül Szászváros lakóhellyel lajstromozta a felmutatott nemeslevél alapján a Bartsi családot, és első ilyen tagja, ki a nemességet kapta, Bartsi Péter volt. Édesanyám családja a harói Csuka család volt: Csuka de Haró, Csuka Jánosnak Ts. J. kezdőbetűs nemeslevél. A címer kerektalpú pajzsban zöld téren terebélyes fa. Alsófehér vármegye lt. B. II. 369.

Ezzel bizonyítani akarom a két család nemességét hiteles adatokkal, mert bár egyebekben is jeleskedtek társadalmi és hazafiúi erényekkel, például a 48-as szabadságharcban Csuka Elek mint Kossuth huszár harcolt a Piski csatában Haró közelében, de azért mégis, különösen a Barcsi család a városi polgárok körében voltak otthonosak. Így jó Atyám is, kinek atyja aránylag fiatalom halt el, mint a városi magistrátus[124] tagja, nagy családot hagyva hátra, és pedig hat fiú és két lánnyal. Kik közül egyet orvosnak taníttatott a gondos özvegy anya, de hármat iparos pályára volt kénytelen adni, kettőt, a fiatalabbat kereskedőnek szánta. A leányok is módosabb, a magyarokkal együtt érző iparosoknak lettek hitvestársai. Így került apám is a gazdag Krémer Józsefhez, ki nekem is keresztapám volt, és ott mint családtag tanulta ki a bőrgyártás mesterséget, ami akkoriban igen jövedelmező foglalkozás volt úgy, hogy három nagy emeletes ház volt egy sorban az övé. A német–szász környezet mellett is, és bár édesanyja is az előkelő Kirchner családból való volt, édesapám megtartotta magyarságát, mert kétszer kellett nősülnie, és mind a kétszer magyar leányt vett feleségül. Első felesége elhalálozása folytán a két gyermeke mellé anyát is kellett megnyernie, és így vezette a jó sors őtet arra az útra, hogy Csuka Amáliát hozhatta házához hitvestársnak, akinél jobb anyát az úgynevezett mostoha gyermekek mellé és a saját három fiának nem találhatott volna. Ő különben mint hajadon leány Hátszeg vidéken Nalacz–Vádon volt anyai nagybátyjánál, Horváth János gazdasági intézőnél gróf Teleky birtokon, mint családtag.[125]

Szászváros on föllendült a helyzet, új házat építettek, és folyt a munka rendes mederben. A család megnövekedett számban és tekintélyben, magyarságában megerősödött, és egy pár év alatt számottevő tagja lett a város

[124] magistratus (latin) = városi hatóság, elöljáróság, felsőbbség
[125] A mondat végén a *volt* szó megismételve.

minden rangú és rendű társadalmának és a református egyháznak. A bőripar és talpbőr kereskedés mellett szorgalmasan gazdálkodtak saját földjeiken rendes és időszaki munkásokkal, úgynevezett napszámosokkal. A város magyar polgárai mellett ismeretségben, sőt rokoni összeköttetésben voltak vezető szász polgárokkal, és a románokkal is megfelelő jó viszonyban voltak. Édesanyánk románul jól beszélt, de németül nem tudott, és mégis megtörtént, hogy minket a szász iskolába adtak elemibe, mondván, hogy tudjanak megélni minden időben, bizonyosan úgynevezett jó tanácsadó tanácsára, aki a kollégiumnak nem volt nagy barátja. Különben megjegyzendő, még tartott a magyarságot elnyomatásban tartó német világ, hát még Szászvároson!

Tehát a szászokhoz jártunk német szóra, ami jobb volt annál, hogy idegenbe kellett volna menni cserébe, mert, ha hazajöttünk az iskolából, otthon magyar világ volt, és a leckét tanultuk és nem is. Én tanultam, mert az elsők között szerettem ülni, és így eltelt egy pár év, mire megenyhült a légkör, és apródonként a kollégiumba kerülhettünk. De az átmenet nem volt könnyű számunkra, mert éppen az, hogy átmenet nélkül történt. Én a gimnáziumra előkészítő IV. elemi osztályba tudtam csak bejutni. Itt is nehéz volt a helyzet, csak küzdelemmel boldogulhattam. Szerettem korán kelni, nyugtalanított a lecke, és sokszor még aludt az egész iskola, amikor én már be akartam menni, ha kellett, fölcsengettem őket, mert a közös térképen kikeresni akartam, hol van az Onyega, Ladoga és Peipusz tó[126] és a skandináv városok, és éppen télre esett, tehát stílszerű volt, egészen úgy, mint most az orosz–finn háborúban. De kellett is vigyázni, mert azok a fiatal székely atyafi osztálytanítók egészen más módszer szerint tanítottak, enyedi teológus pedagógusok voltak. Nem, mint a jó Kőnig bácsi tanító, kinek magának is volt családja.

Ez volt 1869. Gyászos év, mert december 12-én meghalt jólelkű, szelíd lelkű édesapánk, és mi ott voltunk magunkra hagyatva, még aránylag fiatal anyánk vezetése alatt, aki alig volt még 35 éves. A család azonban hamar elrendeződött. Szegény János bátyám volt az áldozat, el kellett hagynia a kollégiumot, egy gimnasialis osztállyal a kereskedői pályára ment, vagyis

[126] Tavak Észak–Oroszországban. Az Onyega ás a Ladoga tavak Karéliában, a Peipus–(Csúd) tó Észtország és Oroszország határán fekszik.

nagybátyjához, rőfös üzletbe. Ferenc mostohabátyám már iparossegéd volt, azután katonáskodott, és így tovább küzdött az életben. Anna néném már a következő évben férjhez ment, és elég jól. Én pedig tanultam tovább a gimnáziumban, és három osztállyal lejjebb követett Lajos öcsém is a tanulói pályán. Így jutottam el a VI. gimnáziumi osztály végéig, amikor határozni kellett, hogy most már hová? Én Kolozsvárra vágyódtam, és oda is mentem. Bár Nagyenyed közelebb volt, de hát Szászváros is particulája[127] volt az enyedi anyaiskolának. Aztán Kolozsvár, Erdély fővárosa egyetemmel, állandó magyar színházzal, református püspöki székhely. Hálaérzettel a szászvárosi Kun kollégium iránt,[128] hogy eddig is vezetett, pedig még nagyon is kellett volna a fiatal léleknek a megszokott környezet, de hát bíztam a jó sorsban, és nem is csalódtam, mert megértő református szívekre találtam.

1876-ban lettem kolozsvári diák a szó szoros értelmében, mert a Szászvároson letett úgynevezett rigorosum[129] után a VII-ik osztály már bölcsészeti fokozatnak volt elismerve, hol is magázták és úrnak szólították a tanulót, aki ülve felelt az osztályban, cselekedete nem lett diákcsínynek számítva, hanem becsületbeli dolognak. Bent laktunk az iskolában, számozott szobákban, amit kifogásolt egy kerületi tag, talán éppen a csombordi báró Kemény,[130] mondván, hogy Kufsteinban[131] is számozottak a zárkák! Szászváro-

[127] A partikula alsóbbrendű iskola, amely rektorait egy-egy kollégium növendékei közül kapta. Ezt az iskolát a kollégiumhoz tartozónak tekintették (partikula = részecske). ZOVÁNYI 1977. 459.

[128] 1877-ben a szászvárosi református kollégium elöljárósága elhatározta, hogy a gróf Kún családnak az iskolai érdekében kifejtett áldozatos tevékenysége iránt érzett hálája jeléül a továbbiakban az intézmény a Kún-tanoda nevet viselje. Gróf Kún Zsigmond hosszú időn keresztül az intézmény főgondnoka volt, összes vagyonát az iskolára hagyományozta. Gróf Kún Kocsárd pedig az iskolai épület északi szárnyát a maga költségén építette fel, az iskola vagyonát két házzal, tetemes tőkevagyonnal gyarapította, tanszerekkel látta el, számos szegény tanulót segélyezett és segélyez most is szakadatlanul, szellemi és anyagi támogatásával az intézetnek hosszú időn keresztül valóságos atyja volt, legközelebb pedig 50 ezer forintos alapítványával az intézet jövőjét emberileg szólva örökre biztosította. Évek múltán a Kún-tanoda elnevezést az igazgatótanács és egyházkerület irataiban felváltotta a Kún-kollégium kifejezés. DÓSA 1897. 149–150. Kún Kocsárd földbirtokos, művelődéspolitikus, országgyűlési képviselő életrajzi adatai: MARKÓ 2001–2007. III. 1248.

[129] rigorosum (latin) = szigorlat

[130] Kemény Gábor (1830–1888) belső titkos tanácsos, közmunka- és közlekedésügyi miniszter, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja. 1872-ben választották az erdélyi

son külföldi városok neve szerint voltak elnevezve, például Jéna, Párizs, Utrecht, stb. Hátránya volt az intézetnek, hogy sokan voltunk az aránylag kis szobákban, nem volt elegendő levegő, jóllehet, rendszeres szellőztetés volt a szigorú rendelet. Mondhatni, modern dolog volt az, hogy kaszinószerű olvasó helyiségünk volt újságokkal, sakkozással és kézi könyvtárral. Hátránya, hogy nem volt betegszoba, és csak a ragályos betegeket szállították el az országos Karolina kórházba.

A VII–VIII-ik osztály nehéz volt, mert a rendes nyelvi tárgyak mellett meg volt tömve természetrajzzal, félévenként növény- és állattan, ásvány- és vegytan terjedelmes tankönyvekkel, mint például Thomé-féle,[132] Roscoe vegytan.[133] A sok kisvizsga, nagyvizsga idegessé tette az embert. Megélhetésem szerencsés körülmény folytán meg volt könnyítve, mert úgynevezett kosztos tanítványom volt, oda hozták be a kollégiumba, megbízott dárdás fiú hozta, kenyér annyi volt, hogy másnak is jutott — Bánffy báró[134] ispánjától a zsuki rétről —, kinek kis fiát tanítottam privatim[135] hivatalos beosztás mellett, mert privata rendszer volt az iskolában, de ilyen kosztos tanítvány igen ritkán akadt, ez se tartott sokáig, már a VIII-ra megszűnt. Tanáraink jók voltak, nekem csak az hiányzott, hogy nem felelhettem minden órán

református egyházkerületi főtanács egyik elnökévé, illetőleg főgondnokává, amely tisztségeket haláláig viselte. SZINNYEI 1891–1914. V. 1422–1427. MARKÓ 2001–2007. III. 846.

[131] Kufstein város Ausztriában, Tirol tartományban. Erődítménye 1865-ig börtön, 1888-ig kaszárnya volt.

[132] Thomé, Otto Wilhelm (1840–1925) német botanikus, aki a saját maga készítette botanikai illusztrációk által vált híressé. Legjelentősebb munkája *Flora von Deutschland, Österreich und der Schweiz in Wort und Bild für Schule und Haus (Németország, Ausztria, Svájc növényvilága képben és szóban iskolai és házi használatra)* 1885-ben jelent meg 700 illusztrációval.

[133] Roscoe, Henry Enfield (1833–1915) angol vegyész. *A vegytan alapvonalai: a tudomány legújabb nézetei szerint* című munkája Ráth Mór kiadásában jelent meg 1874-ben. Pápai Református Kollégium értesítői. 1910/11. 26.

[134] Bánffy Dezső (Kolozsvár, 1843–Budapest, 1911) miniszterelnök. A Szabadelvű Párt tagja, Belső-Szolnok, majd Szolnok-Doboka főispánja, 1892–1895 között a képviselőház elnöke, 1895–1899 között a „szürke kabinet" miniszterelnöke. Miniszterelnöki bukása után főudvarmesterré nevezték ki. 1904-től az általa szervezett Új Párt vezetője lett. IZSÁK–PÖLÖSKEI–ROMSICS–URBÁN 2002. MARKÓ 2001–2007. I. 372–373.

[135] privatim (latin) = magánúton, magánosan; előadás egy vagy kevés számú hallgató részére

minden tárgyból, mint Szászvároson, és így elszoktam egy kicsit, nem is tudom, mitől. Sok volt a magyarázat, és kevés a feleltetés.

A jó Isten segítségével elvégeztem a két bölcsészeti osztályt, elég jó eredménnyel, és 1878. július 3-án megkaptam az érettségi bizonyítványt, mellyel egyetemre mehettem. Mentem is szeptember hónapban. Beiratkoztam a természettudomány-mennyiségtani karba, a természetrajz-vegytani szakosztályába és a tanárképző intézetbe. Felvettem mindazokat a tárgyakat, melyek elő voltak írva, megállapított sorszámmal. És így volt előadás elég szaktárgyaimból, és hozzájött még a magyar irodalom és nyelvtan, neveléstan és bölcsészet, meg a vegytan sok óraszámmal. A gyakorlati órák délutánra estek. A tanárjelöltekre nézve hátrány volt az, hogy az elsőéves orvostanhallgatókkal és gyógyszerészekkel együtt kellett hallgatni az előadásokat, évről évre kevés változtatással.

Előadást hallgattunk eleget, és szorgalmasan jegyezgettük, úgyhogy akár vizsgára is mehettem volna, de nem lehetett, mert ott volt közbeékelve az alapvizsga nem szaktárgyakból, amire elkészülni nem tudtam elég jól, és nem volt tanácsos kockáztatni a tanárjelöltre nézve annyira fontos sikert. Így hát nem siettem, hanem a végére maradt a magyar nyelv és irodalom, a bölcsészet és neveléstan. Elég jól sikerült. De közben megváltozott a rendszer, vagyis szaktárgyakból kellett alapvizsgát tenni, és utána a rendes szakvizsgát. Így is cselekedem. A már letett phylosophiát kérnem kellett, hogy számítsák be. Közben sok más történt. Alkalmazást kaptam Szászvároson a Kun-kollégiumban segédtanári minőségben idegen tárgyakból, és ez így volt 1878-tól 1882-ig. Egyetemen, mint rendes hallgató 1883-ban földrajzi órákat hallgattam, és készültem. 1883–85-ben szászvárosi alkalmazás. 1885–86-ban vizsgálatok az új és régi rendszer szerint.

1886-ban megválasztottak Mezőtúrra a református egyháztanács 1886. évi 166. számú határozatával, mely szerint a megjelölt munkakörrel Bartsi József evangélium szerint reformált vallású természetrajz — vegytanból szakvizsgázott — tanárjelöltet választja meg.

A megjelölt munkakörben benne volt a számtan tanítása az I–III. osztályig mint pályázati feltétel is, amire készséggel vállalkozhattam, miután már tanítottam, és igazgatói bizonyítvánnyal is rendelkeztem róla. Örvend-

tem a megválasztásomnak, mert akkori időben nehéz volt állást kapni, és erre is az segített rá, hogy számtanra vállalkozhattam.

Tehát kikerültem Erdélyből az Alföld közepére, hol színmagyar a nép, és hatalmas református egyház van. Örömöm nem lehetett teljes, mert az iskola épülete nagyon nem megfelelő volt: kis, alacsony helyiségek a gimnázium részére, a központi elemi iskolával közös telken és udvarral. Úgyhogy nem lehetett belenyugodni sehogy sem, hogy ilyen nagy hatású városnak és egyháznak csak ilyen gimnáziumi épülete legyen. Végül is felülkerekedett az ősi túri önérzet, és azt mondták, hogy őket ne segítse senki sem, megépítik ők maguk saját erejükből.

Úgy is lett. Megszavaztatták a várossal a szükséges téglamennyiséget a városi téglagyárból, befuvarozását aránylagosan vállaltuk. Az építészvállalkozó megválasztásával is szerencsések voltak, és felépült az új gimnázium a túriak örömére, csak a maradiak a köznép közül hallatott egy–egy nem tetsző zokszót.

Ezt az alkotást követte nemsokára egy másik, az igen szükséges ártézi kút fúrása, a hely megválasztásához az én tanácsomat is kikérték. Könnyen hozzáférhető helyet tanácsoltam a Fő utca vonala mellett a városház térre, a vizek levezetésére alkalmas helyet. Úgy is lett.

Mezőtúrról részt vettem Ornithologiai congressuson 1889-ben,[136] miről a beszámolót egy hírlapi tárcacikk keretében tettem meg.

A lakásviszonyok rosszak voltak Túron, a társadalmiak még rosszabbak. Nem lehetett megfelelő lakást kapni, hol nyugodtan dolgozni lehetett volna, sem társadalmi elhelyezést sikeresen megoldani.

Így aztán egyszer felfigyeltem, mikor Pápán állást hirdettek a kerületi főgimnáziumhoz, de csak 100 forinttal többre, mint az állandósított mezőtúri tanszéken, és így nem pályáztam meg. De meddő maradt az egész pályázat, úgyhogy kénytelenek voltak újra meghirdetni a következő évben, most már 1200 forint évi fizetéssel. Ez azonban csak úgy volt lehetséges, hogy feláldozták a tanítóképzőt. Megpályáztam, meg is kaptam az állást, de csak másodsorban, a következő jegyzőkönyv szerint: Kivonat a dunántúli

[136] Az I. Nemzetközi Ornitológiai Kongresszust 1884 áprilisában rendezték Bécsben, a másodikat 1891-ben Budapesten. 1889-ben nem volt ornitológiai kongresszus. HADARICS 2006. 11. HADARICS 2011. 159–16.

ev. ref. egyházkerület 1891. évi szeptember hó 14. s több napjain Pápa városában tartott közgyűlésének jegyzőkönyvéből. 120. szám. Barcsi József mezőtúri okleveles tanárt választja meg a természetrajzi tanszékre.[137]

Így tehát pápai tanár lettem, az állást elfoglaltam, és megindult a tanítás. Azonban egy kényes ügy a tanári karban elintézésre várt, mely a felsőbbséggel szemben keletkezett az új fizetéseknek a teológiai tanárok és a gimnáziumi tanárok között való megállapítása körül, amennyiben az utóbbiak azt vitatták, hogy ők részben utódjai a bölcsészeti tagozat tanárainak, és így egyenrangúak a teológiai tanárokkal fizetés tekintetében is. Erre a kerületi felsőbbség egyik tagja részéről olyan megjegyzés hangzott el, hogy a gimnáziumban megengedett és meg nem engedett jövedelmek vannak. Ezt, mint sértő gyanúsítást visszautasították, amit a felsőbbség, mint fegyelemsértő eljárást jóvátenni követelte a gimnáziumi tanároktól, és ennek elintézésével László József főiskolai gondnok volt megbízva, aki a kerület részéről szigorú eljárást helyezett kilátásba az elnöksége alatt tartott gyűlésen. Én a magam részéről eleinte tartózkodó voltam, mint aki személyesen nem voltam érintve, de mint a testület tagja, bizonyos kollegiális kötelességet éreztem, azért, mikor láttam, hogy komoly fordulatot vesz a dolog, felállottam, és engedélyt kérve a felszólalásra, azt mondtam, hogy szerintem mindkét részen csak sajnálattal lehetnek az ügy iránt, mely a békés egyetértést megzavarta. Ellentmondás nem volt senki részéről sem, elfogadták megállapításomat, és az ügy el volt intézve békésen. Ez volt első pápai szereplésem, nem magamért, hanem a közjóért, és mert a sokat szenvedett református iskola történetének ez az a korszaka, mikor a felsőbb tagozatok, a jogakadémia, a bölcsészet, a tanítóképző levált, és csak a teológia maradt meg az egységesített gimnázium mellett.

De örvendetes módon fölemelkedett a magyar államhatalom, mint az országos közoktatás legfőbb irányítója. Ezt nekünk meg kellett látnunk,

[137] Az 1891. évi szeptemberi közgyűlés 120. pontja: *„Olvastatott a főiskolai igazgatói tanács folyó hó 13–14. tartott ülése jegyzőkönyvének 3. pontja, mely szerint a folyó évi június 1-én tartott kerületi közgyűlésen a pápai főgymnasium természetrajzi tanszékére elválasztott Gyulai Kálmán hódmezővásárhelyi főgymnasiumi tanár megválasztását nem fogadta el, miért is a főgymnasium jelzett tanszékére a főiskolai gondnokság a pályázatkor 2-d sorban ajánlott pályázót, Barcsi József mezőturi okleveles tanár urat hívta meg, s ajánlja az igazgató tanács a pályázati feltételek értelmében megválasztásra."* DREL I. 1. a. 1891. 93–94.

feléje fordulva irányodnunk az iskola jövője érdekében, hogy meg tudjon élni, mert még mindig nehéz volt a helyzete. Nagy dolgok voltak előttünk: az új iskolai épület megépítése, államsegély elnyerése és kerületi leányiskola felállítása. Az iskolaépítési alapra gyűltek a Tisza Kálmán miniszterelnök úr által kieszközölt évenként folyósított 10000 forint építési segélyek. Az épület helyére nézve is megindultak tervezgetések, de rossz irányban, mert az új kollégium a mostani leányiskola udvarára volt kiszemelve. Ezt elejtették, és az Esterházy uradalmát képező úgynevezett Fehér Ló korcsma megszerzése lett a cél, mire nézve meg lett nyerve Esterházy Móric gróf[138] hozzájárulása, és a veszprémi törvényszék engedélyével a jövedelemnek megfelelő összegen a Dunántúli Református Egyházkerületnek örök áron el lett adva iskolai épület céljára.[139] Azonban volt Pápa városának egy igen nagy fogyatékossága, és pedig az, hogy nem volt jó ivóvize, s miután hiába próbálkoztak kútásással hozzájutni, egy alkalommal fölhívtam a figyelmet arra, hogy a Tapolca folyócska forrásából kell vízvezetéken a szükséges jó ivóvizet megszerezni. Eleinte akadályokat láttak a jó városházi urak, de azért mégis nekifogtak, és szép lassan, mintegy titokban megcsinálták a most is jól működő városi vízvezetéket, csak akkor jöttek rá a pápaiak, hogy mi készül, mikor a vízvezetéki csöveket rakták le Pápa város utcáin.

Közben a kollégiumban nagy változás történt, mert a jó Szilágyi József igazgató[140] betegeskedni kezdett, helyettesről kellett gondoskodni, de úgy,

[138] Esterházy Móric gróf 1856. szeptember 12-én született Csákváron. Középiskolai és egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. 1877-ben átvette a pápai és az ugodi hitbizományi birtokok irányítását. 1884-ben kamarási méltóságot nyert, 1885-től Veszprém vármegye főispánja volt. 1900. május 11-én hunyt el. STURM 1897. 84–85. DPL 1900. 337–338.

[139] Az új iskolaépületet 1894 májusában kezdték el építeni Balázs Ernő mérnök vezetésével. Az átadási, felavatási ünnepélyt 1895. szeptember 15-én tartották. KIS 1896. 315–317. PÖLÖSKEI 1981. 339–340.

[140] Szilágyi József 1827 decemberében született Nemesvámoson középbirtokos nemesi családban. Az elemi iskolát szülőfalujában, majd középiskoláit 1840-től Pápán végezte. Honvédként részt vett az 1848/49. évi szabadságharcban. A fegyverletétel után folytatta tanulmányait, még azok befejezése előtt az 1850/51. tanévben köztanítóvá választották. Később a latin és görög nyelv tanára lett a pápai főgimnáziumban. Többször is viselte az intézmény igazgatói tisztét, 1894-ben hat évre választották meg. 1893-ban kezdett betegeskedni, 1893 tavaszától már óráit sem tudta megtartani. 1894 őszétől szabadságolták, 1895. február 3-án hunyt el. DPL 1895. 87–89. TUNGLI 1997. 113. VARGA 1998. 495.

hogy érzékenysége ne legyen érintve, és hogy egy fontos elv megvalósuljon a kormányra való tekintetből, vagyis most már csak tanári oklevéllel bíró igazgatója legyen a gimnáziumnak. Ezeket tartva szem előtt történt a jelölés a gimnáziumi tanári kar részéről Kis Ernő kartárs[141] személyében, nem irányulva senki ellen sem, és azóta van tisztán tanári képesítésű igazgatója a gimnáziumnak mai napig.

Az államsegély is meglett, az új épületbe is beköltözött a gimnázium, sőt utána jött a teológiai akadémia is, a helyébe bevonult a kerületi nőnevelde, és miután László József gondnok kocsi lelkész[142] fejedelmi alapítványát megkapta, úrrá lett a hajléktalan hajadon kerületi leányiskola.

A magam személyét illetőleg jelezhetem, hogy igazgatói tisztséget nem óhajtottam viselni, és nagyobb igazgatói nyomást nem tudtam volna elviselni. Szerencsére mindkettőtől meg voltam kímélve. Elég volt nekem munkakörnek a református fiúgimnázium szaktárgyaimmal, a természetrajzi gyűjteménytár, a vegytani kísérleti terem.

[141] Kis Ernő 1856. március 23-án született Pápán, apja Kis Gábor lelkész volt. Középiskoláit Tatán és Pozsonyban végezte. 1874-től a budapesti egyetem bölcsészeti karán tanult, ahol 1880-ban szerzett tanári diplomát. Az 1882/83. tanévtől tanított a pápai református gimnáziumban, amelynek később igazgatója is lett. A történelem, földrajz és latin nyelv volt fő tantárgya, de tanított magyart, németet és vallástant is. Munkatársa volt a Pápai Lapoknak és a Dunántúli Protestáns Lapnak is. 1917-ben nyugdíjba vonult. 1927. január 22-én halt meg. DPL 1927. 18–19. SZÜCS 1927. 3–5. TUNGLI 1997. 61. VARGA 1998. 270.

[142] Padányi László József 1812. február 27-én született Nagypadányban (Pozsony vm.), apja László István, anyja Fogas Erzsébet volt. Tanulmányait Nagypadányban, majd Pápán folytatta, a poéták praeceptora is volt. 1838-tól 1842-ig Kocson szolgált rektorként, majd külföldön folytatta tanulmányait (Bécs, Halle, Berlin). Hazatérve ismét Kocsra került, ahol segédlelkész, 1845–1899 között pedig rendes lelkész volt. 1860-tól 1867-ig a tatai egyházmegye esperesi tisztét is betöltötte. 1899-ben hunyt el. DREL I. 1. a. 7. 137, 386–387, 411. DREL I. 1. u. Erdőcsokonya. 8. DREL II. 70. a. 1839. 10. 1843. 14. 1844. 1, 7, 10. 1846. 1, 14, 22. 1847. 1, 8, 18, 22, 24, 25, 26. 1848. 1, 6, 7, 21, 23, 25, 27, 28, 30. DREL II. 70. a. 3. 186. DREL II. 70. b. 1838. 40. 1839. 14. 1840. 21. 1843. 25. 1844. 11. 1845/46. 18. 1846/47. 15. 1847/48. 13. DREL II. 259. a. 1835. 26. 1836. 11. 1837. 14. DREKK O. 349. DREKK O. 394t. 91. TREL Kgy. jkv. I. 145, 207, 209, 215. TtREL I. 8. d. 6. Ács. II. 2. Császár. II. 12. Csurgó. 42 (László János!). Dad. 3. Dunaalmás. 45. d. 8. Kisigmánd. II. 7. III. 19. Kocs. I. 2, 3 (1843-tól kocsi segédlelkész!), 4. II. 12 (1812. február 27-én született!). III. 1. Komáromszentpéter. 4. Mocsa. 8. d. 9. Nagyigmánd. II. 44, 64, 85. Nagysáp. 9. Naszály. II. 17. Neszmély. 9. d. 10. Pápa. 373, 374, 377, 394, 398. d. 11. Tarján. II. 6. DPL 1899. 467–480. ZOVÁNYI 1977. 624. BAKONYI 1984. 9–10. PATAKY 1985. 368. VÁRADY 2001. 391. A német egyetemeken a beiratkozott tanulók között nem szerepel a neve. SZÖGI 2001.

A népesség apródonként szaporodott a párhuzamos osztályokkal, úgyhogy eleinte sokféle más tárgyat kellett vállalnom, mint magyar nyelv, rajzoló geometria, német nyelv egy–két osztályban, addig később már a természetrajzból is át kellett engedni órákat más szakos kartársnak. A növendékek létszáma 300-ról 600-ra növekedett. A gyűjteménytárak fokozatosan bővültek, szebbnél szebb tárgyakkal teletömött üvegszekrényekkel.

De visszatérve pápai tanárkodásom elejére, 1892-ben, szeptember hónapban tartott kerületi közgyűlés keretében székfoglaló értekezést tartottam, melynek címe volt: A növényi sejt. Történeti alapon elsőrendű tudósok munkái nyomán, mint Hugó von Mohl,[143] Nägeli,[144] Strassburger,[145] Julius Sachs,[146] stb. Részletet közöltem az egyházi lapban, és az egészet az 1892–3. évi iskolai értesítőben.[147]

1896-ban részt vettem a kultuszkormány által rendezett, középiskolai tanárok részére és részvételével megtartott egyiptomi tanulmányúton, mint

[143] Mohl, Hugo von (1805–1872) német botanikus, orvos, egyetemi tanár. Egyetemi tanulmányait a tübingeni egyetem orvosi karán folytatta. Működött a müncheni és a berni egyetemen is, majd 1835-től lett a tübingeni egyetem botanika professzora.

[144] Nägeli, Carl Wilhelm von (1817–1891) svájci botanikus, orvos. A zürichi és a genfi egyetemen folyatatott orvosi és botanikai tanulmányokat, majd a berlini és a jénai egyetemen végzett kutatásokat. 1842–1849 között Zürichben, 1852-től Freiburgban tanított. 1857-től 1889-ig a müncheni egyetem professzora volt.

[145] Strasburger, Eduard Adolf (1844–1912) lengyel-német botanikus. A varsói és bonni egyetemen biológiát hallgatott, majd a jénai egyetemen kutatott. 1869-től a jénai egyetemen, majd 1880-tól a bonni egyetemen tanított.

[146] Sachs, Julius von (1832–1897) német botanikus. Tanulmányait Breslauban, majd Prágában végezte. 1867-től a freiburgi, 1868-tól a würzburgi egyetem professzora volt. A klorofill tartalmú testeket fedezte fel növényekben.

[147] 1892. szeptember 24-én a főiskola nagytermében tartott ünnepség alkalmával három gimnáziumi és egy főiskolai tanár tartotta meg székfoglaló beszédét: Borsos István, Szakál Károly, Barcsi József és Kis József. *Úgy nagy figyelemmel hallgatott, szakértelemről tanúskodó székfoglalóik, mint eddig kifejtett sikeres munkásságuk teljes biztositékot nyújtanak további eredményes működésükre nézve!* Pápai Református Kollégium értesítői. 1892/93. III–IV. A székfoglaló beszéd a Dunántúli Protestáns Lap 1912. évi november–decemberi számaiban, 4 folytatásban jelent meg. *Jelen dolgozatom kidolgozott alakban az iskolai értesítőben fog megjelenni, a midőn közölve lesz a használt könyvek jegyzéke; most csak annyit említek, hogy mintegy 17 német szerzőtől 28 munkát használtam, illetőleg fogok felhasználni.* DPL 1892. 739–742, 754–757, 772–775, 799–800. A dolgozat az 1893/94. évi Értesítőben jelent meg. Pápai Református Kollégium értesítői. 1893/94. 45–80.

a pápai református főgimnázium kiküldöttje. Erről az utazásról beszámolót írtam a Dunántúli Református Lapban, mint külön közlemény volt Gózen földjéről írott dolgozatom,[148] mely szintén ott jelent meg, és éppen a millenniumi kiállítás iskolai pavilonjában az asztalon feküdt a dolgozatot tartalmazó lappéldány, oda lapozva, hol a zsidók Veres-tengeri átkeléséről szól az értekezés, írója eredeti felfogása szerint. Az utazás költségéből 600 koronát a főiskola pénztára fizetett, melynek felét előlegként vállaltam, és az utazás után megkezdődött a levonás, de később a fentmaradó összeget elengedték, azonban így is ráment a 7 hétig tartó tanulmányútra két hónapi fizetésem, az előleges készülési költségeken kívül, mert sok fényképfelvételt hoztam az egyiptomi régi kultúráról, és egyebeket a természetrajzi múzeumnak. Az utazásban való részvétel viszonzása volt az államsegélyben való részesedésnek. Azért én készséggel helyt állottam, és meghoztam az anyagi áldozatot, mert szükségesnek tartottam azt is, hogy a tanár a katedrára minél több tudással menjen fel. Tanultam is sokat, el sem tudom mondani, de mint természetrajzistát például legjobban érdekelt az asszuáni gránitbánya, hol az obeliszkek, Ramszesz szobrok és szarkofágok készültek, melyek félben hagyva most is ott feküsznek a földön, vagy a sziklában csak részben elkészítve. Megváltozott a világ, a megrendelés visszavonva, nincs, ki megfizesse a munkát.

1896 nevezetes esztendő volt: a millenniumi év az ő sok teendőivel és az országos kiállítás megszemlélése és a tanulókkal való felutazás. Megtörtént minden. Szép volt, jó volt, kivívta a művelt külföld csodálatát, elismerését, de mégsem akadályozta meg a kegyetlen külföldet végzetes munkájában, földarabolták a Monarchiát, és vele az ezredéves Magyarországot, és nekünk a hosszú háború veszteségei után sok kínt és szenvedést okoztak, de most meglakolnak érte, mert az Isten nem ver bottal.

1902-ben csatlakoztam olaszországi társasutazásra, melyen két kartársam is részt vett, két hétig tartott a húsvéti szünidő alatt, iskolai segélyt is kaptunk. Tanulmányutunk első állomása volt Velence, Adria királynéja,

[148] A beszámoló *A bibliai Gósen, Sinai félsziget és a Szuez csatorna* címmel jelent meg 6 folytatásban a lap novemberi és decemberi számaiban. DPL 1897. 728–731, 743–745, 758–761, 777–780, 792–795, 809–812.

második Florencz,[149] az olasz művészet finom lelkű városa, harmadik Róma, a régi birodalom, az új olasz állam megteremtő központja és a keresztyén világ megalkotója s fenntartója. Nekem mintegy folytatása volt az egyiptomi tanulmányútnak. A negyedik város Nápoly, az ő tüzes földjével és meleg levegőjével. Ismertetést írtam az egyházi lapban, már nem is tudom, menynyit, különösen az ős Forum Romanumról és a Capitoliumról. Hűségesen jártuk a szép templomokat, a Szent Péter templomot, a Szent Pál templomot a városon kívül. Húsvét szombatját is Rómában töltöttük, de a pápát nem láttam, mert XIII. Leo pápa már agg szentatya,[150] nem osztott áldást, csak helyettese, Rampolla bíboros.[151]

Az egész olaszországi út felejthetetlen élmény volt a szászvárosi és kolozsvári diáknak és egyetemi hallgatónak. Legyen érte hála és köszönet a sorsnak és a pápai főiskolának.

1910. szeptember 20-án az egyházkerület vezetősége és a főiskola elöljárósága emlékünnepélyt tartott Vályi Ferenc pápai tanár[152] születésének 100 éves évfordulója alkalmából. Életrajzának megírásával engem bíztak meg, mint természetrajzi tanszékének tanárát, melyre kötelességből is szívesen vállalkoztam.[153] Nagy öröm és megtiszteltetés volt részemre együtt működni a főállásokban levő, nagy tekintélynek és tiszteletnek örvendő férfiakkal. Az emlékünnepély fényét és jelentőségét nagymértékben emelte az a körülmény, hogy a főiskola régi, kiváló tanára tagja volt a Jókai családnak, a magyar nemzet koszorús költőjének, felesége ugyanis, Jókai Eszter testvére volt Jókai Mórnak, a nagy regényírónak, és így a még életben lévő család-

[149] Florenz – Firenze olasz város német neve.

[150] XIII. Leó (gróf Gioacchino Pecci, 1810–1903) 1878–1903 között volt római pápa.

[151] Rampolla del Tindaro, Mariano (1843–1913) bíboros. XIII. Leó pápa államtitkára, legszorosabb munkatársa volt. X. Piusz pápa menesztette.

[152] Váli Ferenc 1810. szeptember 30-án született Magyarsókon (Nyitra vm.). Tanulmányait Losoncon, Pozsonyban, Komáromban és Pápán végezte. 1833-tól Pápán tanított. 1837-től a komáromi református gimnázium igazgatója, 1849-től a pápai református kollégium tanára, a tanítóképző igazgatója volt. Természetrajzi és kémiai tankönyve is megjelent. 1882. december 13-án hunyt el Pápán. SZINNYEI 1891–1914. XIV. 795–796. TUNGLI 1997. 126. VARGA 1998. 531.

[153] Az emlékünnepélyt 1910. szeptember 30-án rendezték. Barcsi József ott elhangzott beszédét a Kollégium 1910/11. évi értesítője teljes terjedelmében közölte, a Dunántúli Protestáns Lap 1910. október 9-i számában pedig részleteket lehetett belőle olvasni. Pápai Református Kollégium értesítői. 1910/11. 6–29. DPL 1910. 351–353.

tagok nagyobb részben, így Váli Mari,[154] férjezett Peti Lajosné,[155] Jókai Etelka,[156] férjezett Ihász Lajosné[157] jelen voltak. Kiváló férfiaink mint volt tanítványai is letették a hálás megemlékezés koszorúját a volt régi pápai tanár munkás életének elismerése gyanánt. Az emlékünnepély programszerűleg folyt le, én is felolvastam értekezésemet, melybe beletettem szívem, lelkem örömteljes érzést. Megírásakor segítségemre volt leánya, Petiné Váli Mari, aki magasabb kora dacára szívesen megírta megemlékezéseit Váli Ferenc házi diákjainak gondos neveléséről. Értékes adatokat adott dr. Pongrácz József teológiai akadémiai tanár[158] komáromi püspöki titkársága alatt. Itt mondok köszönetet érte, mintegy törlesztve régi adósságomat. A dolgozat

[154] Váli Mari 1840. november 17-én született Komáromban. Férje és gyermeke korai halála után nagybátyjához, Jókai Mórhoz költözött. Nagybátyja életéről terjedelmes emlékiratot írt, ami *Emlékeim Jókai Mórról* címen jelent meg 1955-ben. VARGA 1998. 531.

[155] Helyesen: Peti Józsefné! Peti József 1834. október 24-én született Komlósdon. Tanulmányait Csurgón és Pápán végezte. Teológiát hallgatott a bécsi és a báseli egyetemen. 1856-tól Pápán, 1857-től Kecskeméten tanított. 1859-től Pesten lett teológiai tanár. A Dunamelléki Egyházkerület 1861-ben aljegyzővé választotta. 1862. augusztus 22-én hunyt el. SZINNYEI 1891–1914. X. 913–914. CSEKEY 1955. 28. TUNGLI 1997. 168. VARGA 1998. 402. SZÖGI 2000. 48 (12. sz. A Sáros megyei Lófaluból származott!).

[156] Jókai Etelka 1852. október 27-én született. Fiatal korában a Pápai Lapokban és a Fővárosi Lapokban jelentek meg írásai. Mikor Lőrintepusztán élt, francia regényeket fordított. 1939. július 17-én hunyt el. SZIKLAY 1941. 374. VARGA 1998. 246.

[157] Ihász Lajos 1850. június 12-én született Hathalmon (Veszprém vm.). Tanulmányait magántanulóként kezdte, majd a pápai református kollégium tanulója lett. Egy évet a soproni evangélikus líceumban is tanult. Jogi tanulmányai befejezése után a keszthelyi Georgikonban és a magyaróvári Akadémián gazdasági ismereteket szerzett, majd földbirtokos, hírneves gazdálkodó lett. Először a bakonytamási gyülekezet, majd a zalai evangélikus egyházmegye választotta felügyelőjének. Zsinati képviselő, egyházkerületi gyámintézeti elnök is volt. Sok alapítványt tett, 3000 holdas lőrintepusztai birtokát is az egyházkerületre adta. 1899-ben választották meg egyházkerületi felügyelőnek. 1908-ban hunyt el. KEVEHÁZI 2011. 40, 319, 760, 768, 772, 846. NÉMET 2012. 13–14.

[158] Pongrácz József 1885-ben született Etén (Komárom vm.). Elemi iskoláit Etén és Héregen, a gimnáziumot és a teológiát Pápán végezte. 1906–1908 között a Skót Szabad Egyház ösztöndíjasaként Edinburghban tanult. Hazatérése után Komáromban Antal Géza püspöki titkára lett. 1910-től Pápán a teológiai akadémia helyettes, 1913-tól rendes tanára volt. 1931-ben teológiai doktorátust szerzett Debrecenben. 1951-ben, miután a teológiai akadémia felszámolása miatt tanári állása megszűnt, a volt kollégiumi könyvtár igazgatói posztját töltötte be. 1923-tól a Dunántúli Protestáns Lapnak is szerkesztője volt. 1963-ban hunyt el. ZOVÁNYI 1977. 482–483. KÖVY 1985. 211–213. TUNGLI 1997. 94–95.

megjelent a kollégiumi értesítőben 1910/11. év végén a 6–29-ig terjedő lapokon és részlet az évi Dunántúli Protestáns Lapban.

Tanárkodásom hosszú ideje alatt sokszor tartottam előadást különböző társadalmi egyesületekben. Így mindjárt elején a pápai városi leányegyletben, felkérésre a geológia köréből, a föld történetének lapjairól és betűiről, vagyis a föld rétegeiről és kövületeiről. Szabad előadás előleges elgondolás szerint. Előre elkészített dolgozatokat olvastam fel a pápai tanári körben,[159] a Jókai körben, a pápai szabadegyetemen,[160] így például: a drágakövekről, a gyémántról. A kőszénről, annak fajai és előfordulásairól. A vasgyártás a múltban és most országok szerint. A cukorgyártás jelenben és múltban, a cukorrépa termelés és cukornád, a cukor fogyasztási adója, kiviteli prémiuma, a brüsszeli contingálás. Ezen munkák a vonatkozó évkönyvekben a kéziratban feltalálhatók.

Mindezeknél nagyobb dolog volt akadémiai pályázatom a Magyar Tudományos Akadémiának a Vigyázó alap díjára kitűzött pályatételre: *A magyar növénytani nomenclatura és terminologia*. Másodszor volt kitűzve. Én csak rövid idő alatt foglalkozhattam vele. Dicséretet kaptam. De nem ez a fő, hanem hogy azóta is folytonosan foglalkoztam a tárgykör anyagával a magyar növénytan történetének szempontjából. Így a legrégebbi szótárak nö-

[159] A pápai tanári kör 1897. április 7-én tartotta alakuló ülését a református gimnázium tanácstermében. Elnöknek Kapossy Luciánt, titkárnak Sarudy Györgyöt, pénztárnoknak Barcsi Józsefet választották. PL 1897. 04. 18. (24. évf. 16. szám.) 5.

[160] Valószínűleg a Pápai Szabad Líceumról van szó, mely országos mintát követve, 1898-ban alakult meg Pápán. Elindításának ötlete már 1898 februárjában felmerült, öttagú szervezőbizottságot is felállítottak. A szabad líceum *a téli hónapok folyamán sorozatos tanító irányú felolvasásokat és szabad előadásokat óhajt tartani*. Új egylet nem alakult, hanem a tanári kör keretei között igyekezett ismeretterjesztő feladatát megvalósítani. 1898/1899. év telén már több előadást is tartottak, az előadók többnyire a református kollégium tanárai voltak. Fő célkitűzésük volt: *A Szabad Liceum ne maradjon meg önálló, arisztokratikus egyletnek, mely megkívánja, hogy őt keressék fel, lépjen az üdvös decentralizálás terén, keresse fel az iparost a saját egyletében, a kereskedőt a maga körében, menjen el az egyes olvasókörökbe, a földműves iskolába, kövessen mindenhol rendszert, és – új pálma, új dicsőség vár rá!* A Pápai Lapok többször címoldalán is nyomon kísérte alakulását, majd működését, később működéséről a Pápai Hírlap is beszámolt. Szerepét 1906-ban Kőrös Endre javaslatára a Pápai Jókai Kör vette át. A Szabad Líceum működését Hudi József részletesen ismerteti az *Adatok a pápai Kölcsey Ferenc Szabadkőműves Páholy történetéhez* című tanulmányában. HUDI 2011. 33–34.

vényeivel. A Historia Plantarum[161] neve alatt szereplő könyv magyar növénynevek bejegyzéseivel, mely a pályázatnál is szerepelt, és az akadémia továbbra is foglalkozott vele, mint eredetinek vélt nevekkel. Erre vonatkozó két dolgozatomat bemutattam Budapesten a Magyar Természettudományi Társulat növénytani szakülésén, de nyomtatásban nyilvánosságra hozni nem tudtam, kéziratban a Nemzeti Múzeum növénytani könyvtárában van elhelyezve. Ezen tárgykörrel összefüggőleg foglalkoztam Beythe András Füves könyvével,[162] melyről 1919–20 körül olyan közlemény jelent meg egyik nagy napilapban, hogy a nevezett könyvről szakülésen előadás keretében ki lett mutatva, hogy az Melius Juhász Péter[163] könyvének mintegy plágiuma. Tudtam, hogy ez nem áll, de akkor akkora volt a nemzeti depresszió, hogy annyira megülte az ember egész lelkét, hogy csak bánkódni tudott ezen újabb veszteségen.

De megjött az ideje, és megírtam nagyobb dolgozatban ellenvéleményemet, mely szintén a múzeumi könyvtárban van elhelyezve, többet nem tehettem, de az illetékesek tudnak róla, és hallgatnak. Én azonban áthelyeztem az ügyet a Magyar Tudományos Akadémia főtitkárságához mint illetékes fórumhoz nagyobb dolgozat keretében elbírálás végett. Az igen előzékeny válasz az volt, hogy később foglalkoznak vele! Én tehát várok, nem tudom, meg tudom-e várni. Mindegy, megtettem kötelességemet.

Munkálkodásomra vonatkozólag megemlítem, hogy lefordítottam Julius Sachsnak Geschichte der Botanik művének 2/3 részét, kézirat. Annak idején bemutattam a Természettudományi Társulat titkárságának, de kézzel fogható eredmény nélkül.

[161] Theophrastus (Kr. e. 371–286) *De historia plantarum* című ránk maradt legrégebbi füveskönyvéről lehet szó, amelyben 455 növényt írt le. A hazánkban található legkorábbi példány Mátyás király Corvina–könyvtárából származik.

[162] Böjte András Böjte István dunántúli püspök fia volt. Németújváron Batthyány Ferenc nevelőjeként és udvari papként, majd 1591–1599 között Surányban lelkészként szolgált, emellett németújvári esperes is volt. 1599-ben hunyt el. Füveskönyve 1595-ben Németújváron jelent meg. SZINNYEI 1891–1914. I. 1034 (Beythe!). KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 352.

[163] Mélius Juhász Péter 1536-ban született Horhiban (Somogy vm.). Tanulmányait Tolnán végezte. A wittenbergi egyetemen a magyar diákok szóniorrá választották. 1558-tól debreceni lelkész volt, 1561-ben a tiszántúli egyházkerület püspökévé választották. 1572. december 15-én hunyt el Debrecenben. SZINNYEI 1891–1914. VIII. 1053–1060. ZOVÁNYI 1977. 399–401. MARKÓ 2001–2007. IV. 646–647.

Tanári működésemre nézve megemlítem, hogy nagy gondot fordítottam minden időben a gimnáziumi természetrajzi múzeumra, a vegytani szertárra. Kirándulásokat rendeztem és vezettem Pápa város határában és vidékén. Több osztállyal voltam lenn a Csinger-völgyi szénbánya megtekintése végett Ajkán. Nagyobb kirándulás volt Pozsony–Bécs és vissza Grazon át, keresztül a Semeringen.[164] Kétszer is voltam Fiumében a tanulókkal együtt. Mindig szerencsésen, minden baj nélkül.

Voltam tagja a főiskola igazgatótanácsának két ciklusban. Városi képviselő tag virilista jog alapján voltam. Mindig vigyáztam, hogy mint tanár nagyobb szóvitába ne bocsátkozzam. Pap nem voltam, mert a katetrára[165] inkább szerettem felnézni, mint onnan lenézni.

Katona nem voltam, mert mellbőségem nem ütötte a kívánt mértéket.

Iskolai igazgató sem voltam, nem óhajtottam, de osztályfőnök csaknem minden évben voltam, sok bizonyítványírással az év végén.

1898-ban december 30-án megesküdtem feleségemmel, nőül vettem Sebestyén Juliskát, Sebestyén Dávid tanártársam[166] hajadon leányát, mint állásommal megfelelő házastársat.

Négy fiúgyermekünk volt. Kik közül a legkisebb meghalt 6 hetes korában náthalázban.[167] A három elsőket felneveltük, tanítottam és taníttattam, de Lajos fiam itt hagyott végtelen nagy fájdalmunkra 38 éves korában, már mint képzett orvos működött hasznosan, lelkiismeretesen.[168] József fiam, az

[164] A Semmering-hágó a legkeletibb és a legalacsonyabb alpesi hágó Stájerország és Alsó-Ausztria határán, a Mura és a Lajta vízgyűjtő medencéjének vízválasztója.

[165] Helyesen: katedra = szószék, előadói emelvény.

[166] Sebestyén Dávid mennyiségtan–mértan szakos középiskolai tanár 1844-ben született Kocson. Tanári pályáját 23 éves korában kezdte mint a budapesti teológiai akadémia segédtanára. Először kétévi nevelőség után az 1869/70. tanévben Csurgón, majd Bonyhádon tanított, ezután az 1883/84. tanévben került a pápai református főgimnáziumba. Ott 32 évig tanított. 1915. szeptember 1-én saját kérésére nyugalomba vonult. 1920. január 12-én hunyt el. SZINNYEI 1891–1914. XII. 813. BÓDI 1943a. 195. TUNGLI 1997. 103 (1885-től 1895-ig a pápai tanonciskola igazgatója volt!). VARGA 1998. 451.

[167] Barcsi Endre születéséről a Pápai Lapok az 1910. november 27-i számában számolt be. 1911. január 5-én hunyt el. PL 1910. nov. 27. 6. DPL 1911. 17.

[168] Barcsi Lajos 1901. július 31-én született. 1911–1919 között a pápai református gimnázium tanulója volt, ahol 1919-ben érettségit tett. 1925-ben Darányi Kálmán győri főispán a győri közkórházhoz nevezte ki segédorvosnak. 1938-ban költözött vissza Pápára. A Széchenyi tér 3. szám

első gyermekünk sokat tanult, két oklevelet szerzett, a vegyészmérnökit és tanárit. Vegyészmérnök volt az Egyesültizzónál, az Első Magyar Petroleumnál, és később a tanári pályára lépett, mint biztos jövőt ígérő államira. Tíz évig volt kereskedelmi iskolai tanár, most ideiglenesen nyugalmazott.[169] Ferenc fiam könyvelő a Pápai Takarékpénztárnál. Sportember.[170]

A fenntartó gondviselés segített meg egész életemen át és tanári működésem ideje alatt, melynek alapját képezte a tanári oklevél, melyet a kolozsvári Ferenc József tudományegyetem kebelében működő országos középtanodai tanárvizsgáló bizottság 252–1888/h.v.b. sz. alatt állíttatott ki Bartsi József részére, szép kivitelben.

És most, amikor e sorokat írom, újra hálát adok a jó Istennek, hogy megérnem engedte e napot, midőn Magyarország törvényhozó gyűlése Budapesten kimondja az elszakított országrészeknek az anyaországhoz való visszatérését Kolozsvár városával, egyetemével, melyet hamvaiból fölélesztteni fáradozik dr. Hóman Bálint magyar kultuszminiszter,[171] hogy legyen újra tűzhelye a magyar műveltségnek és tudományosságnak, áldást árasztó melegségével és világításával. És ezt jólesik éppen innen Pápáról mondanom, mely város szintén tűzhelye Magyarország Dunántúljának főiskolájával és más fiú- és leánynevelő intézményeivel.

alatt nyitott fogorvosi rendelőt. 1939. december 4-én a Kishegyben felakasztotta magát. Tanárok családi lapja. Pápai Református Kollégium értesítői. 1911/12. 95, 125. 1912/13. 142, 165. 1913/14. 117, 129, 150. 1914/15. 94, 109, 152. 1915/16. 153, 167, 200, 210. 1916/17. 83, 92, 122, 130. 1917/18. 125, 157, 164. 1918/19. 17. PéV 1938. jún. 26. 3. 1939. dec. 10. 4. PH 1925. jún. 27. 2. 1939. dec. 09. 2.

[169] Barcsi József 1900. január 27-én született. 1910–1918 között a pápai református gimnáziumban tanult, ahol 1918-ban érettségi vizsgálatot tett. Kezdetben a bajai Állami Türr István fiú felsőkereskedelmi iskolában, majd 1935-től Zalaegerszegen, az Állami Csányi László fiú felsőkereskedelmi iskolában tanított. Tanárok családi lapja. Pápai Református Kollégium értesítői. 1910/11. 132, 155, 159, 256. 1911/12. 100, 120, 121, 126, 169. 1912/13. 146, 165, 171, 200, 212. 1913/14. 133, 146, 150, 202, 203. 1914/15. 98, 109, 114, 116, 151. 1915/16. 156, 163, 167, 171, 174, 209. 1916/17. 86, 92, 95, 96, 117, 124, 128. 1917/18. 86, 158. 1918/19. 22. Tiszti Címtár. 1928. 278. 1931. 296. 1932. 306. 1935. 306. 1936. 311. 1937. 391. 1938. 355.

[170] Barcsi Ferenc 1902. november 24-én született. 1913-tól a pápai református gimnázium tanulója volt, 1921-ben tett érettségit. Jó teniszjátékos volt. Tanárok családi lapja. Pápa Református Kollégium értesítői. 1913/14. 121, 146, 149. 1914/15. 87, 108, 119. 1915/16. 145, 191. 1916/17. 49, 76, 122. 1917/18. 81, 120, 157. 1918/19. 16. 1919/20. 17. 1920/21. 25, 31, 40. PéV 1928. jún. 17. 3. 1929. júl. 07. 6.

[171] Hóman Bálint életrajza: MARKÓ 2001–2007. III. 320–322.

A magyar királyi kormány is ezt méltányolta, amidőn a kerületi főgimnáziumot államsegélyben részesíteni határozta 1905-ben, egyes tanszékekre szóló kinevezési jogának fenntartása mellett.

Ilyen tanszék volt az enyém is, a természetrajzi, megüresedés esetében. Én azonban kértem a kinevezést, meg is kaptam 94–365/1905. szám alatt december 26. keltezéssel.

Rendezték a fizetést úgy, hogy 3 csoportra osztották a tanárokat és fizetésüket. Az idősebbek és a helybeli több szolgálattal rendelkezők magasabb fizetésű osztályba jutottak. Evvel összefüggőleg a teológiai akadémiai tanárok fizetését az egyházkerület rendezte, éspedig úgy, hogy kimondta, hogy kisebb fizetése nem lehet, mint a gimnáziuminak ugyanannyi szolgálat mellett. Evvel mintegy meg volt pecsételve az a béke, ami 1891-ben azon a nevezetes összejövetelen–gyűlésen felszólalásomra hallgatólagosan beállott.

Én aztán csak dolgoztam tovább mint megválasztott és kinevezett tanára az intézetnek, és ha volt is sérelmem, nem hangoztattam, és nem kerestem orvoslását, mígnem aztán az idő lejárt, nyugdíjaztatásomat kértem, az meg is történt miniszteri elismerés és köszönet mellett.

Két miniszteri rendelet jelent meg nyugdíjaztatásommal összefüggőleg, az egyik 44.457/1924. v.ü.o. a miniszteri elismerés, másik 59. 494/1924. v.ü.o. szám alatt, melyben Barcsi József pápai ev. ref. főgimnáziumi rendes tanárt 1924 évi május hó 1-től besorozta az V-ik fizetési osztály 2-ik fokozatába, Budapesten 1924. évi június 26.

Ezek után szíves elnézést kérek, hogy hosszúra nyúlt visszaemlékezésem fonala, de a családi emlékek viszonosságban vannak egymással, és valamint az élőfa a földből nő ki, melynek minősége szöveti szerkezetében is megnyilvánul, úgy az ember is a családból ered, és magán viseli annak jellemző tulajdonságait. Egyszersmind bocsánatot is kérek, ha talán nem tartottam volna meg a bizalmasság szigorú mértékét az iskolai események történelmi összeállításában.

És most, amikor végére értem, csak azt mondom, hogy személyemet nem tettem előtérbe, mert a Szentírás szerint: Mindazt, amit tettem, nem én tettem, hanem tette az Úr, aki megtartott, és soha el nem hagyott.

Pápa, 1940. október 8.

id. Barcsi József

DR. FÖLDY JÓZSEF

Kecskeméten 1881. április 16-án születtem iparos családból. Az elemi iskola 4. osztályának elvégzése után szüleim beírattak a kecskeméti piarista gimnázium I. osztályába. Elég jó tanuló voltam, s minden zökkenő nélkül jutottam el a VI. osztályig, ekkor azonban életemben döntő fordulat állott be. A VI. osztály elvégzése után beléptem a piarista rendbe, szerzetes tanár akartam lenni. A következő tanévet a piaristák váci novitiusában[172] töltöttem, hol igen komoly és alapos neveléssel készítettek elő bennünket jövendő életünkre. Utána ismét visszakerültem Kecskemétre, s most már mint rendi növendék végeztem el a VII. és VIII. osztályt. 1899 júniusában leérettségiztem, természetesen jeles eredménnyel. Tanáraim közül soha sem felejtkezhetem el Olejovics Jánosról,[173] ki az alsóbb osztályokban vezetett és támogatott meleg szeretettel, a fölsőbb osztályokban pedig Horváth Györgyről[174] és Járvás Mihályról.[175] Az előbbi mély érdeklődést keltett bennem a klasszikus

[172] novitius – próbaidős szerzetes

[173] Olejovics János gimnáziumi tanár 1854. szeptember 5-én született Alsószalókon (Sáros vm.). A gimnáziumot Kisszebenben, Kassán, Vácon és Kecskeméten végezte. Teológiát Nyitrán tanult, 1878-ban szentelték pappá. A budapesti tudományegyetemen szerzett latin-görög szakos tanári diplomát. 1879-től Nagykárolyban helyettes, 1882-től Temesváron főgimnáziumi rendes tanár lett. 1889-től Kecskeméten, 1892-től Budapesten, 1894-től Temesváron, 1902-től Kolozsváron, 1903-tól Kecskeméten, 1907-től Veszprémben, 1913-tól Temesváron oktatott. 1915-ben nyugalomba vonult. 1922. január 13-án hunyt el Temesváron. SZINNYEI 1891–1914. IX. 1281–1282. DIÓS 1993–. IX. 997. LÉH–KOLTAI 1998. 280.

[174] Horváth György piarista tanár 1858. január 27-én született Keszthelyen. Középiskolai tanulmányait Keszthelyen, Nagykanizsán és Kecskeméten végezte. Teológiát Nyitrán és Budapesten hallgatott. Görög-latin szakos tanári diplomát szerzett. 1882–1884 között Szegeden, 1885-től 1887-ig Budapesten, majd 1887-től Kecskeméten tanított. 1900-tól 1919-ig a nagykanizsai gimnázium igazgatója, emellett a nagykanizsai Irodalmi és Művészeti Kör elnöke volt. 1919. október 21-én hunyt el Nagykanizsán. SZINNYEI 1891–1914. IV. 1200–1201. SZIKLAY 1941. 472. FEHÉR–SZABÓ–KŐRÖSI 1992. 123. BILKEI 1997. 102. LÉH–KOLTAI 1998. 158–159.

[175] Járvás Mihály (1853–1913) piarista szerzetes pap, történelem–földrajz szakos középiskolai tanár. 1880-tól a tatai, 1883-tól a szebeni, 1884-től debreceni, 1886-tól a váci, 1890-től a nagykárolyi, 1895-től a kanizsai és 1899-től 1912-ig a kecskeméti gimnáziumban, majd 1912-től Sátoraljaújhelyen oktatott. LÉH–KOLTAI 1998. 172–173.

tudományok iránt, s az ő hatása tette azt, hogy szaktárgyaimul a latin és görög nyelvet választottam, az utóbbi, ki egyben nagybátyám is volt, a történelem tanításában izzó hazaszeretet<et> oltott belénk. Legyen áldott emlékezetük!

1899 szeptemberében beiratkoztam a budapesti tudományegyetemre, hol 3 éven át hallgattam a szükséges és engem érdeklő előadásokat. Közben az esti órákban a theológiát végeztük. 3 év alatt tehát úgy a tanítási, mint a theológiai tanulmányokat el kellett végeznünk, s el is végeztük, mégpedig becsülettel. Az egyetemen Ponori Thewrewk Emil,[176] Pecz Vilmos[177] és Hegedűs István[178] voltak mestereim, ők irányították tanulmányaimat, nekik köszönhetem, hogy szaktárgyaimban elismerést kiváltó eredményeket értem el. Különös hálával kell megemlékeznem Hegedűs Istvánról, kivel később is, még hosszú éveken át levelezésben állottam. A harmadik év végén, 1902 májusában miniszteri engedéllyel dicséretes eredménnyel tettem le a tanári szakvizsgálatot, s 1902 szeptemberében kezdtem meg Nagykanizsán a tanári munkát, hol azonban csak egy évet töltöttem. 1903/04–1907/08. Temesvár, 1908/09–1911/12. Debrecen városában működtem a rendi gimnáziumban. Itt kell megjegyeznem, hogy ifjú koromban hívő lélek voltam, vagyis tényleg hittem mindazt, amit a vallás keretében nekem tanítottak, a theológia tanulásánál azonban éppen a bizonyítások erőszakos volta számos kételyt ébresztett föl bennem, s ezek a kételyek mindig jobban és job-

[176] Ponori Thewrewk Emil (1838–1917) klasszika–filológus, egyetemi tanár. 1874-től oktatott a budapesti egyetemen, a budapesti filológiai társaság alapítója és elnöke volt, ő alapította és szrkesztette az Egyetemes Philologiai Közlönyt is. A Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy Társaság tagságát is viselte. 1901-ben megkapta a magyar királyi udvari tanácsos címet. SZINNYEI 1891–1914. XIV. 106–110.

[177] Pecz Vilmos (1854–1923) nyelvész, klassszika filológus. A budapesti evangélikus főgimnázium tanáraként, majd a budapesti egyetem klasszika–filológus magántanáraként működött, ezután 1891-től Kolozsváron, 1895-től pedig Budapesten oktatott. A Magyar Tudományos Akadémia tagja és a Classica Philologiai Bizottság beltagja is volt. SZINNYEI 1891–1914. X. 675–678. MARKÓ 2001–2007. V. 218.

[178] Hegedűs István (1848–1925) klasszika–filológus, esztéta, műfordító, egyetemi tanár. A budapesti teológián, Berlinben és Lipcsében tanult. 1872-től a kolozsvári főgimnázium tanára, 1881-től igazgatója lett. 1887-től a kolozsvári, 1890–1919 között a budapesti egyetem klaszszika–filológiai rendes tanáraként működött. A Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy Társaság tagja is volt. SZINNYEI 1891–1914. IV. 585–590. MARKÓ 2001–2007. III. 186–187.

ban megerősödtek bennem. Minthogy tehát úgy láttam, hogy nem tudok jó szerzetes lenni, a rendet 1912 júniusában elhagytam. 1913 szeptemberétől 1918 augusztusáig a rákospalotai Wagner Manó gimnáziumnál[179] működtem, közben áttértem a református vallásra, s beiratkoztam a budapesti református theológiára is rendkívüli hallgatónak,[180] mert papi jellegemet fönn akartam tartani. A világháború folyamán 1917 márciusában bevonultam katonai szolgálatra, a katonai kiképzés után bevezényeltek a tartalékos gazdasági tiszti iskolába, melynek elvégzése után megkaptam a zászlósi rangot 1918. augusztus 5-én. Ugyanekkor kaptam az értesítést, hogy megválasztottak a sepsiszentgyörgyi Mikó Kollégium[181] tanárává. Éppen csak hogy leutazhattam Sepsiszentgyörgyre az esküt letenni, s egyben Kolozsvárott a lelkészi különbözeti vizsgát elintézni, s indultam harctérre az olasz frontra. A lelkészi különbözeti vizsgát főleg az intézet érdeke követelte, rám mint tanárra ugyanis szükség volt, s azt remélték, hogy mint lelkész könnyebben meg fogom kapni a fölmentést. Az események azonban másképp alakultak. Két hónapi harctéri szolgálat után, mielőtt még a fölmentés megérkezhetett volna, bekövetkezett az összeomlás, én az egész 40. nehéz honvédségi tüzérezreddel fogságba kerültem. A hadifogság főbb állomásai: Castel d'Aviano,[182] Bellagio,[183] San Pellegrino[184] (egy–egy hónap), végül Serviglia-

[179] Wágner Manó 1858-ban született a sziléziai Liebenthalban. 14 évesen költözött szüleivel Budapestre, ahol befejezte reálgimnáziumi tanulmányait, és elvégezte az állami tanítóképzőt. 1889-ben feleségül vette Negyedi Szabó Alajos leányát, apósától pedig átvette az általa Rákospalotán 1876-ben alapított elemi, polgári iskola és gimnázium irányítását. Az algimnáziumból főgimnáziumot szervezett, ami 1906-ban nyilvánossági jogot kapott. Jelentős társadalmi munkásságot is kifejtett: részt vett a helyi tűzoltóság szervezésében, a helyi Katolikus Kör elnöke is volt. FÜR–PINTÉR 1989. 269–272 (Negyedi Szabó Alajos életrajza).

[180] 1914. március 24-én iratkozott be a budapesti teológiára. BELICZAY 1955. 212.

[181] A kollégium alapítását a református egyházmegye 1857-ben határozta el, működését 1859-ben kezdte Székely Tanoda néven. Az építkezéshez, fejlődéshez szükséges pénzt Mikó Imre biztosította, aki rendbe hozatta az 1849-ben feldúlt nagyenyedi kollégiumot, könyvtárát a magáéból gazdagította, a kolozsvári és szászvárosi gimnáziumokat is gazdagon segítette, a kolozsvári teológiát is bőkezűen támogatta. Az intézmény 1892-ben vette fel Mikó nevét, ekkor indult az oktatás a 8 osztályos Mikó Székely Kollégiumban, 1893-ban tartották az első érettségi vizsgát. ZOVÁNYI 1977. 405–406.

[182] Castel d'Aviano község, Pordenone megye, Friuli–Venezia–Giulia régió, Olaszország

[183] Bellagio község, Como megye, Lombardia régió, Olaszország

[184] Passo San Pellegrino község, Dél-Tirol régió, Olaszország

no.[185] Ez utóbbi helyen kaptuk meg a fölszólítást, hogy az erdélyiek jelentkezzenek a román táborba, onnan majd hazaviszik az illetőket. A szászok elmentek, de a magyarok nem, mi nem akartunk tudni a románokról. Ennek a következménye volt azután az, hogy mikor 1919 októberében végre a fogságból hazaengedtek, hiába jelentkeztem Budapesten a román követségen, szóba sem álltak velem, majd midőn hosszú utánjárás után kerülő úton szerzett útlevéllel 1921 májusában sikerült leutaznom Sepsiszentgyörgyre. Az ottani praefektúrán[186] kijelentették, hogy azzal, hogy annak idején nem mentem át a román táborba, elvesztettem minden jogomat, s a mielőbbi távozást ajánlották, mert nem állhatnak jót testi épségemért. Erre természetesen siettem elhagyni a román területet. Közben meg is nősültem, feleségül vettem Adamek Terézt, kivel mind a mai napig mintaszerű, boldog házasságban élünk. Áldja Isten, hogy ez minél tovább tartson. Hogy megélhessünk, a hadifogságból való visszatérés után 1921. június végéig a budapesti városparancsnokság hadbiztosságánál szolgáltam mint beosztott gazdasági tiszt, majd 1921. július 1-től a TÉBE-ben (Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete) vállaltam irodavezetői állást. A VKM-ben ugyanis ígértek ugyan jóindulatot, de türelemre és várakozásra kértek, ebből pedig nem lehetett megélni. 1923. december havában megválasztottak a pápai református gimnáziumhoz a magyar–latin tanszékre. 1924. január 7-én foglaltam el állásomat, s azóta itt dolgozom, amint azonban a körülmények mutatják, már nem sokáig. Az idő letelik, helyet kell adni másoknak. Mint érdekességet megemlítem még azt, hogy a múlt évben, 1940. július 1-én behívtak katonai szolgálatra, s július 31-ig szolgáltam, mint a 250. számú kőszegi kórház gazdasági hivatalának vezetője.

Tanári működésem alatt szaktárgyaimmal mindig mély szeretettel foglalkoztam. Ennek bizonyságát adják következő munkáim:

1. De poesi D. Magni Ausonii. 1902.

2. Demosthenes válogatott beszédei. Első kiadás 1903., második kiadás 1911.

3. Platon. 1904.

4. Latin alaktan. Első kiadás 1907., második kiadás 1912.

[185] Servigliano város, Fermo megye, Marche régió, Olaszország
[186] prefektúra (latin) = felügyelet, felügyelőség, itt: megyei hivatal

5. Latin mondattan. 1909.

6. Latin olvasókönyv. 1909.

7. Görög–magyar szótár. 1931.

8. Hermesz–himnusz és egyéb műfordítások. 1935.

9. A pápai kaszinó története 1834–1883.

Ugyanitt föl kell említenem, hogy a Magyar Tudományos Akadémia classica philologiai bizottsága 1909. május 10-én tartott ülésén dr. Vári Rezső[187] egyetemi tanár jelentése alapján (ő volt ugyanis a beküldött fordítási részlet bírálója) megbízott Strabon földrajzi munkájának fordításával. Ennek a munkának az életemben és a világtörténelemben bekövetkezett nagy változások következtében mindeddig csak fele van kész, ha majd fölszabadulok a hivatalos munkától, talán ad még az Isten elegendő erőt ahhoz, hogy a másik felét is elkészítsem.

A régi görög költészet kevésbé ismert remekeiből ismét van már kb. egy kötetre való műfordításom. Az ősz folyamán szándékozom ezeket kiadni.

A kolozsvári „Kalazantinum"[188] 1902. évfolyamában jelentek meg a következő értekezéseim:

Agamemnon halála Homerosnál és Aeschylosnál.

Jallosich András,[189] mint ódaköltő.

A két Thebais–töredék.

[187] Vári (Weisz) Rezső (1867–1940) bölcsészdoktor, görög–latin szakos tanár. 1893-tól budapesti gimnáziumi tanárként, majd 1897-től a budapesti egyetem magán-, 1906-tól címzetes nyilvános rendkívüli tanáraként oktatott. 1913–23 között a római Magyar Történeti Intézet titkára, majd igazgatóhelyettese, ezt követően a pozsonyi egyetemen, végül 1935-ig a budapesti egyetemen a klasszika–filológia nyilvános rendes tanára volt. Nevéhez fűződik *A classica–philologia encyclopaediája* című kézikönyv. MARKÓ 2001–2007. VI. 1091–1092.

[188] A Kalazantinum című hitéleti, tudományos és szépirodalmi folyóirat 1893–1915 között havonta 8–26 oldalon jelent Kolozsváron. Szerkesztője Varjas Endre, Lukinich Endre, Hanustadter József, Hársing István, Hogyor József, Vajnóczky István, Babos Dezső, Schiff József, Hám Antal, Komáromy Dezső, majd Pullman Péter volt. DIÓS 1993–. VI. 38.

[189] Jallosich András (1791–1862) piarista tanár középiskolai tanulmányait Tatán, majd Kecskeméten végezte, ahol belépett a rendbe. Felsőbb tanulmányai elvégzése után Szegeden, Tatán, Selmecen, Kalocsán, Pesten, majd Nagykanizsán tanított, ahol a rendház és a középiskola igazgatója volt. Ezután Pesten működött, ahol gimnáziumi igazgató, házfőnök helyettes, kormánysegéd, majd házfőnök lett. Magyar és latin nyelvű költeményeket írt. SZINNYEI 1891–1914. V. 312–320.

Kisebb cikkeim jelentek meg a következő lapokban: Temesvári Hírlap,[190] Debrecen,[191] Debreceni Újság,[192] Rákospalota,[193] Pápai Hírlap.

A pápai Kaszinónak (majdnem) 12 éven át voltam könyvtárosa, választmányi tagja vagyok az Országos Középiskolai Tanáregyesületnek és a Győri Tanári Körnek, a Vörös Kereszt Egyletnek, előadója a pápai Jókai Körnek, tagja az ORTE szociálpolitikai szakosztályának.

Hogy egy emberöltőre terjedő tanári munkám nem volt hiábavaló, annak bizonyságát adja az a sok–sok volt tanítványom, kik a közéletben igen jelentős szerepet visznek, és akik mindig szeretettel szoktak megemlékezni rólam. Mindig többet igyekeztem tenni, mint amennyi a kötelességem volt. Voltak hibáim, fogyatkozásaim is, nagyon jól tudom: nil humani a me alienum puto,[194] de a jóakarat sohasem hiányzott belőlem.

Szeretnék még tovább dolgozni, de hogy lesz-e hozzá erőm, „δεῶν ἐν γούνασι κεῖται".[195]

Pápa, 1941. április 30.

Földy József

Dr. Földy József, az egykori pápai református főiskola nyugalmazott gyémántdiplomás tanára, műfordító, tankönyvíró, filológus, 1881. április 16-án született Kecskeméten, törpebirtokos családból. Középiskoláit Kecskeméten, a Kegyestanítórend gimnáziumában, színjeles eredménnyel végez-

[190] A Temesvári Hírlap 1903–1938 között megjelenő katolikus napilap volt. Felelős szerkesztőként és kiadóként Bíró Pál, majd Pogány Mihály, szerkesztőként Vuchetich Endre, Ligeti Sámuel és Kubán Endre jegyezte. DIÓS 1993–. XIII. 795.

[191] A Debrecen című napilap 1869–1919 között jelent meg, korábban Debreceni Lapok címen. Alcíme gyakran változott, de politikai jellegét mindvégig megtartotta. SZALACSI–RÁCZ 1973. 37–39.

[192] A Debreceni Újság című politikai napilap 1897–1944 között jelent meg, 1935-től Debreceni Újság–Hajduföld címen. Szerkesztője Than Gyula, Kolozsváry Borcsa Mihály, Marschalkó Lajos és Benyovszky Pál volt. SZALACSI–RÁCZ 1973. 79–80.

[193] Rákospalota és Vidéke címen ismerünk egy 1897–1930 között megjelent társadalmi, közgazdasági hetilapot. Tulajdonosa és felelős szerkesztője Bezsilla Nándor volt. VOIT 2000. 518.

[194] *„[Ember vagyok,] úgy vélem, semmi emberi nem idegen tőlem."* Idézet Publius Terentius Afer *Heautontimorumenos* (Az önkínzó) című vígjátékából (I. felvonás, 1. jelenet, 77. sor).

[195] *„… isteneink térdén feküszik még."* Részlet Homérosz Odüsszeiájából (I. ének, 400. sor; Devecseri Gábor fordítása). Jelentése: csak az istenek tudják.

te. Tanárai rábeszélésére, mint eléggé nehéz anyagi helyzetben élő, belépett a Rend novíciusai közé. A Rendben azonban nem érezte jól magát, felvilágosultsága és jelleme nem egyezett a Rend felfogásával, nézeteivel és beállítottságával, de mivel a tanári oklevél megszerzése és állásba jutása csak ezen az úton volt lehetséges, kénytelen volt megalkudni és a Rend tagja maradni egy ideig.

Egyetemi tanulmányait a budapesti királyi magyar tudományegyetemen 1899-től 1902-ig folytatta, s egyetemi vizsgáit olyan kiváló eredménnyel tette le, mindet jelesen, hogy professzorai: dr. Ponori–Thewrewk Emil, dr. Pecz Vilmos, dr. Hegedüs István, dr. Acsay Antal,[196] dr. Bánóczi József,[197] dr. Horváth Cyrill,[198] dr. Bauer Imre,[199] dr. Beőthy Zsolt, stb. harmadéves hallgatóként méltónak tartották nemcsak a tanári működésre, hanem a doktori

[196] Acsay Antal (1861–1918) piarista főiskolai tanár, tanügyi író. 1879-ben lépett be a piarista rendbe, 1885-ben szentelték pappá. A nyitrai rendházban a szentírási bevezetés, az egyházjog és neveléstan tanára volt. 1887-től főgimnáziumi tanárként működött, majd bölcsészdoktorrá avatták. Ezután a piarista rend tanítóképzőjének és rend főiskolájának tanára, majd 1907-től a budapesti egyetem hittudományi karán a neveléstudományok előadója lett. DIÓS 1993–. I. 40. LÉH–KOLTAI 1998. 33.

[197] Bánóczi (Weisz) József (1849–1926) filozófiai és irodalomtörténeti író, pedagógus, kritikus. Egyetemi tanulmányait Budapesten, Bécsben, Berlinben, Göttingenben és Lipcsében végezte. A tanári diploma megszerzése után reáliskolai tanár, majd a Rabbiképző intézet tanára lett. 1887-től az országos izraelita tanítóképző intézet igazgatójaként, 1878-tól a budapesti tudományegyetemen a filozófia magántanáraként működött. A Magyar Tudományos Akadémia tagja is volt. VARGA 1998. 55. UJVÁRI 2000. 84–85.

[198] Horváth Cirill (1865–1941) irodalomtörténész, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Középiskolai tanulmányait Veszprémben, majd, miután belépett a ciszterci rendbe, Zircen és Egerben végezte. Teológiát Innsbruckban, Zircen, majd Budapesten tanult. Közben a budapesti tudományegyetemen bölcsészdoktori és tanári diplomát szerzett. Baján kezdett tanítani, ahol latint, görögöt, magyart, művelődéstörténetet és rendkívüli tárgyként franciát oktatott. Ezután az egri Ciszterci Gimnázium tanára lett. Miután kilépett a rendből, a budapesti református gimnázium, majd a sárospataki gimnázium alkalmazta tanárként. Ezt követően 1905-től Budapesten reáliskolai tanár, majd igazgató, végül a budapesti egyetem címzetes nyilvános rendkívüli tanára lett. MARKÓ 2001–2007. III. 361–362.

[199] Helyesen: Pauer Imre (1845–1930) filozófiai író, egyetemi tanár. A csornai premontrei rend tagja, Szombathelyen középiskolai tanár volt. Budapesten matematika–fizika–filozófia szakos tanári dipolomát szerzett. 1875-től a pozsonyi jogakadémián, majd 1889–1916 között a budapesti egyetemen oktatott filozófiát. A bölcsészkar dékánja, az MTA tagja, titkára, miniszteri tanácsos is volt. DIÓS 1993–. X. 686.

címre is. Filozófiai doktori diplomájának kelte 1902. december hó 6. Szaktanári képesítése magyar nyelv és irodalomból, latin nyelv és irodalomból, görög nyelv és irodalomból volt, mely középiskolákban való tanításra jogosította. Továbbá gyorsírásból és gépírásból is tanári oklevelet szerzett, mert egyik nagy propagálója és úttörője volt annak, hogy a gyors- és gépírást tanítsák a gimnáziumokban is.

Doktori értekezése egy időszámításunk utáni IV. században élt latin költőről, Decimus Magnus Ausoniusról[200] szólt, és latin nyelven készült!

1902-től tanított: Nagykanizsán, Temesváron, Debrecenben, Budapesten, Rákospalotán, Sepsiszentgyörgyön a a Székely Mikó Kollégiumban, majd ismét Budapesten, s végül 1923-tól 1947-ig Pápán, az ősi református Kollégiumban. Nyugdíjazása után Budapestre költözött, ahol 1965. december 28-ig, elhalálozásáig élt. 1966. január 6-án temették el a rákoskeresztúri új Köztemetőben, nagyszámú volt tanítványai, barátai, tisztelői és családtagjai jelenlétében.

Az első világháborúban mint tartalékos zászlós szolgált, s az egykori 40. közös nehéz tüzérezred kötelékében került olasz hadifogságba, ahol 1918 november első napjaitól 1920 tavaszának végéig raboskodott. Amikor a front felbomlott, két tiszttársával szökni próbáltak, mert nem akartak fogságba kerülni. Három napi bolyongás után, éhesen és fáradtan, amikor már csak néhány kilométer választotta el attól a demarkációs vonaltól, melyen, ha átjutnak, szabadok, azonban egy keresztútnál téves irányt választottak, és az olasz határőrök karmaiba kerültek. A fogság alatt nyelveket tanult, tökéletesítette angol, francia, német, olasz, görög, román és finn nyelvtudását, de foglalkozott az arab és héber nyelvekkel is.

A latin és ógörög nyelvet kitűnően beszélte. Amikor görögből érettségizett, az érettségi miniszteri biztosa nem akarta elhinni, hogy annyira tudja a görög tananyagot, hogy a görög szöveg elolvasása nélkül kitűnően fordít. Felszólította, hogy a tankönyvben fordítson 5 lapot, és ott folytassa a fordítást, ez is kitűnően sikerült, — ismét szólt — fordítson 10 lapot, és ott foly-

[200] Ausonius, Decimus Magnus (310–395) költő. Arisztokrata családból származott, Trierben a későbbi Gratianus császár nevelője volt. Tanítványi köréhez tartozott Nolai Szent Paulinus is. 364–385 között magas állami állásokat töltött be, majd visszatért szülővárosába. Költeményeiben a vidéki életformát magasztalta. DIÓS 1993–. I. 463.

tassa, mikor ez is nagyszerűen sikerült, ismét 10 lappal hátrább fordíttatott, s amikor ez is remekül ment, kissé idegesen gratulált, és belátta, hogy nincs semmiféle összejátszás a vizsgáztató tanár és diákja között, s kijelentette, hogy sok jól felkészült diákot érettségiztetett már, de ilyen magasfokú görög tudású diákkal még nem találkozott!

A Kegyestanítórendből 1912-ben kilépett, annak dacára, hogy igazgatói, illetve egyetemi lectori kinevezéssel igyekeztek maradásra bírni. Hajthatatlan maradt. Ekkor igyekeztek nehézségeket támasztani tanári állásban való elhelyezkedésében. Állami vagy fővárosi iskolánál kinevezést nem kaphatott, így kénytelen volt vallást változtatni, a református vallásra térni, sőt református lelkészi képesítést is szerzett. Ekkor sietett segítségére a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium. Ezt megelőzően a budapesti László főgimnázium, majd a rákospalotai Wágner főgimnázium adott kenyeret a volt piarista tanárnak, aki, ha nem kap segítséget és támogatást az előbb említettektől, búcsút mondhatott volna a nagy nehézségek árán megszerzett tanárságnak. A budapesti László és a rákospalotai Wágner főgimnáziumok magánjellegű tanintézetek voltak. Abban az időben az állami, városi és felekezeti iskolák mellett volt néhány magán középiskola is, de ezek idővel megszűntek.

Meg kell említeni, hogy a sepsiszentgyörgyi Mikó Kollégiumban a trianoni békeszerződés alapján hűségesküt kellett volna letenni az akkori Románia törvényeire, amit nem volt hajlandó letenni, és így kénytelen volt megválni a kedves, szeretett intézettől. Ez a hadifogságból való visszatérése után történt.

Családalapításakor egy négy gyermekes özvegyet vett feleségül és a gyermekeket szeretettel és önfeláldozóan felnevelte. Példás családi életet élt. Mint tanár az embereket, a rábízott ifjúságot szerette, lelkiismeretesen tanította és nevelte, és azon fáradozott, hogy tudását átadja, és tanítványai mindig és minden körülmények között hasznos tagjai legyenek a hazának és a társadalomnak.

Pápán tartózkodása alatt élénk résztvevője volt a város kultúréletének, s a Jókai Irodalmi Körben sok népszerű tudományos előadást tartott.[201] A

[201] A Jókai Kör 1933. december 9-i és 16-i ülésein *Az ókori regényről*, 1936. január 18-i és 25-i ülésein a *Kétezer éves Horatiusról* tartott előadást. DREKK O. 1560. v. Fordításai megjelentek a

pápai Kaszinó Könyvtárosa volt hosszú éveken keresztül, és a könyvtár állományát sok értékes és haladó eszméket tartalmazó könyv beszerzésével gyarapította.

Az Ókortudományi Társaság választmányi tagja volt, annak üléseit szorgalmasan látogatta, és értékes hozzászólásaival a Társaság munkájában aktívan közreműködött.

Munkái:

Dissertatio de poesi D. Magni Ausonii (Budapest, 1902.).

Agamemnon halála Homerosnál és Aeschylusnál (Kolozsvár, Kalazantinum VII. 1901–1902).

Jallosics András, mint ódaköltő (Kolozsvár, Kalazantinum VII., 1901–1902.).

Demosthenes válogatott beszédei (Lampel–Wodianer, Budapest, 1903.).

Latin nyelvtan és alaktan (Első kiadás Franklin Társulat, 1905., második kiadás Franklin Társulat, 1912.).

Latin mondattan (Franklin Társulat, 1909.).

Latin olvasó- és gyakorlókönyv (Franklin Társulat, 1909.).

Platon: Sokrates védőbeszéde (Apologia, Kriton, Phaidon) és részletek az „Állam"-ból (Politeia) (Lampel–Wodianer, 1904.).

Drosinis: A rút leány. Elbeszélés (új görögből), Magyar Szemle, 1905.

Palamas: Magdolna. Elbeszélés (új görögből), Magyar Szemle, 1905.

Demosthenes válogatott beszédei. II., javított kiadás (Lampel–Wodianer 1911.).

Háborús költészet: Gyóni Géza verseiről tanulmány (Rákospalota című lap 1915. 43–44. szám).

Görög–magyar szótár gimnáziumi olvasmányokhoz (Főiskolai Nyomda, Pápa, 1931.).

Hermes Hymnus és egyéb műfordítások (Főiskolai Nyomda, Pápa, 1935.).

Dr. Révay József: A császári Róma című kötetben: Velleius Paterculus, Suetonius és Ammianus Marcellinus műveiből az alábbi fejezeteket fordí-

Pápai Jókai Kör Évkönyveiben is: Kostro Palamos: Magdolna (újgörögből fordítva) az 1929–1933. évi Évkönyvben és Ugo Foscolo: Sírok című munkájának fordítása az 1924–29. évi Évkönyvben. KÖVY 1993. 76, 77.

totta dr. Földy József: Az actiumi csata, Tiberius trónra lépése, Caligula népszerűsége, A szörnyeteg, Caligula meggyilkolása, Titus, a jó császár, Titus halála, Julianus trónra lépése, Julianus jelleme, Róma 370-ben, A hunok. (Bibliotheca, Budapest, 1957.).

Bede Anna–Novák József: Horatius versek. Jegyzetekkel ellátta dr. Földy József (Európa Kiadó, Budapest, 1959.).

Ókori filozófia története című műben az ógörög szerzőktől fordított részleteket lectorálta dr. Földy József.

Adatok a névmagyarosítási mozgalomhoz Pápán (Pápai Hírlap, 1940. 8. sz.).

Háború és műemlékek (Pápai Hírlap, 1944. 30. sz.).

Strabón: Geographika VII. könyve (Antik Tanulmányok, 1957. IV. Bp.).

Dr. Révay József: A szerelmes delfin. Ókori dekameron című művet lectorálta dr. Földy József (Európa, Budapest, 1962.).

Strabón: Geographika I–XVII. könyv (Gondolat, Budapest, 1977.).

A Magyar Tudományos Akadémia egykori főtitkárának, dr. Balogh Jenő volt igazságügyi miniszternek, aki a Dunántúli Református Egyházkerület főgondnoka volt,[202] felkérésére és megbízásából lefordította Augustus római császár híres földrajztudósának, Strabónnak Geógraphika című hatalmas művét, amely XVII könyvből áll. A Gondolat kiadó elfogadta a művet kiadásra, és 1977 végén útjára is bocsátotta. A fordító, dr. Földy József két évtizeden át dolgozott a mű magyar nyelvre való átültetésén egyedül, mindenki által magára hagyva, óriási nehézségek között, egy kis vidéki városban, Pápán, ahol a megfelelő segítő eszközök, szakkönyvek, az idevonatkozó irodalom nem álltak rendelkezésre. Ezekért igen sokszor Budapestre kellett utazni, és a különböző nagy könyvtárakban sokat búvárkodni, kutatni! A mű angolul, franciául, németül, olaszul, oroszul már megjelent, némelyik nyelven többször is. Latinra is lefordították a XV. században, mert egy itáliai humanista, Giovanni Aurispa 1422-ben Konstantinápolyban fedezte fel és megvásárolta a Geógraphika kéziratát. Később Genfben kiadták görö-

[202] Balogh Jenő (1864–1953) jogász, politikus, miniszter. Jogi tanulmányait Győrben, Berlinben és Budapesten végezte. 1888-tól a budapesti egyetem magántanára, 1910-től vallás- és közoktatásügyi államtitkár, 1913-tól 1917-ig igazságügy-miniszter, 1920-tól 1935-ig a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára, 1921-től haláláig a dunántúli egyházkerület főgondnoka volt. HAEFFLER 1940. 423–424. MARKÓ 2001–2007. I. 350. SZÖGI 2001. 106 (909. sz.).

gül, és Napóleon 1805-ben elrendelte a Geógraphika teljes szövegének francia nyelvű kiadását. Az orosz nyelvre való fordítás nagy munkáját egy számos tudósból álló bizottság végezte. A mű magyar nyelvű megjelentetése igen fontos és már nagyon időszerű volt, mert az akkor ismert világról felbecsülhetetlen értékű információkat tartalmaz! Óriási művelődéstörténeti érték tehát a teljes Strabón Geógraphikája, és szinte érthetetlen, hogy az elkészült, kitűnően lefordított művel a fordítónak szinte házalnia kellett, és a klasszika–filológia semminemű érdeklődést nem mutatott, pedig a VII. könyv 1957-ben megjelent az Antik Tanulmányokban, előbb már bemutatta a fordító a MTA Classica philológia főbizottságánál. Nem volt pénz a kinyomtatásra, de semmi nyomát sem találták annak, hogy az egykori főtitkár, dr. Balogh Jenő megbízást adott a lefordításra. Így az ügy lekerült a napirendről, és a fordító betette életének legnagyobb munkáját az íróasztalának fiókjába. Halálától számított tizenkét évnek kellett eltelni, hogy az egész Geographika magyar nyelven napvilágot lásson a Gondolat Könyvkiadó az antikváriusok iránt oly kitűnő érzékkel rendelkező vezetősége jóvoltából, és közkinccsé legyen azok számára, akiket érdekel az ókori világ földrajza, történelme. A vaskos kötet igen szép kiállításban, köntösben jelent meg, számos térképpel és bőséges jegyzetanyaggal. Sajnálattal kell azonban megállapítani, hogy a fordító, dr. Földy József személyi adatainak, életrajzának közlésével adós maradt, mert a nevén kívül szinte alig közöl valamit. Nem volt annyira közismert személyiség — országos viszonylatban —, hogy ez mellőzhető lehetett volna. Gondolom, hogy sokakat érdekelt volna, ki az az ember, aki ilyen nagy fába vágta a fejszéjét ezzel a felbecsülhetetlen értékű információkat tartalmazó ókori hatalmas mű egyedül való lefordításával.

A fentieken kívül számos cikk, tanulmány, előadás és fordítás jelent meg folyóiratokban, szaklapokban, újságokban, közlönyök hasábjain. Sok kéziratban maradt és semmisült meg 1945. március végén, amikor a pápai lakást romboló- és gyújtóbomba találta el, és a dolgos, munkás élet sok-sok értéke semmisült meg az egyik percről a másikra.

Nagyon érdekes és jellemző a fiatal tanárra, hogy első fordítói munkáiul két ilyen híres ókori személy, mint Demosthenés, az akkori világ legnagyobb szónoka és Platón, a görög bölcselet és az egyetemes filozófia egyik legnagyobb alakja műveit fordítja magyarra. Demosthenés válogatott be-

szédei második kiadást is megért, Platónnak pedig az Állam című művében épp azokat a részeket fordítja, amelyekben Platón a kommunista államszervezetet fejtegeti, amelyre most is állandóan hivatkoznak az ideológusok és filozófusok. Dr. Földy József egyéniségét nagy szerénysége mellett igen mély humanizmus jellemezte, szemléletében, kiállásában, tanári munkájában mindig haladó volt és háborúellenes. Az első világháború után egy hosszú hadifogság, a második világháború után pedig lakásának és kis, Kőszegen épült házacskájának elvesztése jutott osztályrészül. Ide kívánt költözni nyugdíjazása után, de sajnos az sem valósulhatott meg, sok minden más mellett!

Amikor gyémántdiplomáját kapta 1963. január 4-én, a Népszava *„A tanár úr diplomája”* című cikkben egy riporter beszélgetést folytat az egykori tanárról a diplomaszerzésről. A kérdezett kijelentette, hogy az elsőt, az egyetemi diplomát aránylag könnyen, a másodikat, a gyémántdiplomát negyvenöt évi kemény munkáért, tanári, tanítási munkáért érdemelte ki. (Az aranydiplomáról az egyeteme elfeledkezett, pedig azt is nagyon megérdemelte volna.) Maradandó életművének nem a sok örökbecsű mű lefordítását, az általa készített tankönyveket és a mások által írt művek lektorálását tartja. Számára az életmű: a tanítványok! A műveinek felsorolásából látható, hogy nyugdíjas éveiben is aktív tudományos működést fejtett ki haláláig.

Haláláról a Magyar Nemzet és a Veszprémmegyei Napló kis cikkben emlékezett meg!

Végül néhány szóban szeretném összefoglalni a következőket:

Középiskoláit jelesen végezte. Az egyetemet három év alatt végezte, szintén jelesen. Doktori disszertációját latin nyelven írta. Gondolom, nem sokan végezték az egyetemet 3 év alatt, és nem minden tanár szerzett doktorátust. A gépírás és gyorsírásnak nagy propagálója volt, hogy tanítsák a gimnáziumokban is, ezért gép- és gyorsírásból tanári oklevelet szerzett, hogy taníthassa ezen tárgyakat. Gondolom, kevés klasszika–filológia szakos tanár rendelkezett gép- és gyorsírás tanári diplomával az országban. Nagy fordítói munkáját mindig egyedül, külső segítség nélkül végezte. Az Ókortudományi Társaságnak választmányi tagja volt. Soha semmiféle megkülönböztetésben vagy kitüntetésben, elismerésben nem részesült, nagyszámú tanítványainak szeretetén kívül!

NAGY JENŐ

Kéty községben (ma Érsekkéty), Esztergom vármegyében, 1883. január 11-én születtem. Édesatyám néhai Nagy Béla községi körjegyző volt, édesanyám, Traeger Ilona a Bars vármegyei Fakóvezekény község jegyzőjének, Traeger Sámuelnek egyetlen leánygyermeke. Több leánytestvérem volt. Elemi iskoláztatásomnak első osztályait a vegyes lakosságú (református és katolikus), de nagyon jómódú szülőfalumban végeztem, ennek református elemi iskoláját látogattam. Igen eleven, a játékokat és állatokat nagyon kedvelő fiúcska voltam. Még magam is emlékszem az első öt évben elkövetett (kimagasló) cselekedeteimre.

1889-ben elveszítettem édesatyámat. Édesanyám akkor a már szépen növekedésnek induló gazdaságot értékesítette, és három árván maradt gyermekével, velem és 2 idősebb leánytestvéremmel a már szintén özveggyé lett anyai nagyatyámhoz költözött Fakóvezekényre. Ez tót nyelvű, evangélikus vallású lakossággal bíró kedves kisközség volt Nagysalló közvetlen közelségében. Elemi iskoláimat az evangélikus tót nyelvű iskolában folytattam. Csodálatos gyorsasággal tanultam meg tótul. Nagy kedvvel tartózkodtam nagyapám szolgaszemélyzetének, főleg az annyira tekintélynek tartott kocsisnak a közelében, vele dolgoztam, csakhogy lóhoz férkőzzem, lovat hajtsak, lovon üljek.

Ez az élet sem tarthatott sokáig, mert édesanyám nem bírta ezt a függő állapotot, önállósította magát. Nagysallóban kis házikót vett, és oda átköltözött. Gyermekeinek neveltetése érdekében arra kellett gondolnia, hogy kenyeret keressen. Így jutott arra a gondolatra, hogy postamesterséget tanul, és ezzel keresi meg a család megélhetéséhez szükséges kellékeket. Elemi iskoláimat itt folytattam először a református, majd a közelebb fekvő katolikus elemi iskolában. Tanulásom mindig könnyen ment, szép eredménnyel végződött. Édesanyámat postamesternőnek nevezték ki Alsórécsénybe, Nyitra megyébe. Ide költözködtünk, elemi iskoláimat itt folytattam a tót nyelvű római katolikus elemi iskolában. Ennek elvégzése után gimnáziumi tanulmányaimat a nyitrai piarista gimnáziumban kezdtem. Itt a gimnázium első két osztályát végeztem el, majd a selmecbányai ágostai hitvallású

líceumba mentem, és a III–VIII. osztályt itt végeztem el mindig előnyösen, szépen fokozódó eredménnyel. Selmeci diákéveim feledhetetlenül szépek voltak. Ezt leírni itt, e helyen nehéz volna. Ennek egy egész könyv kellene. Tény az, hogy mély benyomást gyakoroltak lelkemre. Érettségi vizsgálatomat 1901. június havában tettem le. Közben négy ízben is voltam supplikáns diák,[203] az alumneum[204] számára a nyári hónapok alatt kéregető diák, amely ténykedés önállóságomat, világlátásomat igen előnyösen, döntő befolyással határozta meg. Ekkor már édesanyám Belluson, Trencsén megyében volt postamesternő. Nyárra ide mentem haza, mikor a Bács–Bodrog vármegyében végrehajtott supplikálást elvégeztem.

Itt besoroztattam magamat egyéves önkéntesnek. Trencsénben soroztak, és beosztottak a Bécsben állomásozó 62. számú közös gyalogezredbe, amelynek kiegészítő területe Erdélyben, Maros–Torda vármegyében volt. Az ezred tulajdonképpeni székhelye Marosvásárhely volt, legénysége székely fiúkból és románokból állott. Nehéz katonaév volt a bécsi év, az osztrák gyűlölet tombolt, amit oktató osztrák tisztjeink nem mulasztottak el velünk megfelelően éreztetni. De a császárváros a maga szépségeivel mindent feledtetett. Igen szép, tanulságos év volt, jövendő kialakulásomra döntő tényezőként hatott.

1902. szeptember végén leszereltem, a tiszti vizsgát letettem, hadapródőrmester lettem.

Ezután Kolozsvárra mentem egyetemre, a bölcsészeti fakultásra iratkoztam be, tanár akartam lenni. Magyar és latin nyelvet választottam szaktárgyaimnak. Lakásra és kosztra a kerületi református teológiára mentem. 1902 októberétől 1906 június végéig igen nehéz négy év következett. Szakadatlanul, nagy megerőltetéssel tanultam, gyomorbajomat is ekkor szereztem, ami még ma is kínoz. Szegény ember voltam, mindent a magam erejéből kellett előteremtenem. Nyaranként nevelő voltam az áldott jó gróf Ne-

[203] szupplikáns (latin) = magyar protestáns tanintézeteknek az aratási és szüreti szünidők alkalmával az egyházközségek egy-egy csoportjába kiküldött növendéke, aki az iskola vagy tápintézete részére adományokat gyűjtött.

[204] alumneum (latin) = tápintézet, bentlakásos iskola, valamely személynek, testületnek egyetemeken való tanulás fedezésére adott összege, alapítványa

mes családnál[205] Hídvégen, Háromszék megyében. A szükséges tanári vizsgálatokat mindig pontosan, kellő időben tettem le igen szép eredménnyel. Mikor a két választott tárgyból, a magyar és latin nyelvből az alapvizsgát letettem, akkor harmadik tárgynak a németet is felvettem.

1906. április és május havában mind a három tárgyból megszereztem a tanári szakvizsgálatot, és ezzel pályáztam kizárólag felekezeti református középiskolákhoz. Igen sok helyre, ha jól emlékszem, 6–7 helyre választottak meg helyettes tanárnak. A sok közül a „Kálvinista Rómát", Debrecent választottam kezdő tanári működésem színteréül.

Egy évi debreceni tanárkodás után az állam kinevezett Brassóba, az ottani állami felső kereskedelmi iskolához tanárnak. De november hó folyamán (1907.) meghívtak Kolozsvárra a református kollégiumhoz, egyelőre helyettes tanárnak. Brassót 3 igen kellemesen eltöltött hónap után, 1907. november végén elhagytam. Kolozsváron lettem helyettes tanár és helyettes internátusi felügyelő. Itt mindössze 7 hónapig voltam helyettes tanár, mert a VKM 1908. augusztus 26-án kinevezett rendes tanárnak, és ezután a kollégium elöljárósága megbízott az internátusnak és a vele szoros kapcsolatban levő konviktusnak a vezetésével.

Majd az internátusi és konviktusi felügyelőségről lemondtam. 1912-ben megházasodtam, és így tanítottam itt egyfolytában 1929. szeptember 1-ig. Az internátusi és konviktusi felügyelőségről történt lemondásom után a kollégium gazdasági felügyelője lettem. 1914-ben kitört a világháború, katonának vonultam be augusztus 1-én, és mint népfelkelő hadnagy, majd főhadnagy végig csináltam a világháborút, leszereltem 1918. december havában közvetlenül a románok bevonulása előtt.

Leszerelésem után tovább tanítottam. Kolozsváron a református kollégiumban a román megszállás ideje alatt még 11 évig működtem. Igen nehéz, keserves idők voltak ezek. Mindenféle megaláztatás, börtönbe hurcolás, tettleges bántalmazás, hadbírósági eljárás volt az osztályrészem. Végre sok nehéz körülmény, szánalmas és sajnálatra méltó események összejátszódása után arra szántam magamat igen nehéz lélekkel, hogy expatriálok.[206]

[205] A hidvégi Nemes közös eredetű székely család a Kálnoky és a hidvégi Mikó családokkal. Nemes Ádám ítélőmester 1755-ben nyerte el a grófi rangot.

[206] expatriál (latin) = hazáját önként vagy kényszerből véglegesen elhagyja, kivándorol

1929. év nyarán pályáztam, Pápára való megválasztásom sikerrel járt. Állásomat 1929. szeptember elején foglaltam el. Itt főleg elhagyott erdélyi testvéreim ügye iránt a tanuló ifjúságban való érdeklődés felkeltését tartottam legfontosabb kötelességemnek. Ebben láttam az egészséges, helyesen felfogott irredentizmust. E cél elérése érdekében az éppen Pápán ülésező országos református tanáregyesület közgyűlésén előadást is tartottam.[207] De sem az előadásnak, sem a nyomtatásban megjelent közleménynek semmi hatása sem lett. Ekkor saját hatáskörömben megindítottam az erdélyi segélyakciót, majd a kolozsvári Minerva könyvkiadó vállalattal[208] karöltve az erdélyi könyvakciót. Mindkettőnek hihetetlenül nagy és jelentős hatása lett. Mikor azután a debreceni kollégium ifjúsága az osztrák Anschluss[209] megtörténte után megindította a telepítési mozgalmat,[210] akkor nálunk is az erdélyi segélyakció telepítési mozgalommá[211] alakult át nagyon helyesen, és így működött egész Pápán való tartózkodásom idejéig igen áldásosan és példaadóan.

Mikor azonban 1940. augusztus 31-én Kolozsvár és Erdély egy része várakozásom ellenére visszacsatoltatott az anyaországhoz, akkor ellenállhatatlanul tört ki bennem a vágy, hogy hazamenjek Kolozsvárra. Ennek sikere érdekében nagyon erősen dolgoztam, és ez végre sikerült, mert 1941. március 22-én kineveztek Kolozsvárra állami gimnáziumi tanárnak. Így fejeződött be pápai tanárságom.

Nem feledkezhetem el életem nagyon fontos lépéséről, házasságomról. 1912. július 3-án házasodtam meg, feleségül vettem Schäfer Erzsikét, a ko-

[207] Az Országos Református Tanáregyesület 1933. április 18–19-én tartotta ülését Pápán. Nagy Jenő *„A megszállt területeken lakó tanulóifjúság ügye iránt való érdeklődés ébrentartása ifjúságunkban”* címmel tartott előadást. DPL 1933. 68.

[208] A Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt. 1920–1948 között működött Kolozsváron. A romániai magyarság részére adott ki tankönyveket, irodalmi műveket és folyóiratokat. DÁVID 1994. III. 596–598.

[209] Anschluss (német) = Ausztriának a Harmadik Birodalomhoz csatolása a náci uralom alatt 1938-ban.

[210] A debreceni Kollégium internátusának diákjai 1938. március 28-án határozták el, hogy önkéntes adománygyűjtést indítanak, hogy sokgyermekes alföldi családok településhessenek a Dunántúl egykés vidékeire. BARCZA 1988. 747–749.

[211] A telepítési mozgalomról, annak történetéről és jelentőségéről Csizmadia Károly mosonmagyaróvári lelkésszel együtt tartott előadást 1940. február 11-én a gimnázium, a teológia és a nőnevelő intézet hallgatói előtt. DPL 1940. 32.

lozsvári református kollégium konviktusa bérlőjének, özvegy Schäfer Andrásnénak áldott lelkű, finom érzésű, melegen érző leányát. Házasságunkat a jó Isten kegyelme 3 fiúgyermekkel áldotta meg, amivel boldogságunkat, örömünket e földi életben betetőzte. Mindenben megértő, boldog, munkás házaséletünket csak a betegségek zavarták meg. Bizonyára a jó Isten szeretete nyilatkozott meg ebben is. Békességes lélekkel, türelmes szívvel viseltük e földi próbára tevéseket is azt tudván: Mind jó, amit Isten tészen. Fiaink ez idő szerint már szinte saját lábukon állanak, mindhármuk sorsa az Isten akarata után eldőlt.

Életpályám tudományos és gyakorlati irányú munkásságából felemlítem azt, hogy még tanárjelölt koromban sokat foglalkoztam nyelvészeti tanulmányokkal. Ez irányú foglakozásomban vezetőm és irányítóm, nemesre lelkesítőm dr. Szilasi Móric[212] egyetemi tanár volt, aki tót nyelvű ismereteim alapján szláv nyelvészt iparkodott belőlem nevelni. Halála után félbe szakadt ezirányú ténykedésem. De foglalkoztam dr. Széchy Károly irodalomtörténeti tanárom lelkes buzdítására irodalmi kérdésekkel is. Itt csak Baksay Sándorról[213] írt tanulmányomat említem meg.

Majd a német nyelvi tanítás ez idő tájt sokat vitatott kérdése, a modern nyelvek tanításának problémája is sokat foglalkoztatott. Kolozsvári tanári székfoglalómnak ez volt a tárgya.

Majd erőmet az idő parancsolta gyakorlati irányban igyekeztem hasznosítani. Mikor a román megszállás súlya erősen nyomta kolozsvári iskolán-

[212] Szilasi Móric 1854. október 20-án született Szilasbalhásson. Középiskolai tanulmányait Veszprémben és Székesfehérváron végezte. A budapesti és német egyetemeken indogermán nyelvészetet és klasszika–filológiát tanult. Gimnáziumban, majd az Eötvös–kollégiumban tanított. 1903-tól a kolozsvári egyetemen a nyelvészet és összehasonlító nyelvtudomány rendes tanára volt. 1905. május 15-én hunyt el. SZINNYEI 1891–1914. XIII. 931–933. MARKÓ 2001–2007. VI. 438.

[213] Baksay Sándor Nagypeterden (Baranya vm.) született 1832. augusztus 1-én. Tanulmányait Csurgón kezdte, a felsőbb középiskolai osztályokat és a teológiát Kecskeméten végezte. Nagytótfaluban (Baranya vm.) tanító, majd Kecskeméten segédtanár volt. 1855-ben Kiskunhalason lett gimnáziumi tanár. 1858-ben szentelték lelkésszé. 1862-től Érsekcsanádon, 1866 nyarától Kunszentmiklóson volt lelkész. 1904-ben lett a dunamelléki egyházkerület püspöke. 1872-ben a Kisfaludy Társaság választotta tagjai közé, 1884-től a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja lett. 1915. június 18-án hunyt el Kunszentmiklóson. SZINNYEI 1891–1914. I. 374–375. HORTOBÁGYI 1928. 12–13. ZOVÁNYI 1977. 38–39. MARKÓ 2001–2007. I. 281–282.

kat, minden igyekezetem odairányult, hogy az iskola anyagi erejét tőlem telhetőleg fokozzam.

E célból megszerveztem a kolozsvári református kollégiumi tanszövetkezetet, amely az erdélyi Hangya Központnak (székhelye: Nagyenyed) volt a fiókszerve. Pápai foglalkozásom legfontosabb területe az erdélyi testvérek megsegítésének ügye volt, majd ennek lezárta után a telepítés. E kérdések részletes tárgyalása igen messze vezetne, itt helye nem is volna. E kérdésekről cikkeket írtam a Pápai Kollégiumi Lapokban.

Pápa, 1941. július 11.

Nagy Jenő

ÉDESAPÁMRÓL.
Nagy Jenő (1883–1952).[214]

A Pápai Öregdiákok Baráti Köre nagyon megtisztelt azzal a kéréssel, hogy Édesapámról, a Pápai Református Gimnázium egykori tanárának életpályájáról a Baráti Körben megemlékezzem. Nagyon jólesett ez a megtisztelő figyelem, amelynek jelét már korábban is megtapasztaltam, amikor két ízben felkeresték Édesapám sírját a Házsongárdi temetőben, és a hajdani tanítványok nevében tisztelegtek sírjánál, így legutóbb 1984-ben, a főiskola fennállásának 450. évfordulója alkalmából.

Mindig megtisztelő, de nem könnyű feladat, hogy valakiről megemlékezzünk azért, mert szerepe, tevékenysége egy közösség életében értékes, akinek jelleme, nevelői volta példaértékű volt, de különösen nehéz a feladata annak, aki az apáról szándékozik nyilatkozni, tehát akinek viszonya hozzá közvetlen személyi, gyermeki kapcsolat volt.

[214] Dr. Nagy Jenő a következő levél kíséretében küldte el 1994-ben írását apjáról a könyvtár részére (jelenlegi jelzete: DREKK O. 1507. a, b.):

Mélyen tisztelt Igazgatóság! A Pápai Öregdiákok Társasága kérésére (dr. Pap Kálmán) mellékelten megküldöm a Könyvtár gyűjteményének Nagy Jenőről, Édesapámról szóló előadásom másolati példányát. Az előadásomat az Öregdiákok Társaságában 1993. május 14-én tartottam Budapesten. Tisztelettel kérem az Igazgatóságot, hogy levelem megkapásáról értesíteni szíveskedjék.

Őszinte nagyrabecsüléssel:
Kolozsvár, 1994. november 3. *Dr. Nagy Jenő*

Megpróbálom hát Édesapám pályaképét megrajzolni, és nagyon kérem a kedves Megjelenteket, hogy segítsenek nekem ezt a képet, ahol úgy látják, hogy a kép nem teljes vagy nem hiteles, emlékeik, benyomásaik alapján teljesebbé, valóságosabbá tenni.

Kövessük hát nyomon ezt az életpályát, ennek egyes szakaszait, melyek elég változatosak voltak – főleg a külső körülmények miatt –, kisebb-nagyobb, olykor élesebb kanyarokban bővelkedtek, nyugalmasabb, de nyugtalanító, feszültségekkel teljes szakaszokkal.

Édesapám az Esztergom megyei Érsekkétyen született 1883. január 11-én – tehát most múlt száztíz éve. A keresztelési anyakönyvben Nagy Jenő József névvel jegyezték be. Édesapja Nagy Béla református körjegyző, az édesanyja Träger Ilona. Még két testvére volt: egy nővére (Lenke) és egy húga (Irén). Születési helye szerint, de édesapja és nagyapja származási helye és iskolázása is erre a Komárom körüli vidékre utal, sőt nagyapja a pápai főiskola tanulója volt, tehát egyik őse diákként, az unoka pedig tanárként kötődött a pápai iskolához.

Az elemi osztályokat Kétyen, majd az I. gimnáziumi osztályt a nyitrai polgári fiúiskolában végezte (1893/94-ben), a II. osztályt a nyitrai katolikus főgimnáziumban, a középiskola többi osztályát (III–VIII. osztályt) a selmecbányai evangélikus líceumi főgimnáziumban fejezte be (1895–1901 között). Iskolai bizonyítványai alapján jó–jeles rendű tanuló volt. Az érettségi vizsgát 1901-ben tette le. Már felsős diák korában magának kellett a fenntartásáról és tanulmányai folytatásáról gondoskodnia. Édesapja ugyanis körjegyző lévén egy téli útja alkalmával szánjával a nagy hóban elakadt, felborult, és órákig feküdt a hóban. Tüdőgyulladást kapott, és korán meghalt. Így az özvegynek már fiatalon kellett a három gyermek neveltetéséről gondoskodnia. Édesapám úgy segített a családon, hogy „mendikáns diák"-ként[215] az iskola számára szükséges természetbeli megajánlások gyűjtésére vállalkozott a Selmecbánya környéki helységekből. Ő tehát egyike lett azoknak a XX. századi mendiciknek, akik hajdan a görög mitológia szerint Cybelenek vagy Rheanak, a nagy istenanyának papjai voltak, és alamizsnát gyűjtve

[215] mendikáns, mendicans (latin) = koldus, kolduló, itt: a református legátust kísérő és ünnepi köszöntőt mondó, éneklő kisdiák. RÁCZ 1987. 154.

jártak helységről helységre.[216] Özvegy édesanyja pedig, hogy keresethez jusson, felajánlotta az államnak háza egy részét, ahol postahivatalt rendeztek be, és ő látta el a postamesteri szolgálatot Nagybányán, a Selmecbánya közelében fekvő községben.

Valószínűleg a család szűkös anyagi helyzete volt az oka annak, hogy az egyetemi tanulmányok végzésére Édesapám nem a budapesti egyetemre, hanem a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem bölcsészet-, nyelv- és történettudományi karára iratkozott be, és szakcsoportul a magyar és latin nyelvet választotta. Ingyenes szállási és étkezési lehetőséget ugyanis a Református Teológiai Intézet biztosított neki. 1903–1908 között végezte el az egyetemet, de közben eleget tett a kötelező katonai szolgálatnak, s ennek egy részét Bécsben teljesítette. Megtanult németül, és szolgálata letelte után Kolozsvárra tért vissza, hogy megszerezze a tanári képesítést a német nyelvből és irodalomból is. Tanárai között Dézsi Lajos (magyar nyelv és irodalom), Csengeri János (latin nyelv) és Böhm Károly (filozófia), a szaktudományok elismert egyéniségeinek nevét olvashattam a tanárvizsgáló bizottság tagjai között a tanári diplomán.

Tanári pályájának első állomása a brassói állami kereskedelmi iskolában volt, ahol a német nyelvi kereskedelmi levelezést tanította. De visszavágyott az egyetemi városba, Kolozsvárra, és megpályázta és elfoglalta a református gimnáziumban megüresedett magyar–német–latin szakra meghirdetett katedrát 1911-ben. Az új környezet, Apácai Csere hajdani iskolája a Farkas utcában, ennek tantestülete és diáksága, amellyel nemcsak órákon, a tantermekben, hanem az ókollégium épületében lévő szálláshelyén, az internátusban lakott, és a szilenciumok alatt a diákoknak a másnapra való felkészülését ellenőrizte, mindez gyorsan „erdélyivé" formálta a Csallóközből és a Felvidékről elszármazott fiatal tanárt. Még erősebb lett ez a kötődés Erdélyhez és szűkebb környezetéhez, amikor megismerte Schäfer Erzsébetet, Édesanyámat, akinek édesapja (Schäfer András) úridivat-kereskedő volt, és jól menő szűrszabóságot vezetett. Keze alól kerülteki a Kalotaszegen

[216] Rhea női titán a görög mitológiában. Uranosz és Gaia leánya, Kronosz felesége, istenek (például: Zeusz, Poszeidón, Hadész) anyja. Cybele szintén istenanya, akit egész Elő-Ázsiában tiszteltek. PECZ 1902–1904. II. 637–643. — Mendici = koldusok, Cybele papjai, akik alamizsnát gyűjtve járogattak helységről helységre.

mindmáig viselt cifraszűrök nagy része is, édesanyja pedig a kolozsvári Hóstát veteménytermesztéssel foglalkozó földműves lakosság egyik családjából, a Kerekesekből származott.[217] Egyévi ismeretség után, 1912. szeptember 2-án kötöttek házasságot, amelyből három fiú született (László, 1915. I. 9-én, Jenő 1916. július 17-én és Attila 1921. július 11-én). Közben kitört az első világháború, Édesapám 1914-ben bevonult, és elhagyta családját, amely most már a református gimnázium tanárainak Farkas utcai házában lakott. Az olasz fronton, Piavénál harcolt, és 1918-ban szerelt le. Édesapám harctérre vonulásától kezdve Édesanyám naplót kezdett vezetni, hogy majd a hazatérő férjének pontosan beszámolhasson az otthon történtekről. Ebből, a Lacika — Laci bátyám — Naplója című családi krónikából, 1916. február 10-éről így ír: „Két hete Jenőm elment, ketten vagyunk kisfiammal (Laci akkor egyéves és egyhónapos volt). Szeretném, hogy ne feledje Apilijét — így szólítottuk mi, gyerekek Édesapámat —, s folyton emlegetem, hogy emlékezetében tudjam tartani. Kérdem, hogy hol van Apili, kis kezével inti, hogy „nincs". Édesanyám, hogy a háborús viszonyok miatt megnehezült családi helyzetünkön segítsen, egyik jónevű kolozsvári cukrásznál, Károlyi Sándornál „dolgozott be", és elsajátította a cukrászsütemények készítésének minden csínját-bínját egészen a „művészi" kivitelezéséig.

Az uralomváltozással még nehezebb lett a kisebbségi sorba került felekezeti tanári család helyzete. Szüleim kosztos diákokat és albérlőket fogadnak be magukhoz, és a tanári lakás egyik szobáját adják ki nekik. Az albérlők között van Hunyady Sándor[218] és Kuncz Aladár.[219] A bohém Hunyady Sán-

[217] Hóstátoknak Kolozsvárnak a keleti és az északi várfalakon kívüli peremnegyedeit nevezték. A fogalom német eredetű, a Hochstadt, Hofstadt, vagy a szász Hofstelle szavak torzulása. Földműves népessége hagyományos életmódja, belső szokásrendszere külön, zárt közösséggé kovácsolta. A XX. század fordulóján 783, 1914-ben 665 hóstáti családot tartottak nyilván.

[218] Hunyady Sándor (1890–1941) regény- és drámaíró, novellista, tárcaíró, Bródy Sándor író és Hunyady Margit színésznő fia. Gyermek- és ifjúkorát Budapesten töltötte, de az 1920-as évek elején Kolozsváron lett újságíró, ott jelent meg első novelláskötete. 1930-tól ismét Budapesten élt. Kora sikeres színdarabírója is volt, darabjait a Vígszínház rendre bemutatta. Prózájának kiemelkedő darabja apja mellett töltött gyermekkoráról írt önéletrajzi regénye, a Családi album. 1945 után sokáig nem adták ki műveit, színműveit sem játszották. PÉTER 2000. 922.

dor együtt lakik „Dadival" (Kuncz Aladár beceneve volt ez) a tanári lakás egyik északi, udvarra néző „hideg" — azaz nehezen kifűthető — szobájában. Ebből a szobából a fürdőszobába azon kis szobán keresztül lehetett menni, ahol a családunk étkezett, tehát a lakó(k)nak állandó kapcsolata volt a család tagjaival, akikkel különben is nagyon közvetlen, baráti viszonyban állott(ak). Ezt a meleg, közvetlen kapcsolatot tárja elénk Hunyady Sándor „Családi album" című regényében (először a Színházi Életben jelent meg 1933. XXII/34. 97–102.),[220] ahol ezt írja: „Laktam özvegyeknél, kereskedőknél és kishivataloknál. Majd hosszú vándorlás után összeköltöztem Kuncz Aladárral a Farkas utcai református kollégium egyik tanárának házába, talán ugyanabba a lakásba, melyet egykor Gyulai Pál foglalt el. A református tanárt, aki kiadta nekünk udvarra néző, árnyas szobáját, Nagy Jenőnek hívták. Kemény, magas, szőke férfi volt. Valóban feje CSALÁDJÁNAK. Szívós és irgalmatlanul szigorú. Sokáig kellett a szemébe nézni, hogy az ember észrevegye tekintetének mélyen masszív jóságát. Nagyon szerettem a tanárt, egész családjával együtt. A feleségét, akiben annyi gyöngéd emberség és türelem volt. Jólesett nézni, hogy pillant a gyermekeire, hogy teszi a tányérjukra az ételt. Szinte röstelltem magam családi melegük közelében magányos terméketlenségem miatt. Azt hiszem, az asszony enyedi leány volt." – Itt tévedett Hunyady, mert nem enyedi, hanem kolozsvári származású volt

[219] Kuncz Aladár (1885–1931) író, szerkesztő. Középiskolai tanulmányait a kolozsvári piarista gimnáziumban végezte, majd a budapesti egyetem hallgatója és az Eötvös-kollégium tagja lett. Magyar–latin–görög szakos középiskolai tanári diplomát szerzett, és a VI. kerületi főgimnáziumban kezdett tanítani. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság, a Martinovics szabadkőműves páholy tagja volt, előadásokat tartott a Társadalomtudományi Társaság szabadiskolájában. 1914-ben, a háború kitörésekor Franciaországba internálták, 1919-ben tért haza, újból tanítani kezdett. 1923-ban Kolozsvárra költözött. Az Ellenzék című folyóirat irodalmi rovatának lett a vezetője, részt vett az erdélyi írók nyári Helikonának megszervezésében. Az Erdélyi Helikon elindítói között volt Áprily Lajossal és Bánffy Miklóssal együtt. Legjelentősebb munkája, a Fekete kolostor külföldön is sikert aratott, több nyelvre is lefordították. Kiváló műfordító is volt. PÉTER 2000. 1262–1263.

[220] A Színházi Élet című színházi, művészeti hetilap 1912–1938 között jelent meg Budapesten. Tulajdonosa, kiadója és felelős szerkesztője Incze Sándor, akit később a felelős szerkesztőségben Lengyel Lipót váltott fel. 1913–1930 között Rácz Vilmos felelős szerkesztő kiadásában is megjelent egy Színházi Élet című hetilap. VOIT 2000. 560.

Édesanyám. A testvére Áprily Lajosnak, a költőnek a felesége.[221] (Itt szól azután Áprily Pestre távozásának sajnálatos tényéről és egy enyedi báli éjszakáról, a virágos dombjai közé zárt városka szőlőillatáról, a meghitt szegénység kereteibe foglalt emberek derűjéről és a bálon táncoló tiszta bőrű leányok kristály mosolyáról – amelyet soha nem fog elfelejteni.)

Kuncz Aladárról, a szobatársról pedig így emlékezik: „Az árnyas szobában, ahol együtt laktunk Dadival — ez volt Kuncz Aladár beceneve a családban és a közvetlen baráti körben — egyetlen nagy szekrényben tartottuk a holminkat. Ez a közösség sokszor elkeseredett vitákra vezetett. Zsebre vágtam az utolsó tiszta zsebkendőjét, felkötöttem kravatlijait.[222] Ő meg ugyanezt tette velem. Valami ördögi lény lakott bennünk, mindegyikünknek a másik holmija kellett, és azt szerette viselni. Nem is tudom már, hogyan bírtuk ki annyi ideig együtt, hiszen örökösen veszekedtünk. Nem is veszekedés volt már az, valósággal gyilkoltuk egymást…

Végül pedig, amikor beteg lett, nem hiszem, hogy valaki nálam égőbb sóvárgással vágyott volna rá, hogy meggyógyuljon. Nem tudtam, mihez fogjak nélküle? A kezem–lábam volt, megszoktam, hogy rajta mérjem fel az örömeimet és bánataimat. És amikor meghalt, szép, nagy könyvének, a Fekete kolostornak megszületése óráiban, szinte nem is hittem, hogy ami megtörtént, valóság. A temetésén sem tudtam belenyugodni, hogy ez így lesz már azután mindig – nélküle. Nem múlik el egy nap, hogy föl ne idézném magamban vonzó alakját. Még mindig nálam van egy zöldpettyes nyakkendője, amelyet valósággal elloptam tőle. És ha ritka, áhítatos alkalmakkor felkötöm ezt a nyakkendőt, szinte fizikai ingert érzek, hogy meg-

[221] Áprily (Jékely) Lajos (1887–1967) költő, műfordító, szerkesztő. 1909-ben a kolozsvári egyetemen szerzett magyar–német szakos tanári diplomát. A nagyenyedi Bethlen-kollégium tanítóképzőjében, majd 1910-től a nagyenyedi gimnáziumban tanított. 1923-ban Franciaországban francia nyelvtanári diplomát szerzett. Ezután az Ellenzék című lap vasárnapi mellékletét, majd 1928–1929 között az Erdélyi Helikon című lapot szerkesztette. 1929-ben áttelepült Budapestre, a Lónyay Gimnázium tanára és a Protestáns Szemle című folyóirat szerkesztője, 1934-től pedig a Baár-Madas Leánynevelő Intézet igazgatója lett. 1943-ban nyugdíjba vonult. 1945–1948 között állást vállalt a református konventben, az Új Magyar Asszony című református folyóiratot szerkesztette. 1911-ben nősült, felesége Schaefer Ida (1888–1961) volt. PÉTER 2000. 58–59.

[222] kravátli = nyakkendő, a die Krawatte (német) nyakkendő jelentésű szóból

haljak. Végre is nem mehetek utána másképp. nem baj, ha meghaltam, csakugyan megkeresem, akárhová lett, biztosan lesz egy divánja, amire lefekszem én, és mint annyi éven át, újra hallom lélegzetét…"

Szüleimről, különösen pedig Édesapámról emlékezik meg Kemény János író is, az Erdélyi Helikon irodalmi megteremtője és pártolója. Őrá szintén kisugárzott családunk melege, és Édesapám atyai szeretetében részesült. Hozzánk kerüléséről és szüleimhez való viszonyáról így ír Kakukkfiókák című, gyermekkori emlékeit idéző önéletírásában: „Miután Járában paradicsomlevessel, palacsintás csirkével, csokoládétortával megünnepeltük tizedik születésnapomat, beírattak kint lakó tanulónak a kolozsvári református kollégiumba. A Farkas utca 17. számú házában helyeztek el mint kosztos lakó diákot, Nagy Jenő tanár és felesége, Schéfer Erzsike otthonában. A „tanár úrék" (az első időben így kellett szólítanom házigazdámat) legszebb, legvilágosabb szobájukban szállásoltak el, egy pompás díványon, szemben a rövid zongorával és a szobanövények csoportjával. Ez volt a család parádés szobája, ahol csak neves vagy ritka vendégeket fogadtak… Lehet-e másképpen érzékeltetni, hogy mennyi szeretettel vártak, mint azzal, hogy bevallották, mindketten boldogok, hogy ezután már nem lesz ünneplő szobájuk, csak egy kicsi úriszoba, de lett egyik napról a másikra egy fiúgyermekük, akinek dédelgetés dukál és szép lakószoba. Ezek az anyai-apai érzések azután is megmaradtak irányomban, amikor megszületett első gyermekük: Laci.

Szeretettel fogadtak, mégis napokba telt, amíg „berázódtam" új otthonomba. A tanár úr nagyon szigorú, erős akaratú nevelő volt, aki szerette, ha a fiúgyermek fellázad, ha kell, és úgy küzd a maga igazáért. Ennek a megértéséhez idő kellett. Idő kellett a félsz leküzdéséhez is, amely elfogott, amikor felelősségre vont azért, hogy valamelyik leckét csak bemagoltam, de nem tanultam meg. Bevallom, mint kikérdező tanártól sokáig féltem tőle, de a magánemberrel, a családfővel, s főként a szegény diákok harcos pártfogójával hamar megbarátkoztam. Különös volt ez a kétféle viszonyulásom hozzá. Az emberi egymásra találás érzése erősebb volt a leckét kikérdező tanár és diák közötti ellentétnél. Mégis jó fél esztendőnek kellett eltelnie, amikor fellázadtam túlzott szigorúsága ellen. De azután nem adódott közöttünk többé ellentét. Bizalmába fogadott, beszélt terveiről, s arról, hogy ő fonto-

sabbnak tartja középiskolában a jellemképzést bármilyen más nevelői feladatnál. Legjobb hívei közé tartoztam a kollégiumban is. Egyszer csaknem összeverekedtem miatta egyik diáktársammal. És amikor 1921 tavaszán a kollégium lázongó diákjainak védelmére kelt, dagadó mellel hirdettem úton-útfélen:

Hat éven át volt apám helyett apám. Hat éven át nevelt emberségre!"

Erről az „emberségre nevelésről" pedig ezt olvashatjuk Búcsú a Farkas utcától című, szintén diákélményeit felidéző írásában (Igaz Szó, 1971. 212–217): „A Farkas utcai öreg templom homlokára óarany fényeket csorgat a leáldozó nap. Mire a gyalui szél ideér, éle eltompul, tavaszias könnyedséggel libeg felém a Központi Egyetem épülete és a Minorita utca irányából… Azért jöttem ma délután ide, az egykori Farkas utcába, hogy egy régi bántás emlékét fölelevenítsem…, de a régi sértődöttséget és haragot nem sikerült felidéznem. Most már tisztán látom: nem azonosíthatom az Alma Matert azzal a szellemmel, amely 1919 tavaszán az őszirózsás forradalom ellenhatásaként került uralomra az ódon falak között, s mely arra késztette a tanári kart, hogy visszautasítsa a magánvizsga iránti kérelmemet. Az ősi kollégiummal e tekintetben nincsen semmi elszámolnivalóm, de annak az Alma Materem múltjától idegen, visszahúzó szellemnek, mely kireppentett Farkas utcai fészkemből, s kakukkfiókává alázott ismét, ma sem tudok megbocsátani.

1919-ben történt, egy ugyanolyan langyos tavaszi délutánon, mint ez a mai. Már nem laktam — bár azt hittem, hogy csak ideiglenesen — a Farkas utcában Nagy Jenőné, Schéfer Erzsike néni védőszárnyai alatt. Nagyapámnál húzódtam meg a Monostori úton… nem gondoltam arra, hogy az én Monostori úti tartózkodásom egyelőre állandóvá válik, búcsúznom kell véglegesen Farkas utcai otthonomtól.

Nagy Jenő tanár úr terjesztette a tanári kar elé kérésemet. Jó kezekben tudtam magánvizsgám ügyét, azt gondoltam, aggodalomra nincsen semmi ok. Nézelődve sétáltam fel és alá a kollégium előtt. Azon tűnődtem, vajon megérem valaha, hogy rendbe hozzák annak a nagy órának a szerkezetét, mely a kollégium homlokzatát díszíti? De nem futotta más ehhez hasonló gondolkozásra az időből, mert az ajkait rágva, fekete bajuszát húzogatva kilépett a kollégium kapuján a szép szál férfi, reménységeim letéteményese,

Nagy Jenő háborúviselt német–latin tanár, kedves házigazdám. Megállt előttem. Fekete lángok égtek a tekintetében. Igyekezett dühét rejteni. Fojtott hangon mondta: Ekkora marhaságot még nem hallottam! Kérésedet elutasították! — felelte, és karon fogott: Gyere, menjünk be az udvarra, nem tartozik másra, amiről most beszélnem kell Veled.

Az volt az érzésem, hogy nem a karomnál fogva vezet a kapu felé, hanem az ölébe emelt, úgy visz, mint egy megsérült gyermeket a segélyhelyre. Amikor dühös volt, vagy kitárult a szíve egy megbántott diák felé, az amúgy is magas, szép szál ember rettenetesen meg tudott nőni. Úgy tűnt nekem, mintha egy jóságos óriás lett volna, aki az igazságtalan életből menekít ki engem, valami más, valami új, valami ismeretlen bolygó, a lelki békesség, a megnyugvás országa felé.

Bementünk az udvarra, leültünk valahol hátul, Seprődi tanár úr[223] nyúlketrecei közelében egy deszkarakásfélére. Emlékszem a fonnyasztott édeskés illatára, a ritmikusan rágcsáló hangokra, amelyeket a vacsorázó belganyulak hallattak. Mindez megnyugtatóan hatott felajzott idegeimre, s az is, hogy kettőnkön kívül senki emberfia sem tartózkodott az udvaron.

— Olyan határozatot hoztak, hogy ha holnap reggeltől rendszeresen bejársz az órákra, az iskolaév hátralévő részében egyetlen napot sem fogsz hiányozni, befejezheted az évet, de magaviseletből mindenképpen „szabályszerű" osztályzatot kapsz. Hiába próbáltam meggyőzni a tanári kart, alig néhányan állottak mellém, a többiek az igazolatlan órák miatt a „szabályszerű" osztályzathoz ragaszkodtak.

— Hiszen jól tudják, miért nem jöttem. S nem visszavételt, hanem a magánvizsga-engedélyt kértem, mint sok más magántanuló, aki minden évben megkapja.

— Másik megoldást is ajánlottak: várasz őszig, akkor ismét beiratkozol a hatodikba, s megismételed.

[223] Seprődi János (1874–1923) református középiskolai tanár, zenetörténész. Középiskolai tanulmányait a Székelyudvarhelyi Református Kollégiumban végezte, majd a kolozsvári egyetemen latin–magyar szakos középiskolai tanári diplomát szerzett. 1898–1923 között a kolozsvári Református Gimnázium tanára volt. A modern népzenetudomány területén úttörő jellegű munkásságot végzett. 1897–1911 között népzenét gyűjtött, elsősorban szülőfalujában, 1908-ban pedig Kárpátalján. Zenetörténészi, kritikusi munkássága is számottevő. BENKŐ 1974. 7–23.

— De hiszen ezt magyarán mondják, hogy vizsga nélkül megbuktatnak, osztályismétlésre utasítanak! Ősszel, amikor beálltam a polgárőrségbe, még szó sem volt iskolakezdésről. Én azalatt felkészültem mindenből. Akár holnap is vizsgára állhatnék! Miért akarnak megalázni a „szabályszerű" magaviselettel, osztályismétléssel? Jeles tanuló vagyok, s mégis! Miért?

A tanár úr ujjaival <beletúrt> katonásan fölfelé növesztett hajába.

— Súlyos dolgokat kellene elmondanom, de nem mondok, csak ennyit: nem ti, fiatalok vesztettétek el ezt a háborút, hanem mi, akik vállaltuk meggyőződésünk ellenére. Mint Tisza, aki ellene szavazott, azután letagadta a „magasabb érdekek", meg az uralkodó iránti „hűség" jegyében.

— De mi köze ennek az én magánvizsga iránti kérésem elutasításához? Nem voltam katona, nem szaladtam el az ellenség elől. Miért kell engem megbüntetni?

— Nem bírják elviselni, hogy a Köztársaság nevében őrködtetek.

Nagy, széles tenyerével megsimogatta a fejemet.

— Mondja, Jenő bácsi, kivel beszéljek?

— Először próbáld meg kihasználni a kolozsvári középiskolák közötti versengést. Hátha mégis sikerül valahová beiratkoznod magánvizsgára. Én a te helyedben az unitereknél próbálkoznék, diáknyelven szólva: a Darwinistáknál! Sok náluk a megértő tanár, s püspökük is felvilágosodott, jó szándékú ember.[224]

— Köszönöm a jó tanácsot. Holnap elmegyek hozzá.

És ekkor olyasvalami történt, amire nem voltam felkészülve. A szigorú, zárkózott férfi magához ölelt, és megcsókolta arcomat. Én egész életemben viszolyogtam a férfiak közötti baráti csókolózástól. De az más volt, atyai csók, bátorító, hitet adó. Megtelt a szívem ujjongással.

Másnap minden bizonytalankodás nélkül léptem rá arra az ócska lépcsősorra, amelyen a „Darwinisták" püspökének Kossuth Lajos utcai lakásához lehetett felkapaszkodni…

[224] Klivényi Ferenc József (1835–1928) unitárius püspök. Tanulmányait Kolozsváron végezte, ahol 1855-ben káplán lett. 1857–1859 között a göttingeni és berlini egyetemen tanult. Hazatérése után Kolozsváron lett tanár, majd 1861-től lelkész is. 1876-ban választották püspökké. 1906-ig teológiai tanárként is működött. A Keresztyén Magvető című folyóiratot is szerkesztette. ZOVÁNYI 1977. 198.

Sűrűsödik az alkony. Az aranyfények lecsurognak az öreg templom homlokáról. Alig egy–két magányos ember lézeng a csöndes utcában. Nem csiklandozza már a hajamat a gyalui szél sem. Mintha minden félálomba merült volna. Csak a Kolozsvári testvérek Szent György lovagja nem tud megpihenni: éjjel-nappal harcol a tüzet okádó sárkánnyal. Úgy érzem, jelképpé növekedett. Nem nyugszik addig, amíg ki nem oltja a világból a gyűlölködés sárkánylángjait."

Az említett önéletírásból értesülhetünk arról is, hogy milyen ember volt a tanár Nagy Jenő, vagy ahogy kolozsvári diákjai egymás közt nevezték: „Hagen".

„Nagy Jenő tanár úr — írja Kemény János utóbbi írásában — az osztályban igazságos volt ugyan, de félelmetesen szigorú, a feleletek értékelésénél mindig figyelembe vette a diákok otthoni körülményeit. A tanult és gazdag emberek fiaitól több tudást, jobb magaviseletet követelt, mint a kültelki proletár ivadékoktól vagy a falusi szegények gyermekeitől. A tanulási időn kívül a fiúkat nem aszerint ítélte meg, hogy milyen tanulók, hanem hogy milyen a jellemük. Ezek a dolgok a diákság többségének tetszettek, s ezért tisztelték, kicsit féltek is tőle, de őszintén szerették. Csak az úgynevezett „úri gyermekek" között, az elkényeztetett jótanulók között akadtak ellenségei.

A kolozsvári református kollégiumban nem volt szokás a pofozkodás, ha nagy ritkán előfordult ilyesmi, abból rendszerint botrány lett. És addig nem állott helyre a rend, amíg a verekedő tanár valamiképpen helyre nem hozta a hibáját. Ez alól a törvény alól mentesítette a diákság Nagy Jenő tanár urat, amikor nyakon ütött egy jótanuló, de pökhendi, közutálatnak örvendő nyolcadikost. Ő szigorúsága ellenére mindig udvariasan viselkedett tanítványaival szemben, s mivel a diákság tisztelte, amikor vele voltunk az óráin, alig fordult elő rendetlenkedés. Kisebb fegyelmezetlenségek miatt nem szólított meg senkit. Egy alkalommal azonban, az én „fika" koromban — Pápán a gimnáziumban ennek a „szecska" felelt meg — az történt, hogy a nyolcadikosok közül Nagy Jenő óráján ketten félhangosan vitatkozni kezdtek. Erre ő odaszólt: „Csendet kérek!" — és folytatta a magyarázatot. Igen ám, de a megszólított maturandusok nem tudták visszafojtani a bennük égő vitalázat, s félhangosan ismét kötődni kezdtek egymással.

— Kérem — mondta szigorúan, de udvariasan a tanár úr — függesszék fel szünetidőig vitájukat, és figyeljenek ide! Nekem nagyon kellemetlen, ha meglett fiatalembereket kell ilyesmiért megszólítanom.

Erre ama bizonyos, közutálatnak örvendő jótanuló fölvihogott az első sorban, majd halkan, de érthetően megjegyezte:

— Nekünk is nagyon–nagyon kellemetlen…

Nagy Jenő oda se pillantott, ismerte már a hanglejtéséről, hogy ki a közbeszóló, de felállt, lelépett a katedráról, és elindult a két megszólított diák felé. Azok, mint parancsszóra, ijedten ugrottak fel, és vigyázzba vágták magukat. A tanár úr nem szólt semmit, csak nagyon komolyan, szigorúan a szeme közé nézett a két megszeppent diáknak, majd, mint aki jól végezte dolgát, megfordult, és visszaindult a katedra irányába. A két diák fellélegezve ült vissza a helyére. Ekkor ért az első padsorhoz a tanár úr. Ott hirtelen sarkon fordult, és rászólt arra a bizonyos szemtelen jótanulóra:

— Állj fel!

— Én?

— Nem hallod, mit mondtam? Állj fel!

A diák kényszeredetten emelkedett fel a helyéről, de ideje sem volt arra, hogy vigyázzba álljon, mert a tanár úr széles, nagy tenyere csattanva vágódott a nyakához. Aztán az ajtóra mutatott.

— Ki! Ki! — ismételte, amikor a fiú nem mozdult. Aztán megint:

— Ki!

Így állott ott az első pad, a jótanulók padja előtt, felemelt jobb karjával az ajtó felé mutatva. Néhány kínos pillanat után a megpofozott maturandus végre meggondolta magát, és átbotorkálva egyik padtársa lábain, elindult lassan a kijárat felé.

— Remélem, maturándus urak, egyetértenek velem — mondta, majd néhány másodpercnyi hallgatás után így folytatta:

— Látom, egyetértenek. Akkor hát… hol is hagytuk el?

Úgy meséltem el ezt a történetet, ahogyan frissiben hallottam egyik nyolcadikos diáktól.

— Nagy dolog volt, Öcsikém — mondta. A tanár úr máskor tegezett bennünket. Most azt mondta: „maturandus urak!". Bizony, Öcsikém.. Erősen haragudott."

Így számolt be Kemény János Édesapámnak tanítványaihoz fűződő viszonyáról. Szóljak néhány szóban arról is, hogy hozzánk, gyermekekhez hogyan viszonyult , és mi milyennek <láttuk> Őt, az Apát.

Három fiúgyermeket kellett kordában tartani és fölnevelni, ez pedig nem volt könnyű feladat a szülőknek, akik a kisebbségi lét mindennapos gondjaival, Édesapámnak ehhez még az állásával járó megpróbáltatásokkal kellett megküzdeni, hogy a családját fenntartsa.

Emellett diákkorának nehéz körülményei következtében szerzett, majd a feszült légkörben végzett tanári–nevelői munka folytán egyre jobban jelentkező egészségi bántalmak — gyomorfekély — járultak talán ahhoz, hogy minket is nagyon szigorúan nevelt, s csínytetteink miatt nem egyszer részesültünk a „porció educationisban" egy-egy megnádpálcázásban. Diákjai szigorúsága miatt és gyomorfekélyes fájdalmak között latin nyelvet tanító tanárukat „hagen"-nek — a Nibelung-ének „grimmige Hagen" (rettentő Hagen) alakjának mintájára — nevezték, de azért szerették és becsülték, mert igazságos, részrehajlást nem ismerő nevelőt ismertek meg benne. Sokat járt diákjaival kirándulni a Kárpátokba, és együtt korcsolyázott velük a református kollégium „nagyudvarán", ahol az ő kezdeményezésére jégpályát létesítettek, s a diákok meg a tanári családok anyagi helyzete könnyítésére a régi kollégium épületében „iskolai szövetkezetet" nyitott, ahol a diákok a szünetben olcsó tízórait vásárolhattak, a tanári családok pedig a legszükségesebb élelmiszereiket beszerezhették.

Tehát húzó és taszító körülmények miatt bizonyára sokat tépelődhettek szüleim, míg arra szánták rá magukat, hogy a meleg baráti–rokoni környezetből kiszakadjanak, Erdélyt elhagyják, és áttelepüljenek Magyarországra. Minden bizonnyal közrejátszott ebben az a körülmény is, hogy Áprily Lajos, a költő, Csűry Bálint, a nyelvész,[225] Széll Kálmán, a fizikus,[226] Roska Márton, a régész[227] mind tanártársai voltak, hasonló lépésre szánták rá magukat.

[225] Csűry Bálint (1886–1941) nyelvész. Középiskolai tanulmányait Szatmárnémetiben végezte, majd a kolozsvári egyetemen magyar–latin szakos tanári diplomát szerzett. 1912-től a kolozsvári református kollégium, 1932-től a debreceni egyetem tanára volt. 1938-ban megalapította a Népnyelvkutató Intézetet. Számos nyelvjárási, nyelvtörténeti, néprajzi és irodalomtörténeti tanulmánya jelent meg magyarországi és erdélyi folyóiratokban. PÉTER 2000. 424–425.

[226] Széll Kálmán (1884–1952) középiskolai, egyetemi tanár, fizikus. Egyetemi tanulmányait Kolozsváron és Münchenben végezte, 1908-ban kapott középiskolai tanári diplomát. A

A pápai református gimnáziumban nyílt lehetőség tanári állásra, mert Kerecsényi Dezső eltávozott, és katedráját (német–magyar szakon) Édesapám megpályázta 1928-ban.[228] Hogy az áttelepedés gondolata már korábban is megfoganhatott benne, arra abból következtetek, hogy bátyámat már előbb beíratta a budapesti Fasori evangélikus gimnáziumba, hogy miután kérése eldőlt, engem is oda írasson be, amíg az átköltözés lebonyolódik; ez 1929-ben történt meg.

A középkori hangulatot keltő Mikovinyi háznak földszintjén bérelt lakást, szemben a városi bérházzal. Mi bátyámmal ott laktunk özvegy Mikovinyi Ödönné védőszárnyai alatt, és átmenetileg a „köztartáson" étkeztünk

kolozsvári református kollégiumban tanított. 1939-től a debreceni egyetem nyilvános rendkívüli tanára, 1940-től a szegedi tudományegyetem elméleti fizikai tanszékének a vezetője lett. A Magyar Természettudományi Társaság és a Deutsche Physikalische Gesellschaft tagja is volt. MARKÓ 2001–2007. VI. 294.

[227] Roska Márton (1880–1961) egyetemi tanár, régész. Középiskolai tanulmányait Szamosújváron végezte, majd a kolozsvári egyetemen szerzett történelem–földrajz szakos tanári diplomát, 1908-ban doktorált. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum és Régiségtár munkatársaként, majd az I. világháború után a kolozsvári egyetem klasszika-filológiai tanszékén tanársegédként működött. 1938-tól a debreceni, 1940-től a kolozsvári, 1945-től 1950-ig a szegedi egyetemen régészetet oktatott. 1942–1944 között a Kolozsvári Szemle című folyóirat munkatársa is volt. MARKÓ 2001–2007. V. 816–817.

[228] Kerecsényi Dezső (1898–1945) középiskolai, egyetemi tanár, irodalomtörténész. A szentgotthárdi állami főgimnáziumban tanult, ott érettségizett 1916-ban. 1916. májustól 1919. februárig katonai szolgálatot teljesített. Egyetemi tanulmányait Eötvös kollégistaként a budapesti tudományegyetemen végezte. 1923-ban szerzett bölcsészdoktori címet. 1923-ban helyettes tanárnak választották a pápai református kollégiumba. 1923. november 1. és 1924. június 10. között Párizsban ösztöndíjas volt. 1924. november 26-án Budapesten kitüntetéssel tette le pedagógiai vizsgáját. 1924–1928 között a pápai református gimnázium tanára, 1928–1938 között a budapesti evangélikus gimnázium, 1938-tól 1941-ig a Budapesti Tanárképző Intézet Gyakorló Főgimnáziumának tanára volt. 1941-ben egyetemi magántanári képesítést szerzett, és a budapesti tudományegyetemen a humanizmus és reformáció a 16. századi magyar irodalomban tárgykör előadója lett. 1943-tól a debreceni tudományegyetemen a magyar irodalomtörténet nyilvános rendkívüli tanáraként működött. Kritikái, bírálatai, esszéi jelentek meg a Századok, az Irodalomtörténet és a Protestáns Szemle lapjain. A Protestáns Szemlének 1938–1944 között főszerkesztője is volt. 1945. február vagy március 24-én hunyt el. Pápai Református Nőnevelő Intézet értesítői. 1924/25. 18. Pápai Református Kollégium értesítői. 1923/24. 11, 27. 1924/25. 6–10, 13, 31, 32, 37, 38. 1925/26. 39, 40, 44, 89. 1926/27. 60, 62, 65. 1927/28. 54, 80. 1928/29. 20, 22, 51. 1929/30. 40. 1940/41. 74. 1942/43. 105. TUNGLI 1997. 59. PÁLMAI 1988. 18–36. MARKÓ 2001–2007. III. 868.

addig, amíg szüleim öcsémmel, Attilával, aki akkor 7 éves volt, és a bútorokkal megérkeztek. (Csak mint emlékképet villantom fel azt a jelenetet, amikor Édesanyám meglátta a bolthajtásos, alacsony szobákat, felsóhajtott, és suttogva mondta Édesapámnak: „Hova hozott engem, Jenő? — visszagondolt ugyanis a Farkas utcai tanári lakás nagy szobáira, amelyekben hosszú évtizedeket töltött a család.) Nem is maradtunk sokáig ebben a lakásban, hanem egyik osztálytársam — Tóth Pál[229] — szüleinek a Pozsonyi utcában levő üresen álló, szép, új családi házába költöztünk. Innen azután három év múltán, minthogy a tulajdonosnak a lakásra szüksége volt, a Jókai utca végén levő Ligárt ház földszintjén levő lakrészt foglaltuk el, de itt sem maradtunk, csak három évig, mert a házat — ha jól emlékszem — eladták, és az új tulajdonosnak szüksége volt a lakásra. A Tókertnek Tókert nevű utcájában laktunk egészen 1941-ig. Tehát 11 évi pápai tartózkodásunk alatt családunk háromszor változtatott lakást — mintha ebben a nyugtalanságban jelképesen az fejeződött volna ki, hogy „nem találtuk meg helyünket" az új környezetben, pedig — ahogy emlékszem — szüleim igyekeztek beilleszkedni az új környezetbe: nemsokára szorosabb baráti kapcsolat alakult néhány tanártárssal, többször láttam nálunk dr. Szabadi Bélát,[230] Sándor Pált,[231] Apostol

[229] Tóth Pál Oszkár evangélikus tanuló 1915. január 16-án született Újmalomsokon (Győr vm.). 1926–1934 között a pápai református gimnázium tanulója volt, 1934-ben tett érettségi vizsgát. Pápai Református Kollégium értesítője. 1926/27. 84. 1927/28. 102. 1928/29. 77. 1929/30. 65. 1930/31. 65. 1931/32. 78. 1932/33. 88. 1933/34. 103.

[230] Szabadi Béla 1898-ban született Budapesten. Magyar–latin–görög szakos középiskolai tanári képesítést szerzett. 1922–1942 között a Pápai Református Kollégium Gimnáziumában, majd Budapesten a Lónyay utcai református gimnáziumban tanított. Az egyházi iskolák államosítása után a Nyelvtudományi Intézetben dolgozott. 1968-ban halt meg Budapesten. TUNGLI 1997. 106–107.

[231] Sándor Pál 1881. február 21-én született Alcsúton (Fejér vm.), apja Sándor Benő református kántortanító, anyja Csilléry Eszter volt. Középiskolai tanulmányait Kecskeméten, a református gimnáziumban végezte, majd a kolozsvári egyetem hallgatója lett. 1905-ben latin–magyar–filozófia szakos középiskolai tanári diplomát szerzett. 1903-tól már a hajdúböszörményi református gimnázium segédtanára volt. 1906. szeptember 1-től a főiskolai igazgatótanács a pápai református gimnázium helyettes tanárának választotta meg. 1909-ben államilag kinevezett rendes tanár lett. A Nőnevelő Intézetben az 1911/12. tanévtől óraadóként magyart tanított a tanítónőképző növendékeinek. Emellett még óraadóként működött a kereskedelmi- és iparostanonc iskolában is. 1941. szeptember 1-én nyugalomba vonult, a nagy tanárhiány miatt azonban még kisebb óraszámban tovább is tanított. 1978-ban hunyt el

Bertalant[232] és Moravecz–Vásárhelyi Károlyékat,[233] édesanyám pedig a Kozla családdal került közelebbi kapcsolatba, akik szintén a Pozsonyi utcában laktak.

A tanártársak és az ismerősök teremtette baráti kapcsolat melegsége – nem emlékszem ugyanis arra, hogy Édesapám valaha is valamelyik tanártársával ellentétbe került volna – segítette őt azon a nagy csalódáson át, amelyet akkor érzett, amikor nem sokkal az áttelepedésünk után a VKM tudatta vele, hogy az Erdélyben az uralomváltozás (1918) után eltöltött 11 évi tanári szolgálatát fizetésébe nem számítják be, vagyis a kezdetben megállapított fizetési fokozat helyett, amelyen az áttelepedés anyagi alapját biztosítottnak látta, egy fokozattal lejjebb sorolták be. E szerint havi fizetése az új besorolás alapján körülbelül 150–200 pengővel csökkent akkor, amikor három fölcseperedő gyermekének fokozódó szükségleteiről kellett gondoskodnia. A háztartást nagyon jó beosztással vezető Édesanyám volt a támasza abban, hogy átvészelje lelkileg is ezt a családra nehezedő helyzetet. Többször megpróbálta a rajta esett sérelmet az illetékeseknél számtalan kérvénnyel és az ismerősökhöz írt levelek halmazával orvosoltatni, sikertelenül. Viszont továbbra is lelkiismeretesen végezte tanári munkáját: ellátta a rábízott teendőket, vezette az Ifjúsági Könyvtárnak osztálykönyvtárát (II. osztály), alkalmanként ünnepi előadásokat tartott, és 1930-ban iskolai kirándulást szervezett Bécsbe. Majd a főiskola fennállásának 400. évfordulója alkalmából rendezett nagyszabású ünnepség megszervezésében tevékeny-

Pápán. Pápai Református Nőnevelő Intézet értesítői. 1911/1912. 10, 28, 39. 1912/13. 84, 100. 1913/14. 29, 51, 53. 1914/15. 15, 33. 1915/16. 22. 1916/17. 21. 1917/18. 29, 52. 1918/19. és 1919/20. 5, 8, 17. 1920/21. 7, 11. 1921/22. 6. 1922/23. 1, 7. 1923/24. 19. 1926/27. 12. 1927/28. 36, 37, 41. 1937/38. 41, 81. TUNGLI 1997. 102. DPL 1941. 183.

[232] Apostol Bertalan magyar-német szakos gimnáziumi tanár 1930–1942 között tanított a pápai református gimnáziumban. Az 1938/39. és az 1939/40. tanévekben gyorsírást oktatott a nőnevelő intézetben. 1942-től Gyönkön, majd Kunszentmiklóson tanított. TUNGLI 1997. 141.

[233] Moravecz–Vásárhelyi Károly (1896–1968) matematika–fizika szakos középiskolai tanár. Középiskolai tanulmányait a debreceni református kollégiumban végezte, majd a kolozsvári egyetemen szerzett középiskolai tanári diplomát. Kolozsváron egyetemi tanársegédként, majd középiskolai tanárként működött. 1921-ben áttelepült Magyarországra. 1921-től helyettes, 1922-től rendes tanárának választotta meg a pápai református gimnázium, ahol ennek megszűnéséig, 1952-ig tanított. 1952-től nyugdíjba vonulásáig a Petőfi Gimnázium tanára volt. TUNGLI 1997. 126. KÁLMÁN 2005. 32–33.

kedett. Amikor pedig Reményik Sándor,[234] a kolozsvári Pásztortűz folyóirat főszerkesztőjeként a lap számára magyarországi támogatók megnyerése érdekében Áprily Lajossal magyarországi irodalmi körútra indult, és Pápára jött, Édesapám több tanártársával (Szabadi Béla, Apostol Bertalan, Rab István[235]) biztosította a pápai irodalmi találkozó megszervezését.[236] Reményik Sándor egyik szüleimhez írt levelében (Budapestről 1932. november 10-én) ezt olvasom: „Kedves Jenő barátom, … megkaptam nagyon kedves, meleg hangú két leveledet. Köszönöm szépen, Jenő, a meghívást Neked is meg a MANSz-nak (Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége)[237] kettős okból is: először, hogy engem szívesen láttok, másodszor, hogy a Pásztortűz érdekében hajlandók vagytok propagandát csinálni … Nekem nagyon-nagyon jólesnék, ha együtt lehetnék nálatok … Az általad közölt program nekem nagyon kedves, ami az estély utáni bankettet illeti, édes Jenőm, nagyon jól sejted, hogy én azt szívesen elengedném, és inkább veletek, intim körben tölteném az időt." Egy későbbi, november 15-i levelében pedig szeretettel

[234] Reményik Sándor (1890–1941) költő. Középiskolai tanulmányait Kolozsváron végezte, majd jogi tanulmányokat folytatott. 1921-től a Pásztortűz című folyóirat főszerkesztője, 1926-ban az Erdélyi Helikon egyik alapító tagja volt. 1937-ben és 1941-ben Baumgarten-díjat kapott. PÉTER 2000. 1844–1845.

[235] Rab István 1886-ban született Sárszentmihályon (Fejér vm.). Középiskolai tanulmányait Pápán végezte, majd a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészkarán tanult. 1911–1914-ig a szatmárnémeti református kollégium tanára volt. Harcolt az első világháborúban, 6 évig hadifogoly volt Szibériában. 1920–1941 között a pápai református gimnázium tanára, 1941–1947 között igazgatója volt. 1957-ben hunyt el Budapesten. TUNGLI 1997. 95.

[236] Czucza Emma, a pápai Nőnevelő Intézet gyakorló iskolájának vezetője így emlékezik meg a költők látogatásáról Naplójában: *Nagy Jenő gimnáziumi tanár sógora Áprily Lajosnak, így most 26-án* (1932. november) *Pápára is eljöttek. Nagy Jenő megkért bennünket, hogy az irodalmi estre egy kicsit díszítsük fel a Dísztermünk színpadát. Virágokkal, írásos varrottasokkal, Pentz Ilonka óriási, őszi, színes lombcsokrával olyan széppé varázsoltuk, hogy mikor Nagy Jenő meglátta, meghatódva ezt mondta: Ilyen gyönyörűre csak szívükön át díszíthették.* CZUCZA 2007. 62. A Pápai Hírlap című lap is beszámol az eseményről 1932. évi december 3-i számában *Erdélyi irodalmi est* címen.

[237] A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége (MANSz) Tormay Cecile írónő által 1918-ban életre hívott keresztény nemzeti asszonyszövetség volt, 1946. évi feloszlatásáig működött. A Szövetség sokoldalú szociális, gyermekvédelmi programot folytatott. Az egyetemi hallgatónők részére kollégiumot hoztak létre először 1923-ban Budapesten (Sarolta Leányotthon), majd 1926-ban Debrecenben (Horthy Miklósné Leányotthon). 1921-től Magyar Asszony címen lapot is megjelentettek. DIÓS 1993–. VIII. 257. BURUCS 1993. 17–18.

emlékezik meg arról a csomagról, amelyben moha közt 17 külön kötött kicsi virágcsokor volt. Ezt a pápai református leánypolgári IV. osztályának növendékei küldték neki, akik kétszer írtak neki nagyon kedves közös levelet. A Nőnevelő Intézet négy tanárnője pedig egy gyönyörű, érdekes motívumú divánpárnát készített, és azt írták rá, hogy *„Szeretetünket öltöttük bele”*. „Istenem, Istenem, Te tudod csak, milyen jólesett, s milyen rosszul voltam éppen akkor — a Hárshegyi Ideggyógyászaton feküdt —, s hogy csak most tudok igazán és teljesen örülni mindennek, s érezni, milyen jók hozzám az emberek!”[238]

Nem sokat tudok mondani Édesapámnak pápai diákjaival való kapcsolatáról, de köztetek, Öregdiákok között vannak olyanok, akik emlékeznek a tanár és a diák közötti kapcsolatról, és hitelesen tudják megrajzolni a pedagógus, a latin–német–magyar nyelvet és irodalmat tanító tanár arcképét, akit egymás közt a megtisztelő „germán” névvel neveztek. Engem ugyanis nem tanított, de emberségre és az élet minden körülményei közötti helytállásra nevelt. Bátyámat, Lacit viszont igen, így az ő révén alkothattam magamban képet Róla, a tanárról és nevelőről.

Szigorú, pontosságot, rendszeretetet megkívánó, részrehajlást nem ismerő egyéniség volt. Fokozott mértékben éreztette ezeket a követelményeket velünk szemben. Egy alkalommal Laci bátyámat súgáson kapta rajta: „Nagy László menjen ki!” — dörgött rá a katedráról, és otthon ebéd közben így fakadt ki Édesanyámnak: „Erzsike! Képzelje, Lacit ma ki kellett az óráról küldenem, mert súgott — látja, ez a maga nevelése!” Egy másik alkalommal

[238] Czucza Emma erre az eseményre így emlékezik: *Pentz Ilonka, Jolánka, Kis Irén, Gizi és én elhatároztuk, hogy Reményik Sándornak névnapjára egy Mici által tervezett filcpárnát készítünk, s elküldjük neki Budapestre, mivel szegény beteg Reményikünk ott van egy szanatóriumban. A csomagot ibolyával béleltük ki. Ezt válaszolta: (…) Nagy meglepetéssel, mély örömmel és igaz hálával vettem névnapomra küldött drága ajándékukat, az érdekes és szép dívánpárnát. Azt írták, hogy „szeretetüket öltötték bele” a munkába. Nekem végtelenül jól fog esni erre a szeretetre hajtani le fáradt fejemet majd otthon Kolozsvárt, kis szobámban is, és érezni, hogy nem volt céltalan és hiábavaló az életem, ha írogatásommal ezt a szeretetet megérdemelni nem is, de felébreszteni tudtam. Csekély viszonzásul fogadják ezt a kis a verset. Egészen friss még, úgy érzem, mintha a szívem harmata volna rajta, melyet az örökkévaló Kegyelem hullatott alá. Ezzel szeretném most megköszönni mindenkinek a jóságát, aki valaha közeledett, közeledik és közeledni fog a lelkemhez. Igaz szeretettel és nagy köszönettel kész hívük: Reményik Sándor.* Ezután a Hála című vers olvasható, még Czucza Emma hozzáfűzi: *Olyan jó arra gondolni, hogy mi is részese vagyunk ennek a gyönyörű versnek.* CZUCZA 2007. 63–65.

pedig Laci, amikor Édesapám nem volt éppen otthon, több osztálytársával lakásunk kapualjában éppen akkor kezdte felolvasni Édesapám tanári noteszéből a kapott osztályzatokat, amikor Édesapám hirtelen a kapuban megjelent, és megkérdezte, mit csinálnak ott. Bátyám kivágta magát hirtelen, a noteszt gyorsan eldugta, és azt felelte, hogy valami közös osztályügyet kell megbeszélniük. Ebből nem lett családi jelenet. Én sem kerülhettem el sorsomat, mert egy ízben „így lepleződtem" le: az történt ugyanis, hogy néhányan, akik udvarolni kezdtünk — én akkor hatodikos gimnazista voltam 1932-ben —, és tánciskolába jártunk a Griffbe, éjjeli zenét akartunk adni május elsején leányismerőseinknek, táncos társainknak. Néhány hegedülni tudó osztálytársunkkal kiosontunk, ki-ki a maga szállásáról, és a csepergő eső ellenére körbejártuk azokat a helyeket, ahová a zenét szántuk. Mikor a fény fellobbant belülről, tudtuk, hogy szívesen fogadnak, be is engedtek, és ezzel-azzal megkínáltak, azután csendben hazatakarodtunk. Igen ám, de egyikünk, Szabó Árpád,[239] — nyugodjék csendesen — albérletben éppen egyik tanárunknál, Szűcs Dezsőnél lakott,[240] amikor hazament, nem volt elég óvatos, felébresztette házigazdáját, aki nyomban kikérdezte, hogy hol

[239] Szabó Árpád lelkipásztor 1914. december 23-án született Sólyon (Veszprém vm.), apja Szabó József református tanító, anyja Csonka Katalin volt. Középiskolai és teológiai tanulmányait is a pápai református kollégiumban végezte. Segédlelkészi szolgálatának helyei: Sóly, Iszkaszentgyörgy, Szentantalfa és Veszprém. 1942-ben szentantalfai lelkésznek választották meg, ahol 1971-ig rendes lelkészként, majd 1973-ig helyettes lelkészként szolgált. Felesége Szabó Erzsébet volt. 1974. július 19-én hunyt el. DREL törzslap. Pápai Református Kollégium értesítői. 1926/27. 78, 83. 1927/28. 94, 102. 1928/29. 65, 66, 67, 77. 1929/30. 52, 53, 54, 65. 1930/31. 46, 47, 65, 82. 1931/32. 58, 78. 1932/33. 54, 65, 66, 88, 99. 1933/34. 68, 75, 77, 78, 103, 105, 110, 114, 118, 119. 1934/35. 100, 139, 182. 1935/36. 63, 67, 155. 1936/37. 23, 26, 109. 1937/38. 61, 67, 104, 150. 1938/39. 26, 30. Pápai Református Nőnevelő Intézet értesítői. 1934/35. 31. 1938/39. 23. KRÁNITZ 2012. 286. KRÁNITZ 2013. 1028–1030.

[240] Szücs Dezső 1886-ban született Siómaroson. Elemi iskoláit Csajágon, középiskoláit Pápán végezte. Történelem–földrajz szakos középiskolai tanári diplomát szerzett Budapesten. Cegléden, Nagykőrösön tanított, majd Darányi Ignác miniszteri titkára lett. 1916-tól 1948-ig a pápai református gimnázium tanáraként működött. 1921-től országgyűlési képviselő is volt. A Veszprém megyei törvényhatósági bizottságba, valamint Pápa város képviselőtestületébe is beválasztották. Alapítója volt a pápai Alsóvárosi Olvasókörnek. 1948-ban nyugalomba vonult, nyugdíjas éveit Balatonszepezden töltötte. 1961-ben halt meg, Budapesten temették el. VIDOR 1921. 145. TUNGLI 1997. 114 (tévesen: 1896-ban született!).

volt. A dolog tehát kipattant, mert másnap Szűcs tanár úr elmondta a dolgot Édesapámnak, hogy én is Szabó Árpádékkal voltam.

Másnap Édesapám behívott szobájába, és köztünk körülbelül ez a párbeszéd hangzott el:

— Hol voltál az éjszaka?

— Az ágyban, aludtam.

— Nem igaz! Nem voltál itthon. Szűcs Dezső tanár úrtól tudom, hogy éjjeli zenét adtatok.

— Hát igen, valóban így volt.

— Ennek még keserű következményei lesznek, meglátod.

Magamra hagyott, és mi, osztálytársaimmal együtt vártuk a fejleményeket.

Néhány nap múlva azután elmondta, hogy a tanári megtárgyalta az ügyet, nem lett belőle „consilium abeundi",[241] de év végén magaviseleti jegyünket eggyel leszállították. Édesapám ezt a döntést jogosnak és megfelelőnek tartotta.

A Pápán töltött 11 év alatt Édesapám egészségi állapota helyrejött, a gyomorfekély nem bántotta, meghízott, és amikor a bécsi döntéssel Kolozsvár is visszakerült Magyarországhoz, szüleim úgy döntöttek, hogy visszatérnek Erdélybe. (Meg szeretném jegyezni, hogy a pápai tartózkodásunk alatt nekünk, a gyerekeknek a jövője is ígéretesnek mutatkozott: bátyám a katonatiszti akadémián tanult, öcsém pedig a pécsi kadettiskola növendéke volt, én meg Debrecenben a tanári pályára készültem fel.)

1941-ben Édesapám a kolozsvári Állami Gyakorló Gimnázium tanára lett, és anyagi körülményeink is rendeződtek. Ebből az időből származik az a meleg hangú emlékezés is, amelyben egyik kedves tanártársa, Péter Vass Ferencné tanárnő, akivel a hajdani református leánylíceumban együtt tanított — mert felkérték, hogy órákat tartson[242] —, így ír róla: (Megjegyzem: Vass Lenke tanárnő talán az egyetlen, aki él Édesapám itteni hajdani tanár-

[241] consilium abeundi (latin) = az iskolai törvényszék (sedria) által kimondott nagyobb fokú ítélet, eltanácsolás

[242] Nagy Jenő 1919–1923 és 1942–1946 között tanított a kolozsvári református leánygimnáziumban. DEÁK–JAKAB–VÖRÖS 2012. 77, 407.

társai közül.)[243] Ötven év távlatából Nagy Jenő tanárra emlékezem. Jenő bácsi a fiúkollégiumnak volt végleges, rendes tanára, de a református leányfőgimnázium akkori igazgatóságának vagy elöljáróságának kérésére 5–6 órával ott is tanított 1942–1944 között mint magyar–német–latin nyelv és irodalom szakos.

A nagy tanári szobában levő hosszú asztal mellett mindenkinek megvolt a maga helye. Akkor én, még csak 5–6 éves gyakorlattal rendelkező fiatal tanár megtisztelőnek éreztem, hogy Jenő bácsi — aki Apám lehetett volna majdnem — a mellettem elhelyezett székben ült. Olvasott, sokoldalú, tapasztalt nagyság volt. Én, de nemcsak én, hanem a kollégák, kolléganők nagy tisztelettel voltak irányában. Most is magam előtt látom délceg alakját, sznobságtól mentes egyéniségét, mély, határozott tekintetét, amelyből jóindulat, segítőkészség áradt. Példamutató munkaszeretetével, hivatástudatával, pontosságával, nagy pedagógiai tapasztalatával, alapos szaktudásával mindig jó és hasznos tanáccsal volt kollégái segítségére. „Primus inter pares" volt,[244] talán még ennél is több. Tárgyilagosan, minden elfogultság nélkül: ilyen Nagy Jenőként képzeltem el fiatal koromtól fogva egy igazi tanárt, aki tudásával, igényességével, egyenes tartásával kiérdemli a teljes elismerést a tanulók részéről is. Nemrég egyik akkori tanítványa így nyilatkozott róla, mikor régi tanárait emlegette: „Engem Nagy Jenő bácsi is tanított. Igazi tanár volt. Élményszerű óráin sokat tanultam."

Az én emlékezetemben is a legnagyobb elismeréssel él Nagy Jenő bácsi, mint kiváló pedagógus, kolléga és őszinte, Igaz Ember."

[243] Az 1940-es években a kolozsvári református leánygimnáziumban, mely 1940–1944 között a Református Leányfőgimnázium, 1944–1948 között pedig a Református Magyar Leánylíceum nevet viselte, két Vass nevű: Vass Gizella és Vass Albertné Sükösd Lenke tanított. Vass Gizella 1915-ben született. A kolozsvári román egyetemen szerzett földrajz–természetrajz szakos tanári diplomát. Brassóban, Sepsiszentgyörgyön, majd 1940-től Kolozsváron tanított. Szaktárgyain kívül gazdasági ismereteket, testnevelést és román nyelvet is oktatott. A Diákkaptárt is vezette, cserkészvezető is volt. 1944-ben elmenekült, többé nem tanított. Vass Albertné Sükösd Lenke 1914-ben született. A kolozsvári román egyetemen szerzett román–latin–történelem szakos tanári diplomát. 1937-től helyettesként, 1941-től rendes tanárként tanított a kolozsvári református leánygimnáziumban. 1945 után főleg románt tanított. 1948-tól különböző kolozsvári iskolákban működött, 1955–1969 között a 11. sz. Líceum tanára volt. DEÁK–JAKAB–VÖRÖS 2012. 78, 79, 85, 404, 412.

[244] primus inter pares (latin) = első az egyenlők között

Bátyámnak és öcsémnek a harctérre, majd orosz fogságba kerülése azonban nagyon aggasztotta szüleimet. Engem is csak egy szó, a profeszszor—ucsitel[245] <mentett meg>, tudniillik akkor, amikor 1944 őszén az oroszok összefogták a városban maradt férfiakat, akikről a románok azt terjesztették, hogy „partizánok", és a helyi törvényszék épületében kikérdezték, hogy mi a foglalkozásuk, én a „tanárt" mondtam, s ezt a szót a tolmács nem ucsitel-lel fordította, hanem prafesszor-t diktált be a lila tintával írt könyvébe, ahol az oda betererelteket nyilvántartásba vették — a „prafesszor" szó hallásakor, könyvét más helyen kinyitotta, és rövid keresés után ennyit mondott: „Acasă!"[246] (Vagyis: menjek haza!) Nyilvánvaló, hogy a „professzori" kategória mentesített az ott-tartástól és az elhurcolástól, ha jól értelmeztem magamban ezt a Jóisten kegyelméből és egy szó által való szabadulásomat.

De még egy másik nagy megpróbáltatáson is át kellett Édesapámnak esnie, tudniillik hogy a városban garázdálkodó orosz katonák puskacsöve elé kényszerüljön.

Édesanyám naplójából idézem a következőket: „Többször ránk törtek — szüleim ekkor egy kertes családi házban laktak, én a város központjában, mert akkor már nős voltam —, követelték, hogy adjunk szállást. Éjnek idején jöttek, zörgettek. Egy ízben megint nagy zuhanást hallunk az udvaron, hallottuk, hogy ugrálnak be a kerítésen, az uram kinyitotta az ablakot, s kérdezte szlovákul, hogy mit akarnak. Erre két fiatal orosz katona előállt, s szállást kért, hogy egy-két órára lefeküdjenek, a harmadik katona kint maradt. Én nem keltem fel az ágyamból, csak az uram s a diakonissza nővér ment be velük a szobába. Leültették őket, almát, cigarettát adtak nekik. Ők közben nézelődtek, felálltak, benéztek az udvari szobába, megint leültek, bementek megint a testvér szobájába (tudniillik egy diakonissza testvér nálunk lakott, hogy ne legyünk csak hárman a kis cselédleánnyal a nagy lakásban). A testvér bejött hozzám, én rettenetesen féltem, csak úgy vacogtam, mintha éreztem volna, hogy mi fog még történni. Körülbelül egy órát ültek csendben, s beszélgettek, egyszer csak mintha megvadultak volna, kezdtek hangosan, durván beszélni. Mi Mónika testvérrel el sem tudtuk

[245] ucsityel (учитель; orosz) = tanár
[246] acasă (román) = itthon, otthon, haza

képzelni, hogy mi van kint, aztán nyílt az ajtó, elöl láttuk jönni az uramat, ki szegény csak úgy volt pizsamában, ahogy kiugrott az ágyból, utánuk jött a két gazember, letaszították az uramat egy székre, elővették a géppisztolyt, a halántékának szegezték, közben az egyik a zseblámpájával folyton a szemébe világított.

A villany nem égett, nem engedték felgyújtani, csak az ő villanylámpájuk villant egyszer-egyszer. Elképzelhetetlen helyzetben voltunk, én az ágyban nyögtem, csak úgy vacogtam a félelemtől, mellettem állt Mónika testvér, fogta a kezemet, s bátorított, az uram a sarokban két gazember kezei közt. Mindenfélét kiabáltak oroszul (németbarát, burzsuj, elő a pénzzel, meg ne moccanj, mert lelövünk, stb.). Azután németül is gagyogtak valamit, mikor az uram németül válaszolt, akkor még jobban vicsorították a fogukat, mint valami két ördögi lény, mint két vadállat, pedig nem voltak többek 20 éveseknél, a külső cimbora valamit kiáltott (ő állott őrt, úgy látszik), akkor az egyik félreállt, bement a hátsó szobába, ott az én két szekrényemet túrta fel.

Még ma sem tudom biztosan, miket raboltak el, csak legfájdalmasabb veszteség a két jegygyűrűnk, amelyet azelőtt pár nappal húztunk le az ujjunkról, mert féltünk a folytonos zaklatástól. Egy zsebkendőbe kötöttem be, s a fehérneműs szekrény polca mögé eldugtam, azt gondolván, hogy itt ugyan ki kapná meg. S ők bizony megkapták, úgy látszik, a kis villanylámpával ahogy bevilágított a szekrénybe, egy kis része a zsebkendőnek kilátszott, s így a drága emlék, mit harmincharmadik éve hordunk az ujjunkon, most az is a gazemberek prédájává lett. Mikor bevégezték munkájukat, az egyik szépen az udvari szoba felőli ajtón eltávozott, a másik elengedte az uramat, s valami effélét mondott: „most már mehetsz, öreg". Ő is távozott, mi pedig sokáig nem mertünk moccanni…"

A nyugdíjas évek következtek. Édesapámat örökké tevékeny természete azonban nem hagyta nyugodni: a belvárosi református egyházközség keretében tevékenykedett mint a kuratorium gondnoka. Kedvvel végezte ezt a munkát a neves lelkipásztor, dr. László Dezső mellett.[247] Aggódva várta a

[247] László Dezső lelkipásztor 1904. július 12-én született Sepsiszentgyörgyön. A középiskolát 1922-ben szülővárosában végezte. Teológiát 1922–1926 között Kolozsváron és az 1926/27. tanévben Glasgow-ban tanult. 1927-től egyetemi szénior és egyházkerületi ifjúsági utazótitkár lett. 1932-től a kolozsvári református kollégium vallástanáraként, 1937-től egyetemi ma-

híreket az orosz fogságba esett fiairól, Laciról és Attiláról, és megérhette hazatérésüket Magyarországra 1948-ban.

1952 márciusában gyengélkedni kezdett — ekkor a 69. életévét betöltötte, majd ágynak esett, bélműködése megszűnt, be kellett vinni a klinikára, ahol rákos daganatot távolítottak el a duodenumból,[248] az operáció után néhány napra Édesanyám hazavitte, hogy állandóan vele lehessen. Rendszeresen járt hozzá orvos, és tájékoztatott bennünket arról, hogy már közelednek az elválásnak és a nagy fájdalmaktól való megváltásnak pillanatai. Édesanyám naplójában részletesen beszámol Édesapám utolsó napjairól, óráiról. Ebből most csak azt a részt emelem ki, amelyben Édesapám földi létének utolsó pillanatait rögzítette: „Sokszor olyan mereven nézett…, mondott néhány szót, de mindig egyházi dolgokról, csak nagyon hiányosan, a lélegzete mind zajosabb lett, s mind a melléhez kapkodott, de ha kérdeztük, hogy »rosszul van?«, mindig mondta: »nem fáj semmi«. Utolsó szava, amelyet hallottam Tőle, az volt: »elhallgatott a zene«. Mikor kérdeztem: »mit mondott, lelkem?«, rám nézett, s olyan furcsán elmosolyodott, s aludt tovább." Így aludt el véglegesen édesapám.

A Farkas utcai református templomban ravatalozták fel, és onnan kísértük ki a Házsongárdi temetőbe. Halála hírét közlő gyászjelentés szövegében ez áll: „1952. év május hó 31-én reggel 5 órakor, életének 70. és boldog házasságának 40. évében hosszas, de türelemmel és hittel viselt szenvedés után szerettei közül az Úrhoz költözött."

Egész életét családjának, az ifjúság nevelésének és egyházának szentelte. „Nem félelemnek, hanem erőnek, szeretetnek és józanságnak lelkét adta neki az Isten" – szólt Pál apostolnak Timótheushoz írt első leveléből vett idézet. Ennek a léleknek volt egész életében hűséges hordozója.

gántanárként működött. 1940–1957 között Kolozsváron belvárosi lelkészként szolgált. 1930–1940 között az Erdélyi Fiatalok című lap alapítója és szerkesztője, később a Kiáltó Szó című református folyóirat szerkesztője, az Ifjú Erdély, a Pásztortűz, az Ellenzék, a Székely Nép, a Református Szemle című lapok munkatársa volt. 1941-től 1944-ig Magyarországon országgyűlési képviselőséget vállalt. Kétszer letartóztatták, a Duna-deltában raboskodott. Kiszabadulása után, 1962–1967 között az 1918-ban feldúlt egyházkerületi levéltárat rendezte újra. 1967-től 1972-ig másodszor is kolozsvári lelkész volt. 1973. november 15-én hunyt el. PÉTER 2000. 1295.

[248] duodenum (latin) = patkóbél, nyombél, az emésztőcsatorna része

Kedves barátaim, Öregdiák Társaim! <Az> íróasztalom fölötti képről, amelyet kedves tanítványa, Szeifert János VIII. osztályos korában művészi élethűséggel Édesapámról készített, minden nap rám tekint, de bennem él drága egyénisége.[249] A kép alatt függ az a pápai főiskola színeivel díszített szalagos koszorú, amelyet a Ti képviseletetekben Pap Kálmán[250] és Kollár Jenő[251] a főiskola fennállásának 400. évében, 1984-ben helyeztek sírjára. A szalagokon ez a szöveg áll: „Szeretettel emlékeznek a pápai Öregdiákok." Az Ő emlékét idézi, egyben azonban rátok is emlékeztet ez a koszorúcska. Ehhez az emlékezéshez igyekeztem én is szerényen hozzájárulni, és nagyon

[249] Szeiffert János 1918-ban született Celldömölkön evangélikus családban. 1929–1937 között a pápai Református Kollégium, majd érettségi után 1937-től 1942-ig a Magyar Képzőművészeti Főiskola hallgatója volt. A pápai gimnáziumban A. Tóth Sándor volt a tanára. Már elsős korában rajzjutalmat kapott. Műszaki rajzot is tanult. Az 1934/35. tanévben készült munkákból rendezett kiállításon diákportréi arattak sikert, az 1937/38. tanévben rendezett rajzkiállításon pedig „A tehetség útja" teremben kiállított szénfejei érdemeltek elismerést. Az 1941/42. tanévben a tíz éve a gimnáziumban oktató A. Tóth Sándor az új rajzterem átadásának alkalmából rendezett kiállításon a volt legtehetségesebb diákjai munkáit is bemutatta (Istenes–Iscserekov, Pék, Somogyi), köztük szerepeltek az ő művei is. Tíz évig Rudnay Gyula tanársegédje volt. Rajztanárként dolgozott Újpesten. Ábrázoló geometria tankönyveket írt (Szerkezettan–szakrajz I., Faanyagok kézi és gépi megmunkálása, Bútoripari szerkezettan és szakrajz), a tantárgy országos szakfelügyelője volt. A Pápai Református Kollégium értesítői. 1929/30. 51, 53, 58. 1930/31. 46, 56. 1931/32. 70. 1932/33. 48, 64, 82. 1933/34. 76, 97. 1934/35. 117, 138, 139, 160. 1935/36. 95, 104, 105, 131, 146. 1936/37. 39, 58, 59, 64, 65, 94, 98, 99, 114, 116. 1937/38. 44. 1941/42. 81. BODNÁR 1998. 12, 13, 14–15, 16, 18. SALAMON 2009. 100, 101, 103, 111.

[250] Pap Kálmán (1928–2001) gyermekgyógyász, szakorvos. A Pápai Református Kollégiumban érettségizett 1947-ben. 1953-ban szerezte meg orvosi diplomáját. A Budapesti Orvosegyetem I. számú Gyermekklinikáján dolgozott. 1985-ig a XV., majd a XVI. kerületi rendelőintézet főorvosa volt. KÁLMÁN 2005. 112–113.

[251] Kollár Jenő 1920-ban született Veszprémvarsányban. Elemi iskolai tanulmányait szülőfaluja evangélikus iskolájában, a középiskolát 1933–1941 között a pápai Református Gimnáziumban végezte. Érettségi után a Magyar Királyi József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem gépészmérnöki karán folytatta tanulmányait. A háború után a Láng Gépgyárban kezdett dolgozni. 1952-ben az Élelmiszeripari Tervező Intézetbe került, majd az Élelmezésipari Berendezés- és Gépgyártó Vállalat főrekonstruktőre lett. Pápai Református Kollégium értesítői. 1933/34. 84. 1934/35. 137, 140, 141, 151, 188. 1935/36. 102, 104, 106, 107, 109, 122, 148, 160. 1936/37. 63, 65, 66, 67, 68, 70, 85, 97, 112, 122. 1937/38. 50, 102, 106, 108, 126, 135, 136, 153, 162, 166. 1938/39. 56, 63, 65, 66, 67, 87, 94, 108, 109, 115, 119. 1939/40. 60, 62, 68, 70, 71, 72, 75, 95, 103, 118, 119, 120. 1940/41. 72, 75, 77, 78, 79, 83, 85, 87, 90, 91, 93, 107, 108, 109, 115. 1941/42. 107. 1942/43. 108. 1943/44. 72. KÁLMÁN 2005. 100–102.

szépen köszönöm nektek, hogy jóvoltotokból és Édesapám iránti tiszteletből, szeretetből alkalmat adtatok, hogy drága alakját, tevékenységét most itt fölelevenítsem.

Dr. Nagy Jenő

Kolozsvár, 1993 húsvét napjaiban.

Elhangzott a Pápai Öregdiákok Baráti Köre 1993. évi május 14-i találkozóján a budapesti Evangélikus Gimnáziumban.

DR. TÖRÖK ISTVÁN

Születtem Tiszaeszláron, Szabolcs megyében, 1904. december 1-én. Elemi iskolát és gimnáziumot Karcagon végeztem, hova édesapámat 1909-ben választotta meg lelkészének a gyülekezet.[252] Teológiai tanulmányaimat Debrecenben kezdtem 1923 őszén. Harmadév végeztével, mint a berlini Collegium Hungaricum[253] tagja, külföldön folytattam tanulmányaimat. Első lelkészképesítő vizsgám letétele után (1927. február) még egy félévet a berlini egyetemen hallgattam, ismét mint a magyar kollégium ösztöndíjasa. Különösen a valláspedagógia és a gyakorlati teológia kérdései, új törekvései érdekeltek, mint előadó azonban legnagyobb hatással volt reám a történész–

[252] Török Vince (1875–1963) 1950-ig töltötte be Karcag város II. lelkészi állását. FAZEKAS 1991. 32, 34.

[253] A több tudományág képviselőit befogadó berlini Collegium Hungaricum 1924 őszén nyitotta meg kapuit. Kezdetben a Marienstraße 6. szám alatti épületben működött, majd 1926-tól a Dorotheenstraße 2. alatti Herz villában, közel az egyetemhez és könyvtárakhoz. Az intézmény első igazgatója és Klebelsberg alapítótársa Gragger Róbert tanár, tudós és kiváló tudományszervező volt. Őt követte Tamedly Mihály, a bécsi Teréziánum korábbi tanára, majd Farkas Gyula, aki 1928-tól a berlini Magyar Intézetet vezette. A kollégiumba pályázat útján lehetett bejutni. Az ösztöndíjas október közepétől július végéig teljes ellátást kapott, tanulmányi kiadásait is fedezték. Az ösztöndíjasok száma általában 10–14 között mozgott, a kiemelkedő években (1926–1931) pedig 29–34 között. Ösztöndíjat a jog- és állam-, közgazdaság-, bölcsészet-, nyelv-, természet- és orvostudomány területén működő személyek nyerhettek. Az intézmény 1944-ig működött: már 1943-tól helyet adott a leégett berlini magyar követségnek is, de még laktak az épületben ösztöndíjasok is; 1944 őszétől már csak politikai célokra használták. ÚJVÁRY 2009.

exegéta Lietzmann.[254] A következő félévre Münsterbe mentem, hogy Barth Károly[255] előadásait és szemináriumát látogassam; ez a félév a rendszeres teológia felé fordította érdeklődésemet, anélkül azonban, hogy a gyakorlati teológia kérdéseiről megfeledkeztem volna. A következő félévet Barth professzor tanácsára — ki ezt a félévet tanulmányi szabadságon töltötte — Marburgban hallgattam (Bultmann,[256] Frick,[257] von Soden[258]). Marburgból Csikesz Sándor professzorom[259] felhívására beadtam pályázatomat Pápára, hol 1929 szeptemberében gimnáziumi vallásórák ellátásával bízott meg dr.

[254] Lietzmann, Hans (1875–1942) egyetemi tanár, egyháztörténész. Düsseldorfban született, tanulmányait Jénában és Bonnban folytatta. 1900-ban az ókori egyháztörténet magántanára lett Bonnban, 1905-től a jénai, majd 1924-től a berlini egyetemen tanított. Szerkesztője volt a Handbuch zum Neuen Testament sorozatnak és a Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft című folyóiratnak. DPL 1942. 148.

[255] Barth, Karl (1886–1968) svájci református teológus, a dialektikus teológia egyik kifejlesztője. Apja, Friedrich Barth az újszövetségi tudományok tanára volt a berni egyetemen. Karl teológiai tanulmányait Bernben, Berlinben, Tübingenben és Marburgban végezte. 1921-ben docens lett Göttingenben, 1925-ben Münsterben nyilvános rendes tanár, majd Bonnban tanított. Ő indította el a Hitvalló Egyház mozgalmat. 1935-től 1962-ig Baselben tanított. 1936-ban és 1948-ban magyarországi látogatást is tett, az országban több helyütt előadásokat tartott, Pápán is. TÖRÖK 1931. 681–683. NAGY 1962. 236–238. GROÓ 1977. 372–374.

[256] Bultmann, Rudolf Karl (Wiefelstede, 1884. augusztus 20.–Marburg, 1976. július 30.) német evangélikus teológus, az újszövetség professzora Marburgban, Breslauban, Giessenben, majd 1921-től élete végéig, 1976-ig Marburgban. A dialektikus teológia képviselője. Theologiai Szemle 1976/9–10. 295–296. LADÁNYI–PAPP–TŐKÉCZKI 1998. 227.

[257] Frick, Heinrich (Darmstadt, 1893. november 2.–Marburg, 1952. december 31.) német evangélikus teológus, 1927-től a gyakorlati teológia professzora Marburgban.

[258] Soden, Hans von (Striesen bei Dresden, 1881. november 4.–Marburg, 1945. október 2.) német evangélikus teológus, az egyháztörténet professzora 1910-től a berlini, 1918-tól a breslaui, 1924-től a marburgi egyetemen.

[259] Csikesz Sándor 1886-ban született Drávafokon. Középiskoláit Siklóson és Kecskeméten végezte, Kecskeméten jogot, majd Budapesten teológiát hallgatott. Tanult a berlini egyetemen is. Ezután Cegléden káplánként, majd Csányoszróban lelkészként szolgált. A világháborúban tábori lelkészként működött. 1921-től a debreceni lelkészképző intézet tanára lett, 1923-tól a debreceni egyetem hittudományi karán működött nyilvános rendes tanárként. 1925-től a Theológiai Szemle szerkesztője, 1923–1940 között a Homiletikai Szeminárium igazgatója, illetve 1933–1936 között a Pasztorális Teológiai Szeminárium helyettes igazgatója is volt. 1940-ben halt meg Debrecenben. ZOVÁNYI 1977. 127. MARKÓ 2001–2007. I. 1150. MUDRÁK 2010. 123–124.

Antal Géza püspök.[260] 1930 februárjában második lelkészképesítő vizsgát téve, a teológián speciál-kollégium tartására nyertem engedélyt, ugyanez év őszén pedig az üresedésben levő rendszeres teológiai tanszék néhány órájának ellátására kaptam megbíztatást. 1931 szeptemberében ezen a tanszéken helyettes tanár, majd a teológiai doktori fokozat 1932 tavaszán történt megszerzése után, a következő iskolai évtől kezdve nyilvános rendes tanár lettem. 1934 őszétől kezdve a teológusok Tóth Ferenc Körének tanácselnöke, 1941 júliusától a főiskola igazgatója lettem. Közben egyetemi magántanári képesítést szerezve 1941 szeptemberében kinevezést nyertem a debreceni egyetem keresztyén erkölcstani tanszékére. A Pápán töltött 12 esztendő otthonos munkaterületet, megértő kartársakat, hű barátokat és kedves családi kört adott. 1935 augusztusában vettem feleségül dr. Pongrácz József kartársam leányát, Etelkát. Házasságunkat Isten eddig két fiúcskával áldotta meg: Istvánnal és Pállal.

Nyomtatásban megjelent dolgozataim:

1924.

1. Színház és erkölcs. „Közlöny"[261] (Debrecen) LIV. évf. 6/7. sz. 8–9. l.

1926.

2. A festett és faragott kép. „Közlöny" (Debrecen) LVII. évf. 1. sz. 7–9. l.

1927.

3. Gressman Hugó halálozása. „Lelkészegyesület" (Debrecen) XX. évf. 143–145. l.

4. Barth Károly. „Lelkészegyesület" (Debrecen) XX. évf. 24–25. sz.

[260] Antal Géza 1866-ban született Tatán. Iskoláit szülőhelyén kezdte, Pápán folytatta, ahol a gimnázium felsőbb osztályait és a teológiát végezte. Külföldre ment, Utrechtben tanult. 1888-tól gimnáziumi tanár volt Pápán, 1899-től a dogmatika, 1917-től a bölcsészet rendes tanára lett a pápai teológián. 1914-től a dunántúli egyházkerület főjegyzője, 1924-től püspöke volt. 1924-ben a tanárságról lemondott, komáromi, majd 1927-től pápai lelkész lett. 1934. december 30-án hunyt el. ZOVÁNYI 1977. 28-29. TUNGLI 1997. 13–14. SZÖGI 2000. 166 (2025. sz.). BOZZAY–LADÁNYI 2007. 174 (2067. sz.).

[261] A Közlöny 1870-től a debreceni Hittanszaki Önképző Társulat havonta, néha havonta kétszer Debrecenben kiadott lapja volt, rendszeresen 1879. októbertől 1948-ig jelent meg. Alcíme többször változott: A magyarországi evangélizált református theológiák ifjúságának hivatalos lapja, A magyarországi protestáns theológiák ifjúságának hivatalos lapja, A Magyar Református Theológus Szövetség hivatalos lapja, A magyar református theológus ifjúság lapja. Szerkesztői tanévenként változtak. SZALACSI RÁCZ 1973. 181–183. CSOHÁNY 1988. 256.

1928.

5. A „Hochkirchliche Bewegung." „Lelkészegyesület" XXI. évf. 101–103. l.

6. Két könyvismertetés Tö. Névjelzéssel az „Ungarische Jahrbücher" (Berlin) VI. évfolyamában.

7. Két új német folyóirat. „Lelkészegyesület" XXII. évf. 62–63. l.

8. Magyar Barthiána. „Lelkészegyesület" XXII. évf. 254–255, 259–261, 267–269. l.

1930.

9. A kálvinizmus világmissziója. „Dunántúli Protestáns Lap" (Pápa) XLI. évf. 121–122, 127–128. l.

1931.

10. Barth Károly theologiájának a kezdetei. Pápa, 1–93. l.

11. A barthi theologia elméleti és gyakorló–lelkészi szempontból. Pápa, 1–16. l.

1932.

12. Catholica. „Dunántúli Protestáns Lap" (Pápa) XLIII. évf. 67. l.

13. Lencz Géza. „Dunántúli Protestáns Lap" (Pápa) XLIII. évf. 78–79. l.

14. Keresztyén egység és a reformátorok. „Dunántúli Protestáns Lap" (Pápa) XLIII. évf. 113–114, 117–118. l.

15. A hit misztériuma (könyvismertetés). „Lelkészegyesület" XXV. évf. 237–238. l.

16. A lelkészi továbbképzés. „Dunántúli Protestáns Lap" (Pápa) XLIII. évf. 201–202, 205–206, 210–211. l.

1933.

17. Tavaszy Sándor: Református keresztyén dogmatika (könyvismertetés). „Protestáns Szemle" XLII. évf. 142–143. l.

18. Barthiánizmus. „Dunántúli Protestáns Lap" (Pápa) XLIV. évf. 29. l.

19. Vasady Béla könyve. „Dunántúli Protestáns Lap" (Pápa) XLIV. évf. 121. l.

20. Dr. Nagy Géza: Barth theológiájának előzményei, kritikája és jelentősége (könyvismertetés). „Dunántúli Protestáns Lap" (Pápa) XLIV. évf. 153. l.

1934.

21. Luther és a Biblia. Pápa, 1–15. l.

22. Mátyás Ernő: Pál apostol megtérése (könyvismertetés). „Debreceni Protestáns Lap" (Debrecen) LIV. évf. 87–88. l. (Közölte a „Református Egyház és Iskola" is.)

1935.

23. Egyház és politika. Pápa, 1–23. l.

24. Püspökválasztás. „Református Élet" (Budapest) II. évf. 27. l.

25. A házassági eskü kérdése. „Igazság és élet" (Debrecen) I. évf. 190–192. l.

26. Németországi lelkész levele a német egyházi harcról. „Dunántúli Protestáns Lap" (Pápa) XLVI. évf. 25–27. l.

27. Szentség-e a magántulajdon? „Dunántúli Protestáns Lap" (Pápa) XLVI. évf. 98–99. l.

28. A pápai theologia ablakából. „Református élet" II. évf. 343–344. l.

29. Theologus önképzés theologiai útja. „Igazság és Élet" I. évf. 273–276. l.

30. Megnyitó a Tóth Ferenc–Kör reformáció–ünnepén. „Dunántúli Protestáns Lap" (Pápa) XLVI. évf. 198–199. l.

31. Brunner Emil: A református theologia feladata a jelenkorban. Pápa, 1–16. l. (Fordítás.)

32. Csak 60?! A „theologus túltermelés" kérdéséhez. „Református Élet" II. évf. 370–371. l.

33. Barth Károly ügye. „Református Élet" II. évf. 156. l.

1936.

34. Az Institutio–jubileum kérdése. „Református Igehirdető" XVII. évf. 1–7. l.

35. Brunner Emil: A mi hitünk (könyvismertetés). „Protestáns Szemle" XLV. évf. 175–177. l.

36. Az Ószövetség értékelése Kálvin Institutiójában. „Kálvin és a kálvinizmus" című gyűjteményes munka (Debrecen) 121–139. l.

37. Kálvin és a kálvinizmus (könyvismertetés). „Református Élet" II. évf. június 7-i szám.

38. Az Ószövetség értékelése. „Dunántúli Protestáns Lap" (Pápa) 1–15. l.

39. Viszkok Lajos: A hit általi megigazulás elve egyszerű evangélikus hívek lelkivilágában (könyvismertetés). „Protestáns Szemle", XLV. évf. 349–350. l.

40. Kálvin a puritán. „Dunántúli Protestáns Lap" (Pápa) XLVII. évf. 195–197. l.

41. Előszó Kiss Sándor: Barth küzdelme az evangéliumi szabadságért. Pápa, 1936. című munkájához, 2. l.

42. A küszködő protestantizmus világából. „Dunántúli Protestáns Lap" (Pápa) XLVII. évf. 241–243. l.

1937.

43. A lelkész mint ethikus. „Igazság és Élet" III. évf. 9–15. l.

44. Luther idézetek római katholikus kézen. Pápa, 1–32. l.

45. Megünnepelhetjük-é István király napját gyülekezeti istentisztelettel? „Lelkészegyesület" XXX. évf. 66. l.

46. Külföldjárás ügye a Dunántúlon. „Dunántúli Protestáns Lap" (Pápa) XLVIII. évf. 57–58, 63–64. l.

47. Barth Károly: Isten kegyelmi kiválasztása (könyvismertetés). Protestáns Szemle" XLVI. évf. 427–428. l.

48. Barth Károly és Révész István: Az egyház jelene és jövője (könyvismertetés). „Protestáns Szemle" XLVI. évf. 428–429. l.

49. Szentistvánnapi kérdések. „Dunántúli Protestáns Lap" (Pápa) XLVIII. évf. 192–193. l.

50. Csak kárhozatot ennék és innék a reverzálist adó egyháztag az úrasztalánál? „Dunántúli Protestáns Lap" (Pápa) XLVIII. évf. 235–236. l.

51. A mai theologia és a Biblia. „Igazság és Élet" III. évf. 274–277. l.

1938.

52. Protestáns hitvallás. „Protestáns Szemle" XLVII. 353–9. l.

53. Szabó Imre: Nyitott ajtó (könyvismertetés). „Dunántúli Protestáns Lap" (Pápa) XLIX. évf. 188–190. l.

1939.

54. Keresztyén szabadság. „Protestáns Szemle" XLVIII. évf. 113–118. l.

55. Az Újszövetség történeti könyvei. Fordította Farkas László (könyvismertetés). „Dunántúli Protestáns Lap" (Pápa) L. évf. 49. l.

56. A házasság keresztyén jellege. Pápa, 1–87. l.

57. Theologusok munkaközössége. „Dunántúli Protestáns Lap" (Pápa) LIV. évf. 21–22. l.

1940.

58. Faj, nép, nemzet. „Protestáns Szemle" XLIX. évf. 132–7. l. Kijelentés és Szentírás, a „Károlyi Emlékkönyv" (Budapest) 169–181. lapján.

59. Református ifjú és politika. „Belmissziói Útmutató" 1940/41. évf. 114–117. l.

60. Dibelius Ottó: Jézus egykor és most (könyvismertetés). „Dunántúli Protestáns Lap" (Pápa) LII. évf. 53. l.

61. A tízparancsolat, mint a nemzeti élet törvénye. „Protestáns Szemle" L. évf. 117–124. l.

1941.

62. Széchenyi és mi. Pápa, 1–14. lap. A 10., 11., 21., 23., 38., 44., 56. és 62. szám alatti dolgozatok önállóan, illetve különnyomatként jelentek meg a Pápai Református Theologiai Akadémia Kiadványai című könyvsorozatban.

Kéziratban levő dolgozataim, az akadémiai előadások, prédikációk és bírálatok kéziratán kívül:

1. Az u. n. dialektikai theologia jelentősége a rendszeres theologiában. (A református theológiai tanárok 1933. évi országos konferenciáján, Sárospatakon tartott előadás.)

2. Református keresztyénség és az állam. (A református theológiai tanárok 1935. évi országos konferenciáján, Budapesten tartott előadás.)

3. Kálvin predestináció-tana és a mai magyar református egyház. (Az országos református lelkészegyesület 1933. évi országos konferenciáján, Nagykőrösön tartott beszámoló.)

4. Munkálat a theologus-képzés reformjáról, a pápai református theológiai akadémia tanári karának megbízásából, a theológiai tanárok országos konferenciája elé terjesztve, 1933.

5. Dogmatikai munkálat a jugoszláviai református keresztyén egyház országos tanácsának kérésére, az új istentiszteleti rendtartás 11 vitás kérdése tárgyában. 1938.

6. A keresztyénség és a háború kérdése. (Székfoglaló a Coetus Theologorum debreceni előadó-ülésen, 1940.

7. Egyház az oroszlánok vermében. (Előadás a „Református Jövő" veszprémi lelkészi konferenciáján, 1941.)

8. Egyházunk nemzeti küldetése ma. (Az országos református lelkészegyesület 1941. évi országos konferenciáján, Budapesten tartott előadás.)

9. Die gegenwärtige theologische Lage und Pfarrerausbildung in der ungarischen reformierten Kirche. Tanulmány a Siegmund-Schultze szerkesztésében megjelenő „Ekklesia" című kiadványsorozat közép-európai kötete számára, 1941.

Pápa, 1941. november 5-én.

Török István

*****

FELHASZNÁLT IRODALOM

RÖVIDÍTÉSEK

akv.	=	anyakönyv
AP	=	Acta Papensia
DPL	=	Dunántúli Protestáns Lap
DREKK	=	Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárának Kézirattára, Pápa
DREL	=	Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára, Pápa
jkv.	=	jegyzőkönyv
kgy.	=	közgyűlés, közgyűlési
PEIL	=	Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok
PREI	=	Pápai Református Egyházközség Irattára, Pápa
PéV	=	Pápa és Vidéke
PH	=	Pápai Hírlap
PL	=	Pápai Lapok
PSz	=	Protestáns Szemle
TREL	=	Tatai Református Egyházmegye Levéltára, Dad
TtREL	=	Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár, Debrecen
vm.	=	vármegye

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

A **dunántúli református egyházkerület 1843–1949 közötti nyomtatott közgyűlési jegyzőkönyvei** digitalizált formában megtalálhatók a következő címen: http://apps.arcanum.hu/reformatus. A jegyzőkönyveket a bevált gyakorlat szerint az általunk használt levéltári *DREL I. 1. a.* jelzetükkel, kötetszámra vagy évszámra, emellett oldalszámra utalással idézzük.

A **dunántúli református egyházkerület**, továbbá a **barsi, belső-somogyi, drégelypalánki, komáromi, mezőföldi, őrségi, pápai, tatai** és **veszprémi egyházmegyék kézzel írt közgyűlési**, valamint **az egyházmegyék** szintén **kézírásos egyházlátogatási jegyzőkönyveinek**, az **egyházközségi anyakönyveknek** és a **kézirattári anyagnak** a pontos **jelzetei** a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek honlapján, a következő címen azonosíthatók: http://www.papacollege.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=1400&Itemid=87.

ADATTÁRAK

Egyetemes Névtár. A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Névtára az 1886, 1911, 1912, 1913–15, 1930–32, 1935, 1941. évekre.
Egyházkerületi Névtár. A Dunántúli Ev. Ref. Egyházkerület Névtára az 1850, 1851, 1854, 1863, 1865, 1866, 1869, 1873, 1874, 1875, 1878, 1879, 1880, 1882, 1884, 1885, 1886, 1887, 1888, 1889, 1890, 1891, 1892, 1893, 1894, 1895, 1896, 1897, 1898, 1899, 1900, 1901, 1902, 1903, 1904, 1905, 1906, 1907, 1908, 1909, 1910, 1926, 1928. évekre.
Tiszti Címtár. Magyarország tiszti czím– és névtára. Az 1873–1944 közötti korszak állami tisztviselőinek nevét tartalmazza. A sorozat köteteit a Központi Statisztikai Hivatal jelentette meg. Az 1873-as év után 1875-ben, 1879-ben, majd 1884-ben jelent meg, 1886-tól 1918-ig évente. 1927-ben újraindult, és az 1933, 1934. évek kivételével 1944-ig szintén évente adta ki a Statisztikai Hivatal. A sorozat köteteinek digitalizálása 2010-ben megtörtént. Jelenleg offline, térítés ellenében vehető igénybe a www.arcanum.hu címen.
A **Pápai Református Kollégium értesítői** (1860–1948) és a **Pápai Református Nőnevelő Intézet értesítői** (1895–1944) a http://www2.arcanum.hu/2011 címen érhetők el.

A RÖVIDÍTVE KÖZÖLT IRODALOM JEGYZÉKE

ARATÓ–SZÁSZ 1976 = ARATÓ Antal–SZÁSZ Andrásné: A Szolnok megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája (1868–1972.). Szolnok, 1976.
BAKONYI 1984 = BAKONYI Dezső: A kocsi református egyház története. H. n. [Kocs], 1984.
BARCZA 1988 = BARCZA Józsefné: A diáktársaságok és diákegyesületek. In: A Debreceni Református Kollégium története. Szerk. Barcza József. Bp., 1988. 697–752.
BÉKÉS 1977 = BÉKÉS József: Pest megye sajtóbibliográfiája 1794–1975. Bp., 1977.
BELICZAY 1955 = BELICZAY Angéla: A hallgatók névsora a születési év, hely és a beiratkozás napja feltüntetésével. In: A Budapesti Református Theologiai Akadémia története 1855–1955. Szerk. Pap László–Bucsay Mihály. Bp., 1955. 203–239.
BENKŐ 1974 = Seprődi János válogatott zenei írásai és népzenei gyűjtése. Szerk. BENKŐ András. Bukarest, 1974.
BÉNYEI 2007 = BÉNYEI Miklós: A cívis szellem nyomtatott hírnökei. Írások a debreceni könyv- és lapkiadás történetéről. Debrecen, 2007.
BILKEI 1997 = Zalai életrajzi kislexikon. Szerk. BILKEI Irén et al. Zalaegerszeg, 1997[2].

BODNÁR 1998 = BODNÁR Emese: A pápai képzőművész körök története. Pápa, 1998.
BOZZAY–LADÁNYI 2007 = BOZZAY Réka–LADÁNYI Sándor: Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918. Bp., 2007. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 15.)
BUCSAY 1983 = BUCSAY Mihály: Evangélizáció és Diakónia. Belmissziói és egyháztársadalmi egyesületek. In: Tanulmányok a magyarországi református egyház történetéből (1867–1978). Főszerk. Bartha Tibor–Makkai László. Bp., 1983. 227–237.
BURUCS 1993 = BURUCS Kornélia: Nők az egyesületekben. = História 1993/2. 15–18.
CZEGLE 1983 = CZEGLE Imre: A református egyház időszaki sajtója (1867–1918). In: Tanulmányok a magyarországi református egyház történetéből (1867–1978). Főszerk. Bartha Tibor–Makkai László. Bp., 1983. 243–246.
CZUCZA 2007 = CZUCZA Emma: Áttelepülésem és első pápai éveim. Naplórészlet 1918–1936. Pápa, 2007.
CSEH–MÉSZÁROS 2006 = CSEH Gizella–MÉSZÁROS Borbála: A Budapest mai területén megjelenő református és közös protestáns időszaki sajtó jegyzéke (1818–2004). In: Reformátusok Budapesten. Szerk. Kósa László. I–II. Bp., 2006. II. 1231–1298.
CSEKEY 1955 = CSEKEY Sándor: Az egyháztörténeti tanszék. In: A Budapesti Református Theologiai Akadémia története 1855–1955. Szerk. Pap László–Bucsay Mihály. Bp., 1955. 173–175.
CSERNÁK 1996 = CSERNÁK Béla: A Furtai Református Egyház története. Debrecen, 1906.
CSOHÁNY 1988 = CSOHÁNY János: A korszakváltások évszázada (1849–1950). In: A Debreceni Református Kollégium története. Szerk. Barcza József. Bp., 1988. 192–300.
DAMJANOVICH 1991 = DAMJANOVICH Sándor: Tóth Lajos (1902–1990). = Fizikai Szemle 1991/1. 20.
DÁVID 1994 = Romániai magyar irodalmi lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. III. Főszerk. DÁVID Gyula. Bukarest, 1994.
DEÁK–JAKAB–VÖRÖS 2012 = Az alma mater visszaköszön. Szerk. DEÁK Árpád–JAKAB Antal–VÖRÖS Alpár István Vita. Kolozsvár, 2012.
DIÓS 1993–. = Magyar Katolikus Lexikon. Főszerk. DIÓS István. I–. Bp., 1993–.
DOBOS 1987 = DOBOS László Gábor: Belmissziói és szociális irányzatok a protestáns egyházakban és vallásos szervezetekben. In: A magyar protestantizmus 1918–1948. Tanulmányok. Szerk. Lendvai L. Ferenc. Bp., 1987. 263–313.
DÓSA 1897 = Dósa Dénes: Szászvárosi ev. ref. Kún–kollegium története. Szászváros, 1897.
ERDEI 1986 = ERDEI Gyula: Dalárdától a kórusig: a hajdúszoboszlói énekkarok százesztendős történetéből. Hajdúszoboszló, 1986.
ERDEI 2001 = ERDEI Gyula: Szülőföldünk–lakóhelyünk: Hajdúszoboszló. Hajdú-szoboszló, 2001.
FARKAS 1969 = FARKAS Margit: Szabolcs–Szatmár megye sajtóbibliográfiája 1867–1969. Nyíregyháza, 1969.
FAZEKAS 1991 = FAZEKAS Mihály: A Karcagi Református Egyház története. Karcag, 1991.
FEHÉR–SZABÓ–KŐRÖSI 1992 = Péterné FEHÉR Mária–SZABÓ Tamás–Székelyné KŐRÖSI Ilona: Kecskeméti életrajzi lexikon. Kecskemét, 1992.

FÓNOD 1997 = A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918–1995. Főszerk. FÓNOD Zoltán. Pozsony, 1997.
FORGÁCS 1925 = FORGÁCS Gyula: A belmisszió és cura pastoralis kézikönyve. Pápa, 1925.
FÜLÖP 1964 = FÜLÖP Attila: A Borsod–Abaúj–Zemplén megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1842-1963. Miskolc, 1964.
FÜR–PINTÉR 1989 = Magyar agrártörténeti életrajzok R–Zs. Szerk. FÜR Lajos–PINTÉR János. Bp., 1989.
GALÁNTAI 2001 = GALÁNTAI József: Magyarország az első világháborúban. Bp., 2001.
GRÁBICS–HORVÁTH–KUCSKA 2003 =GRÁBICS Frigyes–HORVÁTH Sándor Domonkos–KUCSKA Ferenc: Győri életrajzi lexikon. Győr, 2003.
GROÓ 1977 = GROÓ Gyula: Barth Károly életrajza. = Theologiai Szemle 1977. 372–374.
GULYÁS 1956 = GULYÁS Pál: Magyar írói álnév lexikon. A magyarországi írók álnevei és egyéb jegyei. Bp., 1956.
HADARICS 2006 = HADARICS Tibor: Rudolf trónörökös, az ornitológus. = Madártávlat 2006/5. 6–11.
HADARICS 2011 = HADARICS Tibor: Rudolf trónörökös, az ornitológus. = Ornis Hungarica 2011. 149–163.
HORTOBÁGYI 1928 = HORTOBÁGYI Ágost: Somogyi Helikon. Kaposvár, 1928.
HUDI 2011 = HUDI József: Adatok a pápai Kölcsey Ferenc Szabadkőműves Páholy történetéhez. = AP 11 (2011) 1–2. sz. 25–82.
HUSZÁR 1993 = HUSZÁR János: A megújult Jókai Kör története. In: A Pápai Jókai Kör Emlékkönyve 1893–1993. Szerk. Huszár János. Pápa, 1993. 85–126.
HUSZÁR–NÉMETH 1993 = HUSZÁR János–NÉMETH Éva: A Jókai-kör első fél évszázada. In: A Pápai Jókai Kör Emlékkönyve 1893–1993. Szerk. Huszár János. Pápa, 1993. 7–31.
IZSÁK–PÖLÖSKEI–ROMSICS–URBÁN 2002 = IZSÁK Lajos–PÖLÖSKEI Ferenc–ROMSICS Ignác–URBÁN Aladár: Magyar miniszterelnökök 1848–2002. Bp., 2002.
KÁLLAY 1997 = KÁLLAY Ödön: Adatok Szőny történelméhez. Komárom, 1997.
KÁLMÁN 2005 = A Pápai Református Kollégiumhoz kötődő természettudományos és műszaki pályaképekből. Szerk. KÁLMÁN Attila. Pápa, 2005. (Pápai Református Kollégiumi Füzetek, 8.)
KENYERES 2004 = KENYERES Dénes: Katonai kitüntetések a magyar történelemben (rendjelek, érdemrendek, érdemérmek, emlékérmek, érdemjelek, szolgálati jelek, kitüntető címek). Kecskemét, 2004.
KEVEHÁZI 2011 = A reformációtól – napjainkig. Evangélikus gyülekezetek, egyházmegyék, kerületek a Dunántúlon. I–II. Szerk. KEVEHÁZI László. Bp., 2011.
KIS 1896 = KIS Ernő: A Dunántúli Ev. Ref. Egyházkerület pápai főiskolájának története 1531–1895. Pápa, 1896.
KÓSA 2006 = KÓSA László: Az egyesületek a budapesti reformátusság életében. In: Reformátusok Budapesten. I–II. Szerk. Kósa László. Bp., 2006. II. 1077–1117.
KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009 = A Dunántúli Református egyházkerület prédikátorai és rektorai. I. 1526–1760. Szerk. KÖBLÖS József, KRÁNITZ Zsolt. Pápa, 2009. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Forrásközlések, 10.)

KÖVY 1985 = KÖVY Zsolt: Legszebb napjaink még előttünk vannak. Megemlékezés a 100 éve született Pongrácz Józsefről. = Református Egyház 1985/8. 211–213.
KÖVY 1993 = KÖVY Zsolt: A Pápai Jókai-kör 1893–1933 közötti évkönyveiben megjelent értekezések, elbeszélések, versek bibliográfiája. In: A Pápai Jókai Kör Emlékkönyve 1893–1993. Szerk. Huszár János. Pápa, 1993. 71–78.
KRÁNITZ 2012 = KRÁNITZ Zsolt: „A késő idők emlékezetében éljenek…" A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi anyakönyvei 1823–1952. Pápa, 2012. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Jubileumi kötetek, 1.)
KRÁNITZ 2013 = KRÁNITZ Zsolt: „A késő idők emlékezetében éljenek…" A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai (1943). Pápa, 2013. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Jubileumi kötetek, 2.)
LADÁNYI–PAPP–TŐKÉCZKI 1998 = Egyháztörténet 2. 1711-től – napjainkig. Szerk. LADÁNYI Sándor–PAPP Kornél–TŐKÉCZKI László. Bp., 1998.
LÉH–KOLTAI 1998 = Catalogus religiosorum Provinciae Hungariae Ordinis Scholarum Piarum 1666-1997. Szerk. LÉH István–KOLTAI András. Bp., 1998.
MADOS 1961 = MADOS Lászlóné: Mezőgazdasági szakfolyóirataink bibliográfiája II. 1900–1944. Bp., 1961.
MARKÓ 2001–2007 = Új magyar életrajzi lexikon. Főszerk. MARKÓ László. I–VII. Bp., 2001–2007.
MEZEI 1996 = MEZEI Zsolt: Pongrácz József naplójegyzetei. Pápa, 1956. október 24–november 24. = Pápai Hírlap 1996/9. 7.
MOLNÁR 1936 = MOLNÁR Imre: A magyar muzsika könyve. Bp., 1936.
MUDRÁK 2010 = MUDRÁK József: Szemináriumok, intézetek, klinikák vezetői és szakelőadók a debreceni tudományegyetemen (1914–1950). = Gerundium 2010/1. 123–153.
NAGY 1957 = NAGY László: A Veszprém megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1820–1956. Veszprém, 1957.
NAGY 1962 = NAGY Sándor Béla: Barth Károly portréja. = Theologiai Szemle 1962. 236–238.
NÉMETH 2012 = NÉMETH Tibor: „…mások szegénységén segíthetni…" Ihász Lajos élete (1850–1908). Pápa, 2012.
PÁLMAI 1988 = PÁLMAI Kálmán: Kerecsényi Dezső. Bp., 1988.
PAP 1928 = PAP Géza: Egy év eredménye és reménysége. (Beszámoló a Középfokú Iskolák Országos Református Missziói Bizottságának az 1927–28. tanévben végzett munkájáról.) In: Belmissziói Útmutató az 1928–1929. munkaévre. Szerk. Forgács Gyula. Bp., 1928. 93–98.
PATAKY 1985 = PATAKY László: A győri református egyház története. Győr, 1985.
PECZ 1902–1904 = Ókori lexikon. I–II. Szerk. PECZ Vilmos. Bp., 1902–1904.
PÉTER 2000 = Új magyar irodalmi lexikon. Főszerk. PÉTER László. Bp., 2000.
PÓTOR 2000 = PÓTOR Imre: Dr. Tóth Endre, az egyházépítő professzor. Különös tekintettel dunántúli szolgálataira. Pápa, 2000. (Pápai Eperfa Könyvek, 1.)
PÖLÖSKEI 1981 = RÚZSÁS Lajos–TRÓCSÁNYI Zsolt–BODOLAY Géza–KISS József–PÖLÖSKEI Ferenc: A pápai kollégium története. Szerk. Trócsányi Zsolt. Bp., 1981. V. A kollégium a kiegyezés után. 325–421.

PÖLÖSKEI 1994 = PÖLÖSKEI Ferenc: Pápa a polgári korszakban (1867–1945). In: Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. Főszerk. Kubinyi András. Pápa, 1994. 369–431.

RÁCZ 1987 = RÁCZ Endre: Diáknyelv Pápán a harmincas években. = Magyar Nyelv 1987/2. 145–156.

SALAMON 2009 = SALAMON Nándor: Levelek a Mesternek. = Tempevölgy 2009. január. 97–111.

STURM 1897 = Országgyűlési Almanach 1896–1901. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és a képviselőház tagjairól. Szerk. STURM Albert. Bp., 1897.

SZABÓ 1929 = Emlékkönyv… Antal Géza dunántúli református püspök úrnak a belsősomogyi egyházmegyében… tartott egyházlátogatásáról. Szerk. SZABÓ Bálint. Pápa, 1929.

SZABÓ 1934 = Emlékfüzet a Magyar Református Énekvezérek Egyesületének negyedszázados fennállása emlékére. Szerk. SZABÓ Gyula. Homok, 1934.

SZALACSI RÁCZ 1973 = Dr. Korompainé SZALACSI RÁCZ Mária: Hajdú-Bihar megye sajtóbibliográfiája 1843–1970. Debrecen, 1973.

SZIKLAY 1941 = SZIKLAY János: Dunántúli kultúrmunkások. A Dunántúl művelődéstörténete életrajzokban. Bp., 1941.

SZINNYEI 1891–1914 = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Bp., 1891–1914.

SZÖGI 2000 = SZÖGI László: Magyarországi diákok svájci és hollandiai egyetemeken 1789–1919. Bp., 2000. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 3.)

SZÖGI 2001 = SZÖGI László: Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789–1919. Bp., 2001. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 5.)

SZÖGI 2003 = Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635–2002. Szerk.: SZÖGI László. Bp., 2003.

SZÜCS 1927 = SZÜCS Dezső: Kis Ernő 1856–1927. = A Dunántúli Református Egyház-kerület Pápai Főiskolájának Értesítője az 1926–27. iskolai évről. Pápa, 1927.

TÓTH–SZŰCS 1987 = Szószék és katedra. Tanulmányok Dr. Tóth Kálmán professzor tiszteletére 70. születésnapja alkalmából. Szerk. TÓTH Károly–SZŰCS Ferenc. Bp., 1987.

TÖRÖK 1931 = TÖRÖK István: Barth Károly theologiájának a kezdetei. In: Theologiai tanulmányok. A Pápai Református Főiskola négyszázéves jubileumi ünnepére írták és kiadták a Pápai Református Theologiai Akadémia tanárai. Pápa, 1931. 675-766.

TUNGLI 1997 = Pápai pedagógus lexikon. Főszerk. TUNGLI Gyula. Pápa, 1997.

UJVÁRI 2000 = Magyar zsidó lexikon. Szerk. UJVÁRI Péter. Bp., 2000[2].

ÚJVÁRY 2002 = ÚJVÁRY Gábor: A berlini Collegium Hungaricum története (1924–1944). Rubiconline 2009/1–2. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_berlini_collegium_hungaricum_tortenete_1924_1944/.

VÁRADY 2001 = VÁRADY József: Dunántúl református templomai. II. A Tatai egyházmegye. Diósgyőr, 2001.

VARGA 1998 = Veszprém megyei életrajzi lexikon. Főszerk. VARGA Béla. Veszprém, 1998.

VIDOR 1921 = VIDOR Gyula: Nemzetgyűlési Almanach 1920–1922. A nemzetgyűlés tagjainak életrajzai adatai. Bp., 1921.

VOIT 2000 = VOIT Krisztina: A budapesti sajtó adattára 1873–1950. Bp., 2000.
ZOVÁNYI 1977 = ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. 3. javított kiadás, szerk. Ladányi Sándor. Bp., 1977.

Jókai fiatalkori önarcképe

PONGRÁCZ JÓZSEF

Jókai, a pápai diák

A pápai Jókai-kultusz még az író életében kialakult, halála után pedig más-más tartalommal telítődött.[1] Trianon után az egykori komáromi diák az elszakított Felvidékre is emlékeztetett. 1921. május 21-én délután 4 órakor Budapesten, a Liszt Ferenc tér nyugati részén, a Gyár utca és az Andrássy út találkozásánál felavatott szobra előtt Berzeviczy Albert, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, egyben a szoborbizottság elnöke tartott ünnepi beszédet, majd a főváros nevében Sipőcz Jenő főpolgármester (1920–1934) vette át az alkotást. Ezek után Horthy Miklós kormányzó, József főherceg, a nemzetgyűlés elnöke, a kormány és a főváros képviselői megkoszorúzták a szobrot, a különböző irodalmi és tudományos társulatok képviselői pedig egy-egy szál virágot helyeztek el annak talapzatán. A középiskolai ifjúság szobor előtti felvonulásával zárult az ünnepély, mely a nemzeti összetartozást is kifejezte.[2]

A budapesti szoboravatás a Dunántúli Református Egyházkerület hivatalos lapja, a Dunántúli Protestáns Lap (1890–1945) szerkesztőségének jó alkalmat adott a megemlékezésre. Pongrácz József, a lap főmunkatársa — későbbi szerkesztője — az egykori pápai diákot bemutató fontos írásában a levéltári források szövegének, adatainak felidézésével adott áttekintést Jókai pápai tanévéről.[3] Az idealizmus, a „kálvini színezetű keresztyén humanizmus és a magyar faj- és földszeretet" képviselőjét dr. Trócsányi Dezső[4] vezércikkben méltatta. Eszmefuttatását azzal zárta, hogy „ma Jókait hódolat illeti meg, s nem bírálat." A vezércikk alatt a „magyar hiszekegy" 4 sora állt, mely az Isten- és hazaszeretet, az isteni örök igazságba, Magyarország feltámadásába (a történelmi határok visszaállításába) vetett hitet egyaránt kifejezte.[5]

A lap sajátos helyzetét jól mutatja, hogy a hivatalos közleményeket a szerkesztőség a püspöki hivatal székhelyére, Komáromba (magyar Komáromba) kérte beküldeni, a Faragó János vezetésével működő kiadóhivatal és a főiskolai nyomda viszont Pápán volt.

[1] Jókai pápai kapcsolatairól, kultuszáról, műveinek mai olvasásáról: KORSÓS 2001., MEZEI 2001., VERESS 2001. Petőfi és Jókai emlékét a XIX. századi diákok is ápolták, amelyet a visszaemlékezések is bizonyítanak, így például: ÓLÉ 2004., KACZ 2011.

[2] Jókai szobra. = DPL 32 (1921) 21. sz. (május 22.) 83.

[3] PONGRÁCZ József: Jókai, a pápai diák. = DPL 32 (1921) 21. sz. (május 22.) 82–83. Pongrácz 1916. január 2-től a lap belső munkatársa, 1919. január 5-től főmunkatársa, 1923. március 4-től felelős szerkesztője volt. NAGY 1957. 30.

[4] Trócsányi Dezső (1889–1962) életművéről: EMLÉKKÖNYV 1995.

[5] Dr. TRÓCSÁNYI Dezső: Jókai. = DPL 32 (1921) 21. sz. (május 22.) 81.

DOI: 10.55954/AP.2014.1-2.233

Pongrácz József (1885–1963) ismeretterjesztő jellegű cikke fontos állomás a Jókai-kultusz történetében. Bár egyes megállapításait a kutatás később pontosította, hibáit korrigálta, mint művelődéstörténeti dokumentum ma is figyelmet érdemel. Szövegét mai helyesírással, a felhasznált idézetek eredeti helyesírásának megtartásával, a rövidítések feloldásával, lábjegyzetekkel kiegészítve, a levéltári források megjelölésével közöljük újra.[6] (H. J.)

A halhatatlan mesemondó budapesti szobrának leleplezése alkalmából talán nem lesz érdektelen, ha pár adatot közlünk a költőkirály pápai tartózkodásáról. Az adatok egy része ugyan már megjelent részben Thury Etele,[7] részben dr. Kapossy Lucián[8] közlésében, de mivel ezek a közlések olvasóink előtt alig hozzáférhetők, indokoltnak tartjuk lapunkat e célre igénybe venni.

Jókai az 1841–42-iki iskolai évben iratkozott be főiskolánk növendékének. *Sajátkezű* aláírása az anyakönyvben 562. sz. a. található: Tanuló neve: *Jokay Móricz*. Kora: *16*. Vallása: *Reformált*. Születéshelye: *Komárom*. Vármegye: *Komárom*. Iskola, honnan jött: *Komárom*. Atyja v. gondnoka: *Pulay Maria*. Ennek állapotja: *Özvegy*. Lakhelye: *Komárom*. E beírás alatt a következő, más

[6] Emlékezés Pongrácz Józsefre. = AP 13 (2013) 4. szám. Az emlékszámban dr. Vladár Gábor teológiai professzor méltatta munkásságát, Kránitz Zsolt levéltáros közölte visszaemlékezéseit; ugyanitt Pongrácz Józsefné egyik, nőegylettel foglalkozó írását is közzé tettük.

[7] Thury Etele (Zánka, 1861. október 10. – Pápa, 1917. április 19.) református lelkész, egyháztörténész, 1900–1917 között a pápai Református Teológiai Akadémia tanára. Megírta számos egyházközség történetét és a dunántúli egyházkerület kora újkori történetét. VARGA 1998. 510. Fő művének újabb, bővített kiadása, amely az 1670–1734 közötti időszakot is felöleli: THURY 1998. Jókai pápai évére vonatkozó közleményei: THURY 1882a. („Tűz és víz" c. díjnyertes pályaművének azonosítása), 1882b. (Jókai képzőtársasági szereplésének bemutatása a társaság jegyzőkönyve alapján és *Mi az?* c. költeményének közlése.)

[8] Kapossy Lucián (Lovasberény, 1849. október 19. – Pápa, 1927. október 9.) bencés szerzetestanár, aki református hitre térve Pápán lett gimnáziumi tanár. Az első pápai várostörténeti monográfiát (1905) ő szerkesztette. VARGA 1998. 254. Kapossy 1894-ben, Jókai 50. éves írói jubileumán méltatta életművét: KAPOSSY Lucián: Jókai Mór. Fény nevére, áldás életére! = DPL 5 (1894) 1. sz. (január 7.) 1–6. Ugyanekkor –ó. –l szignóval jelent meg a pápai diákévet bemutató írás, amelyből megtudhatta az olvasó, hogy hol lakott, kik voltak a barátai, hogyan tanult és milyen tevékenységet fejtett ki a képzőtársaságban. A szerző mindkét félévi bizonyítványát, továbbá a *Mi az?* c. versét is közölte, és az egykori diákok közül a Pápán ekkor élőket név szerint is megemlítette. Ezek: *Kis Gábor, Kis János, Puzdor Gyula, Vidt Károly*. (Uo. 6–8.) KAPOSSY Lucián: Jókai-jubileum Pápán. = PL 21 (1894) 4. sz. (január 28.) 15. Név névkül: Emlékezés a Pápán tartott első Jókai-ünnepre. = Uo. 15–16. (Jókai Fenyvessy Ferencnek és Horváth Lajos jogtanárnak 1880-ban küldött levelének közzététele.) Kapossy egyéb írásairól: NAGY 1956. 160–161.

kéztől való bejegyzés van: *„Bevétetett a 2 évesek közé. Helye van Kovács Benő után, Vicla Ferencz előtt."*[9]

Pápán lakása a mostani Jókai Mór utcán, a Horváth-féle házban[10] volt, melyen jelenleg emléktábla hirdeti, hogy valamikor ott álmodozott a későbbi regényíró. Hárman laktak egy szobában: Kerkápoly Károly,[11] Pap Dénes[12] és Jókai. Pap Dénesnek kis könyvtára volt, melyből Kerkápoly Tocquevillet[13] tanulmányozta, Jókai pedig Dickens első művét, a Pichwich Klubot.[14]

Móric magábavonuló[15] fiatalember volt, nemigen járt társaságba, olvasgatott és festegetett, s emellett szorgalmasan tanult. Rendességét mutatja,

[9] DREKK O.890. A subscribáltak nyilvántartó könyve 1836–1861. Jókai adatait közli levéltári kiadványunk: KÖBLÖS 2006. 881. Az osztályon belüli helye helyesen Kovács Benő után, Vida Ferenc előtt volt. (A *Vicla* név nyomdahiba.) Vida Ferenc gyimóti fiú Jókai Mór osztálytársa volt. Az említett levéltári kötet és a hozzá tartozó CD az összes fontos személyi nyilvántartás anyagát hozzáférhetővé teszi.

[10] A Hosszú u. 972., majd 1894-től Jókai u. 13. számú házról van szó. Az 1820 körül épült klasszicista épületet régebbi tulajdonosáról, Klára Sándorról Klára-háznak, új tulajdonosáról, Horváth Lajos ügyvédről, jogtanárról Horváth-háznak neveztek. Az 1880. július 15-én felavatott, Pápa város közönsége által készíttetett emléktábla szövege: „Itt lakott JÓKAI MÓR 1841/42". Vö. NÉMETH–SZABÓ 1989. 96. (szövegét pontatlanul idézik), fotóját és leírását is közli: BÁNDI 1996. 218–219., az emléktábla-állítás történetét bemutatja, Jókai Balatonfüredről írt két levelét közzéteszi: MEZEI 2001. 216–219., 227–230.

[11] Kerkápoly Károly (Szentgál, 1824. május 13. – Bp., 1891. december 29.) író, jogász, tanár, 1870–1873 között pénzügyminiszter, Jókai osztálytársa. VARGA 1998. 265., KÖBLÖS 2006. 274.

[12] Pap Dénes (Veszprém, 1826. április 9. – Győr, 1869. október 25.) jogász, történész, Pap János veszprémi ügyvéd fia. 1848–1849-ben Kossuth Lajos mellett, az Országos Honvédelmi Bizottmány szolgálatában teljesített futárszolgálatot, később a szabadságharc történetét kutatta, megírta az 1848-as nemzetgyűlés történetét, kiadta a szabadságharc okmánytárát. Írásai jelentek meg a Győri Közlönyben és a Századokban. Az 1841/42. tanévben a főiskola I. évfolyamára, Petőfi osztályába járt. VARGA 1998. 387., GRÁBICS–HORVÁTH–KUCSKA 2003. 251., KÖBLÖS 2006. 275., 880.

[13] Tocqueville, Alexis de (Párizs, 1805. július 29. – Cannes, 1859. április 16.) híres francia történész és politikai gondolkodó, a szabadság és a demokrácia eszméinek tudós szószólója. A reformkorban *A Demokrácia Amerikában* c. műve a liberalizmus eszméit terjesztette az értelmiség körében. Művét több kaszinó beszerezte, bár nem volt olcsó (4 forintba került). FÜLÖP 1978. 135., 254.

[14] Dickens, Charles (Landport, 1812. február 7. – Gadshill, Rochester, 1870. június 9.) világhírű angol regényíró, a viktoriánus kor talán legnagyobb írója. A Pickwick Klub (Pickwick Papers) valójában a második műve volt, angolul 1837-ben jelent meg. KÖPECZI–PÓK 1976. I. 276–277.

[15] helyesen: befelé forduló

hogy megrovásban, a fegyelmi napló bizonysága szerint, lecke nem tudásért vagy efféléért sohasem részesült, kétszer ugyan említést tesz ez a jegyzőkönyv[16] Jókairól; először a XXXIV. ülésen, ahol ez olvasható: „7-ik ügy: istentisztelettől *elsőizben* távol voltak: … Jókay Móricz: intessenek meg",[17] másodszor a XXXVI. ülés említi: 6-dik ügy: leckéktől távol voltak: Jókay Móricz 3-szor … a törvények értelme szerint büntettessenek 4. szerint",[18] de ezeket a hiányzásokat Jókai betegségének lehet tulajdonítani.

Maga írja akkori állapotáról:[19] „abban az időben, hogy Pápán jártam iskolába, tele voltam hypochondriával. Örökös szúrást éreztem a mellemben, azt hittem, tüdővészben vagyok; lopva a Tapolcza partján a keserédes csucsor gyökereit szedegettem, azokat rágicsáltam, tudva Diószegiből,[20] hogy az a mellnek használ. Szegény jó anyámat elrémítettem életről lemondó leveleimmel".

Bizonyítványa úgy az I., mint a II. félévben mindenből kitűnő volt.[21] Különös érdeklődésre tarthatnak számot az Ifjúsági Képzőtársulat[22] 1841/42.

[16] DREL I. 7. Igazgatói könyv az iskolaszéken tárgyalt ügyekről 1842–1843.

[17] DREL I. 7. Igazgatói könyv az iskolaszéken tárgyalt ügyekről 1842–1843. 28–29. XXXIV. ülés nyárutó (augusztus) 6. *„7^{k} ügy. Isteni tiszteletről első ízben távol voltak: Böjte Sándor, Györfi Lajos, Jókai Móricz, Kovács Benő, Bihari Gedeon, Csurgai Dániel: intessenek meg. IV. 12 §."* (A büntetési tétel itt és a későbbiekben az 1836. évi iskolai törvényekre vonatkozik.)

[18] DREL I. 7. Igazgatói könyv az iskolaszéken tárgyalt ügyekről 1842–1843. 39–40. XXXVI. ülés nyárutó (augusztus) 17. *„6^{k} ügy. Leckéktől távol voltak: Jókai Móric 3^{or} – Kövesdi Antal 4^{szer} – Kis János 4^{szer} (…) a törvények értelme szerint büntettessenek meg IV:4. szerint."*

[19] Jókai Mór levele Fenyvessy Ferencnek. Balatonfüred, 1880. július 14. Az idézett rész: MEZEI 2001. 228. A levelet ismerte, egy részét idézte: TÓTH 1943. 9.

[20] Diószegi (Diószeghi) Sámuel (Debrecen, 1761. január 5. – Debrecen, 1813. augusztus 2.) református lelkész, esperes, botanikus. Jókai két könyve valamelyikét olvashatta: Magyar füvész-könyv (Debrecen, 1807 – szerzőtársa Fazekas Mihály), Orvosi füvész-könyv (Debrecen, 1813). SZINNYEI 1893. II. 890–892.

[21] Tóth Endre teológiai tanár, egyházkerületi levéltáros a Magyar Tudományos Akadémia üléstermében az 1943. február 18-án rendezett irodalmi esten felolvasott dolgozatában írja: *„Jókai igen jó tanuló volt. Mindkét félévben tiszta kitűnő volt a bizonyítványa."* TÓTH 1943. 5. Első félévi bizonyítványa adatait pontosan közli: NAGY 1956. 163.

[22] A Képzőtársulat a több éve működő olvasótársaság és az 1840/41. tanévben önkéntes jelentkezőkből szerveződött képzőtársaság egyesítésével 1841 nyarán jött létre. Az egyesület első tanárelnöke Tarczy Lajos főiskolai professzor lett. Hetenként kétszer, szerdán és vasárnap tartottak ülést, melyeken a titoknok által kijelölt három tag felolvasta munkáját, három pedig szavalt. Önkéntesen bárki szerepelhetett. Pályázatokat is hirdettek, a legjobb munkákat díjazták. A pályamunkák egy részét 1845-ben a *Tavasz* c. zsebkönyvben jelentették meg. – Az egyesület alapításáról és reformkori történetéről: BODOLAY 1963. 284–299., TRÓCSÁNYI

évi jegyzőkönyveiben[23] található adatok, melyek alapján egy-egy pillantást vethetünk nemcsak az akkori diákéletbe,[24] hanem némileg láthatjuk, miként bontogatta szárnyát a világhódító komáromi fiú.

A II. ülésen Jókai önkéntes dolgozatot ad be, amely Jókai Lajosnak,[25] később kisölvedi lelkésznek adatott bírálatra.[26]

A III. ülés jelzi, hogy Jókai munkáját a bíráló távolléte miatt nem olvashatták fel.[27] Az V. ülésen, nov. 21-én felolvassa Mi az c. líráját,[28] mely mű a kiigazítandó csekély hibáknak kiigazításával „érdemkönyvre méltatott".[29] A költemény Jókai sajátkezű írásában a Képzőtársulat érdemkönyve 149–150. lapján található. Lengyelország bukását következőleg zengi a költő:[30]

Szólj, mi dal ez? Ennyi zaj közepett[31]
Ennyi[32] bűvhang s vad moraj felett?
Felcsapongva égrehat zenéje,
Mely keserv és tiszta éldelet.

1981. 183–186., 229., Petőfi és a társaság kapcsolatáról: BODOLAY 1973. 66–103., a társaság történetének feldolgozásai: BORSOS 1892., SZABÓ 1913. Az alakulás körülményeiről: BORSOS 1892. 5–10.

[23] DREL I. 7. A Képzőtársulat jegyzőkönyve 1841–1862.

[24] helyesen: diákéletre

[25] Jókai (Jókay) Lajos (Komárom, 1819 – Kisölved, 1904) református lelkész. Tanulmányait Pápán végezte, hol a seniori tisztséget is betöltötte. 1847-ben Szabó Péter esperes segédje, majd szécsi káplán, 1850-től ugyanott rendes lelkész, 1857-től évtizedeken át Kisölveden (Hont vm.) szolgált, hol elvonultan, könyveinek élt. 1855–1867 között a barsi egyházmegye jegyzője, 1880–1895 között esperese. 1904. május 27-én, 86. évesen hunyt el. Személyi hírek. = PEIL 23 (1880) 30. sz. (július 25.) 981., SZINNYEI 1897. V. 537–538., Jókai Lajos… = Esztergom 9 (1904) 22. sz. (május 29.) 6.

[26] DREL I. 7. A Képzőtársulat jegyzőkönyve 1841–1862. 39. II. ülés: őszutó (november) 10.

[27] DREL I. 7. A Képzőtársulat jegyzőkönyve 1841–1862. 40. III. ülés: őszutó (november) 14. *„Jókai Móricz munkája a' biráló távolléte miatt nem olvastathatott föl."*

[28] helyesen: *Mi az?*

[29] DREL I. 7. A Képzőtársulat jegyzőkönyve 1841–1862. 41. *„2.) Munkát olvastak: a.) Jókai Móricz „mi az" czimü lyráját, melly mü a' kiigazitandó csekély hibáknak kiigazitásával érdemkönyvre méltatott."*

[30] A hírlapban kisebb hibával megjelent *Mi az?* c. versét újabban pontosítva közli „A kényes úrfi…" c. konferenciakötet, 2001. 271.

[31] helyesen: *középett*

[32] a kéziratban: *enyi*

„Tán syrén[33] zeng méregédes hangon
Csábajakkal csendes légen át?"
Kisszerű az ennek ellenében,
Ihletetlen hallám bájdalát.

„Tán a memnon[34] szobra dall magasztos
Hajnalszülte tiszta éneket!
Tán az égi bujdosók összhangja
Rezgi át a kéklő mennyeket?"

Nem, ah e dal bús és nagyszerű dal!
Mely szivet fojt és kebelbe hat,
Mély[35] keserve annak, aki hallja;
S aki zengi, szive megszakad.

Hattyudal ez; túlfeszült hatalma
Egy utóperc érzeményinek,
Melynek lelket elfogó siralmi
Haldokolva szerte lengenek.

Óh! Haláldal ez; sirhalmi ének,
Egy enyésző nép hattyudala,
Egy hazának végfeljajdulása;
Egy letűnő nép esthajnala.

A XIV. ülésen „szavalásra neveztetik ki".[36]

A XV. ülésen szaval is, Vörösmarty „Az éjféli ház" c. költeményét, a megjegyzés szerint „alacson hangja miatt érthetetlen volt az előadás".[37]

[33] a kéziratban: *Syren*
[34] helyesen: *Memnon*
[35] a kéziratban: *Mélly*
[36] DREL I. 7. A Képzőtársulat jegyzőkönyve 1841–1862. 44. XIV. ülés télhó (1842. január) 16.
[37] DREL I. 7. A Képzőtársulat jegyzőkönyve 1841–1862. 45. XV. ülés télhó (1842. január) 19. *„Jokay Moricz „Az éjféliház" Vörösmartitol: alacson hangja' miatt érthetetlen volt az eloadás."*

A XVII. ülésre önkéntesen munkát ad be, melyet bírálatra Jókai Lajosnak adnak ki, ugyancsak ezen az ülésen rendes munkahozásra kirendelik.[38]

A XVIII. ülés 5. pontja[39] szerint Jókay Móricz novellája és dala, amaz rendes, emez önkéntesen beadott dolgozat, bírálatra is adatott, hanem az illető bíráló, Jókai Lajos, a megbírálásra tanítói foglalkozása miatt nem érkezhetvén, újra kiadatott bírálatra. Az első Bárány Gusztávnak,[40] a másik Tóth Istvánnak.[41]

A XXI. ülésen munkát olvasott fel, az Istenitélet c. beszélyt, melynek bírálata jövőre halasztatott.[42] Ugyancsak ezen a gyűlésen önkéntes szavalásra is jelentkezett.[43]

A XXII. ülésen Bárány Gusztáv felolvasá Jókay Móricz novellájára írt bírálatát. A mű érdemkönyvbe fog iratni, némely bő leírásokat elmellőzvén, úgyszintén kijavítván néhány megjegyzett kifejezést. A beszély tényleg megtalálható az érdemkönyvben, de nem Jókai saját kezeírása.[44] Ugyanezen gyűlésen egy másik beszélye Kerkápoly Károlynak adatott bírálatra.[45]

A XXV. ülésen[46] verseket olvasott fel, bírálta Tóth István. A coloss c. líra érdemkönyvre méltónak találtatott, Az ősi kard, Agg lantos pedig kiigazítás végett visszaadatott. Ezt a verset, úgy látszik, nem írta be Jókai az érdemkönyvbe, mert abban jelenleg nem található.

[38] DREL I. 7. A Képzőtársulat jegyzőkönyve 1841–1862. 46. XVII. ülés télhó (1842. január) 26.

[39] DREL I. 7. A Képzőtársulat jegyzőkönyve 1841–1862. 46. XVIII. ülés télhó (január) 30.

[40] Bárány Gusztáv Vrácsikon (Somogy vm.) született Bárány Boldizsár evangélikus birtokos, somogyi táblabíró fiaként. Előzőleg Pesten tanult. 1841/42-ben 18 évesen írta alá az iskolai törvényeket, ekkor Kisgombán lakott. KÖBLÖS 2006. 883.

[41] Tóth István 1841. augusztus 11-én 17 évesen írta alá az iskolai törvényeket. Farkasdon (Nyitra vm.) született Tóth Mihály lelkész fiaként. Előbb Pozsonyban, majd Pápán tanult, lakóhelyeként Farkasdot jelölte meg. Az 1841/42. tanévben a főiskola III. évfolyamára járt, eggyel Jókai felett. KÖBLÖS 2006. 273., 877.

[42] A novellát Jókai saját vallomása szerint a Klára-ház kertjében, a szőlőlugas árnyékában írta. MEZEI 2001. 228.

[43] DREL I. 7. A Képzőtársulat jegyzőkönyve 1841–1862. 47–48. XXI. ülés télutó (február) 9.

[44] Az Istenitélet c. elbeszélése újabban megjelent „A kényes úrfi…" c. konferenciakötetben, 2001. 272–276.

[45] DREL I. 7. A Képzőtársulat jegyzőkönyve 1841–1862. 48. XXII. ülés 1842 télutó (február) 13.

[46] DREL I. 7. A Képzőtársulat jegyzőkönyve 1841–1862. 49. XXV. ülés télutó (február) 23. A kéziratok neve helyesen: „A' coloss", „Ősi kard".

A XXVI. ülésen[47] Vágytárs c. beszélyét bírálja Kerkápoly Károly, „kerekdedebbnek jósoltatván a mű, ha a vetélkedők küzdése tárgyául szolgáló nőnek könnyelműbb jellem adatik, a szerző ezen megjegyzés valósíttására utasíttatott". Ugyanezen gyűlésen szavalt is Jókai, A Számüzöttet Vörösmartytól, szavalásában „haladás tapasztaltatott".

A XXVII. ülésen[48] igazítás végett visszaadott s kiigazított beszélye Bárány Gusztáv, Finta Károly,[49] Ács Károly[50] uraknak adatott átnézés végett.

A XXXV. ülésen, mivel a bírálók száma időközben hárommal megkevesbedett, bírálóvá választották Gál Péterrel[51] és Petrovics Sándorral együtt, a XXXVI. ülésen már munkát is kap bírálatra, Sárközi Titusét.[52]

A XXXIX. ülésen[53] ismét szaval: Antonius beszédét Julius Caesarból.

A XL. ülésen[54] [az] elnök bejelenti, hány pályamunka érkezett a kitűzött tételekre, ezek között találjuk a Tűz és víz c. beszélyt is, melynek jelmondata: Száz év csak és hazád elfelejtett (Szilágyi)

[47] DREL I. 7. A Képzőtársulat jegyzőkönyve 1841–1862. 50. XXVI. ülés télutó (február) 27.

[48] DREL I. 7. A Képzőtársulat jegyzőkönyve 1841–1862. 50. XXVII. tavaszhó (április) 10.

[49] Finta Károly Erdélyből került Pápára. 1841. augusztus 11-én 21 évesen írta alá a törvényeket. Gyaluban (Kolozs vm.) született, a nagyenyedi református kollégiumból jött Pápára. Édesanyja, Zsigmond Karolina közbirtokos nevelte, aki Kalotaszentkirályon lakott. KÖBLÖS 2006. 879.

[50] Ács Károly Polgárdin (Fejér vm.) született, 1832-től tanult Pápán, ahol gimnáziumot és teológiát végzett és lelkész lett. Gondviselője Guath György lelkész volt, 1841/42-től özvegy édesanyja, Sós Julianna gondoskodott a taníttatásáról. Az 1841/42. tanévben V. éves teológus volt, a következő tanévben végzett. KÖBLÖS 2006. 559., és CD-melléklet.

[51] Gál (Gaál) Péter Jókai Mór pápai osztálytársa volt. 1823. február 22-én Balatonszőlősön (Zala vm.) született Gál Lajos (1792–1866) református lelkész és Somody Zsuzsanna házasságából. A középiskolát és a jogot Pápán végezte, 1847-ben Pesten szerzett ügyvédi diplomát. Az 1847/48. évi utolsó rendi országgyűlésen Hunkár Antal Veszprém vármegyei ellenzéki liberális követ írnoka, titkára volt. 1848-ban a pozsonyi nemzetőrség III. zászlóaljában őrmesterként szolgált, hazatérése után a szentgáli nemzetőrség százados-kapitányává választották. 1850-ben vette feleségül Boda László veszprémi püspöki uradalmi ügyész Klotild nevű lányát. Az 1850-es évek elején Enyingen praktizált, 1855-ben Bajára költözött, itt élt 1903. június 27-én bekövetkezett haláláig. A nagyvázsonyi kerületet két, a kecelit egy ciklusban képviselte az országgyűlésben. HUNKÁR 2004. 171.

[52] DREL I. 7. A Képzőtársulat jegyzőkönyve 1841–1862. 54. XXXV. ülés tavaszutó (május) 29., XXXVI. ülés nyárelő (június) 1.

[53] DREL I. 7. A Képzőtársulat jegyzőkönyve 1841–1862. 55. XXXIX. ülés nyárelő (június) 12.

[54] DREL I. 7. A Képzőtársulat jegyzőkönyve 1841–1862. 55. XL. ülés nyárelő (június) 15.

A XLI. ülésen[55] munkát olvasott Sárközi Titus[56] Zörgő Manó Paul de Cock után,[57] bírálja Jókay Móricz, mely bírálat a jövő ülésben olvastatik fel. A XLIII. ülés[58] jegyzőkönyve szerint: több szabad s rosszul hangzó kitételeket jegyzett meg, egyébiránt a fordító szorgalma dicsérettel ösmertetett el.

A XLIX. ülésen[59] újból munkát kap bírálatra, mégpedig Petrovics Sándorét,[60] az ő munkáját pedig Tóth István kapja meg.

Az LII. ülésen[61] [az] elnök bejelenti a nyertesek nevét, mely szerint a beszélyek közül másodjutalmat nyert a Tűz és víz, szerzője Jókay Móricz másodéves filozófus. (Az első díjat Petrics Samu nyerte.) Jókai e beszélyéből az Örömünnepélyen mutatványt olvasott fel Dömjén Ferenc,[62] a beszély jelenleg ismeretlen. Ugyancsak fel van véve az Örömünnepély műsorába az Istenitélet c. beszélyének felolvasása is, de hogy ezt felolvasta, nem tudni, mert éppen a 20-ik pontja volt a műsornak, s amint a következő ülés jegyzőkönyve mondja: több pontot el kellett hagyni az ülés hosszúsága miatt.[63]

Még egyszer előfordul Jókai neve a jegyzőkönyvben, mint aki Kerkápoly Károly ívén két pengő forintot adott a Képzőtársaságnak pályadíjra.[64]

[55] DREL I. 7. A Képzőtársulat jegyzőkönyve 1841–1862. 57. XLI. ülés nyárelő (június) 19.

[56] Sárközi Titusz 1841. augusztus 11-én, 17 évesen írta alá a törvényeket. Nagybajomban született Sárközy Albert nagybajomi református birtokos, somogyi alispán fiaként. Pécsről jött a pápai kollégiumba, Jókai fölött, a III. évfolyamra járt 1841/42-ben. KÖBLÖS 2006. 273., 878.

[57] Charles Paul de Cock (Passy, 1793. május 21. – Párizs, 1871. április 27.) francia regényíró.

[58] DREL I. 7. A Képzőtársulat jegyzőkönyve 1841–1862. 58. XLIII. ülés nyárelő (június) 26.

[59] DREL I. 7. A Képzőtársulat jegyzőkönyve 1841–1862. 61. XLIX. ülés nyárhó (július) 17.

[60] Petrovics Sándor Pápán lett Petőfi.

[61] DREL I. 7. A Képzőtársulat jegyzőkönyve 1841–1862. 63. LII. ülés nyárhó (július) 26.

[62] Dömjén Ferenc református lelkész, költő. Műveit felsorolja: SZINNYEI 1893. II. 1053.

[63] DREL I. 7. A Képzőtársulat jegyzőkönyve 1841–1862. 64. LIII. ülés nyárhó (július) 27. A július 29-i örömünnepély programja. A július 30-án tartott LIV. ülésen a tanulságokat levonva arról is határoztak, hogy a jövőben csak az első díjazottak beszélyét és értekezését kell felolvasni, azoknak is érdekesnek és rövidnek kell lenniük.

[64] DREL I. 7. A Képzőtársulat jegyzőkönyve 1841–1862. 72. *„A' VIIdik ülés 1. pontjában meg bizott urak aláirási lapjaira gyült összeg adóinak névsora."* Az 1841. őszutó (november) 28-án tartott ülés 1. pontjában döntöttek önkéntes adományok gyűjtéséről a pályamunkák jutalmázásának fedezésére. A gyűjtés eredményét a tanév végén jegyezték fel a 68–73. oldalon.

Pápai tartózkodásáról Jókai még a következőket mondja: „Nagy szerencsém volt, hogy kitűnő tanáraim voltak; és még nagyobb, hogy kortársaim, kikkel az iskolában versenyeznem kellett, fényes tehetségü és nagy szorgalmu ifjak: közülük támadt egy pénzügyminiszter, miniszteri tanácsos,[65] három országgyülési képviselő,[66] két kuriai biró,[67] egy alispán,[68] egy hires mérnök, az első artézi kútfúró,[69] kitűnő lelkészek,[70] Tudományos Akadémia tagjai, tanárok,[71] egy hires festő[72] és egy Petőfi."

[65] Kerkápoly Károly az Andrássy-, Lónyay-, majd a Szlávy-kormány pénzügyminisztere volt 1870. május 21-től 1873. december 19-ig. BÖLÖNY 1987. 122. Minisztériumi alkalmazott volt még nagysarlói Magyary-Kossa Ferenc (Tiszaroff, 1826. november 13. – Bp., 1890. szeptember 17.) ügyvéd, állatorvos. Komáromban, Gyönkön és Pápán tanult. 1848–1849-ben honvéd százados, 1858-tól tiszaderzsi birtokán gazdálkodott, de tönkremenvén minisztériumi tisztviselő lett az államépítészeti osztályon. SZINNYEI 1902. VIII. 310–311.

[66] Országgyűlési képviselők: Kozma Sándor (1861), Kerkápoly Károly (1869–1878). VARGA 1998. 265., 294. A harmadik Gál (Gaál) Péter (1823–1903) ügyvéd, politikus, aki 1865-ben és 1869-ben a nagyvázsonyi (Veszprém vm.), 1884-ben a keceli (Pest vm.) választókerületben választottak országgyűlési követté. HUNKÁR 2004. 171.

[67] Kozma Sándor (Kőröshegy, 1825. szeptember 2. – Bp., 1897. augusztus 5.) jogász, 1869-től kúriai bíró, 1872–1896 között királyi főügyész. Apja, Kozma Ferenc ügyvéd volt Sörnyén. Egy évfolyammal Jókai alatt, Petőfi osztályában tanult. VARGA 1998. 294., KÖBLÖS 2006. 275., 880.

[68] A pápai diákok közül többen is vármegyei karriert csináltak. Kenesei Kenessey Kálmán (Kápolnásnyék, 1822. márc. 1. – Kápolnásnyék, 1913. júl. 2.) ügyvéd, növénynemesítő. Székesfehérváron, Pápán, Pesten tanult. 1865-ben és 1867-ben Fejér vármegye alispánja. 1868-ban a földművelésügyi minisztériumban osztálytanácsos. Az ő nevéhez fűződik a földművelésügyi minisztérium kultúrmérnökségének megszervezése. Később kápolnásnyéki birtokán gazdálkodott. Jelentős szakirodalmi tevékenységet fejtett ki. SZINNYEI 1899. VI. 18–21. – Sárközy Titusz (1824. július 7. –1894. december 25.) 1847-től Somogy vármegye első aljegyzőjeként kezdte pályáját, 1848-ban nemzetőrhadnagyként harcolt a szabadságharcban. A Bach-rendszerben a siklósi járás cs. k. közigazgatási főbírája, 1865–1867 között Somogy vármegye főjegyzője volt.

[69] A leghíresebb artézi kútfúró mérnök Zsigmondy Vilmos (1821–1888) volt, de ő Komárom, Pozsony után a selmecbányai akadémián tanult.

[70] A főiskolai hallgatók jelentős része lelkész lett, másik részük jogi végzett birtokában világi pályát választott vagy gazdálkodott. A Pápán végzettek társadalmi integrációjáról, számos példával: HUDI 2006. 105–111.

[71] Például Baráth Ferenc (Pápa, 1824. január 7. – Pápa, 1906. december 16.) ügyvéd, pápai jogakadémiai tanár, járási főszolgabíró. Eggyel Jókai felett, a főiskola III. évfolyamára járt. VARGA 1998. 57–58., KÖBLÖS 2006. 273.

RÖVIDÍTÉSEK

AP	= Acta Papensia
DPL	= Dunántúli Protestáns Lap
PEIL	= Protestáns Egyházi és Iskolai Lap
ItK	= Irodalomtörténeti Közlemények
VU	= Vasárnapi Ujság

IRODALOM

BÁNDI 1996 = BÁNDI László (főszerk.): Emlékhelyek Veszprém megyében. Kiadja a Veszprém Megyei Közművelődési Intézet, Veszprém, 1996.

BODOLAY 1963 = BODOLAY Géza: Irodalmi diáktársaságok 1785–1848. Akadémiai Kiadó, Bp., 1963.

BODOLAY 1973 = BODOLAY Géza: Petőfi diáktársaságai. Bp., 1973. (Kozmosz Könyvek)

BORSOS 1892 = BORSOS Károly: A pápai ev. ref. főiskolai képzőtársulat története 1841–1891. Pápa, 1892.

BÖLÖNY 1987 = BÖLÖNY József: Magyarország kormányai 1848–1987. Harmadik, bővített kiadás. Akadémiai Kiadó, Bp., 1987.

EMLÉKKÖNYV 1995 = Trócsányi Dezső emlékkönyv. Szerkesztők az egykori tanítványok: dr. Dékány Endre, Kövy Zsolt, Simon Kálmán. Kiadja a Pápai Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Pápa, 1995.

FÜLÖP 1978 = FÜLÖP Géza: A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban. Akadémiai Kiadó, Bp., 1978. (Irodalomtörténeti Könyvtár)

GRÁBICS–HORVÁTH–KUCSKA 2003 = GRÁBICS Frigyes –HORVÁTH Sándor Domonkos – KUCSKA Ferenc: Győri életrajzi lexikon. 2., átdolgozott kiadás. Galgóczi Erzsébet Városi Könyvtár, Győr, 2003.

HUDI 2006 = A kollégium vázlatos története az anyaiskolává válástól korszakunk végéig (1797–1861). = KÖBLÖS 2006. 58–111.

HUNKÁR 2004 = Hunkár Antal visszaemlékezése és iratai. Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2004. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések 6.)

KACZ 2011 = Kacz Lajos visszaemlékezései. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta, jegyzetekkel ellátta és szerkesztette Hudi József. Kiadja a Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa, 2011.

[72] Orlai Petrich (Petrics) Soma (Mezőberény, 1822. október 22. – Bp., 1880. június 6.) festőművész, Jókai és Petőfi barátja, Petőfi másodunokatestvére, Jókai osztálytársa. VARGA 1998. 376., KÖBLÖS 2006. 275.

KORSÓS 2001 = KORSÓS Bálint: „Áldott legyen a láng…" (Pápai hatások Jókai írásművészetében. = „A kényes úrfi s a rongyos baka". Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról: Petőfi Sándor és Jókai Mór. Szerk. Mezei Zsolt. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2001. 183–202.

KÖBLÖS 2006 = KÖBLÖS József (szerk.): A pápai református kollégium diákjai 1585–1861. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2006. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések 9.)

KÖPECZI–PÓK 1976 = KÖPECZI Béla –PÓK Lajos (szerk.): Világirodalmi kisenciklopédia. I–II. Gondolat, Bp., 1976.

MEZEI 2001 = MEZEI Zsolt: A pápai Jókai-kultusz emlékei (1880–1925). = „A kényes úrfi…", 215–230.

NAGY 1956 = NAGY Miklós: Jókai pápai diákévéhez. = ItK 60 (1956) 2. füzet, 160–167.

NAGY 1957 = NAGY László: A Veszprém megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiáája 1820–1956. Kiadja a Veszprém Megyei Könyvtár, Veszprém, 1957. (Veszprémi Könyvek 2.)

NÉMETH–SZABÓ 1989 = NÉMETH Adél–SZABÓ Lajos: Pápa. Panoráma, Bp., 1989. (Magyar Városok)

ÓLÉ 2004 = ÓLÉ Sándor: Pápai diákemlékek. A kéziratot gondozta Mezei Zsolt. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2004.

SZABÓ 1913 = SZABÓ Imre: A pápai ref. főiskolai ifjusági képzőtársulat története 1891–1912. Pápa, 1913.

SZINNYEI 1891–1914 = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Bp., 1891–1914.

THURY 1882a = THURY Etele: Egy irodalmi tévedés helyreigazítása. = VU 29 (1882) 3. sz. (január 15) 44.

THURY 1882b = THURY Etele: Jókai Mór munkássága a pápai ifjúsági önképző körben. = VU 29 (1882) 7. sz. (február 12.) 105–106.

THURY 1998 = THURY Etele: A Dunántúli Református Egyházkerület története. I–II. Sajtó alá rendezte, a névmutatót, a rezüméket írta és szerkesztette Koncsol László. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1998. (Csallóközi Kiskönyvtár)

TÓTH 1943 = TÓTH Endre: Jókai és Pápa. Pápa, 1943. (A Pápai Ref. Theol. Akadémia kiadványai 41.)

TRÓCSÁNYI 1981 = TRÓCSÁNYI Zsolt (szerk.): A pápai kollégium története. Tankönyvkiadó, Bp., 1981.

VARGA 1998 = VARGA Béla (főszerk.): Veszprém megyei életrajzi lexikon. Kiadja a Veszprém Megyei Önkormányzat Közgyűlése, Veszprém, 1998.

VERESS 2001 = VERESS Zsuzsa: Jókai és a mai olvasó. = „A kényes úrfi…", 231–238.

Szemle

WEISZ Boglárka: *Vásárok és lerakatok a középkori Magyar Királyságban.* (Magyar történelmi emlékek. Értekezések.) MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Bp., 2012. 222 oldal.

A gazdaságtörténet-írás szép hagyományokra tekint vissza Magyarországon, és bár volt apálya, dagálya is, a legsivárabb korszakokban is feltűnt egy-egy nagy hatású történész, aki fontos eredményeket tudott felmutatni. Az utóbbi években, évtizedben örvendetesen megélénkültek az ilyen jellegű kutatások, nem utolsó sorban jelen kötet szerzőjének, Weisz Boglárkának köszönhetően. A kereskedelem története (még ha a tárgyalt monográfia célja, ahogy arra a szerző figyelmeztet, nem átfogó kereskedelemtörténet megírása, csupán annak egy fontos szegmensének: a vásárok, lerakatok történetének feldolgozása), nem csupán gazdaságtörténeti téma, hiszen a várostörténet, vagy éppen a külkapcsolatok történetével foglalkozó kutatások, de távolról még a művészettörténeti hatásmechanizmusok vizsgálata is érdeklődési körébe tartozónak vallhatja. A szerző tehát komoly szakirodalmi előzményekre támaszkodhatott egy olyan témában, amelyről a történészek, sőt a történelem iránt érdeklődő olvasók is azt gondolhatták, hogy meglehetősen sokat tudnak már róla. A kötet ékesen bizonyítja, hogy az adatok aprólékos és gondos feldolgozása, átgondolása, valamint a fogalmi tisztázás jelentős eredményekkel járhat, és ismertnek vélt témákat is alapvetően átírhat.

A kötet két nagy, egymással természetszerűleg összefonódó témát dolgoz fel három fejezetben. A középkori Magyarország vásárait elemzi (a kötet kisebb részében) és a lerakatjog természetét, történetét vizsgálja (a kötet nagyobbik felében).

A szerző bevezetőjében kifejti, hogy a kérdés lényegét érintő fogalmi problémák megoldására is javaslatot tesz (elsősorban az árumegállító jog/lerakatjog összefüggésében), azaz „egységes terminológiát kínál a szakirodalom számára, mely a korábbiakhoz képest pontosabban fejezi ki ezen intézmények belső tartalmát."(8.)

A kötet első része (11–42.) tehát a középkori Magyar Királyság vásáraival foglalkozik. Bemutatja a vásárok kialakulásának módozatait. Létrejöhettek vásárok természetes folyamat révén (igazgatási, úthálózati központ, kedvező földrajzi adottságok) és mesterséges úton (királyi adománnyal). Részletesen foglalkozik a vásárok terminológiájával, illetve gyakoriságával. Az éves, heti és napi vásárok megkülönböztetésekor rámutat a szerző, hogy a napi piacok nem elsősorban a mindennapi szükségletek ellátását szolgálták, sokkal inkább a későbbiekben részletesen kifejtett lerakatjoggal álltak összefüggésben.(16–17.)

Külön, kiemelt rész foglalkozik a *„forum liberum"* kifejezés értelmezésével. E terminus alatt olyan vásárokat értettek, amelyek a „királytól teljesen függetlenek" voltak, így nem tartoztak az ispáni joghatóság alá, és mentesültek a királyi vámszedés alól.(21.) A vásárok napjával kapcsolatos eszmefuttatások közül itt csupán egyetlen megállapításra szeretnénk kitérni. Az éves vásárok időpontját elemezve a szerző felhívja a figyelmet arra az összefüggésre, amely az egyes településeken található egyházak patrocíniuma és az éves vásárok kezdőnapja között fennáll. Sok esetben ugyanis kimutatható, hogy a település valamely temploma védőszentjének ünnepéhez kapcsolódóan tartották az éves vásárokat. Ez mind az egyházi ünnepre, mind a vásárra jótékony hatással lehetett. Ennek kapcsán a Pápa középkori történetével foglalkozókban felmerülhet egy lehetőség. Pápa esetében ugyanis (vélhetően a jelentős forráspusztulás miatt) csupán egyetlen éves vásárra vonatkozó utalással rendelkezünk. E szerint Gyertyaszentelő Boldogasz-

szony ünnepéhez (február 2.) kapcsolódóan tartottak Pápán sokadalmat.[1] A település korai alapítású főtemplomát Szent István vértanú tiszteletére szentelték, ebben az esetben tehát úgy tűnik, nem áll fenn az összefüggés az egyház titulusa és az éves vásár között. Ismert viszont Szűz Mária patrocínium is a középkori Pápán, igaz csupán egyetlen említéséről tudunk. A forráshely szerint a Szent László utcában állt egy Szűz Mária titulusú kolostor (Solymosi László pálos kolostornak tartja).[2] Kétségtelen hitelű oklevélről van szó, az egyház létezésében aligha kételkedhetünk. Jelen kötet ismertet olyan adatokat, amelyek kolostorok védőszentjének ünnepéhez kötődő vásárokra vonatkoznak (pesti Szent Péter kolostor, lippai Szent Lajos ferences kolostor stb.).(32–33.) Nem kizárt, hogy Pápán is ilyen esettel állunk szemben. Kubinyi András feltételezése szerint a középkor végén szinte bizonyosan nem csupán egy éves vásárt tartottak Pápán. Talán a főtemplom búcsúünnepéhez is kapcsolódott éves vásár, bár némiképp gyengíti az elképzelést, hogy a középkor utáni évszázadokban kizárólag Mária ünnepekhez kapcsolódóan rendeztek sokadalmakat. Továbbá a búcsúünnep – éves vásár kapcsolat korántsem volt kizárólagos, azaz más ünnepekhez kötődő vásárokra is van szép számmal adat.

A kötet másik részében a lerakatjog (48–107.), és a hozzá tartozó, vele kapcsolatos kiegészítő jogok (108–129.) elemzését olvashatjuk. Erre a részre az előzőnél is hatványozottabban áll az a megállapítás, hogy eddigi ismereteinket jelentősen módosítja, átrendezi. Kezdjük a terminológiai kérdésekkel. Árumegállító jog alatt a szakirodalom olyan kényszerintézkedést értett, amely a kereskedőket áruik kirakására, eladására kötelezte az e joggal rendelkező városokban.[3] Középkori okleveleink az ilyen jellegű árucserét bonyolító helyekre a *locus depositionis*, vagy *depositorium*, „lerakat" kifejezéseket alkalmazták, a XVI. században pedig ezt a jogot *ius depositorii*, azaz lerakatjogként emlegették. (50.)

[1] KUBINYI András: A középkori Pápa. In: Tanulmányok Pápa város történetéből I. Pápa, 1994. 95.

[2] SOLYMOSI László: Adatok Pápa város középkori történetéhez. In: Tanulmányok Pápa város történetéből II. Pápa, 1996. 31–54.

[3] Vö.: PETROVICS István: Árumegállító jog. In: Korai magyar történeti lexikon (9–14 század). Főszerk.: KRISTÓ Gyula. Budapest, 1994. 66.

Egyet kell értenünk a szerzővel abban, hogy a korszak terminusai pontosabban leírják a jelenséget, mint a jóval később keletkezett tudományos műszavak, szakkifejezések. Ráadásul valóban a dolog lényegét közvetlenebbül érinti, jobban megragadja a lerakat, lerakatjog kifejezés. Mit is értünk ezalatt? Az ilyen kiváltságban részesült város (legkorábban Buda 1244-ben) lerakatot létesíthetett, ahol a kereskedők a vásároktól függetlenül bocsátották áruba portékáikat kizárólag nagy tételben. Hangsúlyos a „vásároktól független"[4] és a „nagy tételben" kitétel. Míg korábban, a XIII. századig a távolsági kereskedelem színtere is a heti piac volt, ezek után a lerakatok és az éves vásárok váltak ennek kizárólagos terepévé. A heti piacokról a távolsági kereskedőket lényegében kitiltották. A lerakatjoghoz kizárólag királyi adománnyal lehetett jutni.[5] Ez nagyjából a lerakatjog minden ismert esetére egyaránt alkalmazható általános definíció. Ezen túlmenően azonban „rendkívül színes" kép tárul a szemünk elé. A szerző részletesen kimunkált tipológiát is kínál a lerakatjog rendszerezéséhez (107.), hiszen az árucsere, és annak kényszere többféle módon is megvalósulhatott. Sőt, lényegében valamennyi érintett városban különböző módon valósult meg. Egyes kiváltságok azt tartalmazták, hogy a kereskedők nem mehettek tovább a lerakatjoggal rendelkező városnál, a lerakatban el kellett adniuk minden árújukat. Máshol viszont, miután felajánlotta eladásra a portékáját, és teljesültek bizonyos feltételek, továbbállhatott. Ez utóbbi esetben további variációk is felmerülhettek, ugyanis meghatározhatták, hogy mennyi ideig kell a városban maradni (pl. két hét), más esetben viszont ezt nem szabályozták. Ezektől eltérő változatot képviseltek azok az esetek, amikor a lerakatjog csak akkor lépett érvénybe, ha a kereskedő valamely területen haladt át. Tovább színezte a képet, hogy más szabályozás vonatkoz(hat)ott a külföldi és a hazai kereskedőkre. A fenti lehetőségek számos, bonyolult variációja mutatható ki a hazai gyakorlatban, amelyekre a kötet részletesen kitér.

A lerakatjog érvényesítése, jóllehet bizonyos értelemben valóban kényszerintézkedés volt, nem csupán a városok érdekeit szolgálta. A kereskedők

[4] Lényegi különbség van tehát a lerakatjoggal nem rendelkező vásárváros (pl. Várad), és a lerakatjogot birtokló városok között (Esztergom, Buda, Győr, Zágráb, Lőcse, Bártfa, Pozsony, Sopron, Kassa, Brassó, Nagyszeben, Nagyszeben), ahol természetesen tartottak vásárokat is.

[5] Egyetlen kivétel ismert: Varasd Cillei Ulrik szlavón bántól kapta a kiváltságot. (70., 105.)

számára is előnyökkel járt, hiszen a (kötött időben megrendezett) vásároktól függetlenül köthettek üzleteket, és nyilván az sem volt mellékes, hogy a határhoz közel eső területeken értékesíthették árucikkeiket. Ezzel megszabadultak a további költséges és veszélyekkel járó utazásoktól. Emellett persze szembe kellett azzal nézni, hogy csupán nagy tételben adhatták el áruikat, valamint korlátozták a kereskedelmi partnereik körét, sőt sok esetben a más területekről érkező áruk beszerzését. A lerakatjog tehát a kereskedelem kiteljesedésének, fejlődésének fontos új állomása volt, kedvező lehetőségeket biztosított a kereskedéshez, de számos konfliktus forrása is lehetett. A túl szigorú szabályozás sérthette a kereskedők érdekeit, és egyáltalán a jog megszerzése, alkalmazása a szomszédos városok kereskedelmi lehetőségeit szűkítette.[6] Természetszerűleg a „játszma" valamennyi résztvevője (kereskedők, konkurens városok) megkísérelték a maguk javára megváltoztatni a feltételeket. Egy nagyon érzékeny, bizonytalan egyensúlyon alapuló rendszer jött létre, amely folytonosan változott közös érdekek és ellenérdekek érvényesülése szerint. Mint a jog adományozója, a király nyúlhatott bele, és változtathatott a rendszeren, amit sok esetben meg is tett, nem egyszer ellentmondó intézkedéseket hozva. Jogokat adott, visszavont, módosított, átírt. A kötetben mindezen törekvések, stratégiák, konfliktusok részletes történetét, rendkívüli adatgazdagsággal megtaláljuk.[7] (Érdemes lenne a királyi rendelkezések politikai, gazdasági, de akár pszichológiai hátterét is alaposabban megvizsgálni, különös tekintettel a néha érthetetlen gyorsasággal egymást követő és egymásnak gyökeresen ellentmondó döntésekre.)

A lerakatjog tehát változhatott, és minden érintett városban más formában érvényesült. A lerakatjoggal rendelkező városok érthető módon bővíteni szerették volna kiváltságukat. Minél szélesebb körre kiterjeszteni a jog érvényesítését, azaz például nem csak a külföldi, de a belföldi kereskedőkre.

[6] A könyvben számos példát hoz erre a szerző, különösen tanulságos Kassa és Lőcse konfliktusa. (82.)

[7] Szemléletes példája ennek Kassa és a lengyel kereskedők „kötélhúzása". I. Lajos 1361-ben megtiltja, hogy a kereskedők Kassán túl menjenek (ezt a tilalmat 1364-ben megerősíti), 1368-ban viszont a lengyel kereskedőknek megengedi, hogy a kassai lerakatban három napig áruljanak, és ha nem vásárolnak tőlük, az érkezésük utáni ötödik napon továbbmenjenek. Ezek után 1372-ben I. Lajos ismét megtiltja, hogy lengyel kereskedők Kassán túl menjenek. (91–92.).

Más esetben a kereskedési lehetőségek szűkítését kívánták elérni oly módon, hogy kizárólag az érintett város kereskedői vásárolhassanak a lerakatokban. Azok a városok, amelyek még nem rendelkeztek a továbbhaladás tilalmával, megpróbálták elérni, hogy ne haladhassanak tovább városukból a kereskedők (az árúk további terjesztését saját városuk kereskedőinek biztosítva). A kerekedők ezzel szemben természetesen a lerakatjog szűkítésére törekedtek, elsősorban úgy, hogy mentességeket próbáltak szerezni. Tehát olyan privilégiumok kiadatására törekedtek (sok esetben sikerrel), amelyek felmentették őket a lerakatjog hatálya alól. Az egymásnak ellentmondó királyi rendelkezések (mentesítések, jogmegerősítések) ebben az esetben is hosszan elhúzódó pereskedésekhez, jogviszályokhoz vezettek.[8]

A fenti sorok csupán a lerakatjogra vonatkozó leglényegesebb megállapításokat tartalmazzák. A kötet ennél jóval szerteágazóbb, minden fontos kérdésre kiterjedő elemzései logikus rendszerben felépítve, a történeti fejlődést részleteiben is bemutatva tárja elénk a problémát. A szakirodalom áttekintése után a szerző a jog megszerzésének módozataival, annak bővítésére, szűkítésére tett kísérletekkel, az ehhez kapcsolódó viszályokkal, a lerakatok királyi felülvizsgálatával, belső szabályozásukkal és tipológiájukkal külön alfejezetben foglalkozik.

A kötet harmadik nagyobb egysége a lerakatjog „kísérő jogait" mutatja be (108–129.): az útkényszert, a kis tételben történő árusítás tilalmát, az átrakodási kényszert, a városi mértékek használatát, és a kereskedelmi társulások tilalmát. Az említett kísérő jogok közül itt csupán az útkényszerrel és a kis tételben való árusítás tilalmával szeretnénk foglalkozni.

A szerző rámutat, hogy a szakirodalom eddigi álláspontja, mely szerint az Árpád-korban a külföldi kereskedőkre vonatkozott csupán az útkényszer, cáfolható, mivel a belkereskedelemmel kapcsolatban is kimutathatóak ilyen jellegű megkötések. Az útkényszer legkorábbi megnyilvánulása, alapesete a vámokhoz, vámfizetéshez kapcsolódott. Az uralkodók kötelezhették a kereskedőket, hogy bizonyos vámszedőhelyeket mindenképpen ejtsenek útba, azok elkerülését tiltották. Ez tehát nem hosszabb útvonalra vonatkozott, hanem csupán kisebb útszakaszokra. Ez természetesen érintette a külföldi és a hazai kereskedőket egyaránt. Lényegesen eltért ettől, amikor az uralko-

[8] Jellemző konfliktus Buda és Pozsony, valamint Bécs és Pozsony között. (98.)

dók országrészeken átívelő, teljes útvonalakat határoztak meg bizonyos területekről (egy irányból) az országba érkező kereskedők számára. A kötetben a cseh területekről érkezők részére kijelölt útvonalak kialakulását ismerhetjük meg részletesen. I. Károly 1336-ban, majd I. Lajos 1364-ben és 1373-ban nyitott utakat ebben az irányban. Fontos megállapítás, hogy ezt nem tekinthetjük kizárólag kényszerintézkedésnek, hiszen az útvonallal együtt meghatározták, mely vámokat kell megfizetni az út során. Így a vámokhoz kapcsolódó útkényszer kikerülését is jelentették ezek a privilégiumok. Ahogy említettük, a lerakatjoghoz szorosan kapcsolódott az útkényszer. Kiköthették, hogy egy bizonyos területről érkezőknek, milyen útvonalat kell használniuk. Ilyen volt a lengyel kereskedők helyzete, akiknek kötelezően Kassa felé kellett venniük az irányt. Hasonló, de azért más rendelkezés vonatkozott azokra a kereskedőkre, akik a Szepességbe tették a lábukat. Nekik, bármely nációhoz is tartoztak a lőcsei lerakathoz kellett menniük. Ezek a szabályozások is változtak, változhattak, átalakultak. A kötetből pontos képet alkothatunk ezekről a folyamatokról a már említett Kassa, Lőcse, a Moldovával, Havasalfölddel folytatott kereskedés tekintetében Brassó, Szeben, Beszterce, és természetesen Buda vonatkozásában.

A kis tételben való árusítás tilalma mögött az áruk terjesztése, a tényleges fogyasztókhoz való eljuttatása, így természetesen üzleti előnyök kicsikarása állt. A külföldi, vagy más városokból származó kereskedő csak nagy tételben adhatta el áruját (leglényegesebb ilyen árucikk a posztó volt). Tilalmazták a posztó vágását, csak egész végekben kínálhatták eladásra. Miután megvette, a helyi kereskedő bonthatta meg a véget, és adhatta el kimérve. Olyan lerakatokban, ahol mód volt két külhoni kereskedő közti árucserére, általában meghatározták az eladott árú mennyiségének felső határát. Más megközelítésben, de ez is ugyanazt a célt szolgálta. A kis tételben kimérni tilalmazott áruból minél több kerüljön helyi kereskedők kezére, akik így uralhatták a termék továbbterjesztését.

Ennek kapcsán a Pápa középkorával foglalkozó történészben óhatatlanul is felvetődik a legutóbbi régészeti ásatásokon talált nagy mennyiségű ólom-

vagy textilplomba problémája.[9] Úgy véljük, ez összefüggésben lehet a lerakatok és a kis tételbeni árusítás tilalmának kérdésével. Anélkül, hogy megoldást akarnák találni a kérdésre (különösen úgy, hogy a régészeti anyagot még nem publikálták), fel szeretnénk hívni a figyelmet egy lehetőségre. Az ólomplombák a lepecsételt/plombált szövetek felbontásából származnak. Pápa tehát egy olyan hely volt a késő-középkorban, ahol kis mennyiségben is lehetett kereskedni textillel, és ahol a leplombált teljes végeket felnyitották. A lerakatokban (Pápához legközelebb Győrben volt lerakat) tehát kizárólag nagy tételben lehetett eladni-venni, innét vitték tovább a textilt. Bár nyilván a győri kereskedők a győri vásárokban is adtak el, de a dunántúli terjesztéshez el kellett hagyni Győrt. Győr után Pápa volt az első jelentős kereskedelmi központ; a késő középkorban egyébként is virágkorát élő mezőváros vásárain bonthatták meg a Győrből hozott textileket. Ez természetesen a plombák leszakításával, és eldobásával járt.

A kötethez kapcsolódik függelékként egy adattár, amelyben a középkori Magyarország vásárait gyűjtötte egybe a szerző megyénkénti bontásban. (Itt jegyeznénk meg, hogy a lerakatjogot birtokló városokról is célszerű lett volna összeállítani egy táblázatot, mert bár a szövegből kigyűjthetőek ezek az adatok, egy ilyen összefoglaló jellegű kimutatás sokat segített volna az értelmezésben.)

A vásárkataszter önmagában is nagy nyereség, különösen úgy, hogy kitűnő térkép járul hozzá. A térképen jól tanulmányozhatóak a heti- és éves vásárral is rendelkező Pápa környékének vásáros helyei, amelyek mintegy kört vontak a mezőváros köré. Lovászpatona, Marcaltő, Szalók, Dabrony, Ganna, Ugod nagyjából azonos távolságra, 10–15 kilométerre feküdtek Pápától. Ezen a körön belül egyetlen vásáros helyet jelöl a térkép: Kupot (kb. 8 km). A falu a késő középkorban a pápai uradalom része, a pápai vár tartozéka volt, korábbi történetéről nem sokat tudunk, talán királyi birtok lehetett. Akárhogyan is, nem tartottak hetivásárt a településen. Az adatok pontosítása érdekében, és cseppet sem a vásárkataszter érdemeinek csorbítása miatt jegyezzük meg, hogy a hivatkozott oklevélben nem a Veszprém megyei te-

[9] A figyelemre méltó leletanyagot az ásató régész ismertette: MORDOVIN Maxim: A pápai Fő tér megelőző feltárása. In: „Pápa évezrede" tudományos konferencia. Pápa, 2014. május 21–22.

lepülésről van szó. Az oklevélben a Somogy megyei Csicsal birtok bizonyos részeit (a mai Somogymeggyes határában) kapja a tihanyi apátság. Az adományba kapott birtokrészek részletezésekor említik „Kup"-ot, azaz a Csicsal környékén fekvő Köp falut (a mai Karád területén).[10]

A kötetet a felhasznált források és szakirodalom jegyzéke, valamint földrajzi- és személynévmutató zárja. Mindent összevetve: jelen kötetet az utóbbi évek egyik legfontosabb gazdaságtörténeti munkájának tartjuk. A kérdés kutatóinak megkerülhetetlen, „kötelező olvasmány".

Petrik Iván

[10] FCD IV/2. 115–117.

SZERZŐINK

HUDI JÓZSEF történész, főlevéltáros (DREL, Pápa)
KÖBLÖS JÓZSEF történész, levéltáros (DREL, Pápa)
KRÁNITZ ZSOLT történész, levéltáros (DREL, Pápa)
PÁLYI ZSÓFIA KATA történész (Budapest)
PETRIK IVÁN (MNL VeML, Pápai Fióklevéltár)
PONGRÁCZ JÓZSEF (1885–1963) teológiai tanár, könyvtárigazgató (Pápa)

DREL = Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára
MNL VeML = Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára

Rezümé: Horváth Károly (angol)

* * *

Borító és tipográfia
Mezei Zsolt

Nyomdai munkák
OOK–Press Kft Nyomdaüzeme, Veszprém
Felelős vezető Szathmáry Attila
2014

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

1. A kéziratokat lehetőleg számítógépen elkészítve, lemezen vagy e-mailhez csatolt fájlként *doc, *docx vagy *rtf formátumban, valamint egy nyomtatott példányban postán a szerkesztőség címére kérjük eljuttatni. A szöveget balra zárva, formázás és tipografizálás nélkül írják, lábjegyzeteléshez használhatják a szövegszerkesztő program (Word) automatikus hivatkozás-szerkesztőjét. A beküldött fájl (lemez) vírusmentességét kérjük ellenőrizni!
2. A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más fájlokat, csak a közleményt, illetve, ha a közlemény több fájlból áll össze, akkor a fájlok a közlés sorrendjében következzenek a lemezen is.
3. Fotókat csak korlátozott számban tudunk közölni. A rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Az illusztrációkat kérjük beszámozni és egy külön lapon képjegyzéket csatolni a közleményhez.
4. A szövegben az évszázadokat — idézetek, címek kivételével — római számmal tüntessék fel.
5. Külön bibliográfiát ne készítsenek, a forrásanyagra és a szakirodalomra történő hivatkozásokat folyamatosan, a lábjegyzetekben helyezzék el. A hivatkozásokban a szerző vezetéknevét kérjük csupa NAGYBETŰVEL szedni.
6. A hivatkozások formai szabályai:
   - *Egy szerző esetén:* **SZERZŐ: Cím. (Kiadás). Kötetjelzés. A megjelenés helye, éve. (Sorozatcím, sorozati szám.) Oldalszám.** Példa: BEDY Vince: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938. (Győregyházmegye múltjából, 3.) 407.
   - *Több szerző esetén:* **A mű címe. Szerkesztő neve. (Kiadás). Kötetjelzés. A megjelenés helye, éve. (Sorozatcím, sorozati szám.) Oldalszám.** Példa: Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. Főszerk. Kubinyi András. I. Pápa, 1994. 399.
   - *Tanulmány esetén:* **SZERZŐ(K): Cím = A tanulmánykötet címe. Szerkesztője. (Kiadás.) Kötetjelzés. Megjelenés helye, éve. (Sorozatcím, sorozati szám.) Oldalszám(ok).** Példa: BODOLAY Géza: Petőfi Pápán = „A kényes úrfi s a rongyos baka" Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról. Szerk. Mezei Zsolt. Pápa, 2001. 108–145.
   - *Folyóiratcikk esetén:* **A folyóiratcikk SZERZŐJE: Címe = A folyóirat címe évfolyama (éve), száma. Oldalszám tól-ig.** Példa: SZABÓ György: A Dunántúli Református Egyházkerület pápai Nagykönyvtárának története = Magyar Könyvszemle 102 (1986), 149–172.
   - *A jegyzetekben használható rövidítések:* Bp., köt., röv., jav., átdolg., kiad., s. a. r. (=sajtó alá rendezte), vö., uő., uo., i. m., jegyz., ld. (=lásd). Az Acta Papensiára az „AP" rövídítéssel hivatkozzanak.
7. A kézirathoz mellékeljenek max. egy oldal terjedelmű rezümét angol, német vagy magyar nyelven. Magyar nyelvű rezümé esetén a legfontosabb szakkifejezések idegen nyelvű megfelelőit kérjük megadni.
8. Szerzőink számára öt darab tiszteletpéldányt biztosítunk.

A szerkesztők.

ACTA PAPENSIA (AP)

A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK KÖZLEMÉNYEI
PUBLICATIONS BY THE CALVINIST COLLECTIONS OF PÁPA

ISSN 1587–6292

Főszerkesztő
Dr. Hudi József

Szerkesztő
Mezei Zsolt

Munkatársak
Dr. Köblös József, Kránitz Zsolt

Felelős kiadó
Köntös László gyűjteményi igazgató
Dunántúli Református Egyházkerület
Tudományos Gyűjteményei

Szerkesztőség
8500 Pápa, Március 15. tér 9.
Postafiók: 48. Tel/fax: (89) 324–240
e-mail: ref.lib@papacollege.hu

Megjelenik évente négy szám két kötetben.
Egy szám ára: 500.– Ft
Megrendelhető és előfizethető a szerkesztőség címén.
Előfizetési díj: 2000.– Ft / év

TARTALOM

MŰHELY

PÁLYI Zsófia Kata: *Szilassy László, a református prédikátorok patrónusa* ... 1-20

FORRÁSKÖZLÉS

KÖBLÖS József: *Lelkészi kibocsátásokról szóló XVIII. századi feljegyzések a Dunántúli Egyházkerületből* 21–39

HUDI József: *Merétey Kálmán visszaemlékezései* 41–124

KRÁNITZ Zsolt: *A Pápai Református Kollégium tanárainak önéletrajzai* 125–232

ÚJRAOLVASÓ

PONGRÁCZ József: *Jókai, a pápai diák* 233–244

SZEMLE

WEISZ Boglárka: *Vásárok és lerakatok a középkori Magyar Királyságban* (Petrik Iván) 245–253

Szerzőink

Borító_2-3
1. oldal

hétfő, 2014. augusztus 11. 10:24
Fekete